

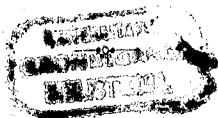
MANNEN
VAN
BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSSCHETSEN EN PORTRET TEN

BIJENGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.

H A A R L E M,
H. D. TJEENK WILLINK.

1893.

I N H O U D.

KEIZER FRANS JOZEF, door C. B. E. Enklaar.....	Biz.	1
HELMUTH KAREL BERNHARD GRAAF VON MOLTKE, door J. W. Boellaard, Oud-Kolonel der Infanterie.....	„	41
SADI CARNOT, door A. L. H. Obreen.....	„	81
DOM PEDRO II VAN BRAZILIË, door Dr. E. van Rijke- vorsel.....	„	119
PIERRE LOTI, door Fiore della Neve (Mr. M. G. L. van Loghem).....	„	175
MARCELLIN BERTHELOT, door Dr. Ch. M. van Deventer	„	207
WALT WHITMAN, door J. Peaux.....	„	245
PETER BENOIT, door Pol de Mont.....	„	301
JOHN MORLEY, door C. B. E. Enklaar.....	„	331
ROBERT FRANZ, door Hugo Nolthenius... ..	„	369

KEIZER FRANS JOSEPH.

KEIZER FRANS JOZEF.

„God zegene u, wees braaf en God zal u beschermen” — met deze ernstige woorden besloot de Oostenrijksche keizer Ferdinand I den 2den December 1848 de plechtigheid, waarmede hij afstand deed van den troon en alle rechten en waardigheden, daaraan verbonden, overdroeg aan zijn achttienjarigen neef, aartshertog Frans Jozef. Onmiddellijk na zijn troonsbestijging vaardigde de jeugdige keizer, die eerst den vorigen dag meerderjarig was verklaard, een manifest tot zijn volken uit. De keizer beloofde niet alleen, dat alle staatsburgers zonder onderscheid van politieke of godsdienstige meeningen voortaan gelijke rechten zouden genieten, maar tevens verklaarde hij zich bereid de regeering te deelen met de vertegenwoordigers, die uit het volk zouden gekozen worden. Vooral deze mededeeling werd in het geheele land met groote geestdrift ontvangen. Eindelijk zouden dan ook in het rijk der Habsburgers, waar tot dusver een onbeperkt absolutisme den scepter had gevoerd, de rechten des volks worden erkend. Er zou een nieuwe tijd aanbreken, ook Oostenrijk moest tot een constitutioneelen staat hervormd worden en de jeugdige aartshertog Frans Jozef was geroepen deze ernstige taak, waarvoor de

krachten van zijn zwakken oom te kort schoten, ten uitvoer te brengen.

Keizer Ferdinand, die elke poging om hem op zijn besluit te doen terugkomen wilde verhinderen, volvoerde het plan in het diepste geheim, zoo zelfs, dat de aartshertogen niet eens wisten, om welke reden zij tot de plechtige bijeenkomst in het aartsbisschoppelijk paleis te Olmütz waren samenge-roepen. „Wat moeten wij hier doen? vroeg aartshertog Frans den minister van oorlog en het antwoord luidde: „Dat zal uwe Hoogheid aanstonds zien.” Een oogenbik later begreep men alles, toen de keizer met de keizerin en een schitterend gevolg de troonzaal binnentrad en de verklaring voorlas, waarbij hij afstand deed van den troon ten behoeve van zijn neef, aartshertog Frans Jozef.

Onmiddellijk na afloop der plechtigheid steeg de aartshertog, een slanke baardelooze jonge man, te paard en wijdde zijn keizerlijk ambt in met het houden van een wapenschouwing over de troepen, welke op het plein opgesteld stonden. Eerst weinige dagen te voren had zijn moeder, aartshertogin Sophie, haar zoon het gewichtige besluit des keizers medegedeeld. „Vaarwel! mijne jeugd” — deze verzuchting was het eenige antwoord van den aartshertog, die wel wist welk een zware taak hem wachtte. De algemeene indruk der verandering werd volkomen juist vertolkt door den voorzitter van den Rijksraad Smolka, die de mededeeling van den minister, prins Schwarzenberg, beantwoordde met een: Leve Frans Jozef I, de *constitutioneele* keizer.

Onder de blijde verwachting, dat hij Oostenrijk zou hervormen, aanvaardde Frans Jozef de regeering, maar de hachelijke omstandigheden, waarin het rijk op dat tijdstip verkeerde, waren machtiger dan de beste bedoelingen. De bouwvallige, uit zoovele verschillende elementen samengestelde, staat kraakte in alle voegen en dreigde te bezwijken onder het onstuimig geweld van den revolutie-storm, die bijna geheel

Europa in rep en roer bracht. Nergens echter vonden de geestdriftige verkondigers der vrijheid een gunstiger bodem voor hun arbeid dan in Oostenrijk, het ongelukkige land, dat gedurende een reeks van jaren door een zwakken keizer en gewetenlooze diplomaten, van Metternichs slag, was bestuurd. In het geheele rijk heerschte de grootste ontevredenheid en nauwelijks vertoonden zich elders de voorboden van den algemeenen vrijheidsstrijd, of de weerspannige Hongaren, tot dus ver met moeite door beloften en halve concessies tevreden gesteld, verhieven terstond onder Kossuths leiding de vaan des opstands. Rekenende op hun steun, vatten ook de democraten te Weenen de wapenen op en weldra zag keizer Ferdinand zich genoodzaakt zijn hof van Weenen naar Schönbrunn te verplaatsen.

De overwinning der democraten, bij wie de studenten en het grauw zich aansloten, was echter van korten duur. De Hongaren bleven werkeloos en weldra gelukte het den keizerlijken veldheeren Jellachich en prins Windischgrätz de hoofdstad na een bloedigen strijd te heroveren. Nadat van weerszijden groote wreedheden waren bedreven, werd de opstand bedwongen en stond den keizer de weg naar Weenen weer open. Ferdinand keerde echter niet naar de hoofdstad terug. Ondanks de zegepraal zijner wapenen erkende hij, dat het onmogelijk zou zijn den volkswil langer te weerstaan. Zelf gevoelde de keizer zich niet berekend voor de zware taak om Oostenrijk te „verjongen” en daarom besloot hij de regeering aan jeugdiger handen toe te vertrouwen.

Keizer Ferdinand had trouwens nimmer veel belang in staatszaken gesteld. Kenmerkend is in dit opzicht het antwoord, dat de keizer eens gaf aan prins Metternich, toen deze hem een gewichtig staatsstuk had voorgelezen en daarna zijn oordeel vroeg: „Gij hebt een uur noodig gehad om het voor te lezen. Ik heb in dien tijd de rijtuigen geteld, die over het slotplein zijn gereden. Het waren er vier-en-veertig.” Van

zulk een vorst, die bovendien ziekelijk was, kon men natuurlijk in een zoo hachelijken tijd geen afdoende hervormingen verwachten. Ofschoon eerst 55 jaren oud, haastte de keizer zich het tooneel te verlaten, zoodra de storm opstak. Evenals Karel V, zonderde Ferdinand na zijn afstand zich geheel van de wereld af en leefde in het Hadschrin te Praag nog 27 jaren, terwijl de troon der Habsburgers werd ingenomen door Frans Jozef I, in Oostenrijk alleen keizer Frans genoemd, den oudsten zoon van Ferdinands broeder Frans Karel, die zelf zijn rechten op den troon gaarne liet varen ten behoeve van zijn zoon.

De omstandigheden, waaronder de jonge keizer den troon besteeg, waren dus niet benijdenswaard. In den leeftijd, wanneer andere prinszen met volle teugen het leven genieten, werd hij tot de regeering geroepen over een rijk, waarvan de eene helft nauwelijks met wapengeweld was bedwongen, terwijl de andere helft nog in openlijken opstand verkeerde. De Hongaren, die naar herstel van het Hongaarsche koninkrijk streefden, weigerden de troonsbestijging van keizer Frans Jozef als wettig te erkennen, omdat volgens hun privilegiën de koning de kroon slechts uit de hand der Hongaren zelve mocht ontvangen. Alle pogingen tot verzoening bleven vruchteloos en zoo moesten de wapenen het pleit beslechten.

De krijgskans was den keizer niet gunstig. De Oostenrijksche legers, die onder aanvoering van Windischgrätz en Hongarije's felsten vijand, den Banus van Croatië, Jellachich, het land aanvankelijk met goed gevolg binnenrukten, werden overal door de van geestdrift blakende Hongaren onder leiding van heldhaftige patriotten als Kossuth, Bem en Görgey teruggeslagen. Zonder twijfel zou Hongarije voor het Huis Habsburg verloren zijn geweest, indien Frans Jozef in zijn benardheid de hulp niet had aangenomen, welke tsaar Nicolaas hem aanbood. Als grond voor Ruslands tusschenkomst werd aangevoerd, dat het slagen van den Hongaarschen op-

stand ook zeer bedenkelijke gevolgen zou hebben voor de andere Europeesche staten, waar de revolutie-storm nog hevig woedde. Voor de vereenigde Russische en Oostenrijksche legers moesten de dappere Hongaren weldra bukken, vooral omdat verdeeldheid onder de aanvoerders hun kracht aanmerkelijk verzwakte. Reeds den 13den Augustus 1849 kon de Russische veldmaarschalk Paskewitch, aan wien Görgey uit haat jegens Oostenrijk het laatste Hongaarsche leger had overgegeven, den czaar melden: „Hongarije ligt overwonnen aan de voeten van Uwe Majesteit”. De czaar was natuurlijk edelmoedig genoeg, na behoorlijke berekening der onkosten, het heroverde land aan den Oostenrijkschen keizer terug te geven, maar toch moet het den trotschen Habsburger wel diep gegriefd hebben, dat hij Hongarije als een genadeblijk op deze wijze uit de handen van den czaar moest terug ontvangen.

Gelukkiger was de keizer in Italië. Zoodra de Hongaren de wapenen hadden opgevat, achtten ook de vrijheidlievende Lombarden den gunstigen tijd gekomen voor eene nieuwe poging om zich van de gehate Oostenrijksche heerschappij te bevrijden. Zij maakten echter hun rekening op buiten den ouden Radetzky. Hoewel Karel Albert, de koning van Sardinië en Piemont, de leiding van den opstand aanvaardde en Oostenrijk den oorlog verklaarde, waren de vereenigde Sardiniërs en Lombarden toch niet opgewassen tegen de geoefende Oostenrijksche soldaten en het beleid van hun 84jarigen veldmaarschalk. In twee beslissende veldslagen werden de Italianen overwonnen en weldra was het gezag der Oostenrijkers in Lombardije en Venetië hersteld, nadat Karel Albert genoodzaakt was afstand te doen van den troon ten behoeve van zijn zoon Victor Emanuel.

Nu eerst kon de keizer zijn aandacht wijden aan Duitschland, waar nieuwe verwikkelingen dreigden. Nog steeds waren de Habsburgers keizers van het Duitse Rijk, maar toen reeds trachtten de Pruisische Hohenzollerns hen te verdringen

en gebruikten daarvoor als voorwendsel den twist met Dene-
marken over de hertogdommen Sleeswijk en Holstein. De Prui-
sische koning Frederik Willem en zijn ministers waren echter
niet berekend voor deze taak en deinsden terstond terug, toen
Oostenrijk met oorlog dreigde. Bij al den tegenspoed, dien
de jeugdige keizer bij den aanvang zijner regeering onder-
vond, strekte hem ten minste zijn volledige zegepraal over
Pruisen tot eenige schadeloosstelling, want de Pruisische koning
getroostte zich de vernedering, dat het geschil ondanks de be-
weging, welke zijn staatslieden daarover hadden gemaakt, bij
de conferentie te Olmütz in 1850, volkomen naar Oostenrijks
wensen werd beslist.

Zoo was dus Oostenrijk ondanks alle dreigende gevaren ge-
red. De Hongaren waren onderworpen, het gezag des keizers
in Italië was hersteld en Oostenrijks overwicht in Duitsch-
land bleef voorloopig weer gehandhaafd. Nu begonnen eerst
de moeilijkheden in het land. Ten einde de belofte, bij zijn
troonsbestijging afgelegd, te verwezenlijken, vaardigde Frans
Jozef vier maanden later, in Maart 1849, een proclamatie uit,
waarbij den Oostenrijkschen staat een grondwet werd ge-
schonken. Terwijl de eenheid des rijks bleef gehandhaafd, zou-
den alle volksstammen en alle burgers, zonder onderscheid van
godsdienstige gezindte, gelijke rechten genieten, en als waar-
borg zou een Rijksraad, bestaande uit een Heerenhuis en een
Huis van Afgevaardigden, deelnemen aan de regeering en voor
de rechten des volks waken. Met hand en tand verzetten zich
adel en geestelijkheid, de steunpilaren der reactie, tegen de
invoering dezer hervorming en ook de keizer, meer soldaat
dan staatsman, en door clericale leermeesters opgevoed in
de leer van het oude absolutisme, gevoelde niet de minste
geestdrift voor het constitutioneele regeeringsstelsel, dat hij
geroepen was in zijn staten in te voeren. Weldra zegevierde
weer de oude klik. Reeds in 1851, nadat de eerste pogingen

om met den nieuwen Rijksraad te regeeren mislukt waren, hief de nog onervaren vorst, op raad van zijn minister, prins Felix Schwarzenberg, de constitutie weer op en keerde tot het veroordeelde absolutisme terug.

Voor Oostenrijk brak nu een droevige tijd aan. Een tiental jaren heerschte de reactie weer met onbepert gezag en daarvan maakte in de eerste plaats de geestelijkheid, onder leiding van 's keizers leermeester, bisschop von Rauscher, gebruik om de macht der katholieke kerk uit te breiden. Zelfs liet de keizer zich door zijn clericale raadgevers overhalen in 1855 met den Paus het concordaat te sluiten, waarbij der geestelijkheid een bijna onbeperte macht in school en kerk werd toegestaan. De ontevredenheid nam hierdoor steeds toe, vooral omdat alle beloofde hervormingen achterwege bleven. De eenige vrucht der revolutie was de afschaffing der heeren-diensten, maar daarentegen nam, tengevolge van het slechte en dure bestuur der reactionaire staatslieden, de schuldenlast steeds toe, zoodat telkens weer nieuwe belastingen moesten worden ingevoerd om het steeds toenemend tekort te dekken.

Vooreerst echter werden de binnenlandsche moeilijkheden weder op den achtergrond gedrongen door verwickelingen in het buitenland. Czaar Nicolaas, rekenende op Oostenrijks dankbaarheid voor de hulp bij de onderwerping van Hongarije verleend, achtte den tijd gekomen om het vermolmde Turksche rijk geheel neer te werpen en begon in 1854 den Krimoorlog, die Rusland groote teleurstelling berokkende. Toen Frankrijk en Engeland het zwaard trokken, ten einde den Sultan op zijn wrakken troon te handhaven, nam ook Oostenrijk, in plaats van Rusland te helpen, jegens zijn buurman een zoo vijandige houding aan, dat het bekende woord van den minister Schwarzenberg: „Oostenrijk zal de wereld verbazen door zijn ondankbaarheid”, inderdaad werd bewaarheid. Naar men beweert, uitte Czaar Nicolaas zijn toorn over Oostenrijks houding door de beeldtenis van keizer Frans Jozef,

die steeds op zijn schrijftafel stond, tegen den grond te verbrijzelen.

De vergelding bleef niet achterwege. Eenige jaren later brak op nieuw de oorlog in Italië uit. Het streven der Italianen naar de vestiging van één koninkrijk Italië won, onder Cavours leiding, allengs veld en werd om bijzondere redenen ook door keizer Napoleon III gesteund. Na een langdurig gehaspel tusschen de Europeesche diplomaten, moesten ten slotte weer de wapenen beslissen. Napoleon koos partij voor de Italianen en na de nederlagen bij Magenta en Solferino moest keizer Frans Jozef in 1859 Lombardije, het grootste gedeelte der Italiaansche bezittingen van het huis Habsburg, aan koning Victor Emanuel afstaan.

Spoedig daarna ging ook het laatste gewest, Venetië, verloren. In 1863 was namelijk door het overlijden van koning Frederik XII van Denemarken het geschil over Sleeswijk-Holstein op nieuw aan de orde gekomen. Nu had Pruisen evenwel geen zwakke regeering meer, gelijk in 1850, want met ijzeren hand, steunende op een krachtig leger, leidde nu Bismarck de Pruisische staatkunde. Nadat eerst de Deensche koning na een kortstondigen oorlog gedwongen was zijn rechten op de betwiste hertogdommen af te staan, rees de vraag, wien de beide gewesten voortaan zouden toebehooren. Bismarck verlangde, dat Sleeswijk en Holstein in enge betrekking tot Pruisen zouden komen, maar de kortzichtige Oostenrijksche staatslieden volhardden bij hun oude politiek om den machtelozen Duitschen bond in stand te houden.

Ook dit geschil moest weer met het zwaard beslist worden. Pruisen vond een bondgenoot in Italië, waardoor de Oostenrijkers gedwongen waren hun strijdkrachten te verdeelen en na den slag bij Sadowa (3 Juli 1866) stonden weldra de zegevierende Pruisische troepen voor de poorten van Weenen. Ofschoon de Oostenrijksche land- en zeemacht in Italië met goeden uitslag haar alouden roem had gehandhaafd; moest

de trotsche Habsburger weer het hoofd buigen. Te gelijker tijd was de keizer verplicht afstand te doen van Venetie, de laatste der Italiaansche bezittingen, voor wier behoud de Habsburgers gedurende zoovele eeuwen goed en bloed hadden opgeofferd, en moest hij er in berusten, dat het aloude overwicht, hetwelk zijn geslacht steeds in Duitschland had bezeten, op de jongere Hohenzollerns overging.

Zonder twijfel is er in den keizerlijken Hofburg te Weenen, van waar de ongelukkige vorst de wachtvuren der Pruisische voorposten kon zien, een zware strijd gestreden, voordat de toestemming werd gegeven tot het sluiten van de preliminairen, welke tot den vrede van Praag zouden leiden. Evenwel moest de keizer ook nu weer voor de onverbiddelijke noodzakelijkheid bukken. Hoe veel het den Habsburger ook moge kosten de eeuwenoude erfenis van zijn geslacht in Duitschland en Italië prijs te geven, toch moest ook dit offer worden gebracht, daar op geen andere wijze de vrede te verkrijgen was, waardoor aan het geteisterde land eindelijk de zoo dringend noodige rust zou worden geschonken.

Dringend noodig was deze rust in de eerste plaats tot regeling van den politieken toestand, die inmiddels nog hachelijker was geworden. Reeds onmiddellijk na den Italiaanschen oorlog kwamen de treurige gevolgen van het clericaal-reactionaire bestuur duidelijker dan ooit aan het licht. Onder de diplomaten en ambtenaren heerschte oneerlijkheid en omkoopbaarheid, de toestand der geldmiddelen werd ten gevolge van de oorlogen en het wanbeheer steeds ongunstiger en de ontevredenheid der bevolking vermeerderde met den dag. In 1860 riep de keizer een soort van volksvertegenwoordiging „den versterkten rijksraad” bijeen, ten einde de begrooting vast te stellen. Dit middel baatte echter even weinig als het decreet van 1860, waarbij den Oostenrijkschen staten weer een grondwet werd geschonken. Bij deze constitutie werd een

nieuwe Rijksraad ingesteld, bestaande uit 100 leden, die door de Landdagen der verschillende kroonlanden zouden worden afgevaardigd. Tevens benoemde de keizer den liberalen Von Schmerling tot hoofd van het ministerie, met de opdracht het hervormingswerk voort te zetten.

Gemakkelijk ging deze arbeid niet, en eerst na den ongelukkigen oorlog van 1866 werden meer afdoende maatregelen genomen. In de eerste plaats moesten de Hongaren, die meer verlangden dan een vertegenwoordiging in den centralen rijksraad, tevreden gesteld worden. Dit werk werd opgedragen aan den Saksischen staatsman Von Beust, die door den keizer tot zijn rijkskanselier werd aangesteld. Het oude centralisatiestelsel moest plaats maken voor het dualisme en Hongarije werd een onafhankelijke staat, alleen nog door het huis Habsburg aan Oostenrijk verbonden. Voortaan zouden dus de afstammelingen van Arpad, wien het eindelijk gelukt was hun ideaal, herstel van het koninkrijk Hongarije, te verwezenlijken, hun eigen aangelegenheden kunnen regelen, terwijl alleen de buitenlandsche staatkunde en het leger nog met Oostenrijk onder gemeenschappelijk beheer bleven.

Met groote praal werd Frans Jozef in 1867 te Pest tot koning van Hongarije gekroond. Toen de keizer van den koningsheuvel de gebruikelijke vier zwaardslagen naar alle windstreken deed, ten bewijze, dat hij bereid was voortaan het land met het zwaard te beschermen, was de afscheiding van Hongarije bekrachtigd. Voortaan zou het rijk der Habsburgers den naam „Oostenrijk-Hongarije” voeren en uit twee, van elkaar onafhankelijke, helften bestaan. Zonder twijfel was ook het besluit om de eenheid zijner staten, waarvoor hij zoo lang had geijverd, te verbreken, voor den keizer een zwaar offer, maar ook nu weer moest 's lands belang zwaarder wegen dan eigen inzichten en wenschen.

En toch was nu nog slechts de eene helft van het rijk tevreden gesteld. Terwijl de Hongaren met grooten ijver aan

den arbeid gingen om hun nieuwen staat behoorlijk te ordenen, bleef in Oostenrijk de grootste verwarring heerschen. Het was dan ook geen gemakkelijk werk een rijk, dat steeds met onbepaalde willekeur zoo slecht mogelijk was bestuurd, bijeengelapt uit een mengsel van geheel verschillende volkeren, die niet het minste begrip van het parlementaire regeeringstelsel hadden, als het ware in één slag tot een constitutioneelen staat te hervormen. En daarbij kwam, dat de keizer, hoewel steeds bereid, zoo het noodig bleek, eigen meening op te offeren, ten eenenmale de bezieling miste, welke voor de uitvoering van een zoo grootsch werk onmisbaar is. In dit opzicht schoot keizer Frans Jozef te kort, doch wie zou ook van een telg uit het autocratische geslacht der Habsburgers, opgevoed in de leer zijner vaderen, geestdrift kunnen verwachten voor een regeeringsstelsel, dat hij niet begreep en waarvan het nut voor een zoo eigenaardig samengestelden staat als Oostenrijk zelfs door ervaren staatslieden in twijfel werd getrokken?

Toch onthield de keizer — dit moet te zijner eer erkend worden — den ministers zijn steun niet, toen deze de verjongingskuur poogden voort te zetten. In de eerste plaats begon het ministerie-Auersperg, dat in 1868 optrad, den strijd tegen het concordaat. De bekende drie confessioneële wetten welke den invloed der katholieke kerk binnen de oude perken terugbrachten, werden door den Rijksraad aangenomen en ondanks het felle verzet der clericalen ook door den keizer bekrachtigd. Dit was een gewichtige stap op de baan van den vooruitgang, doch de verdere pogingen van het „burgerministerie” leden schipbreuk door den tegenstand der Oechen en Polen, die voor zich dezelfde voorrechten eischten, welke de Hongaren na zooveel strijd hadden verworven. Natuurlijk verzette de keizer zich ten krachtigste tegen dezen eisch, want wat zou er nog overblijven van het rijk der Habsburgers, indien ook Boheme en Gallicie zich, evenals Hongarije, van

Oostenrijk losmaakten? Gelukkig vond Frans Jozef nu krachtigen steun bij de Duitschers, die de eenheid des rijks hielpen handhaven en niets van verdere uitbreiding van de zelfstandigheid der andere kroonlanden wilden weten.

Alle pogingen om een schikking te treffen bleven vruchteloos. Het eene ministerie volgde op het andere, zonder dat men iets verder kwam en eindelijk maakten zelfs de Czechen, door hun medewerking te weigeren, den arbeid van den Rijksraad geheel onmogelijk. De raadgevers des keizers waren verdeeld. De een achtte geen duurzamen vrede mogelijk, zonder dat ook de Polen en Czechen tevreden waren gesteld, de ander stelde de inwilliging hunner eischen gelijk met de geheele ontbinding der Oostenrijk-Hongaarsche monarchie. Voor den keizer was het een uiterst moeilijk geval en eerst na lange aarzeling kwam hij tot het besluit om zich met meer kracht tegen de verdere uitbreiding van de zelfstandigheid der kroonlanden te verzetten. Na langdurige twisten werd de weerspannige Boheemsche Landdag in 1872 ontbonden, de verkiezingen vielen gunstig uit voor de regeering en zoo kon eindelijk de Rijksraad den arbeid hervatten.

Het eerste werk was nu de reeds herhaaldelijk te vergeefs beproefde hervorming van het kiesrecht tot stand te brengen. Ondanks den tegenstand der Polen werd de wet door den Rijksraad aangenomen en door den keizer bekrachtigd. Voortaan zouden nu de leden van het Huis van Afgevaardigden, in plaats van door de provinciale Landdagen, door de kiezers zelve gekozen worden. Wel is waar bleef het oude omslachtige kiesstelsel met zijn vier afdeelingen — groote grondbezitters, steden, handelskamers en plattelands-gemeenten — behouden, maar toch was eindelijk de groote hinderpaal voor elken vooruitgang uit den weg geruimd, daar de wetgevende macht nu althans onafhankelijk was geworden van de Landdagen.

Zoo was ten minste weer een centraal gezag gevestigd, dat aan de buitensporige eischen van enkele volken en de aan-

matiging der katholieke kerk met goed gevolg het hoofd kon bieden. Ter verkrijging van dezen gunstigen uitslag hadden ook de gebeurtenissen van 1870/71 het hare bijgebracht. Ondanks de kuiperijen van graaf Von Beust, die zijn best deed om Oostenrijk-Hongarije bij den Fransch-Duitschen oorlog tegen Pruisen partij te doen kiezen, bleef keizer Frans Jozef bij dezen strijd onzijdig. In zoover kwam de overwinning der Duitschers den keizer ten goede, daar de Duitschers in Oostenrijk, die hem steeds bij den strijd tegen Polen en Czechen hadden gesteund, nieuwe kracht putten uit de zegepraal hunner stamgenooten, terwijl daarentegen de Czechen, wien Frankrijks overwinning aangenamer zou geweest zijn, een toontje lager werden gestemd. Spoedig na den oorlog werd Von Beust als rijkskanselier ontslagen en vervangen door graaf Andrassy, den Hongaarschen minister-president. De rol van den Saksischen staatsman in Oostenrijk was uitgespeeld. De groote roep, welke van zijn diplomatieke bekwaamheden was uitgegaan, had zich niet bewaarheid. In zoover evenwel kon Von Beust bij de vestiging van het dualisme goede diensten bewijzen, daar hij als vreemdeling geheel buiten de partijtwisten stond en den toestand dus van een vrijer standpunt kon beoordeelen dan de Oostenrijksche en Hongaarsche staatslieden.

Nu eerst kon de constitutioneele regeeringsvorm ook in Oostenrijk als voor goed bevestigd beschouwd worden. Een liberaal ministerie, onder leiding van prins Adolf Auersperg, werd tot voortzetting der verjongingskuur door den keizer aan de regeering geroepen, de oude Rijksraad werd ontbonden en er werden verkiezingen volgens het nieuwe kiesrecht uitgeschreven. Nu eerst kon keizer Frans Jozef, toen hij in 1874, het jaar van de internationale wereldtentoonstelling en van den grooten financieelen *Krach*, den nieuwen Rijksraad opende, met eenig recht in zijn troonrede verklaren: „Na velerlei lotwisselingen en ernstigen strijd, staat Oostenrijk voor ons, zich

innerlijk verjongend en naar buiten ontzag inboezemend."

Allengs kwam er nu, hoewel nog niet zonder hevigen strijd, meer orde in de beide rijkshelften. Wat de buitenlandsche aangelegenheden betreft, had Oostenrijk zich inmiddels zo goed mogelijk in de veranderde omstandigheden moeten schikken. Keizer Frans Jozef toonde, dat hij kon leeren en vergeten. Ter wille van de goede verstandhouding reisde de keizer naar Berlijn en St. Petersburg en zelfs getroostte hij zich de zelfverloochening om in 1875 den Italiaanschen koning Victor Emanuel, aan wien hij de laatste zijner bezittingen in Italie had moeten afstaan, te Venetië een bezoek te brengen. In 1873 had Frans Jozef 25 jaren geregeerd. Zijn onderdanen toonden door de feestelijkheden, waarmede zij dit jubilee herdachten, hun waardeering voor de opofferingen, welke hun vorst zich gedurende dit tijdperk had moeten getroosten. Tot dusver was 's keizers regeering slechts een aaneenschakeling geweest van strijd en teleurstelling, maar nu was ten minste het grootste gedeelte zijner onderdanen tevreden gesteld, zoodat er althans een vaste grondslag was gevonden, waarop het nieuwe gebouw verder kon worden opgetrokken.

Veel rust werd den keizer echter niet gegund, want reeds in 1877 kwamen nieuwe wolken aan den gezichteinder opdagen. Nu Oostenrijk uit Duitschland en Italie was verdrongen, bleef het Balkan-schiereiland het eenige doelwit der buitenlandsche staatkunde en daarom bracht natuurlijk de Russisch-Turksche oorlog nieuwe beslommingen. Ofschoon Oostenrijk ook bij dezen strijd onzijdig bleef, ontving het toch, dank zij Bismarcks steun, bij het congres van Berlijn een flink deel van den Turkschen buit. Bosnië en Herzegowina, samen ongeveer 1000 vierk. mijlen met 1.500.000 inwoners, werden den Oostenrijkers ter tijdelijke bezetting toegewezen. Met geweld van wapenen werden de inwoners gedwongen het nieuwe bestuur — want van teruggave zal wel nooit sprake zijn — te erkennen. Voor den

keizer was deze aanwinst, waardoor de bonte staalkaart zijner onderdanen nog met een aantal Mahomedanen werd verrijkt, ten minste eenige vergoeding voor het verlies zijner Italiaansche bezittingen. Daarentegen werd Oostenrijk, nu het ook een stuk van het Turksche Rijk in bezit nam, onherroepelijk gedwongen een rol te spelen bij de verdere gebeurtenissen op het Balkan-schiereiland, waar het in de eerste plaats met Rusland in botsing moet komen.

Te vergeefs had Bismarck beproefd de belangen dezer beide staten op het Balkan-schiereiland met elkaar in overeenstemming te brengen. Het hiervoor ontworpen drie-keizers-verbond spatte weldra uiteen en werd gevolgd door een ernstige verkoeling tusschen Duitschland en Rusland. Ten slotte bood Bismarck Oostenrijk de hand. De groote Duitsche staatsman had dit reeds lang voorzien en alleen met het oog op de toekomst waren de vredesvoorwaarden na den oorlog van 1866 voor Oostenrijk zoo zacht mogelijk gesteld. Nadat deze wonde geheeld was, bracht Bismarck het Duitsch-Oostenrijksch verbond tot stand. Het kostte den ijzeren kanselier groote moeite den hoogbejaarden keizer Wilhelm I over te halen zijn ouden bondgenoot, Czaar Alexander, prijs te geven en ook keizer Frans Jozef zal wel niet gemakkelijk hebben besloten den nieuwen weg in te slaan, maar er was geen keus. De keizer wist, dat hij voortaan in Rusland zijn ergsten vijand zou vinden en mocht dus den krachtigen steun, dien het machtige Duitschland hem aanbod, niet van de hand wijzen. Later gelukte het Bismarck ook Italië tot aansluiting te bewegen. Het tweevoudig verbond werd toen veranderd in een triple-alliantie, welke een zuiver defensief karakter heeft en onlangs wederom voor vijf jaren werd verlengd.

Zal het den zwaar beproefden Oostenrijkschen vorst, die nu reeds 43 jaren onder zoo moeilijke omstandigheden den scepter heeft gevoerd, beschoren zijn ook nog dezen laatsten strijd, welke over het lot der Oostenrijk-Hongaarsche monarchie

moet beslissen, uit te vechten? Wie zal het zeggen? Tot de tanden gewapend, staan de midden-Europeesche staten eenerzijds, en Frankrijk en Rusland, die zich allengs meer en meer aaneensloten, tegenover elkaar. Een waarborg voor het behoud des vredes is ten minste de overtuiging, dat elke twist tusschen twee staten bijna onvermijdelijk moet leiden tot een algemeenen strijd, verschrikkelijker dan tot dusver in de geschiedenis bekend is. Geen regeering zal zonder dringende noodzakelijkheid de verantwoordelijkheid hiervoor op zich durven nemen en op lichtvaardige wijze den strijd uitlokken, die vermoedelijk met den geheelen ondergang van een der partijen zal eindigen. Dit verhindert echter niet, dat een enkele onverwachte uitbarsting der nationale hartstochten, hetzij aan de west-, of aan de oostzijde, de lont in het kruit kan werpen.

De uitslag van een dergelijken reuzenstrijd, waarin legers van millioenen soldaten, met de moorddadigste wapenen uitgerust, tegen elkaar zullen oprukken, is natuurlijk met geen mogelijkheid te voorzien. Voor Oostenrijk zou zeker een nederlaag noodlottiger zijn dan voor eenig ander land, daar de losse band, waardoor de verschillende kroonlanden nog aaneen worden gehouden, wel niet tegen een zoo geduchten schok bestand zal blijken. In elk geval zou een oorlog, met welken uitslag deze ook gevoerd worde, een ernstige ramp zijn voor het arme land, dat slechts met de grootste moeite de zware financieele lasten, waaronder het gebukt gaat, kan dragen. Voor den bejaarden keizer is het zeker te wenschen, dat zijn rijk in de laatste jaren zijns levens althans voor deze beproeving bewaard blijve!

Uit deze algemeene schets van Oostenrijks politieke ontwikkeling onder Frans Jozefs langdurige regeering, blijkt, dat 's keizers openbaar leven buitengewoon rijk is geweest aan beslommeringen en teleurstelling. Niet beter ging het den vorst in zijn familieleven. In 1854 was Frans Jozef in het

huwelijk getreden met de Beiersche prinses Elizabeth, de dochter van hertog Maximiliaan van Beieren, die hij reeds van zijn eerste jeugd kende. De verloving kwam geheel onverwacht tot stand. Den 18den Augustus 1853 gaf de aarts-hertogin Sophie ter eere van 's keizers verjaardag een groot bal te Ischl. Natuurlijk verschenen daar ook de Beiersche prinsessen. Frans Jozef, een hartstochtelijk walser en in dit opzicht een echte Weener, danste dien avond bijna uitsluitend met Sissi, gelijk prinses Elizabeth in den familiekring werd genoemd. Tijdens de pauze geleidde de keizer zijn danseres naar een tafeltje, waarop een album lag met een verzameling afbeeldingen van Hongaren, Tyrolers, Slaven en Duitschers in nationale kleederdracht. De keizer toonde haar de platen en voegde erbij: „Dit zijn mijn onderdanen. Wilt gij ook over hen regeeren?” „Ja”, luidde het antwoord der prinses, terwijl zij den keizer de hand reikte. Onmiddellijk liet Frans Jozef een ruiker van edelweiss, die ook reeds gereed stond, binnenbrengen en overhandigde zijn aanstaande dit bruidsbouquet. Den volgenden dag vroeg de keizer persoonlijk de hand der prinses en een half uur later werd in de dorpskerk te Ischl, in tegenwoordigheid van de leden van het keizerlijk huis, de officieele verloving afgekondigd.

Keizerin Elizabeth, die zich steeds buiten politiek en hofintrigues hield, schonk haar gemaal vier kinderen, drie dochters en een zoon. De oudste, aartshertogin Sophie, overleed reeds, toen ze twee jaren oud was: aartshertogin Gisela, huwde in 1872 den Beierschen prins Leopold, den tweeden zoon van den prins-regent; aartshertog Rudolf, de kroonprins, stierf in 1888 en de jongste, de 19jarige aartshertogin Valerie, is nog ongehuwd. Een donkere schaduw op 's keizers huwelijksleven wierp de zwakke gezondheid zijner gemalin. Reeds in 1861 was de keizerin genoodzaakt zich voor geruimen tijd metterwoon te vestigen op het eiland Madera en sedert dien tijd bleef haar toestand steeds ongunstig, zoo zelfs, dat de lijde-

res, die afleiding zocht in reizen, meesttijds buitenslands moest vertoeven. Het keizerlijk gezin is dus nu feitelijk beperkt tot den vader en zijn dochter Valerie. Zoolang haar gezondheid het gedoogde, stond de keizerin haar gemaal steeds getrouw ter zijde bij alle eischen, welke ook het openbare leven den vorst van een zoo groot rijk stelt. Naast den keizer, „de eerste gentleman van zijn rijk” nam de bevallige keizerin Elizabeth in dit opzicht een waardige plaats in.

De eerste slag trof den keizer in 1867, toen zijn jongere broeder Maximiliaan als slachtoffer van Napoleons eerzuchtige plannen in Mexico den dood vond. Het tragische uiteinde van den ridderlijken aartshertog maakte in geheel Oostenrijk een diepen indruk, vooral op den keizer, die zijn broeder slechts noode dezen avontuurlijken weg had zien inslaan. De slag was zelfs te zwaar voor de gemalin van den Mexicaanschen keizer, prinses Charlotte van Saksen-Coburg. De ongelukkige keizerin, de zuster van koning Leopold II van België, die haar gemaal steeds had aangemoedigd de gevaarlijke kroon van het rijk der Azteken aan te nemen, werd krankzinnig en wordt nog steeds door haar schoonzuster, de koningin van België, te Laeken met groote toewijding verpleegd.

Een tweede, veel ernstiger, verlies trof den keizer voor drie jaren door den dood van zijn eenigen zoon en opvolger, kroonprins Rudolf. Op dezen prins, zijn Rudi, gelijk de vader hem placht te noemen, was zijn gansche hoop voor de toekomst gevestigd. Niets was verzuimd om den, met een goeden aanleg begaafden, prins een grondige opleiding te geven voor de moeilijke taak, welke hem wachtte. In menig opzicht verschilde de zoon van den vader. In krijgszaken slechts matig belang stellend, betoonde de prins des te meer neiging voor wetenschap en studie, gelijk o. a. bleek uit de beschrijving zijner reizen door het Oosten en het onder zijn beschermheerschap uitgegeven prachtwerk „Oostenrijk-Hongarije in woord en beeld.” Evenals zijn vader, sprak de kroonprins alle talen

der monarchie en kende hij alle kroonlanden, wier staatsinstellingen hem door ervaren leermeesters waren onderwezen, door eigen aanschouwing. Daarbij bezat Rudolf denzelfden minzamen aard als zijn vader, zoodat geheel Oostenrijk de beste verwachtingen van hem koesterde.

Plotseling werden al deze schoone vooruitzichten vernietigd door het drama van Meyerling. De aartshertog, die gehuwd was met prinses Stephanie van België en reeds sedert geruimen tijd door zijn eenigszins zonderling gedrag de aandacht zijner omgeving had getrokken, knoopte een liefdesbetrokking aan met de schoone barones Vetsera, welke met den gemeenschappelijken dood van beide gelieven in 's prinses zomerverblijf te Meyerling eindigde. Zoo stierf de veelbelovende kroonprins, van wien men zooveel verwachtte, op 30-jarigen leeftijd een weinig roemvollen dood. Het zwaarste was deze slag voor den keizer, die na de ondervonden teleurstellingen althans den troost meende te hebben, dat hij na zijn dood het bestuur zijner staten aan ervaren handen kon toevertrouwen. Nu echter ontviel hem ook deze hoop, want de kroonprins liet slechts een dochterje na, dat door de Salische wet van de troonopvolging was uitgesloten.

Na 's keizers dood of aftreding, moet nu de regeering overgaan op zijn broeder Karel Lodewijk. Deze aartshertog, ook reeds bejaard en daarbij door allerlei famielierampen eenzelvig geworden en in zichzelf gekeerd, wijdt zich uitsluitend aan de bescherming van kunsten en wetenschappen en zal, ook al mocht hij den keizer overleven, vermoedelijk nooit den troon der Habsburgers bestijgen. Vandaar dat zijn oudste zoon Frans Ferdinand nu reeds algemeen als de aanstaande troonopvolger wordt beschouwd. Na den dood van kroonprins Rudolf trad deze prins, over wien uit den aard der zaak voorheen nooit werd gesproken, plotseling op den voorgrond. Er zijn reeds allerlei verhalen gedaan over zijn onbeduidendheid en clericale neigingen, maar tot dusver is de gegrond-

heid dezer hofpraatjes nog niet gebleken. Zeker is het echter, dat deze prins geen opleiding heeft ontvangen, welke hem voor den moeilijken regeeringsarbeid kon voorbereiden, zoodat de keizer den sceppter zeker met minder vertrouwen zal overlaten aan zijn neef, dan hij dit aan zijn zoon zou hebben gedaan.

Aanvankelijk scheen het verlies van den eenigen zoon te zwaar voor den terneergeslagen vader. Eerst na geruimen tijd herwon hij, dank zij zijn krachtig gestel, zijn gemoedsrust en hervatte het regeeringswerk met dezelfde nauwgezetheid als te voren. In dit opzicht kan trouwens Frans Jozef menigen vorst tot voorbeeld strekken. Elken ochtend om zes uur vangt de keizer den arbeid aan, laat zich voorlichten over de verschillende regeeringszaken en leest alle stukken, welke hem ter onderteekening worden voorgelegd. Meermalen komt het voor, dat wetsontwerpen naar de ministers worden teruggezonden met aanmerkingen en wijzigingen, welke een gunstig getuigenis geven van 's keizers gezond oordeel en kennis van zaken. Ook acht Frans Jozef het zijn plicht op de hoogte te blijven van de openbare meening en daarom worden elken dag een paar uren afgezonderd voor het lezen der toongevende bladen uit de verschillende kroonlanden. Als een staaltje van 's keizers rusteloozen ijver, als het de waarneming zijner regeeringsplichten geldt, wordt van vertrouwbare zijde medegedeeld, dat de keizer, zelfs als hij voor een paar dagen op de jacht gaat, zijn staatsstukken medeneemt. Doorgaans moet de jager in zijn schuilhoek uren geduld oefenen, voordat een gems onder schot komt. Zoodra de keizer den met zorg gekozen wachtpost heeft ingenomen, wordt de brievenstasch voor den dag gehaald en gaat het dagelijksche werk den gewonen gang.

Zonder aanspraak te kunnen maken op buitengewone geestgaven, bezit Frans Jozef een gezond oordeel en eene algemeene ontwikkeling, welke niet bij alle vorsten wordt aangetroffen. Ofschoon aanvankelijk als zoon van 's keizers broeder

niet voor den troon bestemd, ontving Frans Jozef een uiterst volledige opleiding, hoofdzakelijk op verlangen van keizer Ferdinand, die steeds bijzondere genegenheid voor zijn neef betoonde. De leiding werd toevertrouwd aan graaf de Bombelles, een naar Oostenrijk uitgeweken Fransch edelman en aan graaf Coronini. Kolonel Hauslab, een bekend Oostenrijksch officier, zorgde voor de militaire vorming van den aartshertog, die in krijgszaken steeds bijzonder uitmuntte. Den vuurdoop ontving Frans Jozef bij den oorlog in Italië in 1847, onder den ouden Radetzky.

Geheel onverwacht vertoonde zich de jonge aartshertog in Radetzky's hoofdkwartier, juist toen een beslissende slag op handen was. „Wat komt uwe Hoogheid hier uitvoeren” — bromde de oude ijzervreter, alles behalve gesticht over dit onverwachte bezoek — „Gij kunt mij van geen nut zijn, maar mij wel in groote ongelegenheid brengen, als u iets mocht overkomen.” Frans Jozef liet zich echter niet zoo gemakkelijk wegzenden en wist den ouden veldmaarschalk over te halen hem den slag bij Santa Lucia te laten bijwonen.

Wat zijn vorming betreft, had Frans Jozef ook veel te danken aan zijn moeder, aartshertogin Sophie, een flinke ontwikkelde vrouw, die er niet tevreden mee was, dat haar zoon alleen een goed officier zou worden. Eerst moest de aartshertog de acht talen, die in Oostenrijk worden gesproken, grondig leeren en vervolgens werd hij onderwezen in de geschiedenis, het staatsrecht en de diplomatie. De geheimen der hoogere staatkunde werden Frans Jozef door niemand minder ontvouwd dan door prins Metternich, den sluwen en in de Europeesche politiek doorkneden staatsman, die zoovele jaren de Oostenrijksche staatkunde had geleid. In het kerkelijk recht en de godsdienst had Frans Jozef tot leermeester kardinaal Rauscher, wiens streven om zijn leerling op te leiden tot een getrouw zoon der kerk niet minder goed slaagde dan het onderwijs van kolonel Hauslab. Den eerbied voor Rome, hem door den

kardinaal ingeprent, verloochende de keizer nimmer, zoodat de invloed der geestelijkheid in den Hofburg steeds zwaar heeft gewogen. Niettemin offerde de keizer, gelijk bij de afschaffing van het concordaat bleek, ook in dit opzicht zijn eigen meening op, toen het volk en zijn vertegenwoordigers zich eenstemmig tegen de overheersching der kerk verzetten. Dit opofferen van eigen meening en wenschen, waardoor het hem gelukte vele der gevaren, welke zijne staten bedreigden, ten slotte te overwinnen, is zeker geen geringe verdienste voor een vorst, gesproten uit het autocratische geslacht der Habsburgers, die met de lichamelijke eigenschappen zijner voorvaderen — men lette slechts op de eenigszins dikke onderlip — ook een goed deel van hun trots had geerfd. Ofschoon Oostenrijk-Hongarije zich onder zijn regeering ontwikkelde tot een constitutioneelen staat, toont de keizer zich in zijn omgeving nog steeds „de vorst bij de gratie Gods”. Aan geen Europeesch hof worden de oude vormelikheden nog met zoo groote stiptheid in acht genomen als te Weenen en voor den Oostenrijker is het geen geringe onderscheiding, wanneer hij *hoffähig* verklaard en tot de omgeving des keizers wordt toegelaten. Ook onder de leden van zijn geslacht handhaaft Frans Jozef een onbeperkt gezag. Nog onlangs werd de begaafde aartshertog Johan, 's keizers neef, door hem van zijn commando ontheven, omdat hij in woord en geschrift liberaler denkbeelden verkondigde, dan de oude keizer was toegedaan en zich zelfs de vrijheid had veroorloofd de daden van hooggeplaatste personen aan een scherpe beoordeeling te onderwerpen. Toen de aartshertog zich niet aan een ernstige waarschuwing stoorde, legde de keizer, vertoornd over deze inbreuk op zijn familie-gezag, den eierzuchtigen jongen man de zwaarste straf op, welke hem kon treffen, door hem zijn rang als officier in het Oostenrijksche leger te ontnemen.

Overigens is Frans Jozef, wiens ridderlijke aard meermalen bleek, minzaam, waar hij zich in het openbaar vertoont, ter-

wijl hij bij de gewone audienties den minsten zijner onderdanen de gelegenheid verschaft wenschen of klachten persoonlijk te zijner kennis te brengen. Ook stelt hij zijne welvoorzene kas — de Habsburgers behooren tot de rijkste vorsten van Europa — gaarne ter beschikking, wanneer er groote rampen te lenigen of goede ondernemingen te steunen zijn. Dit bleek meermalen bij de overstromingen, waardoor Boheme en Hongarije zoo vaak werden geteisterd en de vele andere rampen, o. a. den brand van het Ringtheater, welke het rijk onder zijn regeering troffen. Daarbij toonde de keizer steeds groote belangstelling in de wetenschappelijke onderzoekingen van reizigers, als Weyprecht en Holub, die den Oostenrijkschen naam op eervolle wijze handhaafden aan de noordpool en in de binnenlanden van Afrika en steunde hij kunstenaars en letterkundigen, die in het clericaal-autocratische Oostenrijk vaak groote teleurstellingen moesten ondervinden. Zoo verwierf de keizer zich de instemming van de besten des volks, toen hij den zoolang miskenden dichter Grillparzer in 1861 tot lid van het Heerenhuis benoemde en hem bij zijn 80sten verjaardag uit eigen middelen een jaargeld van 3000 florijnen toelegde.

Door de nauwgezette waarneming zijner regeeringsplichten, verwierf Frans Jozef in hooge mate de genegenheid zijner onderdanen, die dan ook nimmer verzuimden hun deelneming te doen blijken bij het lief en leed, dat het keizerlijk gezin ondervond. Ook behoudens de gewone dagelijksche bezigheden, ontziet de keizer geen moeite, wanneer zijn plicht als regent dit vordert. Bij de opening van groote ondernemingen, gelijk de tentoonstellingen te Weenen en te Pest, de onthulling van nationale gedenkteekenen, gelijk het monument voor den zeeheld Tegetthoff, of bij de inwijding van inrichtingen of gebouwen van algemeen of plaatselijk nut ontbreekt de keizer nimmer, en daarbij is hij bij groote rampen steeds de eerste om door een bezoek aan de geteisterde plaatsen zijn deelne-

ming te doen blijken of door zijn voorbeeld anderen tot leniging der schade op te wekken. Tevens trachtte de keizer steeds door geregelde bezoeken den band, die de verschillende kroonlanden verbindt, te versterken en door buitenlandsche reizen Oostenrijks gezag naar buiten te handhaven. 's Keizers tegenwoordigheid bij de opening van het Suez-kanaal in 1869, zijn bezoeken te Petersburg, Berlijn en Parijs en zijn talrijke bijeenkomsten met andere vorsten, zoo in zijn eigen land als daarbuiten, kunnen getuigen, dat Frans Jozef geen opoffering ontziet, wanneer het er op aankomt Oostenrijk elders te vertegenwoordigen, of iets bij te dragen tot bevestiging van de goede verstandhouding met andere staten.

Voor al in de hoofdstad is de keizer zeer gezien, en niet zonder reden, want in de eerste plaats heeft Weenen zeer veel aan hem te danken. Zonder zijn krachtigen, zedelijken en financieelen steun zou zeker Weenen zich niet zoo spoedig tot een zoo fraaie wereldstad ontwikkeld hebben. Hoevele monumentale gebouwen, de trots van elken Weener, hebben niet hun oorsprong aan 's keizers bemoeiingen te danken! Ferstels *Votiv-Kirche*, door Frans Jozef gebouwd ter herinnering aan den mislukten aanslag, dien de Hongaar Libenyi na den Hongaarschen opstand in 1853 tegen zijn leven pleegde; de, in 1865 geopende, fraaie Ringstrasse: het gedenkteeken voor Napoleons grooten tegenstander, aartshertog Karel; het Rijksraad-gebouw; de Donau-waterwerken; het *Stiftungshaus*, dat verrees op de plaats, waar eenmaal het Ringtheater heeft gestaan en vele andere inrichtingen en gebouwen, welke door den keizer of met zijn hulp werden opgericht, zullen de inwoners der hoofdstad nog lang na Frans Jozef's dood met dankbaarheid aan zijn regeering doen denken. Het is dan ook geen wonder, dat de Weeners hun vorst zijn belangstelling in den vooruitgang hunner stad op gelijke wijze vergelden en hem een feestelijke ontvangst bereiden, zoo vaak hij na een zijner reizen naar de hoofdstad terugkeert.

Matig in het genot van spijs en drank en gehard door lichaams oefeningen — Frans Jozef was steeds een uitmuntend ruiter en schutter — geniet de keizer nog steeds een ijzeren gezondheid. Zelden leest men dan ook in de couranten verontrustende geruchten over 's keizers toestand, welke telkens over andere toongevende Europeesche vorsten de rondte doen. Zijn voornaamste hartstocht is de jacht en ook nu nog ontziet hij geen vermoeienis, wanneer hij den schuwen auerhaan bij het eerste morgenkrieken wil verrassen, of op de hoogste bergtoppen de vlugge gems opsporen. Geregelde arbeid, lichaams oefeningen en een eenvoudige levenswijze hebben er zeker niet weinig toe bijgedragen het sterke gestel, dat de natuur hem had geschonken, nog op hoogen leeftijd de oude veerkracht te doen behouden. Bij de afschaffers der nicotine heeft Frans Jozef nooit in hooge gunst gestaan, daar hij steeds een bijzondere genegenheid voor zware sigaren heeft betoond.

De keizer, wiens sterk geheugen bekend is, vooral wat betreft het onthouden van de gelaatstrekken van personen, die hij slechts eenmaal heeft ontmoet, heeft den ridderlijken aard zijner voorvaderen en is daarbij zeer goedhartig. Het onderteekenen van een doodvonnis behoort tot zijn onaangenaamste regeeringsplichten en zoo het slechts eenigszins mogelijk is, worden hulpbehoevenden, die zich tot hem wenden, niet onvoldaan huiswaarts gezonden. Talrijk zijn de anecdoten, welke verhaald worden van de goedmoedige wijze, waarop Frans Jozef met de menschen weet om te gaan. Eens kwam een deputatie uit een dorp ter audientie om den keizer een verzoek over te brengen. De woordvoerder, in de war gebracht door de ongewone omgeving, raakte spoedig de kluts kwijt en bleef in zijn toespraak steken. Terstond hielp de keizer hem uit de verlegenheid door te zeggen: „Ge hebt zeker uw rede wel op papier in den zak; geef mij die maar; dan zal ik ze straks op mijn gemak lezen en uw verzoek in overweging nemen”.

Vooral wanneer Frans Jozef op de jacht is, houdt hij er van onbekend met de eenvoudige buitenlui te praten. Dit gaat hem, daar hij ook de volkstaal machtig is, even goed af, als wanneer hij bij plechtige hoffeesten of andere feestelijke gelegenheden in het volle bewustzijn zijner keizerlijke waardigheid optreedt. Eens, toen de keizer in den ochtend in de Alpen op het pad was om een auerhaan te verschalken, kwam het eenigszins luidruchtige jachtgezelschap een hout-hakker tegen. De man trad den keizer in den weg en vroeg: „Jager, kun je vuur maken?” De keizer maakte vuur met zijn tonteldoos. De boer stak op zijn gemak zijn pijpje aan en vroeg daarna: „Ga je op den haan los?” „Ja,” antwoordde de keizer, „waarom vraag je dat?” „Wel, omdat de haan je niet zal afwachten, als jelui zoo'n rumoer maakt”. Een van de hofheeren, bevreesd voor verdere gemeenzaamheden, fluisterde den houthakker in, dat hij met den keizer sprak, maar de man liet zich daardoor niet uit het veld slaan, raakte even met den vinger zijn muts aan en zeide: „Ik wist het niet, heer keizer, de raad is toch even goed gemeend”. De „heer keizer” bedankte den man voor zijn raad en liet natuurlijk niet na dien op te volgen.

De spraakzame Weeners zijn niet spoedig uitgepraat, wanneer zij over de *Leutseligkeit* van hun keizer beginnen te vertellen. De talrijke verhalen, welke hierover in omloop zijn, mogen, gelijk in dergelijke zaken doorgaans het geval is, vaak overdreven of opgesmukt zijn, toch verdienen zij in zoover wel de aandacht, omdat zij de verhouding tusschen vorst en volk kenmerken. In dit opzicht herinnert Frans Jozef eenigszins aan de oude *Landesväter*. Hij is geen baanbreker, gelijk zijn groote voorzaat Jozef II, blakende van ijver om nieuwe denkbeelden of hervormingen in te voeren; geen vorst met buitengewone hoedanigheden, optredende in het bewustzijn, dat hij een roeping te vervullen heeft, gelijk de jeugdige Duitse keizer Wilhelm, die zoo noodig zelf krachtig voor-

gaat, wanneer hij meent door zijn ingrijpen verbeteringen te kunnen invoeren; geen vooruitstrevend regent, die met bijzondere belangstelling de sociale vraagstukken van zijn tijd bestudeert en het als zijn levenstaak beschouwt den vooruitgang in zijne staten krachtig te bevorderen. Integendeel, de overgang van het absolutisme tot den constitutioneelen regeeringsvorm, zeker wel de gewichtigste hervorming, welke onder Frans Jozefs regeering is ingevoerd, zou wellicht nooit tot stand zijn gekomen, indien daarvoor een krachtig voorgaan des keizers noodig ware geweest.

In zijn hart een echte Habsburger, ijverig clericaal en door-drongen van de oude conservatief-aristocratische grondstellingen, meer soldaat dan staatsman, meer nauwgezet regent dan zelfstandig denker, gevoelt Frans Jozef natuurlijk weinig geestdrift voor de eischen, welke de nieuwere tijd op sociaal en politiek gebied stelt. Toch toonde hij steeds genoeg inzicht, ontwikkeling en plichtsbesef te bezitten om deze eischen niet te miskennen of noodige hervormingen door halstarrig vasthouden aan oude begrippen tegen te houden. Zoo vaak zijn bekrachtiging gevraagd werd voor ingrijpende maatregelen, welke de raadslieden der kroon in 's lands belang achtten, zegenvierde ten slotte steeds het plichtsbesef van den regent over de neigingen en inzichten van den Habsburger. En daarbij dient men niet te vergeten, met welke ontzaglijke bezwaren de keizer te kampen had in een eigenaardig gevormden staat als Oostenrijk-Hongarije, met zijn bonte bevolking van Duitschers en Czechen, Hongaren en Slaven, Polen, Ruthenen en Italianen, die allen verschillende belangen hebben en bijna in alle kroonlanden vijandig tegenover elkaar staan. Onder deze omstandigheden, terwijl bovendien de verwickelingen met andere staten elkaar opvolgden en de financieele toestand steeds ongunstiger werd, moest Oostenrijks verjonging, waartoe Frans Jozef tot den troon werd geroepen, natuurlijk wel zeer langzaam vorderen. Het is zelfs de vraag, of de verjongings-kuur

beter zou geslaagd zijn, indien een onstuimig hervormer als Jozef II geroepen ware geweest deze moeilijke taak ten uitvoer te brengen.

In het vorige jaar is in Oostenrijks binnenlandsche staatkunde weer een nieuw tijdperk aangebroken. De verkiezingen voor het Huis van Afgevaardigden, welks mandaat in 1891 eindigde, vernietigden de geheele partij der oud-Czechen, den gematigden vleugel der Slaven, die onder leiding van den ouden Rieger den keizer bij de handhaving van de eenheid des rijks steunden en zich tegen de steeds toenemende eischen der radicale Jong-Czechen verzetten. De Jong-Czechen behaalden in dezen verkiezingsstrijd een volledige overwinning. Onder de zinspreuk: „Boheme voor de Czechen” streeft deze partij, onder leiding van opgewonden drijvers als Gregr, naar beperking van den invloed der 1.500.000 Duitschers, die met de 2.500.000 Czechen de bevolking van het kroonland uitmaken en naar het herstel van het oude koninkrijk Boheme. Nu het rijk der Stephanus-kroon in Hongarije is hersteld, willen de Czechen niet rusten, voordat ook Frans Jozef te Praag met de Wenzels-kroon tot koning van het zelfstandige koninkrijk Boheme is gekroond. Ter wille van de eenheid des rijks, blijft de centrale regeering zich ten krachtigste tegen dezen eisch verzetten, maar daardoor hebben de Jong-Czechen, door de verkiezingen tot een krachtige partij in den Rijksraad aangegroeid, zich aangesloten bij de oppositie, welke alle voorstellen der regeering met kracht bestrijdt.

Steeds bereid zijn plicht te doen, getrooste Frans Jozef zich in het najaar de opoffering om, ondanks de vijandige houding der Czechen, een bezoek te brengen aan hun nationale tentoonstelling te Praag, waar de keizer door de bevolking met de gewone betuigingen van geestdrift werd ontvangen. Toch bleek ook nu weer de gisting, welke in dit kroonland heerscht, toen eenige heethoofden een poging waagden om

den trein des keizers te doen ontsporen. Natuurlijk kan deze mislukte poging niet gelijk worden gesteld met de aanslagen, welke de Hongaar Libenyi en de Italiaan Oberdank uit nationalen haat tegen 's keizers leven pleegden, want voor zoover bekend, was het doel van den aanslag in Boheme uitsluitend de reis des keizers naar de noordelijke provinciën, de zetel der Duitsche nijverheid, te verhinderen. Toch werd daardoor weer een nieuw bewijs geleverd, dat de vijandschap der Czechen jegens de Duitschers en de centrale regeering, welke in Boheme's afscheiding niet kan berusten, gedurende Frans Jozefs bestuur eer is vermeerderd dan verminderd.

De Duitschers wijten dit vooral aan den minister-president, graaf Taaffe, die gedurende 10 jaren te vergeefs heeft beproefd de Czechen door allerlei concessies tevreden te stellen. Het eenige gevolg dezer zoogenaamde verzoenings-politiek, waarbij de regeering op een meerderheid der anti-Duitsche volken steunde, was, dat de Czechen hun eischen steeds hooger stelden. Deze coalitie is nu echter door den ondergang der Oud-Czechische partij in duigen gevallen. De eischen der Jong-Czechen waren niet voor inwilliging vatbaar en derhalve bleef der regeering geen andere keus over, dan zich weer te richten tot de Duitsch-liberale partij, wier overwicht nu hersteld is. Reeds vóór de verkiezingen had graaf Taaffe de noodzakelijkheid eener andere staatkunde ingezien. Als voorbode van het nieuwe tijdperk verscheen het ontslag van den minister van financiën, Dujanewski, de leider der anti-Duitsche partij, benevens een manifest des keizers, waarin de bestrijding der uiterste partijen — Jong-Czechen, anti-semieten en anarchisten — en de invoering van sociale, voor alle volkeren heilzame, hervormingen als het program der toekomst werd aangekondigd.

Voorloopig hebben de Duitschers met de Polen, na hen de sterkste partij in het huis van Afgevaardigden, een vergelijk^g gesloten. Beide partijen, welke samen de meerderheid

vormen, hebben zich verbonden de regeering te steunen bij alle hervormingen, welke de bijzondere nationale en partijbelangen niet raken en in het algemeen belang des lands moeten geacht worden. Duurzaam kan dit verbond niet wezen, want de clericale Polen met hun nationale eischen vormen een scherpe tegenstelling met de liberale Duitschers, die daarbij, als het meest ontwikkelde gedeelte der bevolking, voor zich ook den grootsten invloed verlangen. Bovendien blijft in het ministerie-Taaffe, ondanks de wijzigingen, welke het na de verkiezingen heeft ondergaan, toch steeds het conservatieve element den boventoon voeren. De politieke toestand blijft dus nog altijd zeer onzeker, ook al is nu een einde gekomen aan de oude staatkunde, waardoor men te vergeefs heeft gepoogd het land te regeeren zonder de Duitschers.

Daarbij ging ook de verjongingskuur in Hongarije, nadat de betrekkingen tusschen de beide rijkshelften, zoo op politiek- als handelsgebied, voor goed geregeld waren, nog met vele moeilijkheden gepaard. Van den aanzienlijken schuldenlast, waaronder Oostenrijk gebukt ging, nam Hongarije 30 pct. over, zoodat voor dit land dezelfde financieele moeilijkheden bleven bestaan als voor Oostenrijk. Daarbij kwam, dat de Duitschers in Zevenbergen en de Croaten in het zuiden allesbehalve ingenomen waren met de overheersching der Hongaren, terwijl er tevens nog chauvinisten waren, die verder wilden gaan en den band tusschen de beide rijkshelften nog lossier wilden maken. Evenwel, nu hij eenmaal Hongarije's zelfstandigheid had bekrachtigd, werkte keizer Frans Jozef, voor zoo ver hij als koning van Hongarije daartoe verplicht was, eerlijk mede den constitutioneelen regeeringsvorm te bevestigen en verschillende hervormingen in te voeren. Nadat in 1868 de strijdkrachten waren georganiseerd, werden het openbaar onderwijs, de rechtspleging en het binnenlandsch bestuur verbeterd, waartoe de krachtige leiding van vaderlands-lievende mannen als Deak en Andrassy niet weinig bijdroegen.

De grootste moeielijkheid bleef echter steeds het financieele vraagstuk. Menig ministerie struikelde over dezen hinderpaal en eerst in 1875, toen Coloman Tisza, een der bekwaamste Hongaarsche staatslieden als minister optrad, begon het hervormingswerk beter te vorderen. Dank zij Tisza's bemoeiingen werd het beheer der geldmiddelen op betere leest geschoeid, een handelsovereenkomst met Oostenrijk gesloten en ijverig voortgewerkt om ook het niet-Hongaarsche gedeelte der bevolking, zoo Duitschers als Croaten en Slavoniers, tot Magyaren te maken. Evenwel kostte het vaak groote moeite de opgewonden Hongaren, die zich steeds zeer naijverig betoonden op hun zelfstandigheid tegenover Oostenrijk, binnen de perken te houden en meermalen moest keizer Frans Jozef zijn persoonlijken invloed doen gelden om kleine geschillen tusschen de rijkshelften bij te leggen, of onvermijdelijke maatregelen, welke beide staten betroffen, ten uitvoer te brengen.

Meer dan twintig jaren leidde Tisza, die steeds krachtig door den keizer werd gesteund, Hongarije's binnenlandsche staatkunde, terwijl in overeenstemming met hem, de gemeenschappelijke buitenlandsche politiek van beide landen eerst door graaf Andrassy en later door graaf Kalnoky werd geleid. Zoo iemand, dan heeft Tisza tijdens zijn langdurige politieke loopbaan ondervonden, hoe moeilijk het is de prikkelbare Hongaren te regeeren en den vrede met Oostenrijk te handhaven. Niet ten onrechte antwoordde Tisza, toen Frans Jozef hem eens aan een maaltijd ten hove waarschuwde tegen het gebruik van koele vruchten na warme spijzen, schertsend: „Dat hindert mij niet, Uwe Majesteit weet wel, dat een Hongaarsche minister-president een goede maag moet hebben”. Toch bleek ten slotte ook Tisza's maag te zwak, want in 1890 werd ook deze staatsman, aan wien Hongarije ontegenzegge-lijk veel te danken heeft, tot aftreden genoodzaakt. Slechts noode liet de keizer den minister, dien hij steeds had gehandhaafd, heengaan, maar Tisza gevoelde zelf te goed, dat

bij het den chauvinisten toch niet naar den zin kon maken. Strijdens moê trad Tisza af van het politieke tooneel en liet het veld over aan zijn politieke en persoonlijke vijanden, die toch niet wilden rusten, voordat hij de teugels van het bewind uit handen had gelegd.

In Tisza's plaats trad graaf Czapary aan het hoofd van het ministerie op. Na een jaar zonder bijzondere ongevallen geregeerd te hebben, kwam ook deze minister reeds in botsing met den nationalen eigenzin der Hongaren. Toen Czapary een wetsontwerp indiende, waardoor de laatste hand werd gelegd aan de hervorming van het binnenlandsch bestuur en ook de benoeming der gemeente-ambtenaren aan de regeering werd opgedragen, kwamen de chauvinisten tegen deze nieuwe beperking der plaatselijke privilegien in verzet. In aller ijf blies de minister den terugtocht en trok zijn ontwerp in, nadat zijn politieke vrienden hem daartoe den weg hadden gebaad door aanneming van het eerste artikel, waarin alleen de wenschelijkheid eener verdere hervorming van het bestuur der comitaten werd uitgesproken. De positie van het ministerie werd echter door deze nederlaag in die mate geschokt, dat ook graaf Czapary zich wel niet lang meer zal kunnen handhaven. Zoo blijft Hongarije, evenals Oostenrijk, voor keizer Frans Jozef ook nu nog steeds een bron van allerlei zorgen en beslommeringen.

Eveneens heeft het groote moeite gekost, voordat tusschen beide staten overeenstemming was verkregen ten opzichte van het handelstractaat, dat tusschen Oostenrijk-Hongarije, Italië en Duitschland is gesloten. Ten einde het politieke verbond tusschen deze rijken te versterken en den burgers, wien daardoor zware lasten worden opgelegd, ook de voordeelen dezer overeenstemming te doen genieten, sloten de drie regeeringen op voorstel van den Duitschen keizer een handelstractaat, waarbij van weerszijden de invoerrechten werden verlaagd. De Deutsche regeering verminderde de invoerrechten

voor Oostenrijksche landbouw-producten en Italiaansche wijnen, terwijl aan de andere zijde hetzelfde werd gedaan ten behoeve van de bijzondere voortbrengselen der Duitsche nijverheid. Voor Oostenrijk-Hongarije, tot dus ver een bolwerk van het protectionisme, ging het sluiten van dit tractaat, waarbij met de verschillende belangen van beide rijkshelften rekening moest worden gehouden, natuurlijk met bijzondere moeilijkheden gepaard, maar eindelijk werden na langdurige onderhandelingen alle bezwaren overwonnen, en kwam het tractaat tot stand, waarvan men voor alle partijen groote verwachtingen heeft.

In dit opzicht heeft Oostenrijk, evenzeer als Hongarije, waar het tekort ook slechts met moeite van de begrooting kan geweerd worden, dringend verbetering noodig. Behalve den zwaren schuldenlast, waardoor een groot deel der jaarlijksche inkomsten aan rentebetaling en schulddelging verloren gaat, moet de niet zeer rijke bevolking ook de zware lasten dragen der steeds toenemende legeruitgaven. Nu Oostenrijk eenmaal door den loop der omstandigheden gedwongen is een leidende rol mede te spelen op het Balkan-schiereiland dient het ook te zorgen, dat de hulpmiddelen niet ontbreken, waardoor het, zoo het beslissend oogenblik aanbreekt, zich met kracht kan doen gelden. Ondanks de uitbreiding, welke de strijdkrachten der Oostenrijk-Hongaarsche monarchie gedurende de laatste jaren hebben ondergaan, staat het rijk in dit opzicht nog verre bij Duitschland, Frankrijk en Rusland ten achter. Ook in het einde van het vorige jaar zag de keizer zich weer verplicht een nieuwe verhooging der uitgaven ten behoeve van de versterking der strijdkrachten aan te kondigen, maar het zal de vraag zijn, of de ministers van financiën in staat zullen wezen nieuwe bronnen van inkomsten op te sporen.

Dit is zeker een bedenkelijke schaduwzijde van den „gewapende vrede”, die noodig wordt geacht om den oorlog te voorkomen. De draagkracht der Oostenrijk-Hongaarsche mo-

narchie is reeds tot het uiterste gespannen en eindelijk zou wel eens de tijd kunnen aanbreken, dat voor het zwaar belaste land een beslissende oorlog verkieslijker moet geacht worden dan het voortduren van den tegenwoordigen toestand, waardoor Oostenrijk met den ondergang wordt bedreigd. Wellicht was dan ook daarom de toon van keizer Frans Jozef, toen hij zich onlangs in het openbaar over den politieken toestand in Europa uitliet, minder opgewekt en hoopvol dan in de vorige jaren.

Groote verwachtingen tot verbetering van 's lands financielen toestand worden, wat Oostenrijk betreft, gekoesterd van den minister Dr. Steinbach, een Duitscher, die in het vorige jaar, na het ontslag van den heer Dunajewski, de leiding van het departement van financiën aanvaardde. De vorige ministers hadden hun werkzaamheid hoofdzakelijk moeten bepalen om op allerlei wijze, zoo door verhooging der belastingen als door bezuiniging, de middelen te vinden tot dekking der steeds stijgende uitgaven. Ten laatste was dit ook gelukt en eindelijk zelfs slaagde men er in het traditioneele tekort weg te cijferen, dat zoo langzamerhand een vaste post op de jaarlijksche begrooting begon te worden. De toestand bleef echter in den grond dezelfde, want zonder een ingrijpende hervorming van het belastingstelsel, waardoor landbouw, handel en nijverheid verlichting ontvangen en de groote grondbezitters en de geldvorsten genoodzaakt worden een meer evenredig deel in de staatslasten bij te dragen, moeten op den duur alle pogingen om het financieel evenwicht op deugdelijken grondslag te herstellen schipbreuk lijden. Een dergelijke hervorming verwacht men van den tegenwoordigen minister, een ervaren financier, die tevens volkomen op de hoogte is van de theoretische zijde van het vraagstuk, dat hij geroepen is op te lossen. Of het hem echter zal gelukken de groote moeilijkheden, waarmede een dergelijke hervorming in het clericaal-aristocratische Oostenrijk gepaard gaat, te

overwinnen, is tot dus ver nog aan ernstigen twijfel onderhevig.

Men ziet dus, dat ook op 's keizers levensavond de politieke gezichteinder van Oostenrijk-Hongarije, zoo wat den binnenlandschen toestand als wat de buitenlandsche vooruitzichten aangaat, verre van onbewolkt is. De buitenlandsche staatkunde vereischt grootere offers voor de weerbaarheid, dan het land onder de tegenwoordige omstandigheden kan dragen, zoodat den bejaarden vorst nog een gewichtig vraagstuk ter oplossing overblijft. En daarbij geven ook de maatschappelijke toestanden aanleiding tot ernstige overweging. De beweging der werklieden, die deelneming aan het politieke leven en verbetering van hun levensomstandigheden verlangen, breidt zich ook in den Donaustaat steeds uit. Werkstakingen en daardoor veroorzaakte ongeregeldeheden zijn ook in Oostenrijk geen zeldzaamheid meer en tot dusver bleef het in dit opzicht steeds bij beloften. Het is dan ook geen gemakkelijke taak de eischen der werklieden in overeenstemming te brengen met de belangen der fabrikanten, van wie velen sedert de afsluiting der Vereenigde Staten door de M'c Kinley wet zelfs in hun bestaan bedreigd worden. Toen in 1869 te Weenen een groote metselaars-werkstaking uitbrak, trad Frans Jozef als bemiddelaar op. Bij deze gelegenheid zeide de keizer, naar men beweert: „Ik wil, dat in mijne staten ook de werkman verzadigd naar bed ga.” De tijden zijn nu veranderd en nu is er meer noodig, dan een tijdelijke bijlegging van op zich zelve staande geschillen, welke vaak tusschen werkgevers en werklieden kunnen ontstaan.

Bovendien vertoont zich in Oostenrijk sedert eenige jaren een ander verschijnsel op sociaal gebied, dat niet minder ernstige aandacht vereischt, n.l. de uitbreiding van het antisemitisme. In geen land hebben de reactionairen van den jongsten tijd, die zich de bestrijding van het Jodendom tot levenstaak hebben gesteld, in korten tijd grootere vorderingen

gemaakt dan in Oostenrijk. Gesteund door de clericalen, veroverde deze partij der onverdraagzamen, welke zich den fraai klinkenden naam van Duitsch-nationalen heeft gegeven, binnen weinige jaren een aanzienlijk aantal zetels in den Weener gemeenteraad en ook bij de jongste Rijksraad-verkiezingen gelukte het hun de partij der anti-semieten in het Huis van Afgevaardigden aanmerkelijk te versterken. Op zich zelve oefenen de anti-semieten wegens hun betrekkelijk gering aantal nog weinig invloed uit in de volksvertegenwoordiging. Het verschijnsel echter, dat zij steeds vorderingen maken, is reeds bedenkelijk genoeg, vooral in een land als Oostenrijk, waar het aantal der ontevreden van allerlei aard zeer groot is. Onder de leuze: weg met de joden! pogen de bij uitstek ruimoerige leiders der Duitsch-nationale partij vooral de lagere klassen onder hun vaandel tot één partij te vereenigen. De uitbreiding van het anti-semietisme wordt door de Duitschers ook hoofdzakelijk geweten aan graaf Taaffe, die aanvankelijk het streven dier drijvers oogluikend bevorderde, ten einde daardoor de Duitsch-liberale partij op den achtergrond te houden. Hoe dit ook zij, in elk geval is ook dit verschijnsel, dat in het vorige jaar zelfs tot ernstige ongeregelheden in de hoofdstad aanleiding gaf, weer een nieuw bewijs, dat de sociale toestanden in den Donau-staat nog veel te wenschen laten. De verzekering in het program, waarmede het hervormde ministerie optrad: „de belijders van alle gezindten genieten dezelfde rechten”, mag geen doode letter blijven.

Een rustige ouderdom is dus den Oostenrijkschen keizer na zijn veelbewogen regeering niet beschoren. Het is hem niet gegeven, gelijk de Deutsche keizer Wilhelm I, na volbrachten arbeid de laatste levensjaren door te brengen rustende op de behaalde lauweren, terwijl een voor alles zorgend minister als Bismarck de staatszaken leidt. Zoowel in Oostenrijk, als in Hongarije wordt het ministerie steeds door partij-twisten

bedreigd, zoodat er nog geen sprake is van een vaste regeering, welke zich uitsluitend aan het totstandbrengen der zoo dringend noodige hervormingen kan wijden. Een geruststelling voor den keizer is het ten minste, dat de leiding der buitenlandsche zaken zich in zoo goede handen bevindt. Graaf Kalnoky, die onlangs zijn tienjarig ministerschap herdacht, heeft zich steeds als een ervaren en bezadigd staatsman doen kennen, van wien het niet te verwachten is, dat hij Oostenrijk-Hongarije noodeloos in nieuwe avonturen zal wikkelen.

Evenwel ontbreken ook de lichtpunten niet. Behoudens de politieke hervorming, welke Oostenrijk-Hongarije onder Frans Jozefs regeering onderging, kan de keizer ook in menig ander opzicht met voldoening op zijn langdurig bewind terugzien. Na de afschaffing van het concordaat werd de invloed der katholieke geestelijkheid steeds krachtig binnen de perken gehouden en werden ook de rechten der protestanten erkend, en tevens werd veel gedaan tot verbetering van het volksonderwijs en tot aanmoediging van het hooger onderwijs. De Weener universiteit, welke vooral aan den keizer haar prachtig, in 1884 ingewijd gebouw te danken heeft, handhaafde ook onder zijn regeering — men denke slechts aan Billroth — haar alouden roem. Ten bewijze van 's keizers belangstelling in den bloei der Weener hoogeschool, kan o. a. dienen, dat hij ter herinnering aan zijn zilveren huwelijksfeest uit eigen middelen 40 jaarlijksche beurzen stichtte, elk van 400 fl. ten dienste van behoeftige studenten.

Niet minder dan op het gebied der wetenschap, werd Oostenrijks naam met eere genoemd, waar het de beoefening van schoone kunsten of het ondernemen van kloeke onderzoekingsreizen gold. Dichters en letterkundigen, tooneelspelers en componisten, schilders en bouwmeesters — men denke, om slechts enkele te noemen, aan Grillparzer, Anastasius Grün, Hamerling, Rosegger, Anzengruber, Wolter, Willbrands, Strauss, Makart, Hansen — toonden, dat alle politieke twisten en

verwickelingen niet bij machte waren de ontwikkeling van het geestelijk leven te verstikken, of tegen te houden. Aan de jongste nasporingen in Afrika's binnenlanden namen Holub en Rohlff op eervolle wijze deel, terwijl de zeeofficieren Weyprecht en Payer door hun tocht naar de noordpool en de ontdekking van Frans Jozefsland een krachtig sprekend getuigenis gaven van volharding en onderneminglust. Uit den aard der zaak neemt het Duitsche Oostenrijk met zijn oudere beschaving en ontwikkeling in dit opzicht een hoogere plaats in dan het Slavonische of Hongaarsche gedeelte der monarchie, maar toch maakten ook de Hongaren, sedert hun een zelfstandige ontwikkeling hunner nationale krachten was verzekerd, op het gebied van wetenschap en kunst aanzienlijke vorderingen. De ontwikkeling van het geestelijk leven ondanks alle binnenlandsche en buitenlandsche moeilijkheden is een lichtpunt, dat voor de toekomst van den los samenhangenden Oostenrijk-Hongaarschen staat zeker niet zonder beteekenis is.

Bovendien ontwikkelde zich ook Oostenrijks handel onder Frans Jozefs regeering op hoopvolle wijze. Veel werd onder zijn bestuur gedaan tot uitbreiding van de verkeerswegen te land en tot bevaarmaking van de rivieren. Het grootste werk, dat in dit opzicht tot stand kwam, was de hervorming, welke Oostenrijks belangrijke haven aan de Adriatische zee, Triëst, onderging. Ten koste van groote opofferingen werd Triëst door den aanleg van kostbare werken herschapen in een haven, welke volgens deskundigen met de beste Europeesche havens kan wedijveren. Niet minder ontwikkelden zich Ragusa en de andere kleinere havens in Dalmatië, terwijl Pola tot een belangrijke oorlogshaven, het steunpunt der Oostenrijksche vloot bij mogelijke krijgsoperaties, werd uitgebreid. Dat de vloot zelve nog lang niet voldoende is, bleek nog onlangs uit de verklaring van den minister van marine, baron Von Sterneck, dat Oostenrijk op het oogenblik slechts twee pantser-

schepen bezit, welke aan alle eischen van den tegenwoordigen tijd beantwoorden. Nieuwe uitgaven tot uitbreiding der zee-macht staan dus ook weer in het verschiet.

In vele opzichten is dus Frans Jozefs regeering, ondanks al de ramspoeden, welke haar kenmerken, voor Oostenrijk-Hongarije niet ongelukkig geweest. Ofschoon nòch Oostenrijk, nòch Hongarije reeds als modellen kunnen dienen voor goed-ingerichte constitutioneele staten, is toch de toestand van beide staten in de tweede helft dezer eeuw ontzaglijk veel verbeterd. De invoering van het constitutioneele regeringsstelsel is dan ook geen algemeen middel, waardoor men alle kwalen in eens kan genezen en de wonden, door een willekeurig bestuur gedurende eeuwen geslagen, kunnen niet in één menschenleven geheeld worden. Langzamerhand beginnen de laatste sporen van Metternichs ouden politiestaat geheel te verdwijnen. De tijden van de onbepaalde willekeur en de miskennis der volksrechten zijn voorbij, de algemeene volksontwikkeling maakt steeds vorderingen, de rechtspleging en het burgerlijk bestuur zijn op vaster leest geschoeid en geven beteren waarborg voor onpartijdigheid en eerlijkheid. Andere staten mogen in ditzelfde tijdperk grootere vorderingen gemaakt hebben, doch Oostenrijk, waar het despotisme nog tot 1848 met onbepaald gezag den scepter voerde, had ook meer noodig, en daarbij verkeerde geen der Europeesche staten bij den aanvang van het constitutioneele tijdperk in een zoo eigenaardigen toestand als het rijk der Habsburgers met zijn talrijke verschillende volksstammen, in den loop der eeuwen door verovering en huwelijk tot één rijk aan elkaar geklonken.

Op het oogenblik heeft keizer Frans Jozef den leeftijd van 62 jaren bereikt. De keizer is, naar lichaam en geest, nog frisch en krachtig en vervult zijn regeeringsplichten nog steeds met dezelfde nauwgezetheid. Onder de tegenwoordige omstandigheden kan men in Oostenrijks belang slechts wenschen,

dat Frans Jozefs regeering nog van langen duur zij. De toestand is in menig opzicht nog hachelijk, er moet nog veel gedaan worden en, ook al is de goede weg ingeslagen, het beloofde land is op verre na nog niet bereikt. Meer dan ooit is nog een vaste, ervaren hand noodig en daarbij zou natuurlijk een jeugdig vorst bij partij- en volkstwisten niet zoo grooten invloed kunnen oefenen door zijn persoonlijk optreden, als de bejaarde vorst, die meer dan veertig jaren lief en leed met zijn volkeren heeft gedeeld en door zijn gezag reeds zoo menigen twist heeft bijgelegd.

In elk geval, ook al wordt het den keizer niet gegeven het onder zijn regeering begonnen verjongingswerk te voltooien, zal toch de laatste helft der negentiende eeuw een merkwaardig tijdperk blijven in de geschiedenis der Oostenrijk-Hongaarsche staten, waarin de naam van Frans Jozef I, Oostenrijks eersten constitutioneelen keizer, met eere zal worden genoemd.

VON MOLTKE .

HELMUTH KAREL BERNHARD GROEF VAN MOLTKE.

Erst wügen, dann wagen.

Op den 26sten October van het jaar 1800 werd te Parchim in Mecklenburg-Schwerin een kind geboren, dat later, men zou mogen zeggen in den „nazomer” van zijn langdurig leven, zoo'n gewichtige rol heeft gespeeld in de geschiedenis van het tegenwoordige Duitsche Rijk, dat zijn naam daardoor voor altijd eene plaats is verzekerd onder de groote mannen van zijnen tijd.

Dat kind, een bij uitstek tener knaapje, was Helmuth Karel Bernhard, derde zoon van den oud-kapitein van het Pruisische leger Friedrich Wilhelm Victor Freiherr Von Moltke en diens echtgenootte Henriette Sophie Paschen, en groeide op tot den door gansch het Duitsche volk thans zoo innig betreunden graaf Von Moltke, den Duitschen strate-gicus bij uitnemendheid, gedurende bijna 20 jaren generaal-veldmaarschalk in het keizerlijke Duitsche leger, lid van den Duitschen Rijksdag, Dr. honoris causa, enz. enz.

Buitengewone geestesgaven; volkomen toewijding aan het-geen hij tot zijn levenstaak gekozen had; zeldzame geestkracht

en de meest ongedwongen bescheidenheid, hebben van dit kind een man gevormd, die door alle eeuwen heen, als een van Duitschlands edelste zonen zal worden aangemerkt.

Toch deden de omstandigheden, waaronder de kleine Von Moltke geboren werd, die toekomst niet verwachten.

Hoewel van oud-adellijke afkomst, was het gezin van den kapitein Von Moltke niet ruim met aardse middelen gezegend en was bovendien ook de algemeene toestand van Europa toen verre van rooskleurig.

Al spoedig werd dan ook naar een rustiger verblijf voor de toekomst uitgezien, en nadat de opvoeding der beide jongste zoons, Fritz en Helmuth, wegens gemis aan gelegenheid in de nieuwe woonplaats, aan de zorgen van den predikant Knickbein te Hohenfelde bij Parchim was toevertrouwd, vertrok de familie Von Moltke naar het afgelegen adellijke landgoed Augustenhof, nabij Kiel.

Dank zij de goede zorgen van den predikant van Hohenfelde, werd Helmuth inmiddels, evenals zijn broeder Fritz, na afgelegd examen, reeds in 1811, tot kadet benoemd aan de Akademie voor landkadetten te Kopenhagen, waar de beide jongelieden, in de woning van een vriend huns vaders, liefderijk werden opgenomen en voortdurend onder streng toezicht werden gehouden. De huishoudelijke zorgen van dat huisgezin waren echter opgedragen aan een huisvrouwster, die ook van hare zijde krachtig meende te moeten medewerken om de opvoeding der beide kadetten zoo volmaakt mogelijk te maken, en die het daarom als haar eerste plicht beschouwde, er vooral voor te zorgen, dat de beide toekomstige krijgslieden zich niet te veel aan weelde en overdaad leerden hechten.

Nog in later dagen sprak Von Moltke dikwijls over den tijd, onder het régime dier zuinige huismoeder doorgebracht, en schreef dan schertsend zijne, hem als aangeboren, soberheid nog altijd toe aan den invloed van meergemelde dame.

Dat de toen in dit opzicht ontvangen indrukken werkelijk

van blijvenden aard zijn geweest, zou men overigens meenen te mogen afleiden uit een brief, op den 12^{den} April 1882 aan één zijner broeders geschreven, en waarbij hij dezen gelukwensch met eene te beurt gevallen erfenis.

De maarschalk zegt daarin:

„Nun kannst Du Dir auf Deine alten Tage auch etwas mehr „zu Gute thun als bisher. Ich habe mir das auch selbst vor- „genommen, aber es gehört ein Entschluss dazu; man hat „sich die verwünschte Sparsamkeit so angewöhnt, dass nur „schwer davon los zu kommen ist. Wenn indess für alle Ange- „hörigen gesorgt ist, so hat man wirklich die Verpflichtung „an sich selbst zu denken.”

Hoe het overigens ook met de verpleging ten huize van den oud-generaal Lorentz moge gesteld geweest zijn, toch is diens strenge methode vermoedelijk niet zonder heilzamen invloed gebleven op den goeden en geregelden gang der studiën van de beide kadetten, en konden zij daardoor steeds aan de eischen der verschillende examens voldoen. Helmuth kon daardoor dan ook reeds op zijn 18de jaar, na nog een jaar dienst te hebben gedaan als page aan het Deensche hof, tot 2^{den} luitenant benoemd worden en werd als zoodanig op 19 Januari 1819 ingedeeld in het zoogenaamde Oldenburgsche infanterie regiment, in garnizoen te Rensburg, alwaar hij op den 8ste Maart beëdigd werd.

Zonder andere inkomsten dan het toenmaals zéér karige luitenantstraktement, leefde de jeugdige Von Moltke daar uiterst stil en teruggetrokken, en wijdde zich toen reeds, op dien in den regel zoo onbezorgden leeftijd, geheel aan de beoefening van ernstige studiën.

De vader, die in deze veelbewogen tijden, o. a. door plundering zijner woning na de verovering van Lubeck door de Franschen in 1806, zijn fortuin gaandeweg had zien inkrimpen, had inmiddels het voorbeeld zijner zonen gevolgd en was mede, even als deze, doch in den rang van kapitein, in het Deen-

sche leger overgegaan. Hij oefende daardoor nog geruimen tijd eenen hoogst weldadigen invloed op de beide jongelieden uit, en gaf hun, als officier, steeds het eerbiedwaardige voorbeeld van de meest stipte plichtsbetrachting en ernstige levensopvatting. Toch was het hem niet gegeven Helmuth op den duur vrede te doen houden met de omgeving waarin deze toen geplaatst was.

Het eentonige garnizoensleven in het stille Rensburg kon den eerezuchtigen jongen man niet lang voldoen, en gaandeweg rijpte in diens gemoed een vurig verlangen naar eene overplaatsing bij het zoo veel grootere Pruisische leger.

Pogingen werden daartoe dan ook eerlang aangewend en na aan alle wetten en voorschriften te hebben voldaan, werd de Deensche officier, na een eervol ontslag uit den Deenschen krijgsdienst, op den 12den Maart 1822 als „Seconde Lieutenant” opgenomen in de gelederen van het 8ste Pruisische infanterie regiment, te Frankfort aan den Oder in bezetting.

Zooals uit de rapporten, bij die gelegenheid o. a. door den Deenschen minister van oorlog uitgebracht, blijkt, was het Deensche krijgsbestuur in die dagen nog onbewust van het verlies, dat het Deensche leger door het vertrek van den jeugdigen Von Moltke stond te lijden, en zal men toen in Pruisen ook nog wel niet vermoed hebben, welke belangrijke diensten de nieuw aangekomene eenmaal zijn nieuw aangenomen vaderland bewijzen zou.

Reeds binnen een jaar na zijne aankomst in Frankfort werd de nu Pruisische luitenant gedetacheerd aan de algemeene krijgsschool te Berlijn, en wekte daar al spoedig door zijn grooten ijver en zeldzame gevatheid de bewondering op zijner leermeesters.

Bij het korps teruggekeerd, zette hij ook de studie weder ijverig voort, en verscheen o.a. in het jaar 1831 van de hand des talentvollen jongen mans een werk, dat juist in die dagen van veel actueel belang was en tot titel droeg: „*De onder-*

linge verhouding van België en Holland, van hunne scheiding onder Filips den Tweede. tot hunne vereeniging onder Willem I." Dat dit werk in die dagen, toen het nog tot de groote zeldzaamheden behoorde, dat een jong officier zich als schrijver eener historische studie opwierp, in hooge mate de aandacht van het Pruisische legerbestuur moet hebben getrokken, zou men meenen te mogen afleiden uit het feit, dat de schrijver, kort na de verschijning, andermaal naar Berlijn werd geroepen en aldaar aan een der staffbureaux verbonden werd.

Van omstreeks den tijd gedurende dat tweede verblijf te Berlijn, schijnt Von Moltke zich ook te hebben mogen verheugen in de bijzondere waardeering van den toenmaligen prins, den lateren keizer Wilhelm I, die sedert geene gelegenheid liet voorbijgaan, om hem van zijne bijzondere achting en tegenegenheid te doen blijken.

Mocht het Von Moltke alzoo, ook blijkens zijne definitieve overplaatsing bij den Generalen Staf in 1832, en door zijne bevordering tot kapitein bij dat wapen in 1835, al niet aan bewijzen van welwillendheid van de zijde van het Pruisische legerbestuur ontbroken hebben, toch schenen ook de grenzen van het nieuw aangenomen vaderland den naar kennis dorstenden man al spoedig te eng te worden en richtte zich zijn blik al meer en meer op het in die dagen nog zoo weinig bekende „Wonderland", naar het voor zoo velen zoo aantrekkelijke Turkije.

Na ernstige studiën van land en volk te hebben gemaakt, vroeg en verkreeg de kapitein Von Moltke in de tweede helft van het jaar 1835 werkelijk verlof om naar het begeerde land te vertrekken en kwam hij al spoedig, na een zeer belangwekkende reis over Boekarest en Roestschoek, te Constantinopel aan.

Door den toenmaligen Pruisischen zaakgelastigde met groote onderscheiding ontvangen, werd Von Moltke door dezen binnengeleid in kringen, die voor een gewoon toerist niet altijd toegankelijk zijn.

Overal maakte de bescheiden Pruis den meest gunstigen indruk, doch dit was vooral het geval bij zijne kennismaking met den toenmaals zoo invloedrijken Turkschen minister van oorlog Chosref-Pascha, die in die dagen als premier van het Turksche kabinet beschouwd moest worden.

Deze slimme staatsman begreep terstond, wat er in den schijnbaar eenvoudigen Pruisischen staf-officier verborgen zat, en besloot onverwijd van diens veelzijdige bekwaamheden partij te trekken.

Vooraf bij de reorganisatie van het Turksche leger, die op dat oogenblik juist ter hand was genomen, meende hij daarmede zijn voordeel te kunnen doen en van stonde af aan was Von Moltke de vraagbaak en raadsman der Turksche regeering.

Toen dan ook in de maand Maart van het jaar 1838 de oorlog uitbrak tusschen Turkije en den onderkoning van Egypte, werd Von Moltke, wiens verlof inmiddels op verzoek der Turksche regeering verlengd was, te gelijk met nog een Pruisisch officier, den kapitein Von Mühlbach, die eveneens tijdelijk in Turkije verblijf hield, onverwijd naar het oorlogstooneel aan den Euphraat gezonden, en viel hem daarbij tevens de eer te beurt, al dadelijk te worden toegevoegd aan den commandeerenden Turkschen generaal Hafir-Pascha, en tevens te worden benoemd tot diens 1sten adjudant.

In die betrekking heeft Von Moltke den geheelen veldtocht tegen Mehemed Ali in Klein-Azië mede gemaakt en gedurende al dien tijd zijn chef als vertrouwd raadsman ter zijde gestaan.

Vele en hoogst gewichtige diensten heeft de kapitein Von Moltke tijdens dien oorlog aan de Turksche regeering bewezen, en wanneer de veldtocht ten slotte niet in het voordeel der Turken is afgelopen, dan mag dat voornamelijk worden toegeschreven aan het feit, dat de Turksche legerhoofden, wanneer het er op aankwam, niet altijd zijn raad gevolgd hebben.

Onder alle omstandigheden, ook in de dagen van tegenwoordigheid, bleef Von Moltke zich echter verheugen in de onbegrensde vereering der Turksche officieren van hooger en lageren rang, en rondborstig verklaarde zelfs de eigenzinnige Hafir na den oorlog: „dat men den Padischah,“ hierbij doelende op den koning van Pruisen, „wel dankbaar mocht zijn, omdat „hij den Turken tijdens den oorlog een officier had gezonden, „die de Turksche belangen beter behartigd had dan de Turken, „en die voor hen dikwijls gearbeid had, wanneer zij zelve „sliepen“.

Zooals echter reeds gezegd is, was de eigenzinnigheid der Turksche legerhoofden, vooral van Hafir-Pascha, den Turken ten laatste noodlottig en toen deze, lijnrecht tegen Von Moltke's advies, den slag bij Niseb aannam, was de uitslag zooals door dezen voorspeld was:

„Wanneer de zon morgenavond achter gindsche bergen ondergaat,“ had hij gezegd, „dan zijt gij, Hafir-Pascha, zoo gij den slag aanneemt, een veldheer zonder leger.“ En toen de avond voor de tweede maal viel, was die profetie vervuld.

Nadat de vrede kort daarop door bemiddeling van eenige groote mogendheden hersteld was, beschouwde Von Moltke zijn taak als afgedaan en verzocht hij naar zijn vaderland terug te mogen keeren.

Sultan Mahmoed II ontving hem vóór zijn vertrek nog in een bijzonder gehoor, en betuigde hem bij die gelegenheid bij herhaling zijnen zeer bijzonderen dank voor de vele en hoogst gewichtige diensten aan Turkije bewezen.

Ook van andere zijden werden hem daarbij tal van huldeblijken aangeboden, en oprecht geëerd door de besten der hoogere en lagere Turksche autoriteiten, keerde Von Moltke, rijk aan ervaring, maar even bescheiden als vroeger, in de geleiden van het Pruisische leger terug.

Dat het verblijf in Turkije op Von Moltke's verdere ontwikkeling van grooten invloed is geweest, wordt erkend door

allen, die vóór en ná dat verblijf aldaar, met hem in meer intieme aanraking kwamen.

De vele en hoogst gewichtige opdrachten die hem werden toevertrouwd; de ervaring daarbij opgedaan; de veldtocht tegen Mehemed-Ali, waaraan door hem, zooals wij zagen, van den beginne af werd deelgenomen als 1sten adjudant van den commandeerenden generaal, dit alles kon niet zonder invloed blijven op de ontwikkeling van een man, die bij zóó hooge mate van scherpzinnigheid, zóó ernstig verlangen koesterde naar vermeerdering van kennis en ontwikkeling van den geest.

Eene schoone bijdrage tot de kennis van Von Moltke's militaire deugden verschaft ons de beschrijving van dien veldtocht aan den Euphraat, waar hij, steeds te paard, voortdurend van de grootste koelbloedigheid en onvermoeidheid doet blijken.

Met de Turksche kromme sabel gewapend en uitgerust met twee groote pistolen, leeft hij het oorlogsleven met de ruwe, weinig geoefende Oostersche soldaten mede. Hij deelt hunne ontberingen, trekt met hen over bergen en stroomen, maakt een enkele maal met een deel van het leger gebruik van een vlot van opgeblazen bokkenvellen samengesteld, en hoewel hevig lijdende aan de koorts, blijft hij steeds vooraan en behoudt hij zijne opgewektheid bij de grootste ontberingen en onder de moeielijkste omstandigheden.

Na Von Moltke's terugkomst te Berlijn, werd hij weder bij den generalen staf, nu te Maagdenburg, ingedeeld en scheen zich een meer kalme levensperiode voor hem te openen.

Naast den tijd, die aan de vervulling zijner ambtelijke bezigheden moest besteed worden, kon nu ook weder gelegenheid gevonden worden voor liefhebberij-studiën, en dat van die gelegenheid een ruim gebruik is gemaakt, is later, doch eerst na jaren, gebleken.

Wat is natuurlijker, dan dat Turkije in de eerste plaats aan de beurt kwam, en dat de aldaar ontvangen indrukken

in den vorm van „*Brieven over verschillende toestanden in het Turksche Rijk gedurende de jaren 1835—1839*”, toen tot één geheel verzameld werden.

Zoowel door de belangrijkheid van het onderwerp, als door het boeiende van den stijl hebben die brieven, waarop wij later nog hopen terug te komen, en die eerst in 1876 voor het meerendeel het licht zagen, grooten opgang gemaakt, en ons treft daarin naast de fijne opmerkingsgave, waarvan de schrijver op schier elke bladzijde doet blijken, niet minder diens innemende, ongedwongen bescheidenheid.

Zij, die Von Moltke niet van nabij gekend hebben, of weinige van zijne geschriften gelezen hebben, stellen zich den grooten „*Schlachtendenker*”, den man van de studie, den strengen Pruisischen soldaat, wel eens vóór, als een man van steen en staal, opgaande in zijne ambtelijke plichten, steeds in zichzelf gekeerd en zonder gevoel.

Geen beeld is minder juist.

Het warme hart, het fijne gevoel, de groote humaniteit van den Grooten Man, verloochenen zich nooit en uiten zich in elk zijner geschriften.

Een enkele blik in de correspondentie tusschen hem en zijne later ongelukkig geworden moeder, met zijne echtgenoot of met andere familieden, levert daarvan het meest overtuigende bewijs, en doet ons den schrijver kennen als een hartelijk liefhebbend bloedverwant, als een trouw, belangeloos vriend.

In het jaar 1842 werd Von Moltke tot majoor bevorderd en weinige dagen later trad hij in het huwelijk met zijne nicht Marie von Burt. Het jeugdige echtpaar werd reeds in 1845 naar eene andere omgeving overgebracht, door Von Moltke's benoeming tot adjudant van den te Rome ambtelooslevenden prins Heinrich van Pruisen, die, met eene katholieke dame gehuwd, zich sedert 1819 te Rome gevestigd had en aldaar als wetenschappelijk man hoog in aanzien stond.

Von Moltke vervulde die betrekking slechts gedurende één jaar en keerde reeds in 1846, na het overlijden van zijnen vorstelijken meester, weder naar Berlijn terug.

Opnieuw bij den generalen staf ingedeeld, werd hij in 1850 tot „Oberst-Lieutenant” en reeds in 1851 tot „Oberst” benoemd.

Nadat hij in dezen rang gedurende een viertal jaren zijn gewonen dienst had verricht als chef van den staf van het 4de legerkorps, te Maagdenburg in garnizoen, viel hem in 1855 andermaal eene onderscheiding te beurt, die in velerlei opzicht eenen belangrijken invloed heeft uitgeoefend op zijnen verderen levensloop. Het was zijne benoeming tot generaal-majoor en 1sten adjudant van Z. K. H. prins Friedrich Wilhelm van Pruisen, den lateren keizer Friedrich. Dit feit werd in gansch Pruisen luide toegejuicht en werd in het leger al dadelijk beschouwd als de voorbode van reeds te lang verwachte hervormingen.

Het is bekend, dat deze benoeming, die Von Moltke in de naaste omgeving bracht van een der meest sympathieke van Duitschlands vorsten, den grond heeft gelegd, tot die innige verhouding, die steeds tusschen den meester en den dienaar is blijven voortbestaan.

Hoewel de beide mannen onderling aanmerkelijk in leeftijd verschilden, en niet altijd eensdenkend waren over Duitschlands sociale toestanden, kwamen zij in hunne verheven levensbeschouwing toch in zóó vele opzichten overéén, dat wederzijdsche oprechte hoogschatting niet achterwege kon blijven, en beider liefde voor het Deutsche vaderland, naast den heldenaard van beider gemoed, van hen twee vrienden moest maken, die elkaar trouw zijn gebleven tot den dood.

Prins Friedrich Wilhelm is op al zijne reizen, zoowel naar Rusland als naar Parijs en Spanje, door zijnen adjudant gevolgd, en merkwaardig zijn de reisverhalen, die de laatste ons daarvan heeft nagelaten.

Geen onderwerp dat onze aandacht verdient wordt daarin gemist, en voortdurend wordt op de meest onderhoudende wijze voor afwisseling gezorgd.

Na een zeer wijsgeerige beschouwing over den toestand van het machtige Russische rijk, verplaatst ons de schrijver weinige regels verder naar eene oud-adellijke stichting, waar ongetrouwde jonkvrouwen van den hoogsten Russischen adel een kosteloos te huis vinden. Schijnbaar naïef vertelt de schrijver ons, dat de pensionnaires echter bij hare admissie den leeftijd van minstens 40 jaren achter den rug moeten hebben: „nu”, gaat Von Moltke leukweg voort, „men zal begrijpen, „dat wij er na dat bericht niet lang meer bleven.

Vooral in de beschrijving van het verblijf te Parijs, waar Von Moltke in 1861 voor het eerst aan keizer Napoleon III werd voorgesteld en diens gast was, komen merkwaardige onthullingen naast de geestigste opmerkingen voor.

De Fransche maatschappij wordt met levendige kleuren geschetst en de grootheden van den dag worden scherp voor ons afgeteekend. Soms zeer bloemrijk, meestal hoogst eenvoudig, blijft Von Moltke altijd waar, en weet hij ons de meest alledaagsche onderwerpen in de meest aantrekkelijke kleuren voor oogen te tooveren.

Wij meenen dat het niet op onzen weg ligt, deze korte levensbeschrijving al te zeer uit te breiden door toevoeging van uittreksels uit Von Moltkes geschriften en vreezen ook, dat zijne lettervruchten door broksgewijze aanhalingen, niet tot hun recht zouden komen, maar toch meenen wij onzen lezers een paar kijkjes te moeten gunnen uit de brieven hierbedoeld.

Over het huwelijk in Turkije b.v. sprekende, zegt de schrijver in zijne boven reeds vermelde brieven uit dat land:

„Die Ehe ist im Orient rein sinnlicher Natur, und der Türke „geht über das ganze „Brimborium“ von verliebt sein, Hof- „machen, Schmachten und Ueberglücklich sein als über so „viele „faux frais“ hinweg sur Sache. Die Heirathsangele-

„genheit wird durch die Verwandten abgemacht, und der
 „Vater der Braut bekommt viel öfter eine Entschädigung
 „für den Verlust eines weiblichen Diensthöten aus seiner
 „Wirtschaft, als dass er der Tochter eine Aussteuer mitgäbe.
 „Der Tag an welchem die Neuvermählte verschleiert in die
 „Wohnung ihres Gemahls tritt, ist der erste, wo dieser sie
 „erblickt und der letzte, an welchem ihre Brüder selbst sie
 „sehen. Nur der Vater darf ihr Harem noch betreten und
 „übt auch später noch eine gewisse Gewalt über sie. Harem
 „heisst wörtlich „Heiligthum“ und die Vorhöfe des Moscheen
 „tragen denselben Namen.“

Op bladzijde 231 van die zelfde brieven lezen wij:

„In einer sternhellen Nacht stand ich unlängst auf den
 „Trümmern des alten Römerschlösses Zeugma. Der Euphrat
 „glitzerte tief unter, in einer felsigen Schlucht, und sein
 „Rauschen erfüllte die Stille des Abends. Da schritten Cyrus
 „und Alexander, Xenophon, Cäsar und Julian im Monden-
 „scheine vorüber; von diesem selben Punkte hatten sie das
 „Reich des Chorroes jenseits des Stromes gesehen und gerade
 „so gesehen, denn die Natur ist hier von Stein und ändert
 „sich nicht. Da beschloss ich, dem Andenken des grossen
 „Römer Volkes die goldenen Trauben zu opfern, die sie zuerst
 „nach Gallien gebracht und die ich von ihres weiten Reiches
 „westlicher Grenze bis zur östlichen getragen. Ich schleuderte
 „die Flasche von der Höhe hinab, sie tauchte, tanzte und
 „glitt den Strom entlang dem indischen Weltmeer zu.

„Sie vermuthen aber sehr richtig, dass ich sie vorher ge-
 „leert hatte; ich stand da wie der alte Zecher:

Trank letzte Lebensgluth
 Und warf den hellgen Becher,
 Hinunter in die Fluth.
 Ich sah ihn stürzen, trinken
 Des Euphrats gelbe Fluth,
 Die Augen thäten mir sinken.
 Trank nie einen Tropfen mehr.

Zooals wij onzen lezers reeds geruststellend verzekerd hebben zullen wij hen niet meer met uittreksels uit Moltke's werken vermoeien, en ons alleen nog bepalen tot de beschrijving van een nacht door hem in de Tuilerieën doorgebracht, waar hij bij die gelegenheid logeerde in het Pavillon Marsan aldaar.

„Sehr ermüdet von so Vielem, was ich heute gesehen, legte „ich mich bald in mein breites und sehr vortreffliches Himmel- „bett; aber ich konnte lange nicht zur Ruhe kommen. Bald „stürzte ein Scheiterhaufen im Kamin zusammen, so dass „plötzlich eine leichte Flamme aufloderte; bald schnurrte eine „der vielen, altmodischen Stutzuhren, als ob sie daran erinnern „wollte, dass unter diesem Dache die Zeiten rascher wech- „seln als anderswo; selbst die unglaubliche Stille in der ge- „räuschvollen Stadt schien befremdlich, welche neben anderen „Zwecken, durch Entfernung des Strassenpflasters erreicht „worden ist! Die schweren Vorhänge und Teppiche dämpfen „jeden Schall, die Thüren bewegen sich lautlos in ihren „Angeln und so hatte ich den Kammerherrn nicht eintreten „hören, den Ludwig XIV vom Louvre abgeschickt, um mich „zu fragen, wie er eigentlich zu dem Vorzug meines Besuches „in seinem Palast gelangt sei. Ich suchte dem Marquis aus „Gervinus Geschichte zu beweisen, dass seit dem Ancien régime „doch so mancherlei passirt sei und dass er hier eigentlich „gar nicht mit zu sprechen hätte. En zuckte hochmüthig die „Achseln und überliess mich meinen eigenen geistreichen „Betrachtungen, über welchen ich erst am folgenden Morgen „erwachte.“ (*Wanderbuch*, S. 175-176.)

Dat ook de in later jaren door den Pruisischen en vervolgens door den Duitschen generalen staf uitgegeven werken over de jongste oorlogen van 1864, 1866 en 1870 het karakter van den chef dragen, zal wel geen betoog behoeven, en ook hier is het treffend, hoe zoowel de groote als de minder belangrijke gebeurtenissen steeds met dezelfde nauwkeurigheid en grooten eenvoud behandeld worden.

Dat een man, die, zooals uit zijne geschriften reeds blijkt, zijne oogen en zijn verstand bij elke gelegenheid goed gebruikt had, uit al de opgedane ervaringen veel moest geleerd hebben, kon verwacht worden, en het verwondere dan ook niemand, dat hij, de scherpzinnige bij uitnemendheid, zich spoedig volkomen bewust was van den toestand van Europa in die dagen.

Elk oogenblik kon de wereldvrede verstoord worden; elk oogenblik kon de fakkel des oorlogs, zelfs in eigen boezem, ontbranden. Toen Von Moltke dan ook in 1858 door den toenmaligen regent, den lateren koning en keizer Wilhelm I, benoemd was tot chef van den Pruisischen generalen staf, beschouwde hij het al dadelijk als zijn eersten plicht, het Pruisische leger op alle eventualiteiten voor te bereiden. Met alle kracht toog hij daartoe aan het werk, en in de eerste plaats gold het daarbij de reorganisatie van den generalen staf.

Het zij hier herinnerd, dat de waarde van het Pruisische leger, vóórdat Von Moltke's invloed zich kon doen gelden, véél te wenschen overliet, en ook de Pruisische generale staf, evenals in meer andere legers van dien tijd, althans wat de inrichting betreft, verouderd kon genoemd worden.

In overleg met zijnen vriend en oud krijgskameraad, den minister van oorlog Von Roon, en door dezen krachtig gesteund, nam Von Moltke op de hem eigene rustige en doortastende wijze de door hem voorgestelde hervormingen ter hand, en bracht hij die, onder de moeilijke omstandigheden, waarin Pruisen toen ten opzichte van het overige Duitschland verkeerde, tot stand op eene wijze, die terecht de bewondering wegdroeg van alle zaakkundigen en die krachtdadig heeft bijgedragen tot de groote resultaten, waaraan de nieuwe Deutsche keizerstaat zijn ontstaan te danken heeft.

Toch kon het groote hervormingswerk nog tenauwernood in alle diensttakken de gewenschte vruchten dragen, toen de opstand in Polen, tegen het Russische gezag in 1863, reeds

met een handelend optreden van het Pruisische leger dreigde.

Wel kwam het toen in dat jaar nog niet zóó ver, maar het jaar 1864 had nauw zijn intrede gedaan, of het Pruisische leger rukte tegen Denemarken ten oorlog op.

Het voortdurend streven der Deensche regeering om het Hertogdom Sleeswijk, in strijd met het Londensche traktaat van 1852, bij Denemarken in te lijven, gaf daartoe aanleiding.

Toen namelijk in November 1863, na den dood van Frederik VII, de hertog van Augustenburg zijne aanspraken op den Sleeswijk-Holsteinschen troon wilde doen gelden en zulks deed, nadat zijn vader bij het traktaat van Londen daarvan voor een zekere som gelds afstand had gedaan, wilde Denemarken, zooals verklaarbaar was, daarvan niets weten.

Toch vonden die aanspraken van den hertog, naar het scheen, in Duitschland niet alleen een welwillend gehoor, maar bij velen zelfs ondersteuning.

Toen daarop de Deensche regeering onder Christiaan IX vol hield, vonden de Pruisische en Oostenrijksche gouvernementen, die in den oorlog afleiding hoopten te vinden voor hun eigen onrustbarenden inwendigen toestand, daarin aanleiding om Denemarken den oorlog te verklaren, en rukten hunne legers in het begin van Februari 1864 den Eider over en Sleeswijk binnen.

De kwestie was toen natuurlijk spoedig beslist. De Deensche koning, die tegen de verbonden legers weinig vermocht, moest toegeven en bij den vrede van Weenen in Juli van hetzelfde jaar, stond hij al zijne rechten op de hertogdommen Sleeswijk en Holstein-Lauenburg aan den keizer van Oostenrijk af en kwamen de hertogdommen daardoor geheel onverwacht, althans voorloopig, onder een Pruisisch-Oostenrijksch stadhouderschap.

Door het spoedig terugtrekken van het Deensche leger uit zijne stelling achter de Danewirke en door de voor de Denen zoo noodlottige gevechten bij Düppel, maar vooral door den

welgelukten overtocht van den Alsenersund door de Pruisen onder prins Friedrich Karl, die Von Wrangel was opgevolgd, had de veldtocht niet lang geduurd, en was die reeds door een wapenstilstand op den 20sten Juli als geeindigd te beschouwen.

Toch is het bekend, dat van de ervaring in dat korte tijdsbestek opgedaan, zoowel door het Pruisische legerbestuur in het algemeen als door den chef van den generalen staf véél voordeel is getrokken; dat die ervaring niet alleen aanleiding heeft gegeven tot tal van verbeteringen, sedert bij het leger ingevoerd, maar ook geleid heeft tot eene geheele wijziging der tot dusverre gevolgde taktische voorschriften, waardoor o. a. aan het aanvallend vuurgevecht eene veel grootere beteekenis werd toegekend, en ook de aanval, zoo daar eenmaal toe besloten is, sedert met veel meer kracht moest worden voorbereid en later doorgezet.

De gelegenheid om zich van het nut dier ingevoerde wijzigingen en verbeteringen op de meest praktische wijze te overtuigen, liet zich inmiddels niet lang wachten.

Wel hadden namelijk de Pruisische en Oostenrijksche legers broederlijk naast elkander tegen Denemarken gestreden, en zich door hun overmacht op gemakkelijke wijze de overwinning mogen toeëigenen, doch dit nam niet weg, dat de oude naijver tusschen de beide regeeringen over den invloed, dien zij op de Duitsche aangelegenheden zouden uitoefenen, toch nog niet uit den weg was geruimd.

Het voorloopig Pruisisch-Oostenrijksche stadhouderschap, dat over Sleeswijk-Holstein was ingesteld, kon daarom dan ook, menschelijker wijze gesproken, niet van langen duur zijn, en toen nu aan Oostenrijk al spoedig bleek, dat de Pruisische minister van buitenlandsche zaken, Von Bismarck, de vruchten der behaalde overwinning door Pruisen alleen wilde doen plukken, ontstond weldra tusschen de beide regeeringen eene verwijdering, die spoedig het ergste deed vreezen.

Wel werd het gevaar door het verdrag van Gastein op den 14 Augustus 1865 bezworen, en daarbij o. a. bepaald dat slechts Lauenburg en Kiel definitief in het bezit van Pruisen zouden komen en het overige deel van Sleeswijk door Pruisen eenvoudig „bestuurd” zou mogen worden, evenals dit voor Oostenrijk het geval zou zijn ten opzichte van Holstein, doch juist in deze laatste bepaling bleef de kiem van het geschil voortleven. Het wantrouwen bleef over en weder bestaan en dit gaf, zooals verklaarbaar is, aanleiding tot eene verhouding tusschen de beide gouvernementen, die elk oogenblik in vijandschap kon overgaan.

Eene voortdurende wisseling van nota's was van een en ander het gevolg en toen deze al scherper en scherper werden, werd door Oostenrijk nog eene laatste poging aangewend om een volkomen vredebreuk te voorkomen.

Door de regeering van dat rijk werd namelijk in Juni 1866 voorgesteld, aan den onhoudbaren toestand een einde te maken door de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie voor den Bondsraad te Frankfort te brengen en de Holsteinsche standen zelf over zijne belangen uitspraak te laten. Van dit voorstel wilde Pruisen echter niets weten en Bismarck vond het zelfs in zoo hooge mate onaannemelijk, dat hij het Gasteiner verdrag nu voor vervallen verklaarde en de Pruisische troepen, na het vrijwillig vertrek der Oostenrijkers, Holstein deed binnenrukken.

Die daad van geweld noopte Oostenrijk onmiddellijk het voorstel te doen, om het Bondsleger, met uitzondering van het Pruisische contingent, onder de wapens te roepen, en Pruisen met geweld tot meerdere inschikkelijkheid te dwingen.

Het besluit, waarbij dat voorstel met groote meerderheid werd aangenomen, gaf den doorslag.

Bismarck verklaarde den Duitschen Bond voor ontbonden, en richtte tot alle Deutsche staten het voorstel tot oprichting van eenen nieuwen Bond, waarvan Oostenrijk zou zijn uitgesloten. Dit plan vond echter niet alleen geen bijval

en werd door sommige staten zelfs kortweg afgeslagen.

De teerling was nu geworpen; de strijd om de Deutsche eenheid nam een aanvang en een der gevolgen was, behalve de veldtochten in Noord-Duitschland en aan den Main, den meer gewichtigen veldtocht in Boheme.

Tijdens den aanvang der operatiën bevond Von Moltke, wien het in deze voor Pruisen zoo hachelijke tijden zeker niet aan werkzaamheden ontbrak, zich nog te Berlijn.

Het leger, dat reeds moeilijke dagen achter den rug had, doch zoowel in Noord-Duitschland als aan den Main had gezegevierd, was andermaal met groote opgewektheid tegen het vijandelijk gebied opgetrokken en die opmarsch was aanvankelijk voorspoedig afgeloopen.

In drie legers verdeeld zouden de Pruisische troepen in het laatst van Juni Boheme binnenrukken.

Twee daarvan zouden daarbij van de passen van het Lausitzer-gebergte gebruik maken; terwijl het 3de legerkorps door die van het Glätzer- en Schweidnitzer-gebergte zou trachten door te dringen.

Daar de passen van het Lausitzer-gebergte niet door den Oostenrijkschen generaal Clam-Gallas bezet waren, viel het prins Friedrich Karl en den generaal Herwarth von Bittenfeld, die hier de Pruisische korpsen kommandeerden, niet moeilijk aan den hun opgedragen last te voldoen, en konden zij zich al zeer spoedig, na slechts enkele gevechten bij Podol en Hünnerwasser, met elkander vereenigen. Onmiddellijk (N.B. reeds den volgenden dag) vielen zij daarop vereenigd de Oostenrijkers aan en behaalden bij Münchengrasz en Gitschin eene overwinning, die Clam-Gallas noodzaakte op de nabij Josephstadt en Königgrätz opgestelde reserven terug te trekken.

Minder voorspoedig ging het echter den kroonprins Friedrich Wilhelm die zooals wij gezien hebben, met zijn legerkorps door de passen van het Glätzer- en Schweidnitzer-gebergte in Boheme moest oprukken.

Eerst na hevige gevechten bij Nachod en Skalitz kon zijn linkervleugel onder bevel van den generaal Steinmetz vooruitkomen, terwijl dit de rechterkolonne onder Von Bonin slechts gelukte, na een nederlaag te hebben geleden bij Trautenau.

Den volgenden dag werd dit echter schitterend gewroken en daarop kon den 30sten Juni, na de vermeestering der stad Königinhof, de geheele vereeniging van het Pruisische leger in Boheme als volbracht beschouwd worden.

Zóó stonden de zaken toen Von Moltke met zijn koning te Gastein aankwam en hij onmiddellijk zijne hooge positie als chef van den generalen staf te velde aanvaardde en alzoo de strategische leiding van den veldtocht persoonlijk op zich nam.

Van dit oogenblik werd de strijd met verdubbelde hevigheid voortgezet.

Zonder de aankomst van het leger van den kroonprins nader af te wachten deed Von Moltke de legerkorpsen van prins Friedrich Karl en den generaal Herwarth Von Bittenfeld de Oostenrijkers in hunne stellingen tusschen de Elbe en de Bistritz aanvallen, en hoewel het succes aanvankelijk zeer twijfelachtig was, en er zelfs een oogenblik aan gedacht werd, om op den rechter oever der Bistritz terug te trekken, keerde de kans toen de kroonprins op het slagveld aankwam en werden de Oostenrijkers nu met geweld terug geworpen en tot eenen overhaasten aftocht in de richting van Ollmütz en Brunn genoodzaakt.

Deze nederlaag der Oostenrijkers in den slag bij Königgratz, door sommigen die van Sadowa genoemd, was zóó beslissend en hunne militaire kracht was daardoor dermate gebroken, dat zelfs de in allerijl ontboden Italiaansche troepen onder aartshertog Albrecht niet vermochten het voorttrekken der Pruisische troepen te stuiten.

Weldra is Praag gevallen; reeds wordt Weenen bedreigd en verkeert ook Presburg, de sleutel van Hongarije, na de gevechten van Blumenau en Neudorf, in groot gevaar, toen

plotseling de tijding wordt ontvangen, dat Venetië door Oostenrijk aan Frankrijk was afgestaan en door bemiddeling van keizer Napoleon een wapenstilstand was gesloten te Nikolsburg.

De veldtocht was alzoo geëindigd en een maand later, na den vrede van Praag op den 23 Augustus, keerden de Pruisische troepen binnen de vaderlandsche grenzen terug.

Bij dien vrede van Praag werd dus met het zwaard genomen, wat langs diplomatieken weg, naar het scheen, niet kon verkregen worden.

Wel bleef de integriteit van het keizerrijk Oostenrijk daarbij verzekerd, maar het koninkrijk Pruisen werd vergroot met het keurvorstendom Hessen, het koninkrijk Hannover, het hertogdom Nassau, het hertogdom Holstein, eenige zuidelijke deelen van Sleeswijk, het landgraafschap Hessen-Homburg, mitsgaders de vrije stad Frankfort, terwijl bovendien o. a. tevens definitief beslist werd, dat de Duitsche staten ten noorden van den Main een zoogenaamden Noord-Duitschen Bond zouden vormen, onder het voorzitterschap van het koninkrijk Pruisen.

Op den weg, die tot de Duitsche eenheid moest leiden, was alzoo weder eene belangrijke schrede voorwaarts gedaan.

Met Oostenrijks invloed op de Duitsche aangelegenheden was het gedaan en uit den kruitdamp, die opsteeg van de slagvelden in Boheme, trad het beeld te voorschijn van den man, wiens leven wij in deze bladzijden trachten te schetsen.

Die man had inmiddels den leeftijd van 66 jaren bereikt en was toen, zooals wij in den aanvang van onze schets meenden te mogen zeggen, in den nazomer van zijn leven. Toch zou hij nog tot groote daden geroepen worden en zou hij nog gedurende het vierde deel eener eeuw het schild en het zwaard tevens zijn van het volk, dat hij als het zijne had aangenomen.

Reeds den 4 Augustus, dus zonder den vrede af te wachten, was Von Moltke te Berlijn terug en den dag na zijn

aankomst aldaar aanvaardde de eenvoudige man weder de werkzaamheden aan zijn ambt verbonden, even alsof er niets bijzonders ware voorgevallen.

Zooals het bij de beoordeeling van alle menschelijke handelingen in den regel gaat, zoo geschiedde ook thans, en onder de tegenstanders van Von Moltke, vooral buiten Duitschland, waren er velen, die het geweldige succes in den Boheemschen veldtocht méér aan het geluk dan aan 't beleid toeschreven.

Hadden de legerkorpsen van prins Friedrich Karl en den generaal Herwarth von Bittenfeld hunne wegen door het Lausitzer gebergte niet onbezet gevonden, wie weet wat gebeurd ware, zoo zeiden zij, en ware de kroonprins Friedrich Wilhelm slechts eenige uren later op het slagveld van Sadowa verschenen, dan waren de Pruisen geslagen geweest!

In deze redeneeringen is zeker veel waars, maar zóó kan men bij de beoordeeling van elke menschelijke handeling redeneeren, vooral bij elke oorlogshandeling, die met eenen goeden uitslag bekroond is.

De vraag is maar, wie de meeste goede kansen vóór den oorlog en tijdens den strijd aan zijne zijde heeft weten te vereenigen, en wanneer men dit in het onderwerpelijke geval onpartijdig onderzoekt, dan kan men de meerderheid der goede kansen aan de zijde der Pruisen niet ontkennen.

De nieuw ingevoerde vuur-taktiek, de uitwerking van het toen nog weinig bekende Zündnadel-geweer, de onversaagdheid der Pruisische legerhoofden, hebben in de eerste plaats veel tot de overwinning bijgedragen, maar ook nog andere factoren werkten daartoe mede, en wanneer daaronder in de eerste plaats de uitstekende voorbereiding van den veldtocht mag gerekend worden, dan mag het sterk ontwikkelde plichtsgevoel in alle rangen van het leger en het bezielende genie van Von Moltke daarbij niet vergeten worden.

◦ Nog klonk de nagalm der zegezangen van het Pruisische

leger over de velden van Europa, toen de Luxemburgsche kwestie den vrede andermaal in gevaar bracht. Wel werd de storm ditmaal nog bezworen, maar de ervaring had het nu toch weer doen zien hoe elk oogenblik eene uitbarsting kon volgen.

De overwinningen der Pruisen hadden vooral in Frankrijk eenen pijnlijken indruk achtergelaten, en ook in de politiek maakt de naijver onverzoenlijke vijanden.

Toch gingen de jaren 1868 en 1869 nog rustig voorbij en werd men slechts nu en dan door looze geruchten verontrust.

In die dagen van spanning, toen gansch Europa zich tot den oorlog voorbereidde en Pruisen daarbij niet achter bleef, toen was het, op den 2den Kerstavond van het jaar 1868, dat Von Moltke de zwaarste slag zijns levens trof.

Zijne innig geliefde echtgenoot, de vrouw aan wier zijde hij zoo menigmaal rust en vrede had gevonden, na inspannenden, soms afmattenden arbeid, werd hem dien dag door den dood ontrukkt en liet den fieren overwinnaar van Sadowa, treurend in de verlaten, in de eenzame woning achter.

Vele en hoogst gelukkige dagen had Von Moltke in den huiselijken kring doorleefd en hoewel het gezin steeds kinderloos was gebleven, was het toch ten allen tijde het zeer gezochte middelpunt geweest eener hartelijk liefhebbende omgeving.

In waarheid mag men zeggen, dat Von Moltke dien slag nimmer is te boven gekomen, want al vond hij bij zijne bloedverwanten alles wat deze hem geven konden, al werd hij met bewijzen van vorstelijke toegenegenheid door de keizerlijke familie als overladen, ja, al werd hij met afgodische gehechtheid door het Duitsche volk als aangebeden, nooit is de wonde geheeld hem door den dood zijner vrouw geslagen en nooit was iets in staat de herinnering aan haar persoon, al ware het voor een oogenblik, uit zijn hart te verdrijven.

Zoo als wij hierboven reeds met een enkel woord deden uitkomen, is de correspondentie, die Von Moltke met zijne nabestaanden heeft gevoerd, na zijn dood voor een groot deel door de familie publiek gemaakt en dit is ook geschied met de brieven door hem aan zijne vrouw geschreven. Vele Duitsche tijdschriften hebben die brieven overgenomen en wij achten ons daarom ontslagen van de verplichting er hier ter plaatse eenige van aan te halen. Zij getuigen alle van de innigste vertrouwelijkheid en bevestigen wat de schrijver reeds op den 30sten October 1847 aan zijnen broeder schreef:

„Mein grösstes Glück ist meine kleine Frau“.

De brieven waarin de treurende echtgenoot het overlijden dier gade aan zijne familieleden bekend maakt, bewijzen dat diezelfde toegenegenheid steeds is blijven bestaan, ook al dragen zij het kenmerk van die waardige, ernstige berusting, die een groot man zelfs bij de zwaarste verliezen nooit verlaten mag.

In een dier brieven schrijft Von Moltke:

„Heute Nachmittag 3 Uhr, schied unsere treue Marie aus diesem Leben. Ihre schönen Züge drücken noch jetzt die edle, gerade und treue Seele aus, welche sie Allen so lieb machte, die sie gekannt haben. Keine Pflege und ärztliche Kunst vermöchte sie zu retten; ein furchtbares Fieber raffte sie hin. Ein steter Wechsel zwischen Hoffnung und Nieder- geschlagenheit hat uns zu letzt völlig erschöpft.

„Noch gestern Abend waren wir, während sie sieben Stunden ruhig geschlummert, in froher Zuversicht. Heute stellte sich bei entsetzlichem Herzschlag Phantasiren ein. Sie hatte schon viel früher die Ahnung des Todes, nahm Abschied, und betete mit leiser Stimme für uns alle. Heute im heftigsten Fieberdelirium drückten Blicke und zitternde Bewegungen ihre Gedanken aus. Dann entschlummerte sie nach kurzem, leichten Kampf zu einem besseren Dasein, aus welchem ich sie nicht zurückrufen möchte.“

En dat Von Moltke ook te midden van het krijgsrumoer

die gade niet vergat, maar dat haar beeld steeds in zijn geest bleef voortleven, daarvan getuigt o. a. dit eigenaardig schrijven aan eenen anderen broeder, gedagteekend: Ferrières 21 September 1870.

.....„Ja, hätte Marie diese Zeitlaufe noch erlebt! Aber „ich denke, die hingeschiedenen Menschen verlieren nicht die „Kenntniss irdischer Dinge und ihr patriotisches Herz nimmt „an Allem Theil“.

Von Moltke vond in de vervulling zijner ambtspligten afleiding en opbeuring, en zijn studeervertrek bleef de werkplaats, waar met verdubbelden ijver gearbeid werd aan de plannen, die het bedreigde Deutschland te zijner tijd zouden moeten beschermen.

Gelijk wij gezien hebben, had het Zündnadelsucces in Boheme buiten Deutschland velen pijnlijk getroffen, en vooral in Frankrijk eenen hoogst onaangename indruk gemaakt.

Een machtige Duitsche staat, met een krachtig, wel aangevoerd leger, was voor Frankrijk een zeer gevaarlijke, zeer ongewenschte nabuur.

Bovendien had het prestige van het keizerrijk door Pruisens succes in zedelijken zin, zooals de Franschen althans meenden, ontzettend veel geleden en liet bovendien de inwendige toestand in dat rijk véél te wenschen ever.

Verschillende politieke gebeurtenissen, die wij hier ter plaatse niet zullen vermelden, hadden het vertrouwen in het keizerrijk ernstig geschokt en vooral in de omgeving van keizerin Eugénie was de meening algemeen verbreid, dat wellicht een buitenlandsche oorlog, liefst een die Deutschland in het algemeen en Pruisen in het bizonder kon treffen, veel zou bijdragen tot herstel van het geschokt gezag.

Reeds vroeger was dit middel in Frankrijk beproefd, en enkele malen hadden de verkregen resultaten de verwachtingen overtroffen.

Dat het aan de Fransche regeering, die spoedig voor het

plan gewonnen was, niet moeielijk zou vallen een voorwendsel tot een oorlogsverklaring aan Pruisen te vinden, daarover was men het algemeen eens en werkelijk bleek dit voorwendsel ook al dadelijk voor de hand te liggen, toen in Spanje pogingen werden aangewend om aldaar te voorzien in de nog steeds vacante koninklijke waardigheid.

Bij den aanvang van de 2de helft van het jaar 1870 was de Spaansche koningstroon reeds gedurende twee jaren onbezet en toch was het den minister-president Prim toen, naar het scheen, nog maar niet mogen gelukken een vorstelijk persoon te vinden, die genegen was, de kroon uit zijne handen aan te nemen.

Eindelijk scheen dit in de eerste dagen van Juli 1870 het geval te zullen wezen en verspreidde zich geheel onverwachts het gerucht, dat men in onderhandeling was getreden met den Duitschen prins Anton von Hohenzollern, die, naar men algemeen wist te verhalen, niet ongenegen was om aan den onzekeren toestand in Spanje een einde te maken.

Dit gerucht, want méér kon men het aanvankelijk niet noemen, verwekte in Frankrijk, bij de heerschende vrees voor alles wat Pruisens of Duitschlands invloed op de Europeesche aangelegenheden kon verhoogen, eene ontzettende sensatie en gaf zelfs aan de Fransche regeering aanleiding reeds op den 6den Juli, bij monde van den minister den hertog De Grammont, openlijk in het wetgevend lichaam te doen verklaren „dat „Frankrijk nimmer dulden zou, dat het evenwicht in Europa „zou verbroken worden, door toe te laten, dat een vreemde „mogendheid een harer prinsen op den troon van Karel den „Vijfde plaatste.”

Hoewel spoedig bleek, dat de prins van Hohenzollern geen ernstig candidaat mocht genoemd worden en hij daarvan al dadelijk deed blijken door zijne candidatuur openlijk op te geven, scheen dit de Fransche regeering nog niet tot kalmte te brengen, en eischte zij van den Pruisischen koning als

hoofd van het huis Hohenzollern de verklaring, „dat hij ook „voor het vervolg nimmer zijne toestemming zou geven wanneer dergelijke aanbieding mocht worden hernieuwd.”

Daar de Pruisische gezant te Parijs er bezwaar in vond, dien eisch aan koning Wilhelm over te brengen, ontving de Fransche gezant te Berlijn, graaf Benedetti, de moeilijke opdracht deze genoegdoening van den koning van Pruisen persoonlijk te gaan eischen en vroeg hij daartoe te Ems, waar Z. M. tijdelijk verblijf hield, tweemaal te vergeefs eene audiëntie.

Toen de Fransche gezant zijn verzoek daarop ten derde male herhaalde, ontving hij den 13^{den} Juli, bij monde van 's konings adjudant ten antwoord: „dat Z. M. Zijne Excellentie „niet wenschte te ontvangen en ook aan Zijne Excellentie „geene nadere mededeelingen had te doen.”

Deze houding van den koning van Pruisen werd door keizer Napoleon als eene persoonlijke beleediging beschouwd en werd reeds den 19^{den} Juli door eene oorlogsverklaring gevolgd.

In gansch Deutschland, zoowel ten noorden als ten zuiden van den Main, waar het bondgenootschap nog eerst in wording was, verwekte dit feit de grootste geestdrift.

Het gevaar, dat uit eenen oorlog met den „erfvijand” voor gansch het Deutsche volk ontstaan kon, werkte bezielend op alle Deutsche harten. — Van Noord en Zuid, van buiten de grenzen en van over de zee, ijelde alles wat Duitsch was het vaderland te hulp en in zedelijken zin was de Deutsche eenheid reeds door de Fransche oorlogsverklaring tot stand gebracht.

Toch zouden nog stroomen bloeds daarvoor moeten vloeien; toch zou hare bevestiging nog eenen hardnekkigen strijd en vele offers vorderen, maar dien strijd als mannen te kunnen strijden, daarop was het Deutsche volk voorbereid; daarvoor was het Deutsche zwaard gescherpt; daarvoor was gearbeid toen het nog tijd was om te arbeiden, en zij, die zich aan Duitschlands vrijheid als hun levenstaak gewijd hadden, zij

waren gereed toen de oorlogstrompet van de Duitsche bergen en over de Germaansche vlakten weergalmd.

Had Von Moltke, met het oog op het steeds dreigende gevaar, onmiddellijk na den vrede van Praag al het mogelijke gedaan om de door hem tot stand gebrachte Pruisische legerorganisatie met spoed in te voeren in de legers van de overige staten van den Noord-Duitschen bond, ook met de Zuid-Duitsche staten was men over dit onderwerp reeds dadelijk in onderhandeling getreden; men kon tengevolge van verschillende zoogenaamde „militaire conventiën” al spoedig op meerdere eenheid in het nationale leger rekenen.

Reeds bij de mobilisatie, en niet minder tijdens den opmarsch der Duitsche legerkorpsen, had men reden zich over die voorbereiding te verheugen.

Zonder de zelfstandigheid der legerbevelhebbers al te zeer aan banden te leggen, had men alles voorbereid en in alles voorzien en wanneer wij beweren, dat reeds dáárdóór het moreele vertrouwen van het Duitsche volk bij den aanvang van den oorlog in hooge mate was opgewekt en het Duitsche leger ook daardoor, en daardoor alléén, in werkelijk slagvaardigen toestand op het oorlogstooneel kon aankomen, dan meenen wij ons in geenen deele aan overdrijving schuldig te maken.

Gunstig stak die toestand af bij hetgeen reeds in die eerste dagen van den veldtocht in Frankrijk voorviel, en groot was de vereering, welke in en buiten Duitschland den man ten deel viel, die te midden der inwendige beroeringen, waaraan Duitschland in de laatste jaren ten prooi was geweest, als een trouwe wachter steeds het oog naar buiten hield gericht ten einde het gemeenschappelijk vaderland, wat ook binnen zijne grenzen mocht gebeuren, voor buitenlandsch geweld althans te kunnen beschermen.

Reeds den 3den Augustus stonden de Duitsche legers gereed om de Fransche grenzen te overschrijden en klonk *Die Wacht am Rhein* het volk geruststellend in de ooren.

Ook thans verbiedt ons de beschikbare ruimte een meer gedetailleerd verhaal van den verderen loop der krijgsgesbeurtenissen.

Nadat de Franschen reeds den 2den Augustus, wel wat on-tijdig, tot den aanval op Saarbrücken waren overgegaan en zij zich zelfs van deze plaats, die trouwens zwak bezet was, hadden meester gemaakt, gingen de Duitsche troepen op den 4den d. a. v. op hunne beurt tot den aanval over en volgde daarop die lange reeks van nederlagen, die voor de Franschen met de katastrofe van Sedan en later met de over-gave van Parijs eindigde.

Wel hadden de Fransche soldaten bij al dien tegenspoed hun ouden roem gehandhaafd; wel hadden zij, zoo goed als hunne officieren, met ware doodsverachting hun vaderland trachten te verdedigen; wel waren geheele korpsen ruitery in woesten, doch wanhopigen rit tegen tegen de Duitsche infanterie te pletter gereden; wel had de Fransche infanterie slechts huis voor huis den vijand prijsgegeven en was hare artillerie op voorbeeldige wijze en niet dan met de zwaarste verliezen van stelling op stelling teruggetrokken, maar niets, niets mocht baten.

Alom moest de Fransche adelaar terug en toen hij ten slotte, machteloos van honger en koude, ondermijnd door tegenspoed en zieleleed, noch klauw noch snavel meer ten dienste had, toen hij den fieren kop als levensmoede moest nederleggen op den met bloed gedrenkten vaderlandschen grond, toen ontblootte de overwinnaar wel eerbiedig het hoofd, maar zette toch ook den loodzwaren voet op hetgeen nog over was van den gevallene, die zich met zóó bewonderenswaardigen moed tot het uiterste had weten te verdedigen.

De geschiedenis van den oorlog van 1870—1871 ligt nog versch in het geheugen. Velen hebben toen met de Franschen geleden en ook hier te lande is in dit leed gedeeld.

Tal van herinneringen, die ons aan dat volk binden, onze

sympathieën voor het vele goede dat het ontegenzeggelijk bezit, maar vooral die onverklaarbare aantrekkelijkheid, die de Fransche natie ten allen tijde op zóó velen heeft uitgeoefend, dat alles heeft ons vol deernis de gebeurtenissen van die dagen doen volgen.

Maar al is men dezerzijds ook vervuld met eerbied voor den betoonden heldenmoed; al kunnen wij onze bewondering voor zoo veel vaderlandsliefde niet onderdrukken, wij mogen daarom niet blind zijn voor de gebreken, die wij in 1870 in het Fransche leger hebben kunnen opmerken.

Afgescheiden van de militaire waarde der individuen, liet die van het leger zelf veel, zeer veel te wenschen over, en wanneer het als een hulde mag gelden voor den man wiens leven wij hier schetsen, dan bewijst het toch ook tevens voor de waarde, die wij den Franschen soldaat toekennen, wanneer wij zeggen, dat geen Von Moltke het Fransche leger in die rampspoedige dagen georganiseerd had, en geen generale staf, naar zijn school gevormd, dat leger toen ten strijde heeft gevoerd.

Dat Duitschland bij den vrede verkreeg wat het eischte, spreekt van zelf.

Met de keizerskroon op het kasteel Versailles getooid en als overwinnaar van den gehaten erfvijand, keerde Wilhelm I binnen de grenzen van zijne jubelende staten terug. Een schat van vijf milliarden kon tot schadeloosstelling dienen voor de geleden zorgen, en een deel daarvan steeds voor de toekomst beschikbaar blijven.

Twee schoone gewesten waren voor het gemeenschappelijk vaderland heroverd, en heerlijk rees de dageraad eener nieuwe toekomst voor het hereenigd Duitsche keizerrijk.

Naast den keizer mocht graaf Von Bismarck met groote zelfvoldoening op het volbrachte werk terugzien, maar ook de 71-jarige veldheer had lauweren geoogst.

Bescheiden als altijd, volgde hij zijnen vorst op diens zege-

tocht naar en in Berlijn, maar onopgemerkt trok ook hij niet voorbij, en zij, die den arbeider beoordeelen naar de mate van den door hem verrichten arbeid, bogen eerbiedig voor hem het hoofd, en loofden hem als den man wiens beleid het vaderland gered had, en de toekomst van het nieuwe keizerrijk voor geruimen tijd had verzekerd.

Dat Von Moltke ook tijdens den bloedigen oorlog in Frankrijk en niettegenstaande zijne zware verantwoordelijkheid op zoo hoogen leeftijd, zijne gelijkmatige gemoedsgesteldheid geen oogenblik verloren heeft, kunnen zij getuigen, die den bejaarden veldheer in die dagen van nabij hebben mogen gadeslaan.

Even bedaard als hij, tijdens de gevaarlijkste oogenblikken vóór den slag van Königgrätz, de beste van twee cigaren uit eene hem aangeboden koker wist te kiezen, even koelbloedig bleef hij bij de ernstigste gebeurtenissen tijdens den strijd in Frankrijk. Als ware hij thuis te Berlijn, in het gebouw van den generalen staf, zoo schrijft hij uit Versailles dd. 3 Februari 1871 aan een zijner broeders:

„Ich habe hier alle Abend meine Whistpartie, seit ruhiger „Zustände sind als sie in dem ersten Theil des Feldzuges waren. „Sie ist ein kalmirendes Mittel vor dem Schlafen-gehen.”

Ook aan zucht tot kortswijl ontbrak het in die dagen niet, zoo als blijkt uit een andere brief waarin hij schrijft, dat het in de laatste dagen vóór Parijs geducht is gaan vriezen, en daaraan toevoegt, dat de Franschen die vroeg ingevallen vorst wel weder zullen beschouwen als „eine neue Chicane de Monsieur de Bismarck.”

De meest intieme familiezaken worden in die brieven, tijdens den oorlog van de jaren 1870/71, geschreven, naast de meer algemeene en meer ernstige aangelegenheden behandeld, en dat alles geschiedt met een eenvoud, die niet alleen boeit, maar ons tevens inneemt voor het karakter van den schrijver.

Naar het uit die brieven blijkt, zijn verscheidene zijner neven den geëerden bloedverwant in verschillende militaire

betrekkingen in den oorlog naar Frankrijk gevolgd en voortdurend merkt men de vaderlijke zorg op, waarmede deze zijne belangstelling toont in aller gezondheidstoestand en in aller militair gedrag. Bij al zijne gewichtige ambtsbezigheden houdt hij de ouders voortdurend van een en ander op de hoogte en blijkbaar is hij gelukkig, wanneer hij deze of gene goede tijding kan zenden, of gelukwenschen met eene onderscheiding of tevredenheids-betuiging aan een der zonen te beurt gevallen.

Aan snaaksche invallen ontbreekt het daarbij niet en wanneer hij b. v. aan een zijner betrekkingen bericht, dat er dien dag zeker weer zwaar gestreden zal moeten worden, omdat het meerdere vuur uit de vesting Parijs altijd een uitval uit die vesting voorafgaat, dan laat hij daarop volgen: „want de „Franschen doen in Parijs, evenals de kippen bij ons; zij „kakelen altijd als zij een ei gaan leggen.”

Wie eenig begrip heeft van de voorzorgen, die er vereischt worden, om een leger als het Duitsche, gedurende de jaren 1870/71, in een vijandelijk land, gedurende verscheidene maanden en tijdens eenen bijzonder strengen winter, steeds in onderling verband voorwaarts te doen rukken, tevens voor zijne veiligheid te zorgen en voortdurend te voorzien in eene behoorlijke aanvulling van levensmiddelen, munitie, personeel enz., die kan zich misschien een flauw denkbeeld vormen van hetgeen er in zulke tijden van den chef van den generalen staf van zoo'n leger gevorderd wordt. Ook Von Moltke erkent dan ook in zijne nagelaten geschriften over den oorlog van het jaar 1870, dat één man niet in dat alles kan voorzien en de leiding van zoo'n legermacht, na het overtrekken der vijandelijke grenzen, niet meer dan in zeer algemeene trekken kan plaats hebben en alleen het object, het doel waarop de beweging moet gericht blijven, ten slotte kan blijven vastgesteld.

De uitslag der bijzondere gevechten, de langere of kortere tegenstand, dien men op enkele punten ondervindt, de geleden verliezen, de weersgesteldheid, de gezondheidstoestand en nog een lange reeks van andere invloed uitoefenende omstandigheden zouden dagelijks wijzigingen in de vooraf vastgestelde plannen noodzakelijk maken.

De chef van den generalen staf kan bovendien, evenmin als de algemeene bevelhebber, overal tegenwoordig zijn en al komen de telegraphische verbindingen daarin al eenigszins te gemoet, zij kunnen toch nooit in de plaats treden van eigen aanschouwing van den toestand.

Maar juist daarin zat nu de groote en zeldzame verdienste van Von Moltke, dat hij den geheelen Duitschen generalen staf en alle bevelhebbers der groote afdeelingen, voor zooveel het mogelijk was geweest, vooraf zoodanig had afgericht, dat eene enkele aanduiding van het hoofdkwartier voor allen voldoende was, om daarop verder naar omstandigheden te handelen. Daarbij had hij het geheele raderwerk, waarvan de beweegkracht uitging, zóó eenvoudig ingericht, dat stoornis bijna niet en stilstand in het geheel niet te vreezen was.

Bij de ontzettende gebeurtenissen, die in een betrekkelijk kort tijdsverloop plaats grepen en waarbij de reuzentaak niet weinig werd verzwaaard met het overbrengen en verzorgen van duizende en nogmaals duizende gevangenen, had dan ook nooit belangrijke storing plaats en ging het in de Deutsche legers altijd maar voorwaarts, als ware het gebeurde reeds vooruit te voorzien geweest.

Von Moltke bevestigt een en ander door de mededeeling dat hij van het oogenblik, dat de Deutsche troepen Frankrijk binnentrokken, alleen heeft kunnen vasthouden aan dit denkbeeld, dat Parijs het object zou zijn, waarop alles voortdurend moest gericht blijven.

Wij weten dat ook de spoorwegen tegenwoordig eene spoedige verplaatsing van menschenmassa's en goederen zeer be-

vorderlijk zijn, maar die spoorwegdienst moest dan toch behoorlijk geregeld worden naar de omstandigheden en het is bekend, dat ook die tak van dienst door den Duitschen staf meesterlijk geregeld was, niettegenstaande de Fransche bevolking der oostelijke gewesten van Frankrijk, door haar voortdurend verzet, dien spoorwegdienst aanhoudend bedreigde.

Dat inmiddels ook hier alweder kan gezegd worden, dat het geluk de Pruisische wapenen in het algemeen en den generaal Von Moltke in het bijzonder gediend heeft, duldt geen tegenspraak, en reeds de minder goede inrichting van het Fransche leger en het gebrek van eenheid in de leiding der verdediging zouden als bewijzen voor die stelling kunnen gelden.

Ook door Von Moltke wordt dit erkend, en ergens over het succes van eene zijner veldtochten sprekende, zegt de bescheiden man zelf:

„Ich habe eine Antipathie vor Lobhudeleien, wie... nun, „wie gewisse Leute vor gewissen Thieren haben. Es macht „mich für einen ganzen Tag verstimmt, so etwas zu hören....

„Ich habe ehrlich meine Pflicht, meiner Stellung gemäss, „gethan, wie alle meine Kameraden die ihrige gethan haben „— weiter nichts! Gottes Allmacht hat den Preussischen Adler „in seinem Siegesfluge geleitet u. s. w.“ waarna hij ten slotte zegt: „Und wenn ich jetzt jene grenzenlosen Lobhude- „leien, die das Publicum mir spendet, mit anhöre, so ver- „lässt mich keinen Augenblick der Gedanke: wie würde es „sein, wenn der Erfolg, dieser beispiellose Erfolg, nicht „unser Unternehmen gekrönt hatte? Waren dann diese unver- „dienten Lobeserhebungen nicht ebenso viele unverständige „kritiken, unverdiente Tadel geworden?“¹

Met opzet hebben wij tot dusverre nog geen melding ge-
maakt van de belooningen en onderscheidingen, die Von

¹ A. Mees: „Ein Besuch bei General Von Moltke.“

Moltke inmiddels waren ten deel gevallen en die behalve eene verheffing in den gravenstand, eene volkomen verzekering tegen verdere finantieele zorgen, en de liefde en dankbaarheid van gansch het Duitsche volk, o. a. bestonden uit zóóveel ridderorden, als zijne vereerders onder de vorsten slechts bij machte waren hem te verleenen.

Dat ook keizer Wilhelm daarbij niet achterbleef, spreekt wel van zelf. Nadat Von Moltke, na den vrede met Frankrijk, op den 16den Juni van het jaar 1871, door hem nog tot veldmaarschalk was benoemd, zond hij hem ten slotte, op den 18den Maart 1879, den datum waarop het zestig jaren geleden was, dat Von Moltke als officier in Deenschen dienst beëdigd werd, zijn hoogste orde met het hierbij gevoegde schrijven:

„Mein lieber Feldmarschall! Wenn ich Ihnen bei der heutigen Feier Ihres 60-jährigen Dienstjubiläums das anbei „erfolgende Kreuz mit Stern des Ordens *Pour le mérite* verleihe, so wünsche ich hierdurch zu bethätigen, dass es keine „Anerkennung grosser Thaten und militärischen Verdienstes „geben kann, auf welche Sie nicht gerechten Anspruch erworben hätten. Sie werden den Stern mit dem Bilde Meines „grossen Vorfahren mit dem erhebenden Bewusstsein tragen, „in Wahrheit für alle Zeiten zu denjenigen zu gehören, die „das Erbe des grossen Königs — den Kriegsrühm der Preussischen Armee — treu behütet haben und auf welche sein „Auge von oben sicherlich mit Wohlgefallen gesehen hat. „Meine zugleich beifolgende Reiterstatuette aber möge Ihnen „das Bild des Königs vergegenwärtigen, mit dem Sie die „Schlachten von Königgrätz, Gravelotte und Sedan schlugen, „der Ihnen oft aus tief innerstem Herzen gedankt hat und „der es auch heute mit dem innigsten Wunsche thut, dass „Sie ihm, der Armee und dem Vaterlande noch recht lange „erhalten bleiben mögen.“

Aan dit laatste verlangen heeft Von Moltke trouw voldaan, doch toen 's keizers opvolger, de zoo vroeg ontslapen keizer

Friedrich, ook het hoofd had ter ruste gelegd, toen achtte hij zijn tijd gekomen en meende hij, met het oog op het gewicht zijner betrekking, pogingen te moeten aanwenden om zich te doen vervangen.

Op den 3den Augustus 1888 ging hij werkelijk daartoe over en vroeg hij aan Z. M. keizer Wilhelm II eerbiedig zijn eervol ontslag uit Z. M. militairen dienst.

Hij verklaarde daarbij: „dass er bei seinem hohen Alter „nicht mehr ein Pferd besteigen könne. Se Majestät brauche „jüngere Kräfte und sei mit einem nicht mehr felddienst- „fähigen Chef des Generalstabes nicht mehr gedient.”

De keizer begreep de billijkheid van het verzoek, doch willedig het slechts noode in.

Toch meende hij zich niet geheel van 's maarschalks diensten te mogen ontdoen, maar benoemde hij dezen nog tot voorzitter van de commissie voor de landsverdediging en schreef hij hem bij den kennisgeving van deze beslissing op den 16den Augustus 1888 tevens:

„Bestehen bleibt ja immer der tiefe Kummer, Sie von der „Stelle scheiden zu sehen, auf welcher Sie Ihren Namen obenan „auf die Ruhmestafeln der preussischen Armee geschrieben „und ihn zu einem hochgefeierten in der ganzen Welt gemacht haben.

„Aber die Macht der Zeit ist Stärker wie die der Menschen, „und ihr müssen auch Sie sich beugen, der Sie sonst überall „den Sieg in Ihrer Hand gehabt haben. Einen besondern Dank „für alles, was Sie als Chef des Generalstabes der Armee „gethan, in dieser Stunde in Worten auszudrücken — davon „trete ich zurück. Ich kann nur auf die Geschichtsbücher „der letzten 25 Jahre weisen und kann mit vollster Ueber- „zeugung aussprechen, dasz Sie als Chef des Generalstabes „der Armee in hochgehrtestem Andenken stehen werden, so „lange es einen deutschen Soldaten, ein deutsches schlagen- „des Herz und Soldaten-Empfindung in der Welt gibt.”

Nog was de lange reeks van jubelfeesten hierna niet voor den eerbiedwaardigen grijsaard gesloten.

Hoewel op meer bescheiden voet en binnen enger kring, mocht hij nog op den 8sten Maart van het jaar 1889 zijn 70 jarig dienst-jubileum herdenken en viel hem, op den 26sten October 1890, het zeldzame voorrecht ten deel, zijn negentigsten verjaardag door het geheele Duitsche volk met geestdrift te zien vieren.

Dezelfde eerbewijzen, die zijn groote voorganger Von Gneisenau eenmaal ontving, vielen ook den trouwen Von Moltke ten deel en op 's keizers bijzonderen last werden nu, even als toen, de vaandels der garde-regementen en ook dat van het oude beroemde Kolbergsche regiment, van welke korpsen Von Moltke chef was, met slaande trom en volle krijgsmuziek dien dag naar zijne woning gebracht: een eerbewijs, dat, met die ééne uitzondering, nooit aan eenen niet gekroonden Pruis was ten deel gevallen.

Merkwaardig moet het geweest zijn, den hoogbejaarden jubilaris op diens 90sten verjaardag van nabij waar te nemen, en zoowel de helderheid van zijn geest als de fysieke gesteldheid van het lichaam te hebben kunnen bewonderen; beiden schenen het vermoeden te wettigen, dat zelfs de gewone gebreken van den ouderdom zich aan deze figuur niet durfden vergrijpen.

Steeds aan zijne gewoonten getrouw, was tot op zijnen laatsten levensdag elk uur van den dag bezet, en namen de dienstplichten daarvan geen gering aandeel in beslag.

Vertrouwelijke bezoeken bij de leden der keizerlijke familie, waar de oude veldheer, vooral bij de keizerin, steeds met open armen ontvangen werd; het bijwonen der vergaderingen van den rijksdag, tot zelfs op zijn sterfdag toe; korte vriendschappelijke bezoeken bij familieleden en vrienden, de gewone wandelingen en natuurlijk de ambtelijke bezigheden, vormden in gewone tijden het dagelijksch tableau, en wel

gelukkig was de gezellige man, wanneer hij daarna den dag met een muziekvoordracht of een whistpartij kon besluiten.

Zoo is de dood hem dan ook, in den avond van den 24sten April 1891, komen overvallen.

Na een bezoek in den rijksdag en een korte wandeling had de maarschalk als gewoonlijk smakelijk gegeten, en zou de avond, in de vriendelijke appartementen van het gebouw van den generalen staf te Berlijn, met een pianovoordracht en een whistpartij besloten worden.

Nauwelijks hadden de familieleden hun plaats aan de speeltafel ingenomen, en maakte Von Moltke zich voor de tweede maal gereed om te geven, of hij gevoelde zich onwel en was, zonder eenig blijk van inwendig lijden, binnen enkele oogenblikken een lijk.

Moeilijk is het eene beschrijving te geven van den indruk, dien dit sterfgeval zoowel op den keizer als op het Deutsche volk gemaakt heeft, en tevens de belangstelling te schetsen, die daardoor, ook buiten Duitschland, werd opgewekt.

Van heinde en verre stroomden de bewijzen van belangstelling onder allerlei vorm naar Berlijn, en ook de keizer, die juist afwezig was, en op het eerste bericht, naar zijne hoofdstad terugijlde, was diep getroffen, en verklaarde onder den indruk van den zwaren slag, die het vaderland en zijne dynastie getroffen had, dat dit afsterven van den grooten veldheer, voor hem en het keizerrijk, „het verlies gold van een legerkorps.”

Ook op staatkundig gebied was Von Moltkes dood in waarheid van de grootste beteekenis, want merkwaardig was steeds zijn invloed op het algemeen, hetzij hij het woord voerde in de vergaderzaal van den rijksdag of daarbuiten.

Als ernstig geloovig christen en als voorzichtig staatsman, voor wien de spreuk „Erst wägen, dann wagen,” ook in de po-

litiek gold, genoot Von Moltke in Deutschland het meest onbepaalde vertrouwen, en wanneer hij sprak, bedaard en duidelijk, doch tevens ernstig en altijd krachtig, dan hingen vóór en tegenstanders aan zijne lippen en werden zijne woorden opgevangen door elke partij, als die van een staatsman, die aan schrander doorzicht de grootste eerlijkheid en de meest beproefde ervaring paart.

Veel heeft Von Moltke in den rijksdag niet gesproken, maar altijd was de indruk van zijn woord onuitwischaar bij zijne hoorders en steeds sprak hij met die overtuiging, welke aanstonds verraadt dat de spreker geloof heeft in de woorden die hij spreekt. Vooral wanneer hij de beteekenis en de rechten van het leger besprak, of meende dat Duitschlands zelfstandig volksbestaan in gevaar werd gebracht, geraakte hij in vuur en bezwoer zijne mede-afgevaardigden, met al de kracht die in hem was, toch steeds voorzichtig te blijven en zich altijd te herinneren, hoeveel het zelfstandig volksbestaan, in bloed en tranen, aan het Deutsche volk gekost heeft.

Toen men dan ook na den oorlog, in Februari 1874, op inkrimping van het Deutsche leger begon aan te dringen, en Von Moltke daarin gevaar zag voor de toekomst van het vaderland, toen stond de edele verdediger van den Deutschen grond op, en sprak hij op de hem eigene wijze deze merkwaardige woorden:

„Vielleicht dasz eine spätere glücklichere Generation, für welche wir im voraus die Lasten mittragen, hoffen darf aus dem Zustand des bewaffneten Friedens heraus zu gelangen, welcher nun schon so lange auf Europa lastet. Uns, glaube ich, blüht diese Aussicht nicht. Ein grosses weltgeschichtliches Ereigniss, wie die Wiederaufrichtung des deutschen Reiches, vollzieht sich kaum in einer so kurzer Spanne Zeit.

„Was wir in einem halben Jahre mit den Waffen errungen haben, das mögen wir ein halbes Jahrhundert mit den Waffen schützen, damit es uns nicht entrissen wird. Darüber dürfen

„wir uns keiner Täuschung hingeben: Wir haben seit unseren „glücklichen Kriegen an Achtung überall, an Liebe nirgends „gewonnen.“

Op den 14^{den} Mei 1890 sprak hij in denzelfden geest o. a.: „Die Fürsten sind es wirklich nicht, welche in unseren „Tagen die Kriege herbeiführen. Die Zeit der Kabinettskriege „liegt hinter uns, wir haben jetzt nur noch den Volkskrieg, „und einen solchen mit allen seinen unabsehbaren Folgen „herauf zu beschwören, dazu wird eine irgend besonnene „Regierung sich schwer entschliessen. Nein, die Elemente, „welche den Frieden bedrohen, liegen bei den Völkern; das „sind im Innern die Begehrlichkeit der vom Schicksal minder „begünstigten Klassen und ihre zeitweisen Versuche, durch „gewaltsame Massregeln schnell eine Besserung ihrer Lage zu „erreichen, eine Besserung, die nur durch organische Gesetze „und auf dem allerdings langsamen und mühevollen Wege „der Arbeit herbeigeführt werden kann. Von auszerhalb sind „es gewisse Nationalitäts- und Rassenbestrebungen, überall „die Unzufriedenheit mit dem Bestehenden. Das kann jeder- „zeit den Ausbruch eines Krieges herbeiführen, ohne den „Willen der Regierungen und auch gegen ihren Willen; denn „eine Regierung, welche nicht stark genug ist, um den „Volksleidenschaften und den Parteibestrebungen entgegen „zu treten, eine schwache Regierung, ist eine dauernde Kriegs- „gefahr.

„Ich glaube, dazs man den Werth und den Segen einer „starken Regierung nicht hoch genug anschlagen kann. Nur „eine starke Regierung kann heilsame Reformen durchführen, „nur eine starke Regierung kann den Frieden verbürgen.“

Ten slotte volge nog eene enkele aanhaling uit een schrij-
ven van den maarschalk aan den hoogleeraar Bluntschli te
Heidelberg, waarin hij aan dien toenmaligen vice-president
van het „Institut de droit international“, over de mogelijkheid
van het bestaan van den eeuwigen vrede zegt:

„Der Ewige Friede ist ein Traum, und zwar nicht einmal „ein schöner Traum. Der Krieg ist ein Element der von Gott „ingesetzten Ordnung. Die edelsten Tugenden des Menschen „entfalten sich daselbst: der Muth und die Entsagung, die „treue Pflichterfüllung und der Geist der Aufopferung. Der „Soldat giebt sein Leben hin. Ohne den Krieg würde die „Welt in Fäulnisz gerathen und im Materialismus versinken.”

Zooals wij op de eerste bladzijde van onze korte levensbeschrijving van den graaf Von Moltke reeds opmerkten, is eerst, in den nazomer van zijn langdurig leven, op zijn 66ste jaar, de aandacht van het groote publiek op hem gevestigd geworden.

Van dat oogenblik heeft hij echter zulk een belangrijke rol op het wereldtooneel vervuld, dat de belangstelling in zijn persoon steeds is toegenomen.

Wat hij verricht heeft, is in de eerste en voornaamste plaats ten goede gekomen aan het Duitsche rijk, maar ook daar buiten heeft hij de bewondering en de eerbied van geheel de beschaafde wereld weten op te wekken.

Als burger van den staat heeft hij de gaven, die hem naar geest en hart geschonken waren, uitsluitend geofferd aan het volk, dat hij het zijne mocht noemen, en zoo ooit van iemand die woorden mogen gesproken worden, dan zijn zij toepasselijk geweest op hem, van wien in waarheid mocht gezegd worden:

„Patriae inserviendo consumor.”

D. i.: In dienst van het vaderland gaan de krachten op.

SADI CARNOT.

CARNOT

PRESIDENT DER FRANSCHER REPUBLIEK.

Het bestaan van de derde Fransche republiek te midden van de monarchieën van het oude Enropa behoort tot die soort van feiten, welke wel gemakkelijk zijn waar te nemen, maar waarvan de verklaring niet dadelijk voor de hand ligt.

Tot op het einde der vorige eeuw waren de Franschen oogenschijnlijk zeer trouwe onderdanen eener erfelijke monarchie. In de negentiende eeuw daarentegen is het persoonlijke gezag in de plaats getreden van de erfelijke monarchie. Maar dat persoonlijke gezag is ten slotte in 1870 aan het land zoo duur te staan gekomen, dat men een parlementaire republiek heeft gemaakt, om den buitenlandschen vrede te waarborgen en het land tegen nieuwe avonturen te vrijwaren. De Franschen vinden er genoeg in, het hoofd van den staat omlaag te trekken, te verkleinen en ten slotte van zijn gezag te berooven. Daarin ligt de aanleiding, dat zoo dikwijls het hoofd van den staat, om zich staande te houden, en om een afleiding te geven aan binnenlandsche hartstochten, oorlog met de naburen heeft gemaakt of heeft trachten te maken.

Karel X, toen hij de oppositie zag aangroeien, ondernam

een expeditie naar Algiers tegen de Barbarijsche overburen. Zijn minister De Polignac had buitendien een plannetje verzonden, om Holland en België te verdeelen, als herstelling van Frankrijks vernedering in 1815. Dit alles heeft echter de oppositie niet ontwapend en de omwenteling van 1830 niet verhoed.

De omwenteling van 1830 in Frankrijk is het eerste goed geslaagde verzet geweest van een Europeesche natie tegen de staatkunde van dwang en van verdrukking, die het Heilige Verbond onder leiding van Rusland en Oostenrijk in geheel Europa toepaste.

In Napels en in Piemont en in Spanje hadden de eerste pogingen van verzet tegen die staatkunde plaats gehad, maar in die landen hadden de Oostenrijksche en de Fransche troepen spoedig iedere beweging onderdrukt.

Engeland had echter de vrijheidsbewegingen in Zuid-Amerika gesteund, en betoonde zich ongeneigd om verder mede te gaan in de staatkunde van de groote mogendheden. Het werkte den val van Karel X in de hand, en het bevorderde België's afscheiding van Holland. Het was die staatkunde van Canning, die het Heilige Verbond deed uiteen vallen.

Het is niet onmogelijk, dat men in onze dagen van dit verschijnsel een nieuwe uitgave zal zien. In de laatste jaren namelijk is het Heilige Verbond in een eenigszins gewijzigden vorm herleefd, niet onder leiding van Rusland en Oostenrijk, maar onder leiding van Duitschland onder den naam van drievoudig verbond. Dat verbond laat, onder het voorgeven van den vrede te willen bewaren, op Europa een niet minder zwaren last van krijgswapening drukken, als het Heilige Verbond in zijn tijd deed wegen op Europa, onder voorgeven van de omwenteling te bedwingen. Ook ditmaal kon wel voor Englands gezond verstand de taak zijn weggelegd om een beweging te steunen tegen den militairen waanzin, die de beschaafde wereld onderdrukt, evenals de de reaktie deed in de jaren van 1820 tot 1830. Het Engelsche

hof helt over naar de Duitsche staatkunde, maar het is niet zeker, dat zulks onder een volgende regeering eveneens het geval zal zijn.

De omwenteling in 1830 bracht dus een vrijeren geest over Europa, en plaatste een grondwettig vorst, Louis Philippe, op den Franschen troon. Het is een groot euvel geweest, dat deze vorst zich niet gehouden heeft aan zijn aanvankelijke, zuiver constitutionneele begrippen; maar men moet toch in hem bewonderen, dat hij zich in Frankrijk achttien jaren heeft staande gehouden, zonder een Europeeschen oorlog uit te lokken. Hij werd verjaagd, en de volgende jaren hebben bewezen, hoe groot de fout is geweest, zoowel van Louis Philippe, die niet toegaf aan den aandrang naar meerdere staatkundige ontwikkeling, als van de Parijsche bevolking, die daarin aanleiding vond, om een omwenteling te maken.

De republikeinsche partij, die in 1848 aan het bestuur kwam, was niet opgewassen voor haar taak, en moest eerlang haar plaats inruimen voor de militaire dictatuur, die gedurende achttien jaren Frankrijk heeft medegesleept van den eenen oorlog naar den anderen, om ten slotte ten onder te gaan binnen de enge vestingmuren van Sedan.

Na den oorlog van 1870—71 deed zich in Frankrijk hetzelfde verschijnsel voor, dat zich in 1815 had vertoond. Het Fransche volk was vermoeid en afgemat van al de uitspattingen, waarin men het had medegesleept, en het was tevreden met iederen regeeringsvorm, die aan het land rust en verademing zou geven. Thiers maakte daarvan gebruik, om de Republiek te stichten. Hij had evengoed de wettige monarchie in den persoon van den graaf van Chambord, of de constitutionneele monarchie met den graaf van Parijs kunnen doen herleven. Men moet niet meenen, dat Thiers erg republikeinsch gezind was. Men moet ook niet meenen, dat de massa der Fransche natie toen stevig republikeinsch was, evenmin als zij dat nu nog is.

Thiers stichtte eenvoudig de republiek, omdat hij daardoor zijn eigen gezag vestigde, en de groote massa der natie ging met hem mede, en bevestigde later dien staatsvorm, omdat zij instinktmatig gevoelde, dat de republiek den vrede behoudt, en behouden moet. Een oorlog, die gelukkig voor Frankrijk uitvalt, zal een nieuwe militaire dictatuur met zich brengen in den persoon van den overwinnenden generaal, en een ongelukkige oorlog zal de verdeeling en den ondergang des lands ten gevolge hebben.

De republiek staat en valt dus met den vrede. Dat en dat alleen is het geheim van haar bestaan en van haren bloei, en van de schitterende uitkomsten, die zij gehad heeft voor de welvaart des lands.

De beweging, die men in 1888 gezien heeft ten behoeve van generaal Boulanger, zou, oppervlakkig beschouwd, kunnen gelden als een logenstraffing van dit beweren.

Generaal Boulanger kon zoowel om zijn militairen rang als om de geringschatting, die hij voor de parlementaire instellingen aan den dag legde, gelden als de verpersoonlijking van het denkbeeld der „revanche”. Maar men vergete niet, dat generaal Boulanger bij iedere gelegenheid zoo luid mogelijk deed klinken, dat hij voor den vrede was, wel overtuigd dat een oorlogsprogramma een overgroot deel der kiezers van hem afkeerig maken zou.

Men moet, om het Boulangisme van 1887 en 1888 te verklaren, niet uit het oog verliezen, dat Duitschland geen poging verzuimde, om den oorlog uit te lokken. Bismarck voelde zich persoonlijk bedreigd door de troonsbeklimming van Frederik III, die veel minder Pruisisch gezind en veel meer Duitsch gezind was dan zijn vader Wilhelm en dan Bismarck zelf. Deze had reeds in het laatste levensjaar van Wilhelm I door de aanhouding van een Franschen commissaris van politie op de grenzen van het Rijk land een poging gedaan tot het uitlokken van den oorlog, welke poging was afgestuit op de koele

en correcte houding van Frankrijk en op de vredelievende gezindheid van den ouden keizer, die geen oorlog meer beginnen wilde.

Onder het kortstondige bestuur van zijn zoon Frederik III vond Bismarck den maatregel der paspoorten in Elzas Lotharingen uit, welke tegen den geest van het traktaat van Frankfurt was, en die buitendien in lijnrechten strijd was met het economische belang van het Rijksweld en van geheel Zuid-Duitschland.

Deze uittartingen, vooral de zaak van Schnaebelen, hadden in Frankrijk zelfs ten platten lande een geduchten wrok opgewekt, welke door den eerezuchtigen generaal Boulanger, destijds minister van oorlog, op handige wijze werd aangewakkerd, om zichzelf te maken tot den onmisbaren man.

Er bestond nevens deze buitenlandsche aangelegenheid een andere oorzaak voor agitatie en voor groote ontevredenheid in den lande.

President Grévy namelijk, voor de tweede maal gekozen tot zijne hooge waardigheid, was oud en had in zijne onmiddellijke omgeving zijn schoonzoon, den heer Wilson, welke van dien ouderdom zijns schoonvaders gebruik maakte om zich te mengen in de leiding van 's lands zaken. Het bleek zelfs al spoedig, dat die medewerking van den heer Wilson niet belangeloos was, dat hij gebruik maakte van den vrijdom van briefport van zijn schoonvader, om de kranten te verzenden die hij zelf uitgaf, en dat hij niet belangeloos was in den steun, dien hij verleende bij benoemingen, vooral ter zake van het legioen van eer, en bij aanbevelingen in legerleverantiën.

Een reeks van weinig opwekkelijke schandalen was hiervan het gevolg, en leidde er ten slotte toe, dat president Grévy geen staatslieden meer kon vinden, geneigd om een portefeuille van minister uit zijn handen aan te nemen, en dat hij dientengevolge genoopt was zijn ambt neder te leggen.

Diergelijke tafereelen waren nog in geen der verjaagde monarchieën in Frankrijk vertoond.

Er bestond dus onder het volk een voldoende reden, om ontevreden te zijn met de bestaande toestanden, en om zich af te vragen, of het parlementaire stelsel wel genoegzame waarborgen opleverde voor eerbiediging van 's lands waardigheid in het buitenland en voor behartiging van 's lands belang in de binnenlandsche administratie.

Van die ontevredenheid is het Boulangisme het uitvloeisel geweest. Al wat er in het gemoed van het Fransche volk huist aan chauvinisme en aan cesarisme, bruiste naar boven.

De millioenen, die de hertogin d'Uzès en andere rijke lieden voorschoten, om den „dapperen generaal” te steunen, werden met milde hand uitgestrooid onder het volk, en bij verkiezingen besteed aan portretten en aan prenten en aan geschriften.

Ware generaal Boulanger een man geweest van degelijke bekwaamheden, hij zou de parlementaire republiek misschien in het verderf hebben gestort. Het talent, dat hij onmiskenbaar had, van zich vrienden te maken en van populair te worden, ging bij hem niet samen met de koelheid van verstand, met de ingetogenheid van gedrag en de vastheid van karakter, die een partijleider noodig heeft. Op een goeden dag vernam men dat hij gevlucht was naar Brussel, en sedert dat oogenblik is zijn gesternte ondergegaan, en daarmede tegelijk ook een groot deel van de oppositie, die tegen de parlementaire republiek zulk een omvang genomen had.

Het is in iederen staat altijd een lastig vraagstuk, wanneer een enkel burger een zoo groote populariteit verkrijgt, dat de plaats, welke hij inneemt, al de bestaande instellingen benauwt en verdringt.

Te Athene paste men in die gevallen het ostracisme en de verbanning toe, waardoor de vrije staat zich redde van de overheersching van een enkele. In de middeleeuwen of in den tijd der renaissance werd zoo iemand vermoord, zocals ge-

beurde met den hertog van Guise onder de monarchie der Valois. In de zeventiende eeuw werd den Maréchal d'Ancre en later Fouquet een gerechtelijk proces aangedaan. Dat heeft men ook tegen generaal Boulanger uitgedacht, maar te goeder ure heeft hij zich onttrokken aan het verhoor, zoodat de regeering der republiek bevrijd werd van de moeielijkheid, om een vonnis ten uitvoer te leggen, dat Boulanger wellicht in de oogen van sommige tot martelaar zou hebben gekroond.

De republiek heeft het geluk gehad, dat Boulanger en de geheele cesaristische poging van vier jaren geleden nagenoeg vergeten is bij het volk, en dat heeft men in hoofdzaak te danken aan den man, die in de plaats van den heer Grévy verkozen is geworden tot hoofd van den staat, en die op zoo waardige wijze die plaats vervalt, aan den heer Carnot.

De heer Sadi Carnot is de oudste zoon van Hippolyte Carnot, minister van onderwijs tijdens de tweede republiek in 1848, en kleinzoon van Lazare Carnot, die aan het hoofd van het ministerie van oorlog stond honderd jaren geleden tijdens de nationale conventie, toen hij zich den eernaam verwierf van „Organisateur de la Victoire.”

Ziedaar een fraaie stamboom voor een staatsman der Fransche republiek, en niet velen kunnen op diergelijke roemrijke familie-herinneringen bogen. Het is uiterst zeldzaam, dat drie geslachten derzelfde familie een groote plaats innemen in het bestuur van hun land.

Het karakter van den tegenwoordigen president der Fransche republiek draagt de onmiskenbare sporen dier erfelijkheid. Lazare Carnot, de grootvader, was uit zijn aard een wiskundige, die in zijn *Essai sur les machines* de eerste grondslagen legde voor de later beroemd geworden mechanische warmte-theorie, en die met koele hersenen te midden van de meest afgrijpselijke omstandigheden genoeg zelfbeheersching had, om zich te wijden aan de administratie van het leger en aan de landsverdediging.

De groote omwenteling heeft een breeden stroom van machtspreuken en holle volzinnen doen losbarsten over Frankrijk, die samengegaan is met de meest gewelddadige maatregelen, welke ooit in eenig staatsbestuur zijn toegepast. Te midden daarvan heeft Lazare Carnot het leger toegerust op een wijze, die de afwering van den buitenlandschen vijand mogelijk maakte. En buitendien is hij een van de eerlijkste en meest onbaatzuchtige mannen geweest van zijn tijd.

Zijn zoon en zijn kleinzoon hebben diezelfde wetenschappelijke koelheid en diezelfde eerlijkheid. Dit zijn karakters, die men uit marmer gehouwen zou noemen, en het is een merkwaardig feit dat de hedendaagsche republiek, die op zoo weelderige wijze offert aan al wat kunst is op ieder gebied, aan haar hoofd stelt een ingenieur, die een wiskundige is evenals zijn grootvader, en die zijn staatkundige loopbaan gekozen heeft in de openbare werken en in de financiën.

Marie François Sadi Carnot is geboren te Limoges, 13 Augustus 1837. Hippolyte Carnot, zijn vader, was in die dagen lid van de kamer van afgevaardigden voor de stad Parijs. Hij zetelde aldaar in de oppositie tegen Guizot, met mannen als Lamartine, Ledru Rollin, Odillon Barrot, Crémieux, Thiers en Berryer.

Hippolyte Carnot was wel is waar met hart en ziel een degelijk republikein, maar hij was toch geen voorstander van een gewelddadige omwenteling tegen Louis Philippe. Hij hoopte op een geleidelijke verbetering der staatsinstellingen, en de omwenteling van 1848 verraste hem eveneens als al zijn partijgenooten. Hij was gehuwd in 1836 met Jeanne Marie Dupont, dochter van generaal Dupont, die een tijdlang onder de restauratie minister van oorlog was geweest.

De omwenteling van 1848 bracht Hippolyte Carnot aan het bestuur als minister van onderwijs, en zijn oudste zoon Sadi, aldus geheeten naar zijn oom, den jongeren zoon van

Lazare Carnot, doorleefde in zijn jongensjaren al de veelbewogen dagen der tweede republiek en van het begin van het tweede keizerrijk.

Den 5den Juli 1848 moest H. Carnot als minister van onderwijs aftreden, tengevolge van een vijandig votum der nationale vergadering. Hij werd vervangen door den geschiedschrijver Vaublanc. Deze werd op zijn beurt vervangen door De Falloux, nadat Louis Napoléon Bonaparte op 10 Dec. 1848 president der republiek geworden was, en De Falloux een vriend der rechterzijde, aarzelde niet, al de liberale onderwijsmaatregelen te niet te doen, die H. Carnot had ontworpen en begonnen. De verbetering van het Fransche onderwijs, door de derde republiek tot stand gebracht, had haar kiem gehad onder de tweede republiek tijdens het bestuur van Hippolyte Carnot.

De staatsgreep van 2 Dec. 1851 heeft de meeste republikeinse vrienden van Carnot in de gevangenis gezet, maar hij zelf bleef gespaard ter wille van zijn naam. Louis Napoléon zelf schrapte dien van de proscriptielijst, — een onderscheiding die ook te beurt viel aan den groote sterrekundige Arago. Hij moest echter het land ontvluchten, en hield een tijdlang verblijf in België, nadat hij al het mogelijke had gedaan, samen met Schoelcher, Grévy en andere republikeinen, om den staatsgreep te doen mislukken. In Maart 1852 keerde H. Carnot naar Parijs terug, om gedurende de eerste jaren van het keizerrijk zijn huis tot vereenigingspunt te maken van de weinige nog overgebleven vrienden der vrijheid. In 1857 werd hij verkozen voor het wetgevend lichaam, maar hij nam dat mandaat niet aan, om geen eed van getrouwheid te moeten zweren aan den keizer. In 1863 werd H. Carnot betrokken in het zoogenaamde *procès des treize*, een rechtsvervolging tegen het verkiezingscomité der republikeinse oppositie, en ditmaal nam hij het mandaat der kamer aan.

Te midden van deze reeks van min of meer koortsachtige gebeurtenissen bracht Sadi Carnot zijn jeugd door, steeds

levende in de herinnering van de republikeinsche overleveringen, die in zijn vader een zoo degelijken vereerder vonden. Volgens de begrippen van opvoeding, die in sommige Fransche familiën nog overig waren gebleven uit het einde der achttiende eeuw, had de heer Hippolyte Carnot aan zijn beide zoons, Sadi en Adolf, een handwerk doen leeren. De eerste leerde hout, de tweede ijzer bewerken. Hij en zijn echtgenoot gaven zich beiden groote moeite voor de opleiding hunner zonen, en deze beantwoordden daaraan op zeer leergierige wijze.

Sadi kwam als nummer een uit de cursus van het Lyceum, en hij was de zevende bij zijn toelatingsexamen aan de polytechnische school. Hij was, evenals zijn broeder, onder de eersten bij het eindexamen, en de eerste bij het eindexamen der school voor de *Ponts et Chaussées*, die hij na de polytechnische school bezocht. Die fraaie rang gaf hem recht, om als secretaris werkzaam te zijn bij den raad der *Ponts et Chaussées*.

Nadat hij een jaar dien post had bekleed, kon hij zijn standplaats kiezen als ingenieur, en hij koos Annécý in Opper Savoye, dat om de technische moeielijkheden, welke dit departement aanbod, een der meest geschikte streken was, om ervaring op te doen. De jonge ingenieur, die in deze bergstreken een belangrijken werkkring vond, bleef aldaar gedurende zes jaren, dat is van 1864 tot 1870. Hij legde er wegen aan, hij maakte er een brug met stoute spanning van veertig meters over de Rhône, waarvan de fundeering eigenaardige moeielijkheden opleverde, en deed degelijke hydrologische studiën over het meer van Annécý en over de regeling van het peil dier wateroppervlakte. Dit laatste werk is nog niet geheel tot stand gebracht; de oorlog van 1870 heeft er de uitvoering van vertraagd.

Buitendien waren er spoorwegwerken in uitvoering van wege de Maatschappij Paris-Lyon-Méditerranée, waarop hij als ingenieur des *Ponts et Chaussées* het toezicht had. De zuid-

oostelijke departementen, welke deels in handen van het vroegere koninkrijk Piemont zijn geweest, zijn ten opzichte der openbare werken in de eerste helft dezer eeuw min of meer stiefmoederlijk behandeld. De bevolking is er arm, heeft veel te lijden van de bergstroomen, die de valleien vernielen; en een ingenieur, die zijn zaken kent en behartigt, kan hier een schoonen werkkring vinden. De heer Sadi Carnot had hier dus ruim voedsel voor zijn altijd werkzamen geest en voor zijn werkkracht.

De heer Hippolyte Carnot werd intusschen te Parijs in 1869 niet herkozen als kamerlid, omdat de impressionnabele werkliedenbevolking van Belleville den zuidelijken gloed van Gambetta's redenaarstalent verkoos boven de koude logica van Carnot.

Toen dus in September 1870 het keizerrijk na de ongelukkige nederlagen tegen het Duitsche leger viel, en de Parijsche kamerleden een nieuw bestuur vormden als regeering der nationale verdediging, maakte de heer Hippolyte Carnot geen deel van dat bestuur uit. Hij werd door zijn vroegere collega's benoemd tot maire van het zesde arrondissement te Parijs.

Zijn zoon Sadi Carnot, die te Annécý gebleven was, had aldaar natuurlijk als goed vaderlander een sterken indruk gekregen van 's lands nederlagen. Hij had de studie der vuurwapenen ter hand genomen, en hij was zoo gelukkig geweest, een verbetering uit te denken in de constructie der mitrail-leuses, die toen het wapen waren, waarvan men alle heil verwachtte. Hij ging met dat ontwerp naar Tours, alwaar Gambetta bezig was, met medewerking van De Freycinet, om een nieuw leger uit te rusten tot ontzet van Parijs, en den geest der bevolking te ontvlammen voor eene krachtige verdediging.

De jonge ingenieur, met zijn technische kennis en zijn naam, die klonk als een oorlogsleuze, werd te Tours met open

armen ontvangen. Men noodigde hem uit aldaar te blijven, om ook zijn krachten te wijden aan de ondernomen reuzentaak, en natuurlijk aarzelde Carnot geen oogenblik, om een zoo aantrekkelijke en moeitevolle opdracht aan te nemen. Hem werd opgedragen te voorzien in de schromelijke leemte, die er in Frankrijk bestond aan landkaarten.

De goede legers worden gemaakt niet in tijd van oorlog maar in tijd van vrede, en het tweede keizerrijk had op de meest ondoordachte wijze 's lands levende strijdkrachten en oorlogsmaterieel verspild in allerlei buitenlandsche ondernemingen, voor de muren van Sebastopol, in de vlakten van Lombardije en aan den overzijde van den Oceaan, in Mexico.

Wat er voor 's lands weerbaarheid in 1870 beschikbaar was, had helaas den dood gevonden op de slagvelden en was ingesloten en daarna gevangen genomen te Sedan en te Metz. Wat men te Tours behoefde, om een nieuw leger te vormen, moest van den beginne af worden bijeengebracht: kleeding, wapening, uitrusting, plan van een veldtocht, van dat alles bestond niets, hoegenaamd niets.

Wat die reconstructie moeielijk maakte, was het feit dat de regeering te Parijs nagenoeg het geheele ministerie van oorlog met al zijn hulpmiddelen en al zijn personeel bij zich in de hoofdstad gehouden had, en slechts eenige ambtenaren naar Tours had afgevaardigd met den generaal Lefort, die aanvankelijk hoofd was van de militaire delegatie, maar die spoedig na het optreden van den heer De Freycinet op 10 October 1870, zich terugtrok.

Een van de meest jammerlijke leemten, waarmede de heer De Freycinet te kampen had, was het volslagen gemis aan kaarten. Aan het ministerie te Parijs waren de op koper graveerde liggers van de stafkaart gebleven. Gelukkig woonde er te Tours de weduwe van een hoofdofficier van den generalen staf, welke een volledig exemplaar van die kaart bezat op de schaal van $\frac{1}{80,000}$. Dank zij de vernuftige pogingen van een

officier der mariniers, den heer Jusselain, werd deze kaart gefotografeerd te Tours en daarna te Bordeaux. Op die wijze kreeg men een zeker aantal afdrukken. Maar de groote leemte hierin was, dat de stafkaart in twintig jaren niet was bijgewerkt, zoodat er nagenoeg geen spoorwegen op stonden, en de meeste landwegen daarop ontbraken. Zulke toestanden klinken ongelooflijk. Toch zijn zij maar al te waar. De kaart moest dus worden bijgewerkt door bekwame handen, volgens de topographische opnemingen, die men van rechts en links verzamelde, zelfs met behulp van kaarten, die men in Duitschland moest doen koopen.

Een aantal ingenieurs, de heeren Cuvinot, Descombes, Rabel, Lavollée en Sadi Carnot hielden zich bezig met dezen lastigen en zeer dringenden arbeid, en als de legers aan de Loire, in het noorden en in het oosten voor de verdediging des lands iets hebben kunnen doen, dan is het grootendeels te danken geweest aan den onvermoeiden arbeid van deze mannen, die in weinig tijds vijftien duizend kaarten aan den krijgsdienst hebben kunnen verschaffen.

Om een denkbeeld te geven van den koortsachtigen ijver, die in deze dagen te Tours heerschte, kan men niet beter doen dan kennis te nemen van de officieele cijfers betreffende de manschappen, die uitgerust zijn. In minder dan vier maanden van 10 October tot 9 Februari werden niet minder dan zes maal honderd duizend mannen van het noodige voorzien en naar het slagveld gezonden, waarvan 208 bataillons linietroepen en 54 regimenten ruitery, dat is gemiddeld twee regimenten daags. Daaronder zijn niet begrepen 80,000 manschappen, die nog aanwezig waren, hetzij in Algerië, hetzij als overblijfsels der legers van het keizerrijk. Daarbij werden gevoegd veertien honderd vuurmonden van verschillend kaliber, dat is gemiddeld twee batterijen per dag met bespanning en personeel.

Deze fabelachtig groote cijfers wekken eerbied voor de na-

tionale krachtsinspanning van die dagen. Het doorzetten van den oorlog na Sedan was een heroïsche Don Quichotterie, waarvan de geschiedenis geen tweede voorbeeld oplevert. Het succes heeft die reusachtige poging niet bekroond. Daarom is zij hard beoordeeld door de tijdgenooten, maar zij heeft aanspraak op meerdere rechtvaardigheid van de nakomelingen. Het ongeluk van Frankrijk was, dat de andere groote mogendheden Duitschland lieten begaan, en dat het denkbeeld van tijd te winnen, om daardoor aan Rusland, aan Groot-Brittannië, aan Oostenrijk en aan Italië gelegenheid te geven, iets te doen tot het behoud van het Europeesche evenwicht, afstuitte op de onverklaarbare inertie der Europeesche regeeringen. De mogendheden, die zich indertijd te zamen hadden verbonden, om Napoleon I en de Fransche militaire heerschappij ten val te brengen, staken geen hand uit, om de opkomst der Duitsche hegemonie te houden binnen zekere perken en te voorkomen, dat men door gewelddadige verkleining van Frankrijks grondgebied een wonde sloeg, die onfeilbaar tot een nieuwen oorlog zou moeten aanleiding geven. Rusland vooral heeft die staatkundige fout duur betaald en heeft in 1875, door den vrede te handhaven, toen Duitschland een nieuwen aanval op Frankrijk beraamde, trachten goed te maken, wat het in 1870 op de schromelijkste wijze heeft nagelaten. Het is Rusland geweest, dat in 1870 de tusschenkomst van Oostenrijk ten behoeve van Frankrijk onmogelijk heeft gemaakt, en het heeft op het congres te Berlijn in 1878 kunnen bemerken, welke nadeelen zijn Duitschgezinde staatkunde van 1870 na zich heeft gesleept.

De heer Carnot bleef werkzaam te Tours tot 12 Januari 1871, toen hij door Gambetta werd afgevaardigd naar Havre, als prefect van Seine inférieure en buitengewoon commissaris der republiek in Seine inférieure, Eure en Calvados.

Havre was voor de landsverdediging in die dagen een zeer

belangrijk punt. Rouaan was door de Duitsche troepen bezet, maar Håvre was nog vrijgebleven. Als zeehaven was die stad in verbinding met de departementen waar gestreden werd, en het kreeg voortdurend scheepsladingen met oorlogsmaterieel uit Noord Amerika, die werden toebedeeld aan de strijdende manschappen. Het behoud van Håvre was dus een levensvoorwaarde voor de rusteloze pogingen, die men te Tours deed, om den oorlog vol te houden. Gelukkig waren te Håvre brave patriotten, die de handen ineen sloegen, om niet, zooals te Rouaan geschiedde, de poorten voor den vijand te openen. De maritieme bevelvoerder Mouchez en de onder-prefect Ramel, gesteund door den maire en den gemeenteraad, spanden al hun krachten in, om de stad in staat van tegenweer te brengen. Het was aan den heer Sadi Carnot, toen twee en dertig jaren oud, dat de regeering der nationale verdediging de zware taak opdroeg om te Havre de hoofdleiding der zaken op zich te nemen.

Carnot was een eerste voorstander van het volhouden van den oorlog tot het uiterste. Edele illusie, die aan Frankrijk den roem gegolden heeft van niet te bezwijken dan op het laatste oogenblik, toen ook de hoofdstad haar hulpmiddelen uitgeput had, om den overmachtigen vijand te wederstaan.

Helaas duurde de roemrijke werkring, dien Carnot op zich genomen had, niet lang; in de laatste dagen van Januari capituleerde de hoofdstad, en begon de wapenstilstand. Op 31 Januari, toen de levensmiddelen naar Parijs konden worden opgezonden uit Håvre, dat daartoe de aangewezen plaats was, had die stad nog in haar bezit 137 stukken marinegeschut, 40,000 man troepen en 75 stukken veldgeschut.

Was het wonder, dat, met die strijdkrachten voor oogen, Carnot met een bloedend hart de maatregelen deed uitvoeren, die de wapenstilstand met zich bracht? Maar hij moest zwichten en gehoorzamen. De staatkunde van wederstand, die in Gambetta haar verpersoonlijking gevonden had, moest wijken

voor den aandrang van Jules Simon en van de regeering te Parijs, en, men moet het erkennen, voor de gezindheid van de groote massa des volks, die aan dezen oorlog een einde wilde zien gemaakt. Gambetta had 31 Januari uit Bordeaux een proclamatie uitgevaardigd tegen het sluiten van den vrede. Carnot had deze proclamatie te Hâvre openbaar gemaakt met zijn contraseign. Toen daarop de regeering de zienswijze van Gambetta afkeurde, en diens decreet omtrent de uitsluiting van de Bonapartistische candidaten bij de aanstaande verkiezingen te niet deed, nam Carnot zijn ontslag, om niet mede te werken tot een toestand, dien hij in strijd achtte met de eer des lands.

De laatste dagen van zijn beheer te Hâvre waren gewijd aan de overdrukke werkzaamheden, welke het opzenden van levensmiddelen naar de hoofdstad met zich bracht.

Den 19^{den} Februari 1871 vertrok hij naar Bordeaux als lid der nieuwe Nationale Vergadering voor het departement Côte d'Or. Hij vond aldaar zijn vader Hippolyte Carnot, die het departement Seine et Oise vertegenwoordigde.

De beide groote tractaten, die onder Bismarcks leiding gesloten zijn, en die de hedendaagsche staatkundige toestanden in Europa regelen, — de vrede te Frankfort op 10 Mei 1871 na den Fransch-Duitschen oorlog, en het traktaat van Berlijn op 13 Juli 1878 na den Russisch-Turkschen oorlog — hebben deze eigenaardigheid gemeen, dat zij wel is waar aan bestaande oorlogen een einde hebben gemaakt, maar aan den vrede zulke voorwaarden hebben vastgeknoopt, dat er wonden zijn overgebleven, die nog in geen jaren te helen zijn, tenzij een nieuwe oorlog alles overlaat aan de beslissing van het geweld.

Het traktaat van Frankfort heeft, door aan Frankrijk den Elzas en een deel van Lotharingen te ontnemen, een kloof gemaakt tusschen dat land en Duitschland, waarvan de toekomstige gevolgen, helaas, maar al te duidelijk zijn. De oorlog-

schatting, die van Frankrijk werd geheven, was reusachtig groot, maar de geldelijke gevolgen van een oorlog zijn van voorbijgaanden aard, — niet alzoo de schending van het nationale grondgebied.

Het is, of men bij het vaststellen van het traktaat van Berlijn er op bedacht is geweest, tusschen de Europeesche staten kiemen van tweedracht te zaaien, die vroeg of laat voor den dag moeten treden. Turkije werd door dat traktaat op de meest cynische wijze verdeeld. Bosnië en Herzegowina, Bulgarije, de monden van den Donau, Cyprus, de zuidelijke provinciën langs de Grieksche grens, een deel van Armenië — dat alles werd ontnomen aan den Zieken Man, terwijl Serviërs, Roemenen, Grieken en Bulgaren met begeerige blikken blijven loeren op hetgeen er van het Turksche Rijk in Europa overblijft.

Rusland werd door het traktaat niet minder gekrenkt dan Turkije, want de vrede van San-Stefano, die voor de poorten van Constantinopel door Rusland, als overwinnaar na een duren oorlog, was voorgeschreven, werd door het traktaat van Berlijn volslagen te niet gedaan, en Rusland zag zich door Engeland en door Oostenrijk, op aanstoken van Bismarck, terugdringen uit zijn rol van beheerscher in het Oosten. Het zou zich weldra wreken op Engeland door verder door te dringen in Azië, op Oostenrijk door een panslavistische beweging aan te moedigen in Transleithanië, en op Duitschland door de hand te reiken aan Frankrijk.

Engeland had door Cyprus te krijgen meer voordeel getrokken in naam dan in de daad, want het is in de oogen van Turkië verdacht geworden, en het heeft een deel van zijn invloed aldaar verloren. Oostenrijk-Hongarije had Bosnië en Herzegowina bezet, maar daarmee zijn Duitsche onderdanen ontstemd, die noode het aantal Slaven in de monarchie nog meer zien toenemen. Frankrijk zou Tunis eerlang bezetten, ook al op aanstoken van den Duitschen kanselier, maar het heeft daardoor Italië tegen zich ingenomen, dat zichzelf een

grootte mogendheid achtte, dat niettemin hoegenaamd niets gekregen had, en dat van meening is dat de plaats, waar het oude Carthago lag, nog altijd rechtens behoort onder de Romeinsche heerschappij.

Duitschland zelf had te Berlijn niets gevraagd; daardoor had het den toestand kunnen beheerschen op het congres. Maar het vestigde zijn grootheid op een kruitmagazijn, waarin de kleinste vonk tot onheilen aanleiding kan geven.

Gedurende twintig jaren leeft Europa in dien toestand van gewapenden vrede, waarvan men thans de uitkomsten begint te zien in de klimmende belastingen, die allerwege ontevredenheid wekken. Het zijn alleen de rijke staten, welke de wapeningen kunnen volhouden, die altijd groteren omvang aannemen. De financiën van de arme landen, Portugal, Spanje, Italië, Griekenland, zijn tengevolge van dien gewapenden vrede voor jaren in de war gestuurd; in Duitschland en Oostenrijk ziet men het socialisme zijn vaan verheffen tegen den militaristischen waanzin der regeeringen, en de tijd is misschien niet verre, dat het persoonlijk gezag in Duitschland zal moeten toegeven aan eischen, die alle dagen met meer aandrang zich doen hooren.

Frankrijk en Engeland, dank zij hun rijke stoffelijke hulpmiddelen, zijn na deze twintigjarige periode betrekkelijk in den besten toestand. Frankrijk is niet alleen zijne vernedering in 1870—71 te boven gekomen met ongelooflijke veerkracht, maar het heeft buitendien de middelen gevonden, om zijn staatkundige vrijheid, die bij het optreden van het tweede keizerrijk was te loor gegaan, opnieuw volledig te herstellen, vollediger dan die in de negentiende eeuw had bestaan. Dit is het werk geweest van de derde Republiek en van de wijsheid harer wetgevers.

De heer Sadi Carnot, die in Februari 1871 naast zijn vader Hippolyte Carnot plaats nam op de banken der Nationale Vergadering, heeft een ruim aandeel gehad aan dien groot-schen arbeid.

Hij is aldaar niet een van die schitterende mannen geweest, die de zaal van een parlement doen dreunen door de kracht hunner welsprekendheid. Er zijn onder de leden van iedere wetgevende vergadering twee soorten te onderscheiden: zij die men hoort, en zij die men niet hoort, maar die desnietemin hun vernuft en hun kennis ten beste geven in den veeltijds ondankbaren arbeid van rapporten en commissie-vergaderingen. Tot dezulken behoorde de heer Sadi Carnot gedurende de zestien jaren, dat hij deel heeft uitgemaakt van het Fransche parlement.

Hij begon die loopbaan met, in navolging van Gambetta, op 1 Maart 1871 te stemmen tegen het aannemen der vredespreliminaren, die tusschen Thiers en Von Bismarck gesloten waren te Versailles, en waarbij Elzas en een deel van Lotharingen aan Frankrijk ontnomen werden. In dit opzicht was hij in tegenspraak met zijn vader, die voor de vredespolitiek van Thiers stemde en, even als die staatsman, meende dat men gedaan had wat mogelijk was, en dat men het onmogelijke niet beproeven mocht.

De Nationale Vergadering verplaatste zich korten tijd daarna naar Versailles, om den strijd tegen de Commune te beginnen, en daarna den monarchistischen veldtocht te ondernemen, die in 1875 uitliep op de aanneming der grondwet van de Republiek. Waren deze jaren in staatkundigen zin een veelbewogen tijd, niet minder verdienden zij dien naam op het gebied der financiën en der economische belangen, waaraan de heer Sadi Carnot bij voorkeur zijn aandacht wijdde.

Hij was benoemd tot secretaris van de groep der Gauche républicaine, welke tusschen de gematigden en de roode radicalen een vooruitstrevende staatkunde wilde volgen, die, wars van alle herstel der monarchie, 's lands toekomst als republiek zou verzekeren door hervormingen in het onderwijs in neutralen zin, door vrijheid van drukpers, door vrijheid van vereeniging en vergadering, door afschaffing van alle

officiële candidaturen bij de verkiezingen, door orde in de financiën en door ruime verbetering der openbare werken. Deze beginselen hebben het veld behouden in den strijd der partijen, die thans een en twintig jaren heeft geduurd, een strijd, die alle belangen des lands heeft gegolden, behalve twee hoofdpunten, waarover bij alle partijen eensgezindheid heeft bestaan na 1871: in de eerste plaats dat 's lands verdedigingsmiddelen in geduchten staat moeten worden gebracht, en in de tweede plaats dat men zich in geen Europeeschen oorlog moet laten medesleepen, tenzij dat Frankrijk bondgenooten heeft, die de overwinning verzekeren.

Die beide hoofdpunten van beleid zijn door rechterzijde zoowel als linkerzijde gehuldigd, evenals zij door de massa des lands gehuldigd worden. Het is juist daarin, dat de republiek haar ware kracht bij de kiezers heeft gevonden, omdat een monarch, welke zijn geslachtsnaam ook zij, altijd ondanks zichzelf kan worden gesteld voor de noodzakelijkheid om oorlog te maken, ten einde zich staande te houden te midden van de binnenlandsche partijen.

De Gauche républicaine, die geregeld beraadslaagde over de groote belangen welke aan de orde waren, zag spoedig dat zij in haren secretaris, den heer Carnot, een werkman had gevonden van buitengewone kracht, die zijn eigen opvoeding voltooide in de zaken van staat, door een nauwkeurig verslag te maken van iedere beraadslaging in zijn groep. In 1873 werd Carnot in weerwil van zijn jeugdigen leeftijd vereerd met de benoeming tot lid der commissie van onderzoek voor het laatste budget van het tweede keizerrijk, — een moeilijke arbeid voorwaar, want de gebouwen der voornaamste ministeriën en der rekenkamer met al hun geschreven bescheiden waren, evenals de Tuileriën en het Parijsche stadhuis, een prooi der vlammen geworden in de laatste dagen der Commune.

Maar de Nationale Vergadering heeft een nog heel wat hardere taak te volvoeren gehad, door de middelen te vinden,

waarmede men de reusachtige onkosten zou dekken, welke de oorlog van 1870—71 na zich heeft gesleept. Om den omvang van die taak voor den lezer aan te geven, worden hier kortelings de betrokken cijfers vermeld, die vermoedelijk menigeen verbazen zullen.

	Franken Millioen.
1 ^o . Oorlogsschatting, interesten van die som tot de volledige betaling, onkosten der betaling en onderhoud der Duitsche troepen gedurende de bezetting.	5.743
2 ^o . Oorlogstoerusting in 1870 en 1871, schadeloosstelling aan departementen en gemeenten voor de legermobilisatie. Hulp aan gewonde militairen, schade aan materiëel van oorlog en marine. Nieuwe vestingen langs de oostergrens met nieuwe kazernen.	2.386
3 ^o . Kosten der oorlogssleeningen en premiën daarvoor (koersverschil beneden parikoers waarop de leeningen gerembourseerd moeten worden)	1.156
4 ^o . Voeding der stad Parijs na het beleg. Herstel van wegen en kanalen en openbare werken	207
5 ^o . Schadevergoeding aan maatschappijen en aan particuliere personen ter zake van den oorlog	605
6 ^o . Gekapitaliseerde inkomsten der verloren departementen en mindere opbrengst der belastingen in 1870 en 1871	2.034
7 ^o . Schade aan gemeenten en particulieren, voor zoverre die niet vergoed zijn door den staat	535
Totaal.	<u>12.666</u>

Dit betreft den oorlog tegen de Duitschers. Voegt men daarbij de onkosten voor den wederopbouw der monumenten, welke de Commune te Parijs heeft verbrand, en de schadevergoeding aan particulieren ter zake van de Commune ten bedrage van.

232

Zoo komt men tot een totaal van. 12.898

dat is *bijna dertien milliarden franken*.

Dit geldt alleen den Franschen staat.

Men kan hieruit bij benadering afleiden, wat een volgende oorlog kosten zou, waaraan alle groote Europeesche mogendheden zouden deelnemen.

Het zal dus niemand verwonderen te vernemen, dat in Juni 1871, toen de oorlog en de Commune hadden uitgewoed, de regeering voor den dag kwam met een raming van 446 miljoen franken aan vermeerdering van jaarlijksche lasten, — een raming die nog veel te laag was, want het bleek reeds in het volgende jaar, dat de meerdere jaarlijksche lasten niet 446 maar in werkelijkheid 750 miljoen franken bedragen zouden. De begrooting van de laatste jaren van het tweede keizerrijk bedroeg in ronde cijfers 2.000 miljoen franken. De staatslasten van Frankrijk waren dus in twee jaren met een derde verhoogd, dank zij den Duitschen oorlog en de daaruit gevolgde Commune.

Het vraagstuk hoe die meerdere lasten te dekken, — het belangrijkste vraagstuk, dat de negentiende eeuw op economisch gebied heeft te onderzoeken gehad — is door de Nationale Vergadering onder de leiding van den heer Thiers ter hand genomen en opgelost, ongeveer op dezelfde wijze als na 1815 de Fransche financiën zijn hersteld. Die oplossing is gevonden niet door een volledige hervorming van den grondslag der belastingen, maar door een partiële verhooging der bestaande belastingen, en in het bijzonder door verhooging van het zegel en de registratie en van de indirecte belastingen, terwijl men de grondbelasting geheel, en de direkte belastingen zooveel mogelijk ter zijde liet.

Wat de oplossing van dit vraagstuk mogelijk maakte, was de verbazende voorspoed, welke na 1871 is ingetreden in 's lands geldmiddelen, dank zij de rustelooze werkzaamheid des volks, dank zij het algemeen vertrouwen, en vooral dank zij de groote hulpmiddelen des lands.

Er is, om dien voorspoed te schatten, geen betere aanwijzing dan de cijfers van de kapitalen der erfenissen. Het actief van de erfenissen in Frankrijk bedroeg in 1869 3,637 miljoen franken, en datzelfde cijfer bedroeg in 1877 4,438 miljoen franken. De nationale rijkdom was dus in die acht jaren

met bijna een vierde vermeerderd. Dit is een cijfer dat niet kan doen dwalen.

Die klimmende voorspoed heeft geduurd tot 1882, en ver- toont een treffende overeenkomst met de stoffelijke welvaart, die zich in Frankrijk ontwikkeld heeft in de eerste tien jaren van het tweede Keizerrijk, van 1851—1861. Destijds had men geen oorlog achter zich, maar men kwam uit de dagen van onrust en wantrouwen, welke de nog onverklaarde paniek van 1848 had na zich gesleept. Zoowel van 1851—1861 als van 1872—1882 had er een groote ontwikkeling plaats van allen stoffelijken rijkdom.

Wanneer deze feiten hier worden herinnerd, dan is het om te doen zien, in welke omgeving de heer Sadi Carnot de werk- kracht van zijn scherp verstand kon oefenen, en welk veld van cijfers er voor zijn wetenschappelijk gevormden geest open lag.

De heer Thiers, die aan het hoofd van den Staat heeft gestaan van de eerste dagen van 1871 tot 24 Mei 1873, meende dat hij het land kon regeeren met een ministerie, samengesteld uit mannen van alle partijen. Maar de rechterzijde, die de meer- derheid had in de vergadering, toonde hem dit spoedig anders.

Langzamerhand moest de heer Thiers zich ontdoen van die medewerkers, welke republikeinsch gezind waren, van Jules Favre en van Jules Simon, en ten slotte werd hij zelf omver- geworpen, toen er zekerheid bestond dat de betaling van den laatsten termijn der oorlogsschatting zou plaats hebben en de vreemde bezetting het land verlaten zou.

Hij werd als hoofd van den staat opgevolgd door den maar- schalk Mac-Mahon. Het was onder het bestuur van dezen, dat de linkerzijde langzamerhand door partiële verkiezingen toenam in aantal in de Nationale Vergadering en dat deze de republikeinsche grondwet in 1875 aannam, waardoor het stelsel van twee Kamers de Nationale Vergadering verving.

De nieuwe Senaat zou bestaan voor een vierde deel (dat is vijf en zeventig leden) uit voor den duur van hun leven be-

noemde senatoren (*inamovibles*), te kiezen door de Nationale Vergadering voordat zij zou uiteengaan. De heer Hippolyte Carnot werd als zoodanig verkozen en nam plaats in de linkerzijde van den nieuwen Senaat, terwijl zijn zoon, de heer Sadi Carnot, door de kiezers van Côte d'Or werd afgevaardigd naar de nieuwe Kamer van afgevaardigden, die hem benoemde tot een harer secretarissen.

Hij werd buitendien benoemd tot lid der begrootings-commissie, welke de belangrijkste commissie der Kamer is, en waarin steeds haar bekwaamste leden worden geplaatst. In die hoedanigheid van lid der begrootings-commissie werd hij in 1876 en in 1877, dat is tweemaal achtereen, belast met het maken van het rapport over de begrooting der openbare werken. Dit is in de Fransche Kamer de eerste stap om minister te worden.

Daar de verkiezingen van 1876 uitvielen in republikeinschen zin, was de maarschalk genoopt een ministerie Jules Simon uit de linkerzijde te vormen. Maar ten volgenden jare, op aanstoken zijner persoonlijke raadslieden uit de rechterzijde, zond de maarschalk plotseling dit ministerie weg, en vormde op 16 Mei 1877 een reactionair ministerie, dat de Kamer ontbond met medewerking van den Senaat.

De toenmalige oppositie, bestaande uit 363 leden, waartoe ook de heer Sadi Carnot behoorde, stelde zich onder leiding van Gambetta, den aanvoerder der linkerzijde, gezamenlijk herkiesbaar, en behield op 14 October 1877 bij de algemeene verkiezingen het veld. Van dien dag af heeft de linkerzijde onafgebroken de meerderheid behouden in de Kamer.

Langzamerhand heeft zij die ook gekregen in den Senaat. De republikeinsche werkkrachten in de beide vergaderingen konden dus het gezag in handen krijgen.

De heer Sadi Carnot, na voor de derde maal rapporteur te zijn geweest van de begrooting van openbare werken, trad als onder-secretaris van staat voor dien tak van dienst in het

ministerie-Dufaure, het eerste kabinet uit de linkerzijde dat de maarschalk vormde na de kamerontbinding van 1877. De heer Sadi Carnot behield die plaats in de beide volgende ministeriën onder het minister-presidentschap, eerst van den heer Waddington, daarna van den heer de Freycinet, achtereenvolgens gevormd door den nieuwen President der Republiek Jules Grévy, die in December 1879 den maarschalk Mac Mahon was opgevolgd. Daarna trad de heer Sadi Carnot, in September 1880, in het eerste ministerie-Jules Ferry op als minister van openbare werken, welke plaats hij behield tot in 1881, toen Gambetta als eerste minister Jules Ferry verving.

Nooit heeft er voor de openbare werken in Frankrijk een belangrijker oogenblik bestaan dan in de eerste jaren van het bestuur der linkerzijde.

In 1877 waren de wonden, door den oorlog geslagen, geheel hersteld. De beide partijen in de Kamers, rechterzijde en linkerzijde, hadden wel begrepen, dat het oogenblik zou naderen om groote openbare werken uit te voeren, maar tot nu toe had niemand daarvan willen reppen, omdat ieder die doos met weldaden eerst wilde openen, wanneer zijn eigen vrienden definitief aan het bestuur zouden zijn. Naar de gedachte der rechterzijde zoude de uitvoering van dat plan beginnen, als een monarch voor goed op den troon van Frankrijk zou hebben plaats genomen. Voor de linkerzijde daarentegen was er geenerlei staatkundig voordeel in gelegen, om, zoolang de rechterzijde aan het bestuur was, aan haar de eer te gunnen van het beginnen van groote openbare werken. Zoolang er dus geen bepaalde overwinning in de binnenlandsche staatkunde bestond, hetzij ten behoeve van een monarch, hetzij ten behoeve der republiek, bleef alles hangende. Maar toen in het voorjaar van 1878 de linkerzijde werkelijk met een vast aaneengesloten meerderheid het bestuur des lands in handen had gekregen, toen was voor die partij het oogenblik gekomen, om door de voordracht van

grootte openbare werken een soliede plaatsing aan te bieden aan de snel vermeerderde spaarpenningen des volks, en om tevens daarmede de stoffelijke hulpbronnen des lands op grootte schaal te ontwikkelen.

Van 1871 tot 1877 had de Fransche staat doen uitvoeren voor een som van 736 millioen franken aan openbare werken. Dat was iets, maar het was niet veel, vergeleken bij hetgeen de minister de Freycinet in 1878 voordroeg in een groot plan, om tegelijk de uitbreiding der spoorwegen en der kanalen, en de verbetering der zeehavens ter hand te nemen. Acht duizend kilometer spoorwegen waren ontworpen. Het nieuwe ontwerp voegde daaraan bijna negen duizend kilometers toe. Twee en twintig duizend kilometers waren op het einde van 1877 in Frankrijk in exploitatie. Men zou dus een spoorweg-net krijgen van bijna veertig duizend kilometers, voor welks voltooiing een tijdperk van tien jaren werd noodig geacht. Iederen kilometer ramende op tweemaal honderdduizend franken, had men gedurende tien jaar alle jaren drie honderd millioen franken noodig, tot een gezamenlijk bedrag van drie milliarden. Buitendien zou de staat subsidiën geven voor den bouw van buurtspoorwegen. Tevens werd in 1879 een algemeen plan door de wet vastgesteld voor de ontwikkeling der kanalen in Frankrijk, en schafte men in Februari 1880 de binnenlandsche scheepvaarttollen af.

De natuurlijke aanvulling van de verbetering der verkeerswegen was de uitvoering van werken in de zeehavens. Daarvoor werd voorshands driehonderd twintig millioen geraamd, boven en behalve de werken, die van wege de departementen, de gemeenten en de kamers van koophandel betaald zouden worden. En ten slotte werd een grootte commissie benoemd, om de uitvoering voor te bereiden van rioleeringen en drinkwaterleidingen en diergelijke werken in de grootte gemeenten.

Ziedaar inderdaad een grootsch programma. De heer Sadi Carnot, die te Tours in den oorlog de trouwe medewerker

van den heer de Freycinet was geweest, heeft ook in deze reusachtige verbetering der openbare werken naast dien staatsman een hoofdaandeel gehad. Het maken van openbare werken van staatswege is een teedere zaak, in zooverre daarbij vele plaatselijke belangen zijn gemoeid, welke niet dan met zekere handigheid kunnen worden aangeraakt.

Om een denkbeeld te geven van de werkzaamheid, welke in die jaren heerschte aan het departement van openbare werken, worden hier de cijfers vermeld van de buitengewone begrooting van openbare werken, die alle jaren naast de gewone begrooting werden besteed.

Die buitengewone begrooting bedroeg:

in 1879	238	millioen.
1880	347	„
1881	539	„
1882	468	„
1883	457	„

Zij werd gedekt door uitgifte van een nieuwen rentetitel, de 3 pct. aflosbare schuldbrieven.

Na 1882 was de lange reeks van gouden jaren, die men had doorleefd, voorbij. De speculatiewoede, die in den laatsten tijd te Parijs en in geheel Frankrijk had geheerscht, liep in 1881 uit op een krach, waardoor de Fransche geldmarkt voor eenige jaren is ontstemd en het vertrouwen in alle nijverheids-ondernemingen is geschokt. Daarmede sluit de gouden periode van de derde Republiek. Voortaan zou men zuiniger moeten zijn met de uitgaven, om te gemoet te komen aan de mindere opbrengst der belastingen, die in de laatste jaren zoo ruimschoots de ramingen hadden overtroffen.

Toen begon voor de Republiek een tijdperk van moeielijkheden, dat, men kan wel zeggen, geduurd heeft tot aan de Wereldtentoonstelling van 1889, die samenviel met den ondergang van het Boulangisme.

Dat tijdperk der moeielijkheden begon met twee kenmer-

kende feiten, het optreden van het „grootte ministerie” Gambetta, waarin de heer Carnot geen zitting had, en dat weldra gepocht was af te treden, omdat het de republikeinsche meerderheid niet bijeen wist te houden; en voorts het huwelijk van den heer Daniël Wilson met de dochter van den President Grévy.

Wanneer een staat gunstige financiën heeft, is het niet moeielijk groote uitgaven voor openbare werken toe te staan. Dit is zelfs zeer verleidelijk. Maar wanneer de gouden dagen voorbij zijn, is het heel wat moeielijker, den eenmaal losgebarsten stroom van uitgaven terug te brengen tot matiger verhoudingen. De buitengewone begrooting van openbare werken ging samen met een niet minder hooge buitengewone begrooting voor reconstructie van het oorlogsmaterieel. Voorts had de Republiek zeer kostbare hervormingen begonnen in het onderwijs, die een geheele uitbreiding noodig maakte van schoollokalen voor lager en middelbaar onderwijs, van laboratoria en boekerijen en onderwijzend personeel voor het hooger onderwijs.

Na openbare werken, na oorlog en marine, na onderwijs en schoone kunsten, zien wij ook de andere takken van dienst, binnenlandsche zaken, post en telegrafie, en landbouw hun aandeel eischen aan de buitengewone begrooting. In 1882 waren er niet minder dan zeven ministeriën, die op deze wijze, behalve de gewone uitgaven der begrooting, posten hadden ten laste der buitengewone rekening, die gedekt werd door leeningen en door vlottende schuld.

Dit inkruipfel heeft bestaan tot in 1889, toen de buitengewone begrooting werd beperkt tot de enkele oorlogsuitgaven.

Naast de noodzakelijke uitgaven kwamen ook weldra de verkwistingen voor den dag. Ieder kamerlid pleitte voor zijn district, niet alleen om weldaden van de regeering te krijgen in den vorm van buitengewone kredieten, maar om voor zijn kiezers kwietschelding te krijgen van boeten voor ontduiking van de indirecte belastingen. De gedurende tien jaren steeds

vloeiende goudstroom der staatsinkomsten had de strenge zeden der administratie verslapt en verweekt, en toen die stroom begon te verminderen, stond men weldra voor verschijnselen die alle voorzichtige financiers verontrustten. Men had na het congres te Berlijn een staatkunde van koloniale uitbreiding begonnen in Noord-Afrika, in Achter-Azië en op Madagascar, die veel geld kostte en verre van populair was bij de massa der natie, welke nauwelijks wist waar die verre landen gelegen zijn.

Voorzichtigheid met de financiën was dus een eerste plicht geworden, als men niet voor jaren het crediet van den staat benadeelen wilde.

De heer Carnot, als minister van openbare werken in 1884 en als minister van financiën in 1885 en 1886, heeft een goed deel gedragen van den last, welken het terugdringen der uitgaven met zich brengt. Het is voor een goed deel aan zijn voorzichtig beleid te danken, dat men in 1888 een beteren toestand der financiën zag voor den dag treden. Om zich een denkbeeld te vormen van de moeielijkheden, welke de schatkist in die jaren doorleefde, volgen hier de cijfers van de verschillen die van 1879 tot 1888 bestaan hebben tusschen de ramingen en de opbrengst der belastingen:

In 1879	+ 168	millioen	meerdere	opbrengst.
„ 1880	+ 195	„	„	„
„ 1881	+ 233	„	„	„
„ 1882	+ 94	„	„	„
„ 1883	— 67	„	deficit	„
„ 1884	— 48	„	„	„
„ 1885	— 35	„	„	„
„ 1886	— 71	„	„	„
„ 1887	— 22	„	„	„
„ 1888	+ 43	„	meerdere	opbrengst.

Deze cijfers geven een zeer goed denkbeeld van de moeielijkheden, waarvoor een oplossing gevonden moest worden. Die oplossing lag voor de hand. De uitgaven, vooral die aan openbare werken, moesten worden ingekrompen. Dat is ook ge-

schied. Men heeft bij de spoorwegmaatschappijen een deel overgebracht van den aanleg der ontworpen lijnen, en men heeft de buitengewone begrooting ingekrompen, om eerst in 1891 te kunnen komen tot haar volledige afschaffing.

Er was nog een andere maatregel te nemen van administratieven aard tegenover de herhaalde tekorten.

In 1882 had de heer Leon Say, destijds minister van financiën, besloten, een verandering te maken in de raming der opbrengsten voor de nieuwe begrooting. Het is namelijk sedert de dagen van den minister Villèle, dat is onder de Restauratie, in de fransche financiën de gewoonte, de opbrengst der belasting voor de begrooting te schatten naar het cijfer van de laatst bekende opbrengst. De begrooting voor 1882 bij voorbeeld werd dus gesteld op den grondslag van de ontvangsten van het jaar 1880, dat is van twee jaren vroeger. Van dien regel was alleen afgeweken in de eerste jaren van het tweede keizerrijk, omdat destijds de indirecte belastingen telken jare vooruitgingen met sprongen van veertig en vijftig millioen, zoodat men bij de begrooting reeds met die meerdere bedragen wilde rekening houden.

Toen dus de heer Leon Say zag, dat men op nieuw stond voor dergelijke reusachtige klimmingen in de opbrengst der belastingen, en dat men alle jaren dientengevolge een groot aantal uitgaven zag stemmen in de kamer, zonder dat deze bij de begrooting waren voorzien, (in 1879 251 millioen, in 1880 174 millioen, in 1881 270 millioen) stelde hij voor, dat de ramingen voortaan niet meer zouden worden gemaakt volgens de laatst bekende uitkomsten, maar dat men deze met een zeker bedrag zou verhoogen, gelijkstaande met de meerdere gemiddelde opbrengst der drie laatste jaren. De begrootingscommissie heeft dat aantal van drie veranderd in vijf. Zoo doende was er in administratieven zin geen meerdere opbrengst meer beschikbaar voor de kamerleden, om suppletoire kredieten aan te vragen. De beschikking over die meerdere

bate ging door dit vernuftige hulpmiddeltje over van de Kamer naar de regeering. Evenwel heeft die hervorming niet den invloed gehad, dien men zich voorstelde, want na 1882 was de groote stijging van de ontvangsten ten einde, zoodat de opbrengst van het jaar 1883, met zijn verhoogde raming van inkomsten, sloot met een deficit van 66 millioen. De beide opvolgers van den heer Say, de heeren Tirard en Carnot, hebben dientengevolge den maatregel afgeschaft.

Een hoofdoorzaak van de financiële moeielijkheden, waaraan de heer Carnot als minister van financiën het hoofd te bieden had, was, dat er in de laatste jaren in de Kamer tegelijkertijd een groote neiging bestond tot uitgaven en een sterke aandrang ontstond naar belastingvermindering, en dat de wetgever te zelfder tijd aan die beide stroomingen had toegegeven. Men schafte een aantal kleine belastingen af op zeep, chicorei enz., en men ontlaste op eenmaal in 1880 met 170 millioen den accijns op de alcoholische dranken en op de suiker. Tegen zulke vrijgevheden, samengaande met de uitgaven van allerlei aard die hierboven zijn aangegeven als buitengewone kredieten, is geen begrooting bestand. Men had de kaars aan twee einden aangestoken, en het was de taak der ministers van financiën in de magere jaren, goed te maken, wat men in de vette jaren te veel had uitgegeven. Aan die zware taak heeft de heer Carnot ruim zijn aandeel gehad. Hij heeft steeds met openhartigheid voor de Kamers bloot gelegd, welke de financiële moeielijkheden waren.

In 1886 trad hij af als minister, maar het vertrouwen der Kamer in zijn bekwaamheden was niettemin zoo groot, dat de nieuwe begrotingscommissie hem koos tot haren voorzitter, evenals in 1883 geschied was. Behalve dat de heer Carnot de eerste minister van financiën is geweest, die bij de begrooting van 1887 heeft voorgesteld de buitengewone begrooting af te schaffen, — een hervorming welke destijds door de Kamer niet werd aangenomen, — komt hem de eer

toe van een regeling te hebben ontworpen betreffende de overgrootte inkomsten, welke de „trésoriers généraux” genoten — een hervorming die uiterst moeielijk was om de persoonlijke belangen, die daarbij in het spel waren.

In den aanhef van dit opstel is met korte woorden gewezen op de redenen, die het ontstaan van het boulangisme en de populariteit van den generaal Boulanger in de jaren 1886 en 1887 kunnen verklaren.

De heer Grévy, ongetwijfeld vreezende zijn schoonzoon Wilson ongedekt te laten, wanneer hij zijn hooge waardigheid van President der Fransche Republiek nederlegde, hield zich in November 1887 min of meer krampachtig vast aan die betrekking, in weerwil van de ergerlijke feiten, welke aan dien schoonzoon werden ten laste gelegd.

De veldtocht tegen Daniël Wilson was in hoofdzaak achter de schermen geleid door den heer Jules Ferry, die reeds lang den heer Wilson tegenover zich gezien had in zijn staatkundige plannen.

De heer Jules Ferry was buitendien de tegenstander van generaal Boulanger, die uit den afkeer der natie van de koloniale veroveringen in Tunis, in Madagascar en in Tonkin, een wapen had gesmeed tegen Ferry's invloed.

De heer Jules Ferry was niet populair. Men verweet hem dat hij die koloniale ondernemingen begonnen had op aanstoken van den Duitschen Rijkskanselier, die Frankrijk daarvoor lastige zaken op den hals wilde halen. Men verweet hem vooral, dat hij het leger, samengesteld uit soldaten volgens de wet van den algemeenen dienstplicht, gebruikte voor andere doeleinden dan de enkele verdediging van het vaderland, voor de uitvoering van plannen in Azië en in Afrika, waarvoor de massa der natie hoegenaamd geen sympathie gevoelde.

Deze staatsman had dus een aanzienlijke partij tegen zich, in de eerste plaats Paul Déroulède, Rochefort en de leiders der boulangistische volksmenigte te Parijs.

Toen nu de heer Grévy eindelijk, in de eerste dagen van December 1887, zijn ontslag wilde nemen en de heer Jules Ferry had doen blijken, dat hij rekende op de betrekking van President der Republiek, ontstond er te Parijs een groote opwinding en een volksoploop.

Naast den heer Jules Ferry waren er nog andere candidaten, de heeren de Freycinet, Brisson, Floquet van republikeinschen kant, terwijl generaal Saussier werd aanbevolen door eenige leden der rechterzijde.

Den 3den December 1887 kwam het Congres, dat is de vereenigde zitting van Kamer en Senaat, te Versailles bijeen. Er waren 852 leden van het Congres. De heer Sadi Carnot was wel vooraf genoemd door sommige leden, vooral van den Senaat, als geschikt voor het Presidentschap, maar hij zelf had geweigerd zich candidaat te stellen en eenige persoonlijke propaganda te maken voor zijn verkiezing — een bescheidenheid, welke door de candidaten in de voorafgaande partijvereeningen volstrekt niet werd betracht.

Zooals het in den regel gaat bij alle benoemingen van vergaderingen, zoo gebeurde het ook te Versailles. Zoowel Ferry als de Freycinet en Brisson hadden een vaste garde om zich heen van leden, die hen steunden. Maar geen van deze fractiën had de meerderheid. Dientengevolge maakte men een vergelijk ten behoeve van een niet-candidaat, en dat wel van den heer Carnot, die bij de eerste stemming 303 en bij de tweede stemming 616 stemmen op zich vereenigd zag. De heer Carnot was dus tot President der Fransche Republiek benoemd.

Na door zijn vader op aandoenlijke wijze te zijn omhelsd, begaf hij zich 's avonds, begeleid door de officiële personen, van Versailles naar Parijs, waar hij aan het Élysée afstapte, om daarna een bezoek te gaan brengen aan zijn ambtsvoorganger, den heer Jules Grévy. Zijn verkiezing was in waren zin een protest tegen de geldspeculatiën, waarvan het Elysée langzamerhand het hoofdkwartier geworden was. Zij was tevens

de belooning van Carnot's politieke eerlijkheid, want wat vooral gewogen had bij degenen, die zijn naam hadden aanbevolen, was dat Carnot als minister van financiën geweigerd had te voldoen aan het verzoek van President Grévy, om aan een van diens vrienden, den heer Dreyfus, een aanzienlijk bedrag van registratierechten terug te geven, dat de heer Dreyfus bij een proces had moeten storten in de schatkist.

Zoodra men te Parijs vernam, dat niet de heer Jules Ferry maar de heer Carnot te Versailles tot President was gekozen, hielden als met een tooverslag alle ongeregeldheden en straatrumoeren op. De naam alleen van Carnot was voldoende geweest, om de tegenstanders van den heer Jules Ferry zoowel als die van den heer Grévy te bevredigen.

In de vijf jaren gedurende welke de heer Carnot zijn hooge waardigheid bekleedt, heeft hij niet alleen het vertrouwen zijner voorstanders niet beschaamd, hij heeft integendeel de verwachting verre overtroffen, die men van zijn beleid koesterde.

De heer Carnot is na den heer Thiers, maarschalk MacMahon, en den heer Jules Grévy de vierde president der Republiek, die na 1870 zijn zetel heeft gekregen in het Paleis het Élysée. De heer Thiers was de man van persoonlijk gezag, die geen verantwoordelijke ministers maar slechts ambtenaren om zich heen duldde, en die zelf alleen aansprakelijk wilde zijn tegenover de Nationale Vergadering. Maarschalk MacMahon was de zuivere vertegenwoordiger van de wenschen der rechterzijde. Hij is in 1877 niet verre verwijderd geweest van een staatsgreep, welke ten doel had de geheele Republiek omver te werpen en een militaire dictatuur te vestigen. De republikeinsche oppositie, die de meerderheid had in de Kamer, weigerde de begrooting goed te keuren. Dit heeft den maarschalk wederhouden van het plegen van geweld. Het is echter niet zeker, of hij er niet in geslaagd zou zijn, ten minste voor eenige jaren de monarchie of een dictatuur in Frankrijk te vestigen. Zijn bestuur was een tijd van onzeker-

heid op staatkundig gebied. Tijdens het bijna negenjarige bestuur van zijn opvolger, de heer Jules Grévy heeft de Republiek zich kunnen bevestigen. Was maarschalk Mac-Mahon geen virtuoos in staatkunde, maar veeleer een oud krijgsman, die met voorliefde dacht aan de herinneringen uit zijn kampen in Afrika en elders, Jules Grévy daarentegen was een staatsman, die in scherpzinnigheid en in kennis der wetgeving ternauwernood zijn gelijken had. Hij liet zich weinig rechtstreeks met staatszaken in. Hij liet aan de parlementaire stroomingen en tegenstroomingen de vrije vorming der ministeries over, presideerde eens per week den ministerraad, en sloeg dan met een lakoniek, eenigszins spotachtigen blik gade, hoe de ministers, die plotseling door een votum van de Kamer omhoog geheven waren, de zaken van staat behandelde. Jules Grévy heeft die flegmatieke beschouwende rol volgehouden gedurende de meeste jaren van zijn bestuur. Het is eerst na zijn tweede verkiezing in 1886, dat hij zich eenigszins rechtstreeks bemoeit heeft met de buitenlandsche zaken, die wel de tusschenkomst behoeften van een ervaren rechtsgeleerde, vooral bij de herhaalde voorvallen van slechte buurschap aan de Fransch-Duitsche grens.

Jules Grévy, als staatsman met groote talenten begaafd, heeft in de laatste jaren van zijn bestuur veel van zijn populariteit verloren door zijn overdreven zuinigheid en door zijn blinde toegeeflijkheid voor de geldspeculatiën van zijn schoonzoon.

De heer Carnot heeft dien drieledigen spiegel voor zich van het bestuur zijner voorgangers, en hij heeft met vrucht daarin gelezen wat hem te doen staat. Hij bezit niet den onuitputtelijken woordenrijkdom noch de zich steeds op den voorgrond dringende persoonlijkheid van Thiers. Veel spreken ligt niet in zijn aard, en als hoofd van den staat met verantwoordelijke ministers kan hij zich onthouden van meer woorden te spreken dan strikt noodig is. Doet zich echter die gelegenheid voor, dan weet hij met talent, in soberen, kern-

achtigen vorm te zeggen, wat 's lands belang vordert dat gezegd wordt. Dit heeft de heer Carnot herhaalde malen be-
wezen, onder anderen bij de Wereldtentoonstelling in 1889,
en bij het ontvangen der veelvuldige deputatiën en congressen
op het Élysée en gedurende zijn reizen door Frankrijk. De
heer Jules Grévy reisde nooit, in weerwil dat hij alle drie
jaren driemaal honderdduizend franken vergoeding voor reis-
kosten kreeg van den staat.

President Carnot daarentegen reist veel, en bewijst daar-
mede een grooten dienst aan de Republiek. De bevolking in
Frankrijk houdt er van, aan het hoofd van den staat per-
soonlijk haar behoeften en begeerten mede te deelen, en als
deze zich met innemendheid daartoe weet te leenen, kan hij aan
de populariteit van de staatsinstellingen groot voordeel doen.

De heer Carnot heeft den takt van aan ieder juist te
geven wat hem toekomt. Op de reis van een president der
Republiek is dit een zware taak, waarvoor niet iedereen is
opgewassen.

In zijn paleis het Elysée ontvangt de heer Carnot met de
weelde, die past aan zijn hooge plaats. Zijn bals en recepties
zijn overdruk bezocht, en tijdens de Wereldtentoonstelling,
toen vele aanzienlijke vreemdelingen in officiële betrekking,
als leden van commissiën of als juryleden, te Parijs te zamen
waren gekomen, was er maar één gevoelen van sympathie en
achting voor den President der Republiek, die op zoo def-
tige en waardige wijze de eer des lands ophoudt. In die taak
wordt de President zeer degelijk en met de meeste gratie bij-
gestaan door mevrouw Carnot, de dochter van den heer
Dupont White, een geleerd staathuishoudkundige, sedert
jaren de vriend van Hippolyte Carnot, die in zijn huis tijdens
den staatsgreep van 1851 een schuilplaats had gevonden.

Toen de heer Carnot secretaris van den Raad der Ponts et
Chaussées, en dus nog op zeer jeugdigen leeftijd aan het be-
gin van zijn loopbaan was, is hij met mejuffrouw Dupont

White in het huwelijk getreden. Dit verklaart dat de heer en mevrouw Carnot thans reeds, nog in de kracht des levens, grootouders zijn.

Korte maanden nadat de heer Carnot met zijn huisgezin zijn intrek had genomen in het Paleis het Elysée, stierf zijn vader, Hippolyte Carnot (16 Maart 1888). Deze achtenswaardige grijsaard had al de wederwaardigheden doorleefd van de republikeinsche partij in Frankrijk gedurende de negentiende eeuw. Hij had de laatste levensjaren van zijn vader Lazare Carnot bijgewoond als banneling in Duitschland. Hij had de tweede Republiek helpen stichten, deel genomen aan haar bestuur, en haren ondergang beleefd. Hij was voor zijn dood ook getuige van de overwinning onder de leiding van zijn eigen zoon.

De jaren, die Frankrijk tot nu toe heeft doorleefd onder het presidentschap van dien zoon, zijn, men kan het zonder eenige overdrijving zeggen, de gelukkigste die het land ooit heeft gezien.

Als de binnenlandsche partijen elkander bestrijden, is het op wettig gebied, zonder geweld, zonder rustverstoring. De correcte, grondwettige houding van den President is daarvoor waarborg. De geldmiddelen zijn in solieden toestand. 's Lands schuldbrieven hebben nooit hooger gestaan. De buitenlandsche aangelegenheden hebben, na het aftreden van Von Bismarck in Duitschland en van Crispi in Italië, veel van haar scherp karakter verloren. Bismarck verhief zich op den naam van vredebewaarder, maar zijn vrede was altijd op de punt van een zwaard gesteld. Hij heeft zijn Italiaanschen ambtgenoot Crispi weerhouden van een oorlog, dat is waar, maar toch altijd met behoud van een overspannen toestand, zoodat iedereen zich steeds afvroeg, wat de triple alliantie onder Bismarcks leiding in haar schild voerde.

Gelukkig voor den vrede van Europa zijn die beide staatslieden van het tooneel verdwenen, en beider hooge leeftijd

doet vermoeden, dat zij de leiding der zaken niet meer in handen zullen krijgen.

Frankrijk heeft zijn leger en zijn vloot in goeden toestand gebracht, en dank zij zijn rijkdom en zijn weerbare houding, heeft het een bondgenoot gevonden in Rusland, dat een evenwijdige gezichtslijn van internationale belangen heeft.

De zwakke kant in den bestaanden toestand is ongetwijfeld de versnippering der partijen in de Kamer, waardoor ieder ministerie altijd het slachtoffer kan worden van een coalitie van minderheden. Voortdurende wisseling van ministeriën is vooral nadeelig in de buitenlandsche staatkunde, daar iedere nieuw optredende minister geneigd is, zijn eigen inzichten te volgen, zonder veel rekening te houden met de inzichten van zijn ambtsvoorganger. Maar deze toestand is eigen aan het parlementaire stelsel, dat evenmin volmaakt is als ieder ander stelsel.

Frankrijks welvaart is een hoofdvoorwaarde voor het Europeesch evenwicht, dat den vrede, de onafhankelijkheid en de rust verzekert van iedereen, in de eerste plaats van de kleine staten zooals Nederland.

Het is een merkwaardig schouwspel, dat in de laatste jaren Frankrijks toekomst is toevertrouwd geweest aan drie mannen uit de kern van den burgerstand, Thiers, Grévy en Carnot, en dat deze alle drie aan Frankrijk jaren van voorspoed en aanzien hebben bezorgd. Die Fransche burgerstand, die zich steeds vernieuwt en verjongt door toevloeiing van versche krachten, is een van de hechtste grondslagen voor de welvaart van den staat.

Het is te hopen, dat er nog jaren lang mannen als Thiers, Grévy en Carnot gevonden worden, om der Fransche Republiek den bloei en de welvaart te verzekeren, die een hoofdvoorwaarde is voor het welzijn van geheel Europa.

DOM PEDRO.

DOM PEDRO II VAN BRAZILIË.

Behoort Dom Pedro II, de kortelings overleden ex-keizer van Brazilië in dezen bundel opgenomen te worden?

Indien de titel luidde: „Groote mannen in onze dagen” — neen. Een groot man laat iets achter, waarop zijn geest den stempel gedrukt heeft. Een Napoleon en een Bismarck mogen vallen, hun werk moge in menig opzicht nog gedurende hun leven worden afgebroken, toch blijft hun naam zweven over een tijdperk der wereldgeschiedenis, dat er geheel anders zou hebben uitgezien, indien zij niet hadden geleefd. En van den vorst, wiens naam boven dit hoofdstuk staat, is de troon niet eens gelijk de overblijfselen van een uitgebrand vuurwerk ingezakt, maar verdwenen als een zeepbel, die geen spoor van zijn bestaan op deze aarde achterlaat. Zelfs het tragische element ontbrak bij het vallen der gordijn: het was, alsof eene opera afgespeeld was, geen belangwekkend drama. Indien gedurende de helft onzer eeuw niet deze vorst over Brazilië geregeerd had, zou het land er vermoedelijk thans niet veel anders uitzien, dan het nu, een paar jaren na zijn val, doet.

Was Dom Pedro dus een kleine geest, eene onbelangrijke persoonlijkheid? — Nog veel minder. Een man, die gedurende vijftig jaren een land, grooter dan Europa, op eervolle, zij

het dan niet op roemvolle, wijze geregeerd heeft, — geregeerd niet alleen, maar beheerscht op zoodanige wijze, dat de geschiedenis van Brazilië identisch was met zijne levens-geschiedenis, — die man is geen alledaagsch sterveling geweest.

Er schijnt een tegenspraak in deze twee uitspraken te liggen. De oplossing van deze schuilt in het antwoord op de vraag: Wat heeft die, ontegenzeggelijk hoog begaafde, man in al die jaren van zijn vaderland gemaakt? En, indien daarop het antwoord niet heel veel meer kan zijn dan: „hij heeft geregeerd”, dan zal daarmede zijne plaats zijn aangewezen in de rij der geesten. Die plaats zou zijn onder de mannen van beteekenis, ja, maar niet onder de weinige, die het gebouw der wereld-geschiedenis optrekken.

Welke waren de gaven, waarmede Dom Pedro was toegeerust, en hoe heeft hij er mede gewoekerd? Welke waren zijne zwakke zijden? Die vragen zou men moeten beantwoorden, om zijn beeld in een zuiver licht te stellen. En, om dit te doen, zou iemand vereischt worden met evenveel opmerkings-gave als kritiek toegerust, en die in zijne naaste omgeving verkeerd had. Toch heeft deze vorst te veel en te lang in het volle daglicht geleefd, dan dat het niet mogelijk zou zijn, ten minste de voornaamste trekken van zijn beeld weer te geven. Dat moet het doel dezer regelen zijn.

Vóór alles is het daarbij noodig, af te rekenen met eene opvatting, die vooral in Europa zeer algemeen is. Men ziet te veel in Dom Pedro den wetenschappelijk hoog ontwikkelden man. Toch ligt allerminst daarin in de eerste plaats zijne beteekenis. Ontegezeggelijk was hij hoogbegaafd en was zijn wetenschappelijke aanleg niet gering. Toegerust met het vlugge verstand, dat aan vele van zijne landgenooten niet ontzegd kan worden, met een stalen geheugen, met eene zeer groote werkkraft en eene hooge mate van weetgierigheid, heeft de keizer tot in zijn laatste levensdagen kennis genomen van, en deelgenomen aan alles, wat op het groote

veld der wetenschap voorviel. Niemand zou minder dan de schrijver dezer regelen mogen vergeten, hoe hij steeds vol liefde voor kennis en beschaving, alles en allen zocht te steunen, die daarvoor werkzaam wilden zijn.

Het is dan ook niet onwaarschijnlijk, dat, indien Dom Pedro niet tot zoo hoogen rang geboren ware, en niet in Brazilië, maar in eene bescheiden woning in een meer ontwikkeld land, hij een groot geleerde geworden ware. Niet een van den allerhoogsten rang misschien, niet een van hen, die, meer nog dan groote vorsten, tot de geschiedenis der menschheid bijdragen. Als Kepler of Newton op een troon geboren waren, bij hun dood had men niet behoeven te vragen, wat zij misschien onder andere omstandigheden hadden kunnen worden: zij zouden dit, trots kroon en scepter, wel getoond hebben. Maar vermoedelijk ware Dom Pedro een dier scherpzinnige, noeste werkers geworden, die het gebied moeten ontginnen, dat de grootsten van ons geslacht voor ons ontdekken.

Maar zóó was zijn weg niet afgebakend. In zijne jeugd heeft hij den machtigen geest niet mogen ontmoeten, die zijne talenten in vruchtbare richting had kunnen leiden. Naast die talenten was voorzeker de oppervlakkigheid, die de keerzijde uitmaakt van het vlugge verstand van vele Brazilianen, ook hem niet geheel vreemd: eene sterk uitgesproken neiging, om wel de laatste uitkomsten der wetenschap te kennen, maar de eerste grondslagen te missen. En de rol, die hij te spelen had op het wereldtooneel, zou nooit gedoogd hebben, dat hij zich met ernst, met volle borst, op eenigen tak van wetenschap toeleegde. Hoe zou iemand, wien reeds in de kinderjaren eene kroon op de slapen gedrukt werd, eene kroon, die in den aanvang meest op een doornekroon geleek, hoe zou die een geleerde worden? Hij mocht het ook niet, en, dat hij dat zelf ingezien heeft, dat hij zich de grootheid ontzegd heeft, die misschien het eerst voor hem was weggelegd, is voorwaar zijn minste verdienste niet geweest.

Zoo als het was, is Dom Pedro een wetenschappelijke fijnproever geworden, een dilettant, maar een dilettant in den besten zin van het woord. Aan alles heeft hij bijna zijne krachten beproefd, aan veel te veel: op bijna elk gebied van het menschelijke weten en denken was hij een niet volslagen vreemdeling. Menschen van de meest uiteenloopende richtingen vonden bij hem steeds een open oor en een ontvankelijk gemoed. Zelf wist hij zich veel eigen te maken van het door anderen verkregene; misschien zou uit zijn eigen werk een of ander op te visschen zijn, dat de moeite nog wel waard zou zijn, niet begraven te worden. Misschien.

Maar dat is ook alles. Het is ook kenschetsend, dat de keizer, die zich steeds moeite en opofferingen getroost heeft, om talentvolle geleerden aan zich en aan zijn land te verbinden, er niet in geslaagd is, een der groote mannen onzer eeuw tot zich te lokken. Brazilië heeft, gedurende zijne regeering, slechts eene zeer bescheiden plaats ingenomen onder de beschaafde volkeren. Op dat gebied althans had men van een vorst van zoo groote begaafdheid meer mogen verwachten.

Neen: op het groote veld der wetenschap lag de ware beteekenis van dezen man niet, al hebben nog zooveel geleerde genootschappen hem tot hun lid benoemd, welke benoemingen tenminste dit voordeel hadden, dat zij de ijdelheid te weerszijden bevredigden. Zijne grootste beteekenis had Dom Pedro als vorst, als regeerder.

Om hem als zoodanig te schatten, is het noodig iets verder in de geschiedenis van zijn geslacht en zijn land terug te grijpen.

Brazilië was, als Portugeesche bezitting, al bijzonder slecht behandeld. Vooral in de achttiende eeuw, voornamelijk bestemd om aan de koningen van Portugal de geldmiddelen te bezorgen, welke zij noodig hadden, om de vorsten van belangrijker landen in weelde en pracht natevolgen, werd er wel voor gezorgd, dat het land niet al te veel welvaart en beschaving

zou deelachtig worden. Zoo was het b. v. niet geoorloofd, in Brazilië een drukpers te hebben, goud- en zilverwerk te maken, glas of porselein, om aan de nijverheid van het moederland geen schade te berokkenen. Laat ons de Portugeezen niet al te hard vallen: wij hebben onze Oost-Indische Compagnie gehad. Ook de zwartste bladzijden uit de geschiedenis van deze hebben hunne tegenhangers in die van Brazilië wel. Een losse greep. Een troepje Indianen nestelt zich dicht bij de hoofdplaats: minder gewenschte nabuurschap. Het geneesmiddel voor de kwaal is zeer eenvoudig. Men zendt den armen half naakten lieden eene vorstelijke gift van kleedingstukken toe — uit het hospitaal, waar pas eene hevige pokken-epidemie geheerscht heeft. De Indianestam sterft bijna uit aan de pokken.

Dit moge als illustratie volstaan: het is een genoeg bekend feit, dat de Europeesche mogendheden in de vorige eeuw niet gewoon waren, hunne overzeesche bezittingen zeer liefderijk te behandelen. En in Brazilië moet dit harder gevoeld zijn, dan elders. Want reeds toen was Brazilië, veel meer dan b. v. ons Oost-Indië, een kolonie, een volkplanting. Het lag zoo dicht bij Portugal; de Portugees, reeds aan een vrij warm klimaat gewend, kon in verscheidene deelen des lands zoo goed bestaan, en het geslacht bleef er voortbestaan zonder al te sterk te ontaarden; Portugal zelf is een klein en lang niet in zijne geheele uitgestrektheid vruchtbaar land; de Portugeezen hebben dus al spoedig Brazilië leeren beschouwen niet uitsluitend als een land, waar men heenging om zoo spoedig mogelijk rijk te worden, maar als een, waar men ongeveer even goed kon leven als in het moederland. De verschillende behandeling dáár en hier moest dus velen wel verbitteren.

Het is bekend, hoe, gedurende de Napoleontische oorlogen, het Portugeesche hof in 1808 naar Brazilië de wijk nam, en den zetel van het rijk naar Rio overbracht. Dit moest een omkeer teweeg brengen. De kleingeestige, baatzuchtige, min-

achtende wijze, waarop de bezitting beheerd werd, kon natuurlijk geen oogenblik in stand gehouden worden, toen deze op eens het middelpunt van het rijk werd, toen de zetel van een stadhouder plotseling door den monarch werd ingenomen.

Schitterende dageraad voor het arme land, maar waarop geen schitterende dag zou volgen!

In 1821 keerde de koning naar Portugal terug, zijn oudsten zoon als regent achterlatende. En toen gebeurde, wat zoo vaak gebeurd is: men had niets geleerd, men wilde den draad weer opvatten, waar men dien had laten vallen, en begreep niet, dat die weinige jaren in de geschiedenis van Brazilië niet meer waren uittewisschen. Het onmondige kind was plotseling meerderjarig verklaard, al te plotseling, omdat het geen voldoenden leertijd had doorgemaakt, maar het zou toch blijken, dat het niet meer mogelijk was, er als met een afhankelijk wezen mede te sollen.

De geschiedenis van de twee jaren na het vertrek des konings vertoonen niets dan een onverkwikkelijk kraakeelen tusschen moederland en kolonie, als tusschen twee echtgenooten, die niet meer te zamen kunnen leven, maar nog niet willen inzien, dat echtscheiding noodzakelijk geworden is.

De bijzonderheden uit dien tijd doen hier niet ter zake. In Augustus 1822, toen de toestand werkelijk onhoudbaar geworden was, verklaarde de regent, onder het gejubel zijner landgenooten, het land onafhankelijk van Portugal, en nam den 21sten September den titel van Keizer van Brazilië aan, als Dom Pedro I.

De opstand van den zoon tegen den vader moge hier onbeoordeeld blijven. Politiek was de daad noodzakelijk, en eene weldaad voor Brazilië. In elk geval schijnt het wel, dat die door den vader reeds bij voorbaat was goedgekeurd. Bij zijn vertrek uit Brazilië moet deze tot zijn zoon gezegd hebben: „Behoud Brazilië voor de kroon van Bragança, en als dat „niet kan, behoud het dan tenminste voor u!”

Veel, bijna alles zou er nu van afhangen, wie, en wat de nieuwe keizer was. Want het was te voorzien, dat hij, de afstammeling van eene lange reeks van vorsten, en van vorsten waarvan verscheidene niet tot de geringe figuren onder hunne gelijken behoord hebben, de besturende, drijvende kracht in den staat moest zijn. Ten minste in den aanvang. Zijne onderdanen moesten uitteraard bijna allen eerst beginnen te leeren, wat regeeren, wat administreeren was.

De nieuwe keizer nu was een vorst, gelijk er in die dagen in Europa vele waren. Menschen, die onder het „ancien régime” geboren, nooit geheel begrepen hebben, dat met den val van Napoleon de denkbeelden en aspiratiën, door de groote revolutie gezaaid, niet tevens verdwenen waren, en niet meer te onderdrukken zouden zijn. Menschen, die zeker niet alle ongeneigd waren, om nu en dan aan hunne volkeren, uit de macht hunner genade, kleine vrijheden toetestaan, maar die toch, door niet te begrijpen dat dit onvoldoende was om den tijdgeest meester te blijven, aan de gebeurtenissen van 1830 en 1848 de grootste schuld hebben gehad.

Dom Pedro I was lang niet de minste nog van het genus. In zijne neigingen was hij met hart en ziel een man van vóór de revolutie, een man voor de „vaderlijke” regeering. In al zijn doen en laten kwam dit uit. Gelijk andere vorsten heeft ook hij het woord uitgesproken: „Alles voor het volk, niets „door het volk.” De richting, die hij aan het staatsbestuur gaf, was vrijzinniger dan die van menigen staat van Europa in die dagen. Maar, als de keizer zijne wijze redenen had, om er eens van af te wijken, dan wilde het er ook niet bij hem in, dat iemand het recht kon hebben, hem dat te beletten, of zelfs, dat iemand eene afwijkende meening kon koesteren.

In allerlei kleine en groote zaken kwam deze neiging uit. Karakteristiek is, dat hij voor het wapen van Brazilië de sfeer koos, — geene nieuwe nieuwe uitvinding voorzeker, want

reeds lang geleden hadden koningen van Portugal dat embleem gekozen. Maar het herinnerde sterk aan het Heilige Roomsche rijk, evenals enkele van de titels, die de nieuwe keizer aannam. Ook omringde hij zich met eene weelde en met eenen hofstaat, die beter in overeenstemming waren met de overleveringen der achttiende eeuw, dan met de hulpmiddelen van een land, uitgeput door de wanregeering, die een paar eeuwen geduurd had. In den hofstaat mocht natuurlijk de „maîtresse en titre” niet ontbreken. De titularis, tot markiezin verheven, was eene belangrijke persoon aan het hof, en de kinderen namen vrij wel den rang in van de „légitimés” van Lodewijk XIV. Ook onder de volgende regeering zijn enkele daarvan in hoog aanzien gebleven. Karakteristiek voor des keizers ouderwetsche opvattingen zijn de woorden van eene dier legitimatiewetten, waarbij eene zijner dochters gezegd wordt gesproten te zijn uit eene „adel-, „lijke moeder van zuiver bloed.” En men moest het niet wagen, op zulk eene dame neer te zien. Een uitval van den keizer, op zekere soirée bij de keizerin, tegen eene arme hofdame, die wat preutsch daaromtrent scheen te zijn, zou den druk moeielijk kunnen verdragen.

Overigens was ook Dom Pedro I een niet onbegaafd man: evenals zijn zoon later zijn zou, een dillettant op menig gebied. Het wapen en de vlag van het keizerrijk werden door Z. M. eigenhandig geteekend, het volkslied door hem gedicht en getoonzet. Die drie produkten getuigen trouwens minder van 's mans goeden smaak, dan van zijne neiging, om zich in kleinigheden te verliezen, en vooral, om ook in kleinigheden den autokraat te spelen. Ook van een gebed, dat tot aan den val van het keizerrijk elken avond door de soldaten werd uitgebruld, waren woorden en muziek door den keizer vervaardigd.

Dit is ééne zijde van het beeld.

Maar diezelfde despoot, wiens hart geheel in de 18de eeuw

thuis behoorde, had een hoofd, waarin de 19de eene bescheidene plaats veroverd had. Hoe zou iemand, gedurende het woeden der groote omwenteling, in 1798, geboren, hebben kunnen weigeren, kennis te nemen van de denkbeelden, die toen onder de afgrijselijkste barensweeën ter wereld kwamen? En was het niet natuurlijk, dat iemand, met een goed verstand begaafd, jong, levend te midden van kolonisten die gevoelden, dat de tijd gekomen was om zich aan het moederland te ontworstelen, voor die denkbeelden niet volmaakt ontoegankelijk kon blijven?

De waarheid is dan ook, dat de nieuwe vorst niets liever gewild had, dan een zeer vrijzinnig man te zijn; maar er zou een heel wat groter geest dan de zijne noodig geweest zijn, om de tegenspraak, die afstamming, omstandigheden en omgeving in zijn binnenste teweeg brachten, op te lossen en tot een harmonisch geheel te versmelten. Nam hij aan de eene zijde den titel aan van „steeds verdediger des rijks”, of iets dergelijks uit het oude woordeboek der Duitsche keizers, zijn gewone, steeds gebruikte titel was: „konstitutioneel keizer”. De vraag is, of hij zich van het gewicht van die eigenaardige woordkoppeling ooit goed rekenschap gegeven heeft. In elk geval was de begaafde, doch niet geniale, de edelmoedige, doch heerschzuchtige, de verstandige, eerlijke, ridderlijke, doch onbesuisde, tegelijk zwakke en koppige, niet zeer kiesche vorst niet de man, om het programma, dat in die woorden opgesloten lag, tot werkelijkheid te maken. Gedurende de kruistochten of in den geuzetijd toen groote menschemassa's door één allesbeheerschend denkbeeld werden voortgezweept, ware hij misschien een man uit een stuk geworden en eene groote figuur. Geplaatst zooals hij was, heeft hij het treurige, doch niet zeldzaam voorkomende, beeld vertoond van iemand met groote aspiratiën, die de geesten niet tot gehoorzaamheid kan dwingen, welke hij ontketend heeft. Het eeuwige Faust-drama!

De korte regeering van Dom Pedro I is geweest, wat zij met die gegevens worden moest: een niet-belangwekkende, onzamenhangende reeks van hulpelooze pogingen om het vuur met het water te verzoenen. De hand, die den chaos had moeten ordenen, was gedoemd, dien nog verbijsterender te maken. Den eenen dag roept de keizer het parlement bijeen en proklameert daarin de volkssouvereiniteit in eenen vorm, dien geen keizer van Rusland weigeren zou te gebruiken; in een donderend requisitoir tegen de alles omverwerpende denkbeelden en de theoretische, onpraktische konstitutieën, belooft hij er eene, die een vrij volk tegen het despotisme zal vrijwaren, en waarin de „vrijheidsboom” welig tiert. Den anderen dag, als zijn parlement eene konstitutie heeft uitgewerkt, legt hij die ter zijde, om er eene andere te oktroyeeren, zonder de medewerking van het souverain verklaarde volk. Dat fraai ineengezet politiek gedrochtje hier te ontleden, is onnoodig: voor een verzamelaar van curiosa op dit gebied zal het waarde hebben.

Gedurende die periode van grijpen naar het ontastbare werd de latere keizer Dom Pedro II geboren in 1827. Zijne moeder, aartshertogin Leopoldina van Oostenrijk, stierf reeds een jaar later. Heeft zij dus voor de opvoeding van haar kind geene beteekenis, de kalme bedachtzaamheid, de vastberadenheid, die hij boven zijn vader zou voorhebben, had de troonsopvolger, evenals zijne lichtblauwe oogen en zijn blonde haar zeker aan zijne moeder te danken.

Reeds spoedig daarna hertrouwde zijn vader met Amalia, prinses van Leuchtenberg. Was hij dus door zijn eerste huwelijk de zwager van Napoleon, door zijn tweede werd hij diens kleinzoon. Deze vorstin heeft haren gemaal vele jaren overleefd, en woonde na diens overlijden te Lissabon. Zij schijnt eene begaafde, achtenswaardige vrouw geweest te zijn, die op het gemoed van haar jeugdigen stiefzoon eenen goeden invloed heeft uitgeoefend. Met name schijnt zij den godsdienstzin

sterk aangekweekt te hebben, die den keizer steeds eigen geweest is, zonder ooit tot eenig uiterste overteslaan. Ook zijne neiging tot kunst, hoewel niet door zijne kennis op dat gebied geëvenaard, werd door zijne tweede moeder aangemoedigd.

Lang kon de regeering niet duren van een vorst, die, onmachtig om de tegenstrijdige neigingen van zijn eigen gemoed in evenwicht te brengen, nog veel minder in staat kon zijn, de eindeloos verschillende richtingen en schakeeringen tot eenheid te brengen, die onder zijne blanke, bruine en zwarte onderdanen, met hun volslagen gebrek aan politieke opvoeding, bestonden. Het einde was, dat de keizer inzag, dat de golven der omwenteling te hoog zouden loopen, en dreigden zijn troon omvertestooten en zijn land aan de anarchie tot prooi te geven. Den 7^{en} April 1831 scheepte hij zich naar Europa in, na afstand van den troon gedaan te hebben ten behoeve van zijn zesjarigen zoon, die, als Dom Pedro II, onder een regentschap, in Brazilië achterbleef. Hoe de vader in Europa zijn onstuimig bestaan opnieuw begon, om den troon van Portugal, waar inmiddels zijn vader overleden was, voor zijne dochter Dona Maria te veroveren en te verdedigen tegen Dom Miguel en diens moeder, behoort hier niet te huis. Maar er mag toch aan herinnerd worden, omdat ook daardoor het avontuurlijke, onzamenhangende van 's mans daden zoo helder in het licht gesteld werd. Uitgeput door eene levenswijze, die de hoofdstukken voor een half dozijn menschelevens had kunnen leveren, stierf hij reeds in 1834, nog niet 36 jaren oud. De twee troonen waarmede hij voortdurend gegoocheld had, liet hij, als vrij onvaste zetels, aan twee zijner kinderen na. Den eenen hebben wij reeds zien vallen, de andere schijnt ook thans weder niet zoo bijster vast te staan!

De stoute daad van den vader, om zijn nog niet zesjarigen

zoon alleen aan de overzijde van den oceaan te laten, is gebleken een goede greep te zijn geweest. De Brazilianen, gelijk elk volk, dat gedurende eeuwen onderdrukt is, hebben een sterk ontwikkelde vaderlandsliefde. Wel uit die zich soms ook op kleingeestige wijze. Zeer velen onder hen, als zij onder woorden brachten wat hun diep in het gemoed zit, zouden liever eeuwen van half-beschaving, armoede en anarchie doormaken, dan door een vreemdeling gelukkig gemaakt worden, indien deze de macht er toe had. Hoe kinderachtig ook, deze neiging vindt ontegenzeggelijk haren oorsprong in een eerbiedwaardige vaderlandsliefde. En zoo konden de, in Portugal geboren vorsten, de afstammelingen van hen, die het land eeuwen lang mishandeld hadden, nooit op den duur die liefde, die toewijding bij hunne onderdanen opwekken, die van een geliefd vorstehuis ook de misslagen doen vergeten. Slechts door onfeilbaar te zijn, zou de eerste Pedro zich hebben kunnen staande houden. En juist daardoor, dat hij alleen werd achtergelaten, trof den tweeden niet hetzelfde euvel. In het land geboren en opgevoed, bijna uitsluitend door Brazilianen omringd, en van zelf gebleven buiten den invloed der monarchische denkbeelden der toenmalige Europeesche hoven, kon het kind gelukkiger dan de vader zijn. En, toegerust met de groote gaven zijns vaders en nog enkele andere, is hij gelukkiger geweest, al moest ten slotte zijne zoon in een treurigen nevel ondergaan.

De geschiedenis der opeenvolgende regentschappen, — nu eens was er één regent, dan weer waren er meer, telkens werd de instelling gewijzigd, — behoeft hier niet te worden nageplozen. Zij kwam eigenlijk neder op eene republikeinsche herhaling van de machteloosheid, welke de regeering van den eersten keizer had vertoond. De kiemen der ontbinding schoten welig op, en de laatste jaren van de minderjarigheid des keizers maken den indruk van eene algemeene radeloosheid: het geleet een groote brand, waarbij de redders elkander

omverloopen en niemand krachtig genoeg is, om de teugels van het bestuur in handen te nemen en te houden.

Ieder gevoelde, dat de federatieve republiek het einde zou zijn, als er geen verandering kwam. En de, voor en na in republieken veranderde, Spaansche bezittingen, die Brazilië omringen, toonden toen reeds aan, wat Brazilië zelf thans bezig is te bewijzen, dat die uitdrukking in Zuid-Amerika slechts eene euphemistische is voor regeeringloosheid.

Ten einde raad, zocht men in Juli 1840 den nog niet vijftienjarigen keizer aan, om zich meerderjarig te doen verklaren. En de knaap deed het. Laat ieder onzer eens trachten zich naar waarheid een beeld te vormen, van wat hij als veertienjarige jongen was. Daarna zegge hij, of een, die op dien leeftijd de kroon van een bijna reeds uiteenvallend, ontzettend groot rijk durft aanvaarden, en van wien later zou blijken, dat hij de kracht bezat, om die te torschen, ook een man van betekenis was?

Want het bleek, dat de moed van den knaap geen overmoed was. Hij was een geboren vorst, een leider van menschen.

Natuurlijk werd het groote schouwtooneel der dwaasheid niet, als met een tooverslag in een aardsch paradijs herschapen. In Rio-Grande-do-Sul, in Bahia, in Pernambuco, in de hoofdstad zelve, vond de keizer bij zijn optreden een toestand van gewapend oproer, of een, die elk oogenblik in oproer kon overslaan. Administratie, vloot, leger, schatkist, alles was in treurigen, verwarden toestand. De buitenlandsche aangelegenheden waren evenmin van geruststellenden aard. De staten ten zuiden van het rijk veroorzaakten allerlei moeilijkheden, die eerlang tot oorlog zouden leiden, moeilijkheden, des te gevaarlijker, omdat de provincie Rio-Grande, ook in den tegenwoordigen tijd weder het brandpunt van opstand en omwenteling, juist in het zuiden des rijks ligt. En Engeland had reeds in de slavekwestie het heerlijke middel ontdekt, om zich in de zaken van andere staten te mengen en ter eere Gods en der be-

schaving eigen tijdelijk voordeel niet weinig te bevorderen. De kuiperijen van Engeland waren natuurlijk reeds bij de vorming van het keizerrijk niet uitgebleven: het moest toch gemakkelijker vallen, twee, van een gescheiden, Portugeesche monarchieën te „beschermen”, dan ééne. Het gold dus in den aanvang niet alleen, het in ontbinding verkeerende rijk tot een gezond geheel te maken, maar ook te zorgen, dat het geen vazalstaat van Engeland werd; en tevens, dat Argentinië en andere vrienden en bureu hunne neiging tot politieke zakkerollerij niet botvierden.

En naarmate de jonge keizer in jaren toenam, verdwenen de zwarigheden, werden de netelige vraagstukken opgelost, de toestand bevestigd. In het binnenland was de rust al vrij spoedig gekomen, waar noodig door het krachtige optreden van den generaal hertog van Caxias. In het buitenland werd de gevaarlijkste vijand, Rochas, dictator van Buenos-Ayres, in 1844 onschadelijk gemaakt. De moeielijkheden met Engeland, die in 1848 eene zeer bedenkelijke hoogte bereikten, werden uit den weg geruimd op eene wijze, die Brazilië's eer tamelijk ongeschonden liet.

En in dat alles had de jonge vorst de hand. Nooit heeft hij zijne konstitutie geschonden. Hij was er te eerlijk toe. En welk verbrokkeld stukwerk ook zijne opvoeding geweest zij, eerbied voor de wet hebben al zijn dilettant-opvoeders hem ingeprint. Maar hij was een van die regeerders, voor wie geen konstitutie of wet een beletsel zijn. Hij had de ruwe grepen niet noodig, die zijn vader telkens en telkens in het nog zoo zwakke weefsel der staatsinstellingen deed: hij brak nooit het huis af, om een goot te herstellen. Hij liet toch de menschen doen wat hij wilde, in de eerste plaats, omdat hij de gaaf had, hen in de vleiende overtuiging te laten, dat zij hun eigen willetje doordreven, hun eigen wijsheidje te pas brachten, waar zij slechts uitvoerders waren van des keizers verstandigen wil. Zijne machtige hand was zoo weinig mogelijk

voelbaar, maar toch leidde en ordende zij alles tot in de uithoeken des rijks, wat niet belette, dat elk plaatselijk potentaatje overtuigd was, dat hij eigenlijk het land regeerde.

Of Dom Pedro daarbij altijd de meest kiesche en edele middelen gebruikte? Neen. Het is misschien geoorloofd, er hem een verwijt van te maken, dat hij op de menschelijke zwakheden zijn gebouw optrok. Hij kon moeielijk anders. De mensch in het algemeen, maar zeker niet het minst de Braziliaan in het bijzonder, heeft nu eenmaal meer zwakke zijden dan sterke. De keizer had niet al te veel edele hoedanigheden in zijne omgeving, waarop hij had kunnen bouwen. De mensch Pedro de Bragança zou misschien hooger staan in onze achting, als hij zich in deze op een meer verheven zedelijk standpunt had geplaatst, maar de keizer zou het zeker niet lang hebben uitgehouden. Hebben wij het recht, aan een man als hij was den maatstaf aan te leggen, waarmede plattelandsdominés gemeten worden?

Wie in Brazilië verkeerde, hoorde telkens de soms even vermakelijke als leerzame staattjes van 's keizers wijze van met zijn volkje om te springen.

Een zijner ministers verheugde zich in een grooten roep van eerlijkheid. De man was daardoor wel wat hinderlijk, want die deugd is in Brazilië zeldzaam. Op een goeden dag betrapte de keizer er hem op, dat hij zich de handen liet smeeren. Heerlijke gelegenheid, om hem den voet te lichten, zou men denken? Ja, maar nog veel heerlijker, om hem onvoorwaardelijk tot slaaf te maken. — „Gij ook als de anderen”, was alles wat de keizer hem met zijn vaderlijken glimlach zeide. Die excellentie werd een gevoelloos werktuig van den keizer, die door 's mans aureool met den vinger aan te raken, zijne ijdelheid een onherstelbaren slag kon toebrengen.

Die ijdelheid, bij de Brazilianen niet onaardig ontwikkeld, wist de keizer zoo heerlijk te streelen! Zoowel die van het volk als die der individuën. Toen hij van eene zijner groote

reizen terugkeerde, hield hij, in de eerste Braziliaansche stad de beste, eene redevoering, waarin hij betuigde, dat hij in geen enkel land zooveel eerlijkheid en zedelijkheid gevonden had, als in het zijne. Die uitspraak zou ontzettend komisch geweest zijn, als zij niet zoo volmaakt doeltreffend ware geweest. Wat werd dat brevet van deugd ernstig opgenomen, en nooit vergeten! En die groote overwinningen in de oorlogen tegen Paraguay en Uruguay, hoe werden die op alle wijzen verheerlijkt! En hoe handig wist men met orden en titels omtespringen! En toch moet van den keizer getuigd worden, dat hij hierin nog altijd binnen zekere grenzen van welvoegelijkheid wist te blijven. Zoo schaamteloos als in sommige Europeesche staten werd er toch nog lang geen handelsartikel van gemaakt. Een gedrukte prijslijst schijnt er ten minste nooit van bestaan te hebben. Van die buitenlandsche gelegenheden wordt dan ook druk gebruik gemaakt. Baronnen, die in hunne hemdsmouwen u een baal koffie voorwegen; bakkers die burggraaf zijn; edellieden, die nauw hun naam kunnen schrijven, die komen in alle Braziliaansche steden voor. Doch dat zijn meestal titels die uit Europa komen. Heel verstandig laat men de lui begaan, doch heft een zeer hoog registratierecht van zulke titels.

In hooge mate had Dom Pedro ook de gaaf, zoo streelend voor de ijdelheid van anderen, om ieder steeds heen te laten gaan in de volle overtuiging, dat Z. M. het volmaakt met hem eens was. Wie van beiden dan wel het meest door het gesprek bekeerd was, moge ieder zelf beoordeelen. In de tweede helft van zijn regeering liet de keizer iemand ten paleize ontbieden, om hem eene portefeuille optedragen. — „Sire, „ik ben gekomen, omdat uwe Majesteit mij riep, maar uw „minister kan ik toch nooit zijn: ik ben republikein en meen „dat te blijven.” — „Waarom niet?” was het keizerlijk antwoord. „Ik ben ook republikein. Sedert ik in Noord-Amerika geweest „ben, en gezien heb, hoe goed een republiek zijn kan, ben

„ik zelf republikein.” De brave man werd minister, maar of later zijne geloofsbelijdenis nog zoo republikeinsch gebleven is, vermeldt de geschiedenis niet. Zoo liet de keizer soms de liberaalste maatregelen door zijn meest konservatieve ministers nemen, wat vaak geen klein bewijs van zijn politiek doorzicht leverde.

Ook op ander gebied ontzag de keizer misschien de zwakke zijden van het volkskarakter wel wat te veel. Eerlijkheid tegenover den staat in geldzaken is nu eenmaal niet het eerste artikel van het Braziliaansche wetboek der zedelijkheid. Aannemen van groote en kleine fooïën, schacheren in concessies, omkoopertij, operatiën met valsche muntbiljetten, begunstigen van de vriendjes, dat alles komt niet alleen in Brazilië voor; laat ons dus in eigengerechtigheid niet al te laatdunkend zijn. Maar het is daar ook zeer in zwang: lieden, die een groot vermogen te danken hebben aan handelingen, die men, tegenover partikulieren gepleegd, diefstal zou noemen, worden u met den vinger aangewezen. Van de inkomende rechten, de aanzienlijkste bron der staatsinkomsten, komt misschien slechts de helft te land in de staatskas. Van eene geheele vloot van oorlogsschepen, die keizer en minister van marine in Parà meenden te hebben, bestond indertijd één, niet-zeewaardig, vaartuigje. Of de scherpzinnige keizer het in ernst geloofde, is eene andere vraag. In elk geval, deed hij, alsof hij niet beter wist. Haast niemand maakte er een groot geheim van, hoe hij het aanlegde, om bij zijn traktement aardige nevenverdiensten te hebben, en een rechter of een hooggeplaatst militair was gereed, om u uitteleggen, dat dit van zelf sprak, omdat de traktementen zoo laag waren.

Dom Pedro was zeker de eerlijkste man van zijn rijk. Hij zou zijn vingers niet bevuild hebben met geld van onzuiveren oorsprong. Indien iemand zich had kunnen verrijken, zelfs zonder al te ergerlijke praktijken, dan heeft hem zeker gedurende eene regeering van eene halve eeuw de gelegenheid

niet ontbroken. En de man heeft op hoogst bescheiden voet geleefd en is arm gestorven. In scherpe tegenstelling met zijn vader, heeft hij zich nooit met weelde omgeven; hij scheen er zelfs geen behoefte aan te gevoelen: slechts voor zijne studiën, voor zijne boekerij en voor de weldadigheid deed hij groote uitgaven, tenminste betrekkelijk groote. Hoffeesten waren eenvoudig in Rio eene onbekende zaak: zelfs gebeurde het, dat koninklijke prinszen, als officieren van vreemde oorlogschepen naar Rio gekomen, bezoeken bij den keizer en de keizerin aflegden, en niet uitgenoodigd werden tot eene bete broods. Het gebeurde, dat de keizerin gelijk eene burgerdame, wier keukenmeid juist haar uitgaansdag heeft, tot eene koninklijke hoogheid zeide: „als u nu eens weerom komt, „dan moet u eens hier komen dejeuneren.” Zij dacht er zelfs niet bij, dat het al half twee was, en de arme hoogheid onmogelijk kon ontbeten hebben, tenzij hij een broodje in zijn zak had gestoken!

Het geheele optreden der keizerlijke familie en van hunne bedienden was eer armoedig, dan iets anders. De naakte zalen, van het niet geheel voltooide paleis, de meubels uit den tijd van Napoleon en Lodewijk XVIII, de verwelooze vergulde koets, de weinige bedienden met versleten jassen, de hoogst eenvoudige toiletten der dames, — alles duidde waarlijk geene weelde aan. Het volslagen gemis aan etiquette ook maakte, dat men in het paleis van Boa-Vista slechts met eenige moeite zich het besef opdrong, dat men aan een hof was, aan het hof van twee personen uit geslachten, die tot de alleroudeste der regeerende vorstenhuizen behoorden. Maar ook is het waar, dat de keizer minder dan iemand anders niterlijke praal noodig had. Zoodra zijne hooge, edele gestalte maar verscheen aan het eind van den corridor, waar hij de gewone audiënties gaf, gevoelde iedereen, dat een vorst binnenkwam, en als hij een paar minuten met u gesproken had, wist gij ook, dat die vorst geen alledaagsch mensch was, zeer zeker geen onedel mensch.

En toch schijnt het, dat de keizer, zelf zoo eerlijk, nooit iets gedaan heeft, om aan de oneerlijkheid eenige grenzen te stellen. Zelf liet hij zich willens en wetens van alle zijden bestelen. De couranten van Rio hebben eens vermeld, hoeveel duizende guldens per jaar de keizer aan eieren uitgaf. En dat hij het wel kon opmerken, bewees hij soms in Europa, waar hij wel degelijk nu en dan over hôtelrekeningen, gelijk een gewoon sterveling, aanmerking maakte en op verlaging aandrong.

Evenmin heeft hij getracht wat minder uit de staatskas te doen vloeien op min behoorlijke wijze en wat meer er in. Een paar vreemde ingenieurs, die er hem eens op wezen, hoeveel er bij zeker werk aan den strijkstok bleef hangen, en hem vraagden, of hij dat niet eenigszins kon beteugelen, antwoordde hij met een schouderophalen: „Que voulez-vous? C'est dans „le sang.”

Later zal er gelegenheid zijn op dit punt terug te komen. Maar ten deele was ook dit een onderdeel van het regeeringsstelsel. De keizer wist zeer goed, dat hij een te groot en te invloedrijk gedeelte van zijne onderdanen tot zijne vijanden zou gemaakt hebben, door op dit punt te doen, wat hij mischien gaarne gedaan had.

Ook de volmaakt doorgedreven toepassing van het basculestelsel, dat het voornaamste onderdeel van de keizerlijke regeerkunst was, is zeker meer eene hoogpractische, dan eene hoogedele politiek. Het keizerrijk Brazilië heeft eigenlijk maar twee partijen gekend: eene konservatieve en eene liberale. De grondbeginselen der twee partijen verschilden zóó weinig van elkander, dat de Braziliaansche gezant bij eene der groote mogendheden aan iemand, die jaren in Brazilië had doorgebracht, kon vragen: „Ik heb nooit het onderscheid tusschen liberalen en konservatieven kunnen vinden; is u gelukkiger geweest?”

Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat alle Brazilianen over punten van regeeringsbeleid steeds volmaakt eender dachten.

Er waren natuurlijk ook destijds lieden die, in abstracto, vrijzinnig, radikaal, konservatief en klerikaal waren. Maar als partijleus hadden die woorden weinig beteekenis. Over de meest ingrijpende kwestieën was men het vaak in den boezem van elke partij oneens. Ook de geestelijkheid behoorde geenszins tot ééne der beide partijen, zelfs niet de bisschoppen, zóó weinig werden de politieke scheidslijnen door eenig groot politiek beginsel beheerscht. Eigenlijk was men liberaal of konservatief, omdat men een aanhanger van A of van B was.

De keizer nu wist er altijd voor te zorgen, dat, wanneer de eene partij gedurende eenige jaren geregeerd had, de andere ook eens eene beurt kreeg. Na het reeds gezegde zal niemand de vertaling van „regeeren” door „aan de ruif staan” hier vreemd vinden.

Wie dus van den staat wilden leven, en ook in Brazilië zijn dezen altijd in veel grooter aantal, dan voor den staat wel wenschelijk is, allen, van ministers en maarschalken tot brievenbestellers toe, gevoelden instinctmatig, dat het veiligste was, den keizer te steunen, of men er overigens lust toe had of niet. Men wist toch, dat er weer eens een dag komen zou, waarop de keizer de eene partij in het niet zou terugzenden, om de andere weer eens voor eenige jaren op het kussen te brengen. En zonder heel veel aanleiding eigenlijk, ten minste zonder dat van volkswil of volkswaan veel gebleken was. Er is trouwens geen Baziliaansch volk: er is een volk van Rio, een van Bahia, een van Pará, enz. Wie kan zeggen, of dit niet duidelijk aan het licht zal zijn getreden, eer deze regelen nog gedrukt zijn? Dit doet aan de vaderlandsliefde geen afbreuk: die is echt, maar het is, in den grond, liefde tot de provincie, tot het geboortedorp.

Hoe een ministerie, aldus aan het bestuur gekomen, dan regeeren kon? Er waren toch de kamers? Die werden door de vrije volkskeuze afgevaardigd in de gewenschte kleurscha-keering, dit spreekt van zelf. Dit is een goocheltoer, die in

sommige staten zoo geregeld uitgevoerd wordt, dat het geen verbazing meer wekt. Alleen, het kan met meer of met minder behendigheid, met meer of met minder onbeschaamdheid worden uitgevoerd. De eerste daad van een nieuw ministerie was het vergeven van alle mogelijke ambten, die in het groote rijk maar te vergeven waren. In elke provincie, in elke stad, maakte de „chefe do partido”, het hoofd der partij, eene zoo goed als officiële persoonlijkheid, zijne lijst op van kandidaten, en in een ommezentje was er geen cipier meer in eene gevangenis, geen lantaarnopsteker meer in eene straat, die niet van de gewenschte kleur waren. En, als op die wijze niet alle verdienstelijke leden der partij konden ondergebracht worden, welnu, dan waren er immers nog spoorwegmaatschappijen, schouwburgdirectiën, gasfabrieken, waarin men een woordje meêtespreken had? En als die geen genoegzaam aantal baantjes hadden, dan moesten ze maar gemaakt worden.

Dan gingen de verkiezingen natuurlijk van zelf. En ging het nog niet, in het een of andere dorp, dan hielp immers wat overreding ook wel. Een klein troepje vrije kiezers met messen of zoo, om aan andere vrije kiezers te beletten hun stem uit te brengen, dat kon natuurlijk in een zoo uitgestrekt rijk wel eens voorkomen. Wie zou daarover nu veel water vuil maken? Intusschen wordt ook hiermede in sommige andere landen heel wat ruwer te werk gegaan. De Brazilianen zijn vrij zachtzinnig van aard. Onder eene zoo gemengde bevolking, voor een deel uit volmaakt onbeschaafde negers en Indianen bestaande, zijn er natuurlijk genoeg ruwe lieden voorhanden, die voor eene kleinigheid tot elke daad van geweld in staat zijn. Toch kan het onmogelijk gezegd worden, dat het in Brazilië in het algemeen zoo ruw toegaat. Er zijn landen, waar, ook bij verkiezingen, heel wat meer bloed vloeit dan daar, al gebeurt het er ook.

Maar waar zou nu in zulk een stelsel plaats zijn voor al

te nauwgezette eerlijkheid? Wat baat het, of het paard al voor een volle ruif gezet wordt, als het weigert te eten? Die volle ruif was immers het groote lokaas voor de partijen; daarmede hield de keizer de balans zoo netjes recht, daardoor heeft het raderwerk der parlementaire machine gedurende een halve eeuw daarginds zoo goed en glad gewerkt, als het maar kon. Maar, of zij er niet door afgesleten en onbruikbaar geworden is, is een andere vraag.

Aan Dom Pedro komt zeker de eer toe, dat hij nooit eene poging gedaan heeft, om de konstitutie van het land te schenden. En die was hoogst vrijzinnig, veel vrijzinniger dan van andere konstitutionneele monarchieën. Zelfs het federatieve beginsel, dat in geheel Amerika zoo geliefd schijnt te zijn, ontbrak er niet in. Zoowel aan de provinciën, als aan de gemeenten was eene groote vrijheid van handelen gelaten. De provinciale wetgevende lichamen vonden alleen in den president, die door het centraal gezag benoemd werd, een klein tegenwicht; de gemeenten vonden dat niet eens in de burgemeesters, om de eenvoudige reden, dat die er niet waren. Het gemis aan een aangewezen uitvoerend gezag in de steden en dorpen was voelbaar, en was een groot nadeel van de staatsinrichting.

De onafhankelijkheid der rechterlijke macht was genoegzaam gewaarborgd, al mag men betreuren, dat deze zich niet buiten de politiek hield, en men middelen genoeg wist te vinden, om rechters, tot de politieke tegenpartij behoorende, het leven zuur te maken. De persoonlijke vrijheid, de vrijheid van geweten, van drukpers, van vereeniging, dat alles liet in Brazilië niet te wenschen over.

Men moet den eerbied, dien de keizer steeds voor zijne grondwet toonde, te meer hoogschatten, omdat het hem natuurlijk nog minder moeite gekost zou hebben, om die op zijde te zetten, dan het hem gekost heeft, om, met haar, toch zelf te regeeren. En despotische neigingen schijnen den keizer niet

geheel vreemd geweest te zijn. Trouwens, hoe zou dit het geval hebben kunnen zijn? Uit een oud vorstehuis geboren, zou een man als hij in zijne goede jaren was, een reus tusschen de hem omringende menschen, zich geheel bewust van zijne kracht, van zijn ontzettend overwicht, geen despotische neigingen gehad hebben? Niet dit was zijne grootheid; dat hij die neigingen steeds heeft weten te onderdrukken, dit geeft een edelen glans aan zijn figuur.

Nu en dan kwam de alleenheerscher wel eens voor den dag. Zoo schafte de keizer feitelijk eigenmachtig de doodstraf af, door in latere jaren stelselmatig ook aan de ergste misdadigers genade te verleenen. Op de prerogatieven, die de konstitutie hem toekende, liet hij niets afdingen. Een daarvan was, dat hij uit een drietal, door de kiezers aangewezen, voor elke opengevallen plaats in den senaat, een lid aanwees. Nu waren de onafzetbare senatoren de aanzienlijkste personen van het politieke tooneel. Ministers kwamen en gingen naar des keizers goedvinden; lid van den staatsraad was een eeretitel, waarmede men zoo kwistig omsprong, dat in het rijk wel geen lokaal zou te vinden geweest zijn, waarin de staatsraad had kunnen zitting houden. Maar de senator was voor zijne verdere levensdagen een gewichtig man. Dat ééne prerogatief der kroon was dus geen kleine hefboom in de hand des keizers. Die hoogste bevrediging der ijdelheid, het bereiken van dat heerlijke einddoel van ieder die aan politiek deed, was ten slotte in zijne macht alleen. Om hem dien hefboom te ontwringen, had men eens eene kandidatelijst geknutseld, waarop slechts de naam voorkwam van één persoon, die werkelijk in het hoogste staatslichaam mocht zitten. De beide andere namen behoorden aan menschen, die bepaald te slechter faam stonden. De keizer doorzag natuurlijk het zaakje, en in den ministerraad verklaarde hij als door hem gekozen te zijn het minst achtenswaardige individu van de drie. De ministers moeten een uur bezig geweest zijn om den keizer te overreden, dat dit eene

onmogelijke keus was. Z. M. stond op het raam te trommelen, en toen hij er genoeg van had, wendde hij even het hoofd om: „aan wien is de keus?” De minister van binnenlandsche zaken zweeg en contrasigneerde. Dergelijke kandidatelijsten zijn den keizer niet meer voorgelegd.

Een ander maal wenschte een Europeesch natuuronderzoeker met een Braziliaansch oorlogsschip te reizen. De minister van marine, natuurlijk voor het oordeel der kamers beducht, talmde, talmde vier maanden lang, en die lastige Europeaan wilde maar niet begrijpen, dat men zijn wensch liefst niet inwilligde. Na maanden wachtens had men het zoover gebracht, dat de keizer zelf hem liet gevoelen, dat men wel zou willen, maar niet goed kon.... geen schepen genoeg op het oogenblik.... slecht seizoen.... Toch ging het den keizer kennelijk slecht af, om voor eenmaal ontrouw te zijn aan zijne liefde tot de wetenschap. Het eind van de audiëntie was, dat Z. M. zeide: „Nu, zoo hopeloos is het nog niet, ga „nog eens met den minister van marine spreken.” En de minister was als door een wonder bekeerd: er was in eens een stoomschip beschikbaar! Dat wonder was natuurlijk een briefje uit het paleis.

Die ministers waren niet minder verantwoordelijk aan het parlement dan andere, maar boven hen stond een man, die menschen wist te regeeren, al waren die menschen ook leden van een verantwoordelijk kabinet, en die met de kamers ook wel raad zou weten, als deze lastig werden. Zou zulk een vorst, met zulke onderdanen, het ook in zijne macht gehad hebben, een alleenheerscher te zijn, indien hij het gewild had? Feitelijk was hij het in zijn goeden tijd toch, maar alleen door de kracht zijner persoonlijkheid. Al die groote mannen, ministers, kamerleden, senatoren, rechters, kiezers, waren niet veel meer dan marionetten, in beweging gebracht door fijne draden, die alle in de hand des keizers te zamen kwamen. Maar al die brave lieden waren innig overtuigd, dat

hunne bewegingen hun eigen werk waren, en aan hun eigen wil gehoorzaamden. Kortom: met de meest vrijzinnige staatsregeling, had Brazilië het meest volkomen personeele bestuur. Maar aan de spits stond dan ook iemand, die geen marionet was.

Wil men bewijzen van de kracht, die in dien man woonde? Later zal het de gelegenheid zijn, die in zijne voornaamste daad, de afschaffing der slavernij, te doen zien. Hier moge herinnerd worden aan de episode der bisschoppen van Pernambuco en Parà. Beiden waren opgetreden tegen de vrijmetselaars. Volkomen terecht van hun standpunt als geestelijken, maar tegen de wetten des lands. Het kan niemand belang inboezemen, hier de bijzonderheden van den strijd te lezen. Genoeg zij het, dat de beide bisschoppen, toen zij niet wilden toegeven, in eene vesting op een eiland in de baai van Rio werden gevangen gezet. En dit waren hoogst achtenswaardige prelaten, voor wie de keizer ook nooit opgehouden heeft, persoonlijk eerbied en sympathie te koesteren. Maar ook de geestelijkheid duldde de, toch innig godsdienstige, keizer niet boven zich, nog veel minder boven de, door hem zelve steeds geëerbiedigde, grondwet des lands. Ten slotte wist de keizer gedaan te krijgen, dat de paus de beide bisschoppen désavoueerde, en dat de wereldlijke macht ongeschonden uit den fellen strijd te voorschijn kwam. Hoeveel moed behoorde er niet toe, voor den katholieken vorst van een katholiek land, om dien strijd aan te binden en tot een gunstig einde te brengen!

De buitenlandsche zaken trouwens waren natuurlijk in de eerste plaats aan des keizers eigene zorgen toevertrouwd. En lang niet altijd eene gemakkelijke taak, al speelde Brazilië ook op het wereldtooneel geene eerste rol. De kibbelarijen met naburige staten waren soms al ernstig genoeg: de strijd met Uruguay bracht het keizerrijk aan den rand des afgronds. Maar van veel gevaarlijker aard was gedurende eene reeks van jaren de verhouding tot Engeland. Elke kleine staat weet

bij ondervinding, hoe hardhandig datzelfde Engeland zijn kan, dat tegenover machtige staten zulke zachte fluweelen handschoenen weet aan te trekken. En in de eerste helft dezer eeuw had het zich in de afschaffing der slavernij zulk een heerlijk oorlogswerktuig tegenover zwakkere staten weten aan te schaffen. Er zijn tijden geweest, dat, onder voorwendsel, Brazilië te helpen om den slavenhandel tegen te gaan, Engelsche oorlogschepen in elke haven van het rijk lagen, en Engelsche admiralen soms vrij wel de rol van satrapen trachtten te spelen. Er is een oogenblik geweest, waarop een Engelsche konsul het wagen dorst, de Braziliaansche vlag voor het paleis des keizers door het slijk te sleuren. Er was eene of andere belediging te wreken: misschien was een Engelsch matroos afgeranseld. Met kalme vastberadenheid heeft de keizer die moeielijkheden weten af te wikkelen, de waardigheid zijner kroon weten te vrijwaren, terwijl hij toch de woede van het grimmige Albion suste, en in het laatst zijner regeering heeft hij geen last meer van die eigenaardige welwillendheid gehad, welke Engeland zoo gulhartig verleent.

Maar op dit gebied werd de keizer het best ondersteund. De Brazilianen zijn geboren diplomaten, en sommige der gezanten, die het rijk bij Europeesche hoven had, behoorden niet tot hen, die gewoon zijn het kortste eind te trekken.

In het bovenstaande zijn van de groote moeielijkheden, waarmede Dom Pedro te kampen had, eenige aangeduid. En hij heeft ze glansrijk overwonnen. Van het oogenblik, waarop hij, als kind van veertien jaar, den troon beklimt, die toen meer viel dan wankelde, is het, alsof de zon door de wolken breekt; gaandeweg worden de klippen omzeild, de zee wordt meer en meer effen: het is telkens en telkens, alsof men uit den fijn besneden mond in het edele gelaat van den jeugdigen bestuurder de woorden hoort: „Ziet, regeeren is zoo moeielijk „niet!”

Voor hem was het zoo moeielijk niet, want hij was er

wonderbaar voor uitgerust. Zien wij toch niet in den zoon het beeld van den vader, maar verfijnd, veredeld? De ruwe schets is een kunstwerk geworden. Bij beiden dezelfde despotische neigingen, maar gepaard met de groote gaven van hart en verstand, die een alleenheerscher tot een goed vorst, tot een weldoener van zijn volk zouden kunnen maken. Bij beiden echter daarnaast eene waardeerende erkenning niet alleen van het recht van bestaan der meer en meer zich baanbrekende denkbeelden van vrijheid en van volksregeering, maar een in zich opnemen van, en liefde voor die denkbeelden.

Maar bij den onstuimigen, hartstochtelijken vader zijn beide richtingen steeds in botsing gebleven: het was onberekenbaar. welke op een gegeven oogenblik, onder bepaalde omstandigheden, zou bovendrijven. Uit dien strijd is ten slotte slechts ontstaan een warboel, waarin de vorst zelf is te gronde gegaan, en waarin Brazilië zelf zou zijn bezweken, als zijn goede genius den keizer niet op het laatste oogenblik den eenigen nog openstaanden weg had gewezen: van het tooneel te verdwijnen. Die laatste daad van moed en doorzicht maakt, dat hij voor de onomkoopbare geschiedenis niet uitsluitend staat als een die een groot werk heeft aangevat, verbroddeld en in de war gebracht, gelijk de bouwmeester, die, om één steen te leggen, eerst een paar muren omverhaalt, die hij niet in staat is weer optebouwen.

In den bedachtzamen, met meer kalm overleg toegerusten zoon echter is het bijna onmogelijke verwezenlijkt geweest: de ineensmelting tot een harmonisch geheel van die twee haast onvereinigbare geestesrichtingen. De vrijzinnigheid van den keizer maakte de monarchie mogelijk, en altijd juist van pas kwam de despoot die in hem verscholen was even voor den dag, zoodra de volksman wat te ver zou zijn gegaan, doch slechts, om dadelijk weer te worden weggeborgen.

Dit is de sleutel tot de hooge beteekenis van Dom Pedro II, het geheim van de kracht waarmede hij gedurende eene halve

eeuw toestanden heeft beheerscht, waardoor de meeste menschen zouden overweldigd geworden zijn.

Voorwaar zou men hoogere, schier onbegrensde bewondering koesteren voor een vorst, ware die mogelijk geweest, die hetzelfde doel met edeler middelen bereikt had. Maar mag men daarom geen bewondering gevoelen voor dezen, die zijne onderdanen, ook door hunne zwakheden en laagheden, zoolang tot zijn hooge doel heeft weten te doen samenwerken, zonder ooit zelf iets oneerlijks, iets laags te doen? Don Quixotte is eene edele, sympathieke figuur, maar de hemel beware het rijk, dat door Don Quixotte geregeerd zou moeten worden!

Indien het in bovenstaande regelen eenigermate duidelijk is gemaakt, welke de oorzaken van het welslagen des keizers waren, er moet thans nagegaan worden, hoe hij zijne groote macht heeft gebruikt, wat hij voor zijn land geweest is. Eerst moge echter kortelings vermeld worden, hoe hij, reeds in den aanvang zijner regeering, zijn aanzien door aanhuwelyking bevestigde. Terwijl hij zijne beide, oudere, zusters uithuwelykte aan den prins van Joinville en aan een prins van Napels, trad hijzelf in 1840 in het huwelyk met prinses Theresa van Napels. Dit is eene achtenswaardige, beminnelijke vrouw geweest, niet onbegaafd, maar die geen invloed op den gang van zaken ooit uitgeoefend schijnt te hebben.

Uit dit huwelyk zijn vier kinderen gesproten. Twee zoons stierven, helaas, op jeugdigen leeftijd. Van de beide dochters huwde de oudste, de kroonprinses Isabella, in 1864 met Gaston van Orleans, graaf van Eu, de tweede, prinses Leopoldina met den hertog van Saksen-Coburg-Kohary. Ook deze laatste prinses overleed vóór hare ouders. Uit deze beide huwelyken zijn verscheidene zonen in leven, waarvan de, in 1875 geboren, prins Prins Pedro do Grão-Parà het naast aan den troon stond.

Eene der zwakke zijden van 's keizers regeering is het geweest, dat de beide prinsen, die met zijne dochteren gehuwd waren, zich nooit volmaakt in Brazilië schijnen te hebben thuis gevoeld, en daardoor nooit eene plaats in het hart des volks hebben ingenomen. Geen wonder trouwens, dat vorsten, die hunne jeugd aan twee der groote hoven van Europa hadden doorgebracht, zich met moeite schikten in het burgerlijke hof daar ginds, in dat verre land, waar de toestanden zoo geheel anders waren. In Rio-de-Janeiro worden wel Parijsche modes en Parijsche gewoonten nagevolgd. Men ziet er dames bij tropischen zonneshijn zwoegen onder fluweelen kleederen, soms onder bont. Men wordt er nu en dan vergast op gastrollen van Parijsche tooneelspelers in hunne nadagen en op min of meer geslaagde voorstellingen van den *Troubadour* of de *Cloches de Corneville*. Maar de navolging blijft dan toch achter bij het oorspronkelijke: er is iets karikatuurachtigs in. De keizerlijke schoonzoons waren dan ook niet ondankbaar voor geschikte voorwendsels, om eens eenigen tijd in Europa door te gaan brengen, en de hertog van Saksen-Coburg heeft zelfs na den dood zijner gemalin, de betrekkingen tot Brazilië vrij wel verbroken en in Parijs geleefd.

In zijn huisgezin vond Dom Pedro dus eigenlijk geen zeer krachtigen steun, indien hij voor zijn volk veel had willen zijn, meer dan een goed regeerder, een betrouwbaar bestuurder.

De vraag, wat hij tot bevordering van volkswelvaart en volkswelvaart gedaan heeft, is moeielijk te beantwoorden. Want men zou moeten schatten, wat mogelijk was, of hij eigenlijk meer had kunnen doen; en niet minder, wat er, van het tot stand gekomene, niet zou gedaan zijn, als hij niet geregeerd had.

Op het gebied van volkswelvaart, in de eerste plaats, vond de keizer bij zijne troonsbestijging bijna alles te doen. Een economisch stelsel nog geheel berustende op de slavernij, die door de openbare meening reeds veroordeeld was. Een land

zonder straatwegen, bijna zonder bevaarbare rivieren — want, op den grooten Amazonenstroom na, hebben de prachtige waterloopen van het groote rijk bijna zonder uitzondering tal van watervallen en stroomversnellingen. En juist in de eerste jaren van zijne regeering, en reeds daarvóór, begon de groote omwenteling in de middelen van verkeer door stoom en telegraaf teweeg gebracht. Aan die beweging heeft Brazilië deelgenomen. De groote plaatsen zijn onderling en met Europa en Noord-Amerika door de telegraaf verbonden. De groote rivieren zijn voor den wereldhandel opengesteld. De stoomvaartverbindingen langs de kusten en op enkele rivieren zijn voldoende, en tal van stoombootlijnen verbinden het rijk met andere landen. De steden zijn met gas verlicht en misschien zijn nergens ter wereld zooveel paardesporen als in Rio, terwijl elke plaats van beteekenis er een of meer telt.

Maar had dit alles ook beter kunnen zijn? Wel mag men niet vergeten, dat het hier geldt een ontzettend groot rijk, met eene bevolking van slechts tien of twaalf millioen zielen, en waar bijna geen twee groote steden zijn, die niet door groote, zoo goed als onbewoonde, en vaak vrij onbewoonbare, landstreken van elkander gescheiden zijn. Maar toch, ja, veel had, zelfs onder die omstandigheden, beter kunnen zijn.

Aan rivierverbetering is nog zoowat nergens iets gedaan. Slechts op een paar punten heeft men getracht eenige hindernissen op te ruimen, of zijn zwakke pogingen tot kanalisatie in het werk gesteld. De verschillende eindjes straatweg, die hier en daar in het rijk bestaan, aan elkander gelegd, zouden wel niet van Maastricht tot Leeuwarden reiken. En bij den aanleg der spoorwegen kan men weinig systeem ontdekken. Slechts in het zuiden des lands, tusschen het binnenland en de hoofdstad en tusschen deze en de zuidelijker liggende provinciën, is iets, dat men een net kan noemen, maar ook dit heeft voor een gedeelte breed, voor een ander gedeelte smal spoor, wat het verkeer zeer belemmert. In de

overige provinciën was het op spoorweggebied bij den val des keizers nog erbarmelijk gesteld. Het stelsel is gedurende langen tijd geweest, dat voor de eerste lijn in elke provincie eene aanzienlijke staatsgarantie werd toegezegd. Dit leidde natuurlijk tot een wedloop onder de grootheden op politiek gebied, wie eene concessie zou machtig worden. Wie dat geluk had, reisde er onmiddellijk mede naar Londen en verkocht zijn recht aan een of ander consortium. En er werd aan een spoorweg begonnen. Waarheen die voeren zou? Dat kwam er minder op aan, het ding was toch niet bestemd om gereed te komen, het bleef ergens in het bosch steken: er was immers garantie. Onder dit stelsel zijn op de kaart die grappige lijntjes ontstaan, die, van de meeste hoofdplaatsen uit, een zeker eind het binnenland ingaan, wormpjes met een kop, doch zonder staart. Het is niet onwaarschijnlijk, dat menig vreemdeling Brazilië bereisd heeft, en van het bestaan van enkele dier lijntjes onkundig gebleven is: zij zijn doelloos.

Voor het overige is men genoodzaakt, zijn toevlucht te nemen tot de meest oorspronkelijke reismethoden. Te paard, te voet, in draagstoelen over ongebaande wegen, of wel in roeiboeten, op vlotten, in kano's op de vrij gevaarlijke rivieren.

En wat is nu, in het bestaande, het aandeel des keizers geweest? Het allermeeeste van het hier opgenoemde is door den ondernemingsgeest van buitenlanders tot stand gekomen. De Transatlantische stoomvaartlijnen alle, de kustlijnen voor een groot gedeelte, al zijn de maatschappijen ook in Brazilië gedomiciliëerd. Met de spoorwegen is hetzelfde het geval, al heeft de staat eenige lijnen wel moeten overnemen, opdat ze maar zouden afgebouwd worden, en al zijn enkele lijnen werkelijk aan Braziliaansch initiatief te danken. Trambanen, straatwegen, gasfabrieken, alles is voor het grootste gedeelte aan Engelschen en Amerikanen te danken. Wel zijn verscheidene dier ondernemingen later in Braziliaansche handen overgegaan.

Zeker heeft Dom Pedro dat alles bevorderd. Maar, of de

bezieling van hem is uitgegaan, of de stoot van hem kwam, of de organisatie ooit in zijne handen heeft berust, mag betwijfeld worden. Men zou veilig kunnen beweren: dan zou het beter gedaan zijn. De groote rol van onzen eersten koning heeft Dom Pedro op dat gebied niet gespeeld. Evenmin schijnt het, dat de handelswetgeving, het bankwezen gedurende zijne regeering juist aan hem zelve het meeste te danken hadden.

Wel met de immigratie heeft hijzelf zich van den aanvang bemoeid. Doch eigenlijk niet met overgrootten uitslag. Ook hier is echter de vraag, of dit eigenlijk wel mogelijk was. Zeker zou Brazilië, met zijne niet talrijke, en niet over het algemeen niet arbeidzame bevolking, van immigratie het grootste nut kunnen hebben. Eerst door zeer krachtigen toevloed van versche krachten zou het tot zijn recht kunnen komen. Dit zien wel alle Brazilianen in, en de meesten zeggen het zelfs. Maar meenen het allen, die het zeggen? Iets anders is, het wenschelijke van eene pijnlijke operatie in te zien en iets anders het verlangen er naar. En de immigratie is eigenlijk voor hen eene pijnlijke operatie. Hunne vaderlandsliefde en hunne ijdelheid — die beide tweelingen van ongelijken aard — maken haar daartoe. De Braziliaan gevoelt zeer goed zijne minderheid op meer dan één gebied, al zal hij die evenmin erkennen, als een ander zijne fouten opbiecht, waarvan hij zich toch zeer wel bewust is. En hij gevoelt wel, dat de oorzaken van die minderheid te zeer in het volkskarakter te zoeken zijn, ons spoedig op verbetering te hopen. De geestkracht, de ernst ontbreken over het algemeen te zeer. Iedereen weet dus zeer goed, hoe zijn vaderland door het binnenhalen van vreemde — mits goede — elementen slechts winnen kan. Maar tevens gevoelt iedereen, dat er dan voor de Brazilianen zelve geen plaats meer in het land zou zijn. Is het zoo onnatuurlijk, dat dit denkbeeld hen hindert, en dat zij in den grond zeggen: „liever hongerijsden in „een arm vaderland, dan geen vaderland?”

Dit maakt, dat de landverhuizers gelokt worden, en toch ontvangen als ongewenschte gasten; men roept ze binnen, doch met wrevel in het harte, en neemt zich wel voor, hen steeds als vreemde indringers te behandelen. Hunnen kinderen zal men het nog voor de voeten werpen, dat zij eigenlijk maar zonen van Europeanen zijn.

Bovendien is landverhuizing een uithangbord voor zeer verschillende artikelen. Er is die soort, welke geheel van zelf gaat: arbeiders, kapitalisten, industriëelen, die eenvoudig zich daar gaan vestigen, waar zij meenen, het best vooruit te zullen komen. Waar het meest plaats aan den disch schijnt te zijn, zullen de meesten komen aanzitten.

Daartegenover staat de kolonie, de bijeengeraapte menigte van menschen, die, als eene kudde, naar een ander punt van den aardbol wordt overgebracht. En tusschen die beide uitersten in liggen de vele schakeeringen van, min of meer van overheidswege aangemoedigde of uitgelokte, immigratie. Zijn van de eerste soort in Noord-Amerika, in Australië, in Zuid-Afrika schitterend geslaagde voorbeelden aan te wijzen, de tweede heeft slechts bij uitzondering goede resultaten opgeleverd.

Ook deze laatste is in Brazilië beproefd. Petropolis, Nova-Friburgo, Blumenau en verscheidene andere plaatsen zijn nederzettingen van Duitschers en Zwitsers, door ondernemers overgebracht, met medewerking der keizerlijke regeering. Enkele daarvan zijn vrij goed geslaagd, maar van zeer overwegend belang zijn zij voor de ontwikkeling van het land toch niet geweest. Hoogstens in het zuiden, voornamelijk in de provincie S. Paulo, is werkelijk de bevolking voor een gedeelte Duitsch. Het Duitse rijk zou dan ook waaarschijnlijk een heel wat grooter dienst aan de beschaving bewijzen, door die streken onder zijne „bescherming” te nemen, dan de ondankbare stukken van Afrika, waaraan het zijne krachten verspilt.

De eerste soort van immigratie, de geheel uit eigen bewe-

ging plaats grijpende, is werkelijk in Brazilië zeer sterk. Bij honderden en duizenden trekken de Europeanen er steeds heen. De toevloed van Portugeezen heeft nooit opgehouden. Zelfs zoo weinig, dat Portugal zelf er onder lijdt. Een hooggeplaatst Portugeesch ambtenaar heeft eens gezegd, dat Brazilië, sedert het geene bezitting van Portugal meer is, er meer dan ooit eene kolonie van is geworden. En die Portugeezen, ofschoon de „heeren” daarginds hen om hunne onbeschaafdheid minachtten, zijn lang niet het slechtste element der bevolking. Natuurlijk, wie het thuis goed heeft, is het minst tot verhuizen geneigd: de Portugeesche landverhuizers zijn meest kerels uit de laagste standen, die soms later zich ontpoppen in die baronnen en burggraven, die hunnen naam niet best kunnen teekenen. Maar zij behooren tot het arbeidzaamste, hardnekkigste, spaarzaamste gedeelte der bevolking.

In latere jaren trekken ook velen uit zuidelijk Frankrijk, maar vooral zeer veel Italianen over den oceaan, en ook onder dezen zijn hoogst bruikbare elementen. Deze soort van landverhuizing behoeft men natuurlijk slechts niet te belemmeren, niet te beletten, dan komt zij van zelve. Eveneens is het gesteld met die immigranten, die, geene eigenlijke werklieden zijnde, tot de intellektueele kracht des lands bijdragen. Die komen natuurlijk overal van daan, keeren veelal, als hun doel bereikt is, naar hun vaderland terug, en worden gewoonlijk ook niet bedoeld, als men van landverhuizing spreekt.

Ook de schakeeringen tusschen deze twee tegenovergestelde soorten van immigratie zijn alle beproefd. De staat heeft op allerlei wijzen, vooral, toen, door het verminderen der slaven, de nood begon te dringen, getracht den stroom der landverhuizers tot zich te trekken. En hierin heeft wel degelijk de keizer zijne hand gehad, en in zooverre met goeden uitslag, dat de menschen gekomen zijn. Maar het is maar een zeer klein gedeelte van Brazilië, dat er werkelijk veel blijvend nut uit getrokken heeft.

Dit kon niet anders. Kolonisatie door Europeanen in echt-tropische landen zal nog gedurende eeuwen — de gunstige uitzonderingen onder zeer bijzondere omstandigheden zijn zeer weinige — eene illusie blijven. Eene illusie, die nog heel wat kostbare menschelevens zal verslinden. Als men ten minste landen als Ecuador en Mexico niet onder de voorbeelden van welslagen wil opnemen. Tusschen de keerkringen kan de Europeaan het uithouden, de Zuid-Europeaan is er beter tegen het klimaat bestand dan een Duitscher of Engelschman, — maar zwaren, degelijken handarbeid verrichten en dit door verscheidene, zuiver blank blijvende, geslachten heen, dat kan niet. Slechts door gestadige verversching en vernieuwing, door telkens een koud bad van gematigd klimaat te gaan nemen, kunnen onze rassen zich in tropische landen, onvermengd, staande houden.

Zoo is dan ook in de provinciën ten zuiden van Rio-de-Janeiro de immigratie geslaagd. Al heeft zij er niet uitkomsten gehad gelijk in de Vereenigde Staten, die provinciën zijn toch, door haar, de beste des rijks geworden, en van de beroeringen, die het land nog wel te wachten zal hebben, zou het slechtste nog niet wezen, indien die gewesten zich afscheidden. Op zichzelf staande, zouden die misschien mettertijd eene niet te kwade figuur maken. Maar de streken, die dichter bij den evenaar liggen, provinciën als Parà, Cearà, zullen het nog menige eeuw moeten stellen met eene bevolking, die slechts daardoor in stand blijft, dat zij sterk met inlandsch of ander gekleurd bloed vermengd is, en die dan ook altijd wel eenige van de minder gunstige eigenschappen zal hebben, die men, wel eens al te grif, aan alle kleurlingen toekent. „Liever lui „dan moé” zal nog lang het motto van die landen blijven, en wie lust heeft, zich er over te verwonderen, moet maar eens gedurende eenige weken aldaar gaan spitten of houthakken. Dergelijke landen zullen eerst zeer langzaam, door opschuiving, niet door overplanting van bevolking, een geheel bruikbaar

ras krijgen. Eerst dan, wanneer de meer gematigde zonen alle overvuld zullen zijn, wanneer de eigenschappen der rassen zich aan de grenzen van dat gebied gaandeweg hebben kunnen wijzigen, — eerst dan zal een langzaam inschuiven van eene flinke, voor ontwikkeling vatbare, bevolking in de tropen kunnen beginnen. En ook dat zal niet snel gaan. Tot zoolang zal het tropische Amerika zich, even goed als het aequatoriale Afrika, moeten vergenoegen met eene dun gezaaide bevolking van tweede kwaliteit. De natuur laat zich nu eenmaal wel een weinig helpen, maar dwingen niet.

Het is dus niet de schuld van Dom Pedro, dat de pogingen tot immigratie gedurende zijne regeering steeds, en in grooten getale, aangewend, slechts een betrekkelijk goeden uitslag hebben opgeleverd. Het kon niet anders zijn.

Bij een niet voldoende bevolkingscijfer — waaronder nog zooveel niet-medetellenden — konden natuurlijk noch de landbouw, noch de ontginning der groote rijkdommen aan delfstoffen tot hun recht komen. De landbouw bepaalt zich grootendeels tot rooibouw op groote schaal door enkele groote grondbezitters aan de eene, tot volkomen onvoldoende ontginning aan de andere zijde. En, op een paar uitzonderingen na, doet het winnen der minerale schatten eigenlijk het meest aan voorhistorische tijden denken. Toch, al is hierbij het gemis, of ten minste het niet ontginnen van steenkolen in bruikbare hoedanigheid een verklarende faktor, en al schijnen de voorraden van goud en van diamanten op vele plaatsen eenigszins uitgeput te geraken, er zijn nog schatten in den bodem.

Of de keizer nu ooit zijn krachtigen invloed gebruikt heeft, om de lieden met zachten dwang tot betere stelsels te brengen, om b.v. met de afschaffing der slavernij eene grootere verdeeling van het grondbezit, een ander pachtstelsel te bevorderen, daarvan is niet veel gebleken. Sprak men den keizer over de roekelooze ontwoording, die reeds geheele streken van het

land in woestijnen herschappen heeft, dan gaf hij den spreker groot gelijk, maar haalde de schouders op.

En wat werd er onder zijne lange regeering van volksoopvoeding en volksonderwijs? Niemand zal wel meenen, dat het mogelijk is, van een volk, oorspronkelijk bestaande uit enkele millioenen wilden en slaven, en een handvol gelukzoekers, in eene enkele halve eeuw een beschaafd volk te maken. Billijk is het alleen, te vragen, hoeveel er in dien tijd gedaan is. In elk plaatsje van eenige beteekenis is zoo ongeveer voor elke kunne eene school, al zijn er ook wel, waarvan de leerlingen afwezig zijn, en de meester zijne mandioca plant. De onderwijzers kennen zelfs over het algemeen wel lezen en schrijven. Er zijn er zelfs werkelijk beschaafde onder. Het komt ook voor, dat de onderwijzer tevens zoowat hotelhouder is, en de „professora”, want zoo heet het hoofd eener lagere school voor meisjes, een ander ambacht uitoefent, dat veel bezoek met zich brengt. Zoo kan men in een zelfde stadje in het binnenland wel eens een onderwijzer vinden van eene gewone lagere school, die zelf Latijn en Grieksch leert, om zijne leerlingen, bij gebrek aan een gymnasium, voor het hooger onderwijs voor te bereiden, en die intellektueel de ziel van het stadje is, en aan het andere einde der straat eene onderwijzeres, die de plaats in rep en roer brengt, omdat zij het niet noodig vindt, voor alle bezigheden het schoollokaal te verlaten, en dan met eene harer leerlingen overhoop ligt, wijl deze geen gehoor geeft aan het bevel, de sporen daarvan naar buiten te brengen. Maar, hoe zou men dan ook, in zoo groot een rijk, met zulke verkeersmiddelen, een, ook maar eenigszins voldoende, toezicht willen doen uitoefenen?

Ook die groote faktor bij de opvoeding van onbeschaafden, de geestelijkheid, kan niet krachtig genoeg werkzaam zijn. Er zijn veel te weinig priesters, vooral ten platten lande, zoodat zelfs de eigenlijke zielzorg niet altijd behoorlijk kan geschieden. De lagere geestelijkheid is slecht bezoldigd, zoodat

zij voor het grootste gedeelte, niet door goede vooruitzichten aangelokt, zelve uit de onbeschaafde standen voortkomt. De geestelijken hebben dus zelve zeer weinig intellectueele behoeften, en zijn niet heel geschikt het volk te helpen veredelen. Want, als een gewoon ambtenaar vrij wel in het openbaar knoeit en knevelt, zeker verhoogt dit het zedelijk peil van een volk niet. Maar welk gezag kan een priester hebben, die zijn geestelijken bijstand slechts na allerlei geldelijke onderhandelingen verleent, en soms door nog erger praktijken in zijn onderhoud voorziet, — soms rijk wordt? En priesters zijn ook menschen: zulke zaken komen voor, onder lieden op wie toezicht ook al vaak zoo goed als ondoenlijk is, en die hun leven slijten ver van de beschaving, op dagreizen afstands van een kollega, met een bezoldiging, waarvan zij niet kunnen rondkomen. De bisschoppen zijn gewoonlijk even beschaafde als achtenswaardige mannen, maar kunnen alleen zij het kwaad te keer gaan? Ook schijnt de opleiding der lagere geestelijkheid, ook al door gebrek aan fondsen, te wenschen over te laten.

Wat wij middelbaar en gymnasiaal onderwijs zouden noemen is tamelijk gebrekkig. Het hooger onderwijs is niet vergeten: in elke der vier of vijf grootste steden zijn inrichtingen van hooger onderwijs eenigszins op Fransche leest geschoeid. Polytechnische school, school voor mijnbouw, men wendt werkelijk pogingen aan, alles zoo goed mogelijk te maken. Toch, het is reeds gezegd, gelukt is het niet, mannen van wezenlijk hooge wetenschappelijke beteekenis aan die inrichtingen te verbinden. Maar ook, de grondslag van het gebouw ontbreekt. De Braziliaan heeft veelal een vlug verstand, dit is reeds gezegd. Het is dan ook geenszins ondenkbaar, dat de wereld op een goeden dag eens verrast zou worden door een groot man daarginds op een of ander gebied van wetenschap. Maar over het algemeen hebben de lieden te weinig ernst, te weinig energie, te weinig wilskracht. Waar dit gemis vaak,

zoo bij onderwijzers als bij leerlingen, voorkomt, wat moet er daar van het onderwijs worden, onder toch reeds zoo moeilijke omstandigheden? Het staat nu eenmaal geschreven, dat alles daar te lande iets van eene karikatuur hebben moet. Van een of ander erbarmelijk gymnasium komt een jongen, van 14, 15 jaar soms op de hoogeschool, — hoe toegerust? Men ziet er doctoren, in de medicijnen nog wel, die nog lang niet meerderjarig zijn. En men geloof niet, dat die zich zelven niet ernstig zouden opvatten. Enkeligen gaan naar Europa, waar zij, door hun vlugheid, en de gemakkelijke wijze waarop zij zich het oppervlak der wetenschap, de laatste nieuwtjes, de schitterendste uitkomsten eigen maken, menigeen kunnen verblinden. Maar het a. b. c. der wetenschap kennen zij te weinig, om veel nut te trekken uit wat zij zien en hooren. Meestal bepaalt zich dit nog tot het zich vastklampen aan eenige zaken, die zij van eene of andere beroemdheid op hun gebied vernamen. De meesten echter gaan zich dadelijk vestigen, zijn natuurlijk met hun titel geduchte bazen in hun omgeving, doen druk aan politiek, en ook wel iets aan de medische praktijk, minder nog aan de wetenschap. Holloway, Ayer, dosimetrie, homoeopathie, straks wellicht Sequah, zijn hunne goden. Het behoeft zeker geen betoog, dat er ook wel geneesheeren zijn, die hooger staan. Maar de boven geschilderde karikaturen zijn toch de uitzonderingen niet.

Zoo is het op elk gebied. Er is eene marine. Eene fatsoenlijke marine dient een hydrografisch bureau te hebben. Enkele officieren, die goede beschermers hebben, worden op dat bureau geplaatst. Die zijn dus nu ingenieurs. Ingenieurs hebben ook het recht Dr. voor hun naam te zetten. Ziedaar de luitenant ter zee gepromoveerd. Uit beleefdheid noemt men trouwens de jongens al Dr., die pas tot de hoogeschool zijn toegelaten.

Ook die lieden nemen hun eigen doctorstitel ernstig op: zij gelooven in zich zelven. Zelfverblindend, tevreden zijn met den schijn, zich laten opblazen door goedkoope vleierij — het

is wel niet alleen in Brazilië, dat deze bestaan. Doch men is daar wel bijzonder geplaagd met de liefhebberij van grootdoen, van stand ophouden. Men meent, dat, als de hoogeschool er maar is, niemand het bemerken zal, dat aan de lagere school zooveel ontbreekt. En de groote fout van parlementaire regeeringen doet zich daar zoo zeer sterk gevoelen: gemis aan *esprit-de-suite*. Een mooie wet wordt gemaakt, alles wordt omvergehaald en op stelten gezet, om haar uit te voeren. Maar die heilige ijver verflauwt al spoedig, aan niets wordt stevig de hand gehouden, toch leeft men in de zalige overtuiging, dat alles in orde is: de wet is zoo mooi ineengezet. Niet vele jaren geleden was in eene der belangrijkste steden een prachtig zinnebeeld te zien: een reusachtig gebouw, dat voor eene inrichting van onderwijs bestemd was. Het gebouw was klaar, eene piano was er reeds in. Maar voor meubelen, voor onderwijzend personeel, voor leermiddelen ontbrak het geld. En daar bleef het bij: het groote gebouw stond daar, als een monument van liefde tot de wetenschap.

Op kunstgebied zag het er weinig beter uit. Nu en dan werd de trompet gestoken over een tafereel van eenige kwadratmeters, dat een der heldefeiten uit den oorlog met Uruguay verheerlijkte: minder dan een geheelen zeeslag kon men toch al niet schilderen. Of eene opera werd opgevoerd, gemaakt door een landgenoot, die dan wel een beetje boven Verdi en Mozart bleek te staan. Met dat al behoorde eene tentoonstelling van schilderijen in Rio, evengoed als de galerij van Z. M. tot het gemakkelijkste dat denkbaar is, en voorloopig worden er nog opera's van Europeesch fabrikaat opgevoerd — liefst niet te zwaar.

Neen, wat onderwijs en opvoeding aangaat, het zou werkelijk geen ongeluk geweest zijn, indien de keizer zijne groote krachten wat minder uitsluitend aan de politiek en aan zijne eigene wetenschappelijke liefhebberijen had gewijd, en het groote probleem der volksofvoeding meer ter dege had aangepakt.

Zeker, er is onder zijne regeering veel goeds tot stand gekomen. Het volk van 1900 zal zeker hoog boven dat van 1800 staan. En dat er niet nog meer is gedaan, is het billijk daarover te treuren? Was dit wel mogelijk? Misschien niet, maar toch, is het niet juist het kenmerk van groote mannen, dat zij het onmogelijke doen? Het mogelijke doen zooveel gewone stervelingen, maar zij, die werkelijk als lichtende beelden voorttreden uit den grauwen nevel der geschiedenis, zij deden meer.

Dit is het zwakke punt van Dom Pedro II juist geweest, dat hij zijn volk wel onder den duim heeft gehouden, maar het niet heeft weten te kneden tot iets, dat op zijn eigen beeld geleek. Hij heeft zijn stempel niet op het land gezet. Gelijk een Peter de Groote heeft hij wel aan eigen opvoeding gewerkt, maar de macht heeft hem ontbroken, om, gelijk deze, van zijn rijk te maken wat hij meende dat het zijn moest.

Waarin ligt het geheim nu van deze zwakheid, die de lange regeering tot betrekkelijke onvruchtbaarheid heeft gedoemd? Hierin, dat Dom Pedro de zoon van zijn vader was, de afstameling der Bragança's, maar toch ook niet voor niet een Braziliaan. Torenhoog als hij stond boven zijne landgenooten, waren toch hunne zwakheden de zijne, hunne fouten waren ook hem toebedeeld. Reeds op zijn zesde jaar was het kind in Braziliaansche handen gevallen! Had hij ontegenzeggelijk de deugden der Brazilianen, hunne vurige vaderlandsliefde, hun vlugheid van bevassing, hun gemakkelijke in den omgang, in verhoogde mate, ook van hunne ijdelheid, hun tevreden zijn met den schijn, hunne minachting voor de eerste beginselen, was de keizer niet geheel vrij. Wie hem in zijne ouderwetsche vergulde koets door Rio zag rijden, met die niet versche, noch frissche livreen van koetsier en bediende, met dat troepje kavalerie, dat gelijk een ordelooze bende kozakken het rijtuig omzwermd, die dacht onwillekeurig aan de voorstelling van een tragedie in eene kermistent. Wie hem zag zitten in den houten bak op pooten, die in zeker abject

tooneelzaaltje te Petropolis de keizerlijke loge voorstelde, met belangstelling kijkende naar de voorstelling, door een meer dan middelmatigen troep akrobaten gegeven, die kon onmogelijk begrijpen, dat dat een man hooge beteekenis, een vorst met buitengewone geestesgaven kon zijn. Dat was dan bescherming der kunst, evenals het dit was, wanneer de keizer in bovengemelde koets uittoog om eenige schilderij te bewonderen, die geen blik waard was, of wanneer hij met het ernstigste gezicht eigenhandig de plaatsen aannam voor benefiet-voorstellingen, die artisten van alle rangen hem op audiëntie-dagen kwamen verkoopen.

Dan gevoelde Dom Pedro zich in allen ernst de beschermer van kunsten en wetenschappen. Wel degelijk streefde het hem, als wetenschappelijke lichamen hem tot hun medelid benoemen, of als in Europa de hoogststaanden op wetenschappelijk gebied bijeengeroepen werden om hem te ontmoeten, hoewel hij zelf toch te veel verstand had, om zich zelven niet te bekennen, dat hij daarvoor toch eigenlijk in niet één vak hoog genoeg stond. Was niet juist die veelweterij, die hem steeds belet heeft, in één studievak ten minste eene zekere hoogte te bereiken, een produkt van Braziliaansche oppervlakkigheid? Waarschijnlijk bemerkte de keizer het zelf niet, dat bij zoo-veel in zijn land de grondslag niet stevig genoeg was.

Nog een andere karaktertrek verklaart misschien een en ander, vooral van wat de keizer niet deed. Gelijk vele geneesheeren, geestelijken en zoovele anderen, die de menschen van zekere hoogte uit zien, had hij zulk een innig medelijden met die wezentjes. Een medelijden, dat naar min-achting zweemt. Maar die wezentjes, die rond hem krielden, die hij met een pink regeerde, die hij links liet zwenken, terwijl zij meenden rechts te gaan, van wie hij al de laagheidjes, de zedelijke puisten en zweren zag en kende, voor verachting waren ze hem te klein. En deze soort van medelijden is het niet, die geen wond kan zien, zonder de genezing

te beproeven. Deze is het, die de schouders doet ophalen: wie kan een mol beletten, om onder den grond te wroeten, of een schol om in de modder te liggen?

En er was zooveel, waarvoor de keizer de schouders ophaalde. Zijnen Brazilianen eerlijkheid leeren? Maar zijn er dan in andere landen uitsluitend ambtenaren, die de vijf percent weigeren, die alle fabrieken nu eenmaal voor bestellingen van stad of land aan de bestellers geven, of nog heel wat meer, indien het toezicht niet al te streng belooft te zijn? Wordt er nergens anders gesmokkeld en gekneveld? Zijn elders alle onderwijzeressen van onbesproken gedrag en alle studenten beziel met een zoo heiligen ijver, dat zij tot hun 25ste jaar studeeren, als zij op hun 21ste een doktortitel kunnen halen? Zijn er nergens anders valsche munters en rechters, die de politiek in de gerechtszaal brengen, of magazijnmeesters, die voorraden verantwoorden, welke niet aanwezig zijn? Als onze lieve Heer de menschen zoo gemaakt heeft, zal geen keizer ze omscheppen, en dus is het wel het gemakkelijkste, Gods water maar over Gods akker te laten loopen.

En zoo ging het. De keizer was er zeer gevoelig over, als een vreemdeling de vinger op een der wonde plekken van het rijk legde, maar de wond zelve zag hij met olympische kalmte aan. Dat oorlogsschip, dat aan dien Europeaan voor zijne opneming geleend werd, verging daarbij op de kust, en de keizer meende, dat dit ongeluk, bij goede navigatie, te vermijden was geweest. De een of twee millioen die dit aan de lang niet wel gevulde schatkist kostte, lieten Z. M. koud. Maar „la honte est pour moi!” Dit herhaalde hij meer dan eens met eene, bij hem ongewone, heftigheid. Daarentegen ergerde hem de afwezigheid van die geheele vloot, die te Parà moest zijn, in het minst niet. Van zulke fictiën was Z. M. de volmaakt vrijwillige dupe.

Eene zekere gemakzucht werkte hiertoe, ten minste op lateren leeftijd, mede. Dit klinkt zonderling, waar zoo vaak

in deze regelen juist de ijver en de energie des keizers geroemd zijn. Maar, hoe dikwijls ziet men niet een ontombare ijver en eene groote mate van wilskracht in ééne richting bij dezelfde persoon te zamen gaan met eene groote hoeveelheid apathie in het algemeen? Ware dit niet het geval, er zouden b.v. op wetenschappelijk gebied niet zulke hardnekkige specialisten zijn. Regeeren, dat deed Dom Pedro met hart en ziel, dat was zijne specialiteit. Voor het overige was hij in zedelijken zin een sybariet. Hij deed zijn werk, hij verfijnde zijn eigen geest; hield zichzelf rein van de smetten die zijn volksaard ontsierden, al zagen wij dan ook, dat hij zijne zwakheden had; hij verzamelde in zich al de wetenschap die hij bemeesteren kon; deed reizen naar Noord-Amerika en Europa, om zich zelf meer en meer op de hoogte van zijne taak te brengen, — maar het beste, het edelste deel daarvan, aan zijn volk iets van het door hem verworvene integieten, dáárvoor ontbrak hem de kracht en misschien de wil. Wat die groote geest niet begrepen heeft, is, dat het ten slotte niet de koningen zijn die de menschheid beheerschen, maar de apostelen!

Men zou het nauwelijks gelooven, dat de vorst van een zoo uitgestrekt rijk, uit zooveel ongelijksoortige deelen bestaande, niet dan hoogst zelden buiten zijne hoofdplaats was. Uit eigen aanschouwing kende hij het grootste deel van het land niet. Als men er die plaatsen afrekent, waar hij slechts geweest is, omdat hij ze op zijne reizen naar Europa aandeed, en dan vaak slechts gedurende enkele uren, dan blijft er zelfs niet zoo heel veel over, dat door hem bezocht is, en dat bijna uitsluitend in het Zuiden. Het volk kende zijnen keizer niet. Verre was het er van, dat men in de herbergen, in de sociëteiten, die portretten van het vorstelijk huis zou hebben gevonden, die in Europa overal een geheimzinnigen band schijnen te weven tusschen vorst en volk. Als de keizer reisde, dan was het om zelf te zien, om te leeren, niet om te onderwijzen.

Was het onmogelijk een getrouw beeld van Dom Pedro te geven, zonder ook zijne zwakke zijden in het licht te stellen, met opzet is tot nu toe het ééne onbesproken gelaten, waarmede hij zich eene onvergankelijke eerzuil heeft opgericht. Bedoeld is de afschaffing der slavernij. Het kon niet anders, of een zoo fijn bewerktuigd gemoed als dit kon het denkbeeld niet verdragen, dat zijn land nog zoo lang het eenige is geweest, waar de slavernij tot de wettige instellingen behoorde. Reeds in 1851 verklaarde de keizer, dat hij liever zijne kroon zou verliezen, dan de slavernij in stand houden.

En toch heeft het tot 1888 moeten duren, eer de laatste slaaf in Brazilië vrijgemaakt werd.

Men geloove daarom niet, dat het keizerlijke woord van vroeger slechts een dier fraaie gevleugelde volzinnen was, waar mede men de menigte verblindt.

Maar, indien ergens, dan schittert hierin het politiek doorzicht, de kalme vastberadenheid, die de grootste sieraden van dezen vorst waren. Zij, die thans over de helft des levens zijn, herinneren zich, hoezeer en hoelang de tropische bezittingen van alle koloniale mogendheden, voor zoover hun ekonomische toestand op de slavernij berustte, onder de afschaffing van deze geleden hebben, hoezeer ons eigen Suriname daardoor wel voor goed schijnt te gronde gericht. Maar vooral, zij herinneren zich dien titanischen worstelstrijd in Noord-Amerika, waarbij de beschaving trilde op hare grondvesten, en waarbij de groote republiek dreigde uiteen te spatten.

Brazilië is het eenige groote land, waar het werk volbracht is zonder hevige schokken, en zoo geleidelijk, dat het er weinig of niet onder geleden heeft. En dit is wel degelijk het werk des keizers geweest. Kan dat ééne niet opwegen tegen heel wat tekortkomingen?

Reeds in 1826, onmiddellijk na de erkenning door Portugal van Brazilië's onafhankelijkheid, werd een traktaat met Engeland gesloten, waarbij de invoer van slaven werd verboden.

Er heeft vermoedelijk nooit iemand beweerd, veel minder geloofd, dat de invoer daarmee opgehouden heeft. De kust van Brazilië ligt daarvoor veel te gemakkelijk tegenover die van Afrika, en daarvoor is, vooral in zekere tijden van het jaar, de overtocht, dank zij de passaatwinden, veel te snel volbracht. Ook werd de handel natuurlijk voordeeler, naar mate de prijzen van het artikel, door verminderd aanbod, stegen. Vooral in Bahia zijn nog gedurende vele jaren slaven in vrij groot aantal aangevoerd, en de baronnen en burggraven die hun fortuin daaraan te danken hadden, zullen ook nu nog wel niet alle overleden zijn. Officiële bescheiden geven voor het aantal der neger-slaven, van 1840 tot en met 1850 ingevoerd, het cijfer van 368.738 of ruim 33.500 per jaar. Voor een verboden handel geen onaardig cijfer. Eveneens officieel, heeft de laatste poging tot invoer in 1856 plaats gehad. Intusschen is deze sluikhandel in Engeland niet zonder eenige overdrijving voorgesteld: er viel uit eene heilige verontwaardiging over dat stoute Brazilië te goede munt te slaan. Toch is dit niet al te best gelukt. De keizer had den moed, tot Engeland nogal duidelijk te zeggen: „Zeker, wij zullen „onze slaven vrijmaken, maar wij zullen het doen, wanneer „het ons past, en niet op uwe aanmaning.”

In 1881 werd de wet, die den invoer verbood, verscherpt en verbeterd. Daarna is het ook zeker niet meer gelukt, een lading slaven aan wal te zetten. Dat deze wet toen eerst tot stand kwam, is, omdat de oorlog met Uruguay het rijk in te groote moeilijkheden wikkeld, evenals na 1851 die met Paraguay verdere wetgeving tegenhield. Het terrein toch, waarop men zich moest wagen, was hoogst gevaarlijk. Er waren zoo groote belangen betrokken bij den slavehandel, waarop de landbouw bijna uitsluitend steunde, dat binnenlandsche onlusten bij elken stap denkbaar waren. Dit gevaar mocht men natuurlijk niet roekeloos scheppen, gedurende een buitenlandschen krijg.

Dat deze beide oorlogen in dit opstel slechts terloops vermeld worden, is, omdat zij in het leven van Dom Pedro slechts eene ondergeschikte rol gespeeld hebben. Voor het land zelf zijn zij, vooral de tweede, ernstig genoeg geweest. Maar voor de wereldgeschiedenis hebben zij geen ander belang dan de gewone, min of meer bloedige, kibbelpartijen tusschen de verscheidene Zuid-Amerikaansche staten, welke alleen voor fondsehouders recht belangrijk zijn. Meestal verloochenen ook die „oorlogen”, van nabij gezien, al komen er nog zulke gruwelen voor, niet geheel het karikatuur-achtige karakter, dat aan alles daarginds eigen pleegt te zijn. Het spreekt van zelf, dat de keizer niet buiten de zaak stond. Doch slechts éénmaal, in 1865 en 1866 heeft hij zelf het opperbevel in handen gehad en aan den oorlog deel genomen. Hij heeft toen voldoende getoond, dat hij ook op militair gebied eene rol had kunnen spelen, indien de omstandigheden er naar geweest waren. Maar zijne tegenwoordigheid in de hoofdplaats werd altijd te dringend vereischt, zoodat de leiding van den oorlog weder aan anderen werd toevertrouwd, het allerlaatst aan den graaf van Eu, den gemaal der kroonprinses. De rol des keizers is dus, ook in oorlogstijd, dezelfde als gewoonlijk geweest: regeeren. En het behoeft niet meer gezegd te worden, dat hij die kunst verstond.

In 1870 eindigde de oorlog met Paraguay met een voorloopig traktaat, waarbij aan deze republiek de afschaffing der slavernij werd opgelegd, en reeds in het volgende jaar werd in Brazilië zelf een nieuwe, ditmaal een beslissende, stap in die richting gedaan. In 1866 had de keizer reeds de beginselen eener wet goedgekeurd, die toen echter, wegens reeds vermelde oorzaken, niet tot stand kwam. Den 28sten September 1871 nam het parlement, na een strijd in zijn boezem, die vijf maanden geduurd had, de wet aan, welke vaststelde, dat alle kinderen, na de uitvaardiging geboren, onvoorwaardelijk vrij zouden zijn, en waarbij verscheidene maatregelen werden genomen, die de

trapsgewijze vrijmaking der slaven moesten bevorderen. Reeds in 1810 was de eerste stem opgegaan, om deze maatregelen te vragen, en van tijd tot tijd was het denkbeeld weder opgedoken, maar zestig jaren hadden er moeten verloopen, eer het verwezenlijkt werd.

Nog denzelfden dag werd de wet bekrachtigd door de kroonprinses, die toen, tijdens de eerste buitenlandsche reis des keizers, regentes was. Ook de laatste wet die noodig zou zijn, om de laatste slaven vrij te maken, werd, onder gelijke omstandigheden, door haar ondertekend. Het schijnt, dat Z. M., door juist op die twee belangrijke oogenblikken afwezig te zijn, ten doel had, zijn opvolgster populair te maken.

Nu men eenmaal den weg der vrijmaking betreden had, waren de volgende stappen natuurlijk minder moeielijk, hoewel er geen gedaan werd, zonder nog met sterke tegenkating te kampen te hebben. Doch men stond nu eenmaal op een hellend vlak en voortdurend werd het gewicht van den vorstelijken wil in de schaal gelegd. En die wil, hoe onvoelbaar soms, was steeds een belangrijke faktor. Langzamerhand ontstond voor de afschaffing der slavernij een ware binnenlandsche kruistocht, en verhieven er zich zooveel stemmen in dien geest, dat de tegenstanders, meer en meer ontmoedigd, begonnen te zwijgen. Zij gevoelden, dat hunne zaak verloren was.

De maatregelen volgden hoe langer zoo sneller op elkander. Eerst werd door hooge rechten van invoer het vervoeren van slaven van de eene provincie naar de andere zoo goed als onmogelijk gemaakt. In 1884 maakten de provinciën Amazonas en Ceará reeds binnen hunne grenzen een eind aan de slavernij, wat die twee het gereedelijkst konden, omdat zij zeer weinig slaven telden. In 1885, al kostte ook dit weder een paar ministeriën en eene kamerontbinding, zette de keizer eene wet door, die de vrijwording nog moest bespoedigen. Den 13den Mei 1888 eindelijk ondertekende de kroonprinses de wet, waarbij de slaven geheel en onvoorwaardelijk werden vrij

verklaard. Er waren er toen maar ongeveer 700.000 over, tegenover de twee millioen die er nog in 1871 waren — officieel.

Met drie dagen van feestvreugde werd het tot stand komen van dezen grooten maatregel gevierd. Er zullen wel enkele grondbezitters geweest zijn, die daaraan niet van ganscher harte deelnamen!

Beweerd wordt, dat de prinses ten slotte de zaak met buitengewonen spoed heeft doorgedreven, uit angst, dat haar vader, die toen te Milaan ziek lag, zou overlijden, zonder te bereiken, wat hij zich tot levenstaak gesteld had. In elk geval, ontijdig was de wet niet. Want al moge de tijd nog niet gekomen zijn, om de gevolgen er van in hun geheel te overzien, de de ondergang van den grooten landbouw, die, door zwarte brillen, in de naaste toekomst werd voorzien, is er niet op gevolgd. De productie van Brazilië is tot nu toe niet verminderd. En de schande is van het rijk weggenomen, dat het, onder de beschaafde landen, sinds vele jaren het eenige was, waar nog menschen werden verkocht.

Zoo heeft Dom Pedro zijn woord gestand gedaan: hij heeft de slavernij opgeheven en zijn kroon verloren. De voorspelling van den vurigen jongeling is aan den grijsaard vervuld. Aan hem is het bittere woord waarheid geworden, dat de mensch nooit gestraft wordt voor zijne slechte daden, maar voor zijne goede.

Aan het einde gekomen van hetgeen over Dom Pedro gezegd is, zal mogelijk het oordeel van menigen lezer gunstiger over hem zijn, dan de aanhef recht gaf te verwachten. Die tegenspraak bestaat werkelijk, en zij moge blijven bestaan. Het is zoo, als men die vijftigjarige periode beschouwt, zal wel altijd de eerste uitspraak moeten zijn: die vorst had voor zijn land meer kunnen, meer moeten zijn, dan hij geweest is. Maar gaat men verder op het onderwerp in, dan zal wel bij ieder de warmte toenemen, naarmate hij nader met de hoofdpersoon kennis maakt.

Dom Pedro is toch ten slotte eene zoo edele, beminnelijke figuur, dat men het niet nalaten kan, zijne zwakke zijden over het hoofd te zien en alleen den keizer te bewonderen, die eigenlijk veel te goed was voor zijn volk. Een beter land had met zoo eenen gelukkig kunnen zijn!

Is het, na het voorafgaande, noodig, met veel woorden uiteenzetten, hoe deze voortreffelijke vorst ten slotte zoo smadelijk kon vallen? De eenige reden is ten slotte deze, dat, waar zoo lang de teugels in ééne hand, en in die uitsluitend, berust hebben, deze niet meer vastgehouden worden, zoodra die hand verslapt. Het groote ongeluk des keizers is geweest, dat hij oud geworden is, in plaats van bij tijds te sterven. Het keizerlijke régime toch was volmaakt persoonlijk. De instellingen allerminst: die waren republikeinsch. Maar het geheel, dat men zonder veel overdrijving rot mocht noemen, werd uitsluitend bijeengehouden en beheerscht door den grooten geest van één man. Verzwakte die geest, dan moest het régime ineenzakken. Zijn de duigen van een vat slechts door één band te zamenverbonden, en breekt die band, — dan is er geen vat meer.

Niemand heeft ooit kunnen gelooven, dat het keizerrijk zijn tweeden keizer lang zou overleven. Dat rijk was eigenlijk eene anomalie. Toen, voor en na, de meeste landen van Amerika zich losscheurden van de Europesche mogendheden waaraan zij behoord hadden, waren nergens de elementen voor eene monarchie aanwezig. Nergens bestond eene familie, aangewezen om eene dynastie te worden. Zonder onderscheid vormden zich overal republieken. Alleen Brazilië had, als bij toeval, een tak van het vorstehuis binnen zijne grenzen, en werd monarchie. Maar die dynastie had al zeer gelukkig moeten zijn, aan zeer verschillende eischen moeten voldoen, om op den duur tusschen al die gemeenebesten staande te blijven.

Het is reeds aangetoond, hoe de eerste keizer vrij wel het

zijne deed, om het bereiken van dit doel reeds na weinige jaren voor hem onmogelijk te maken. En ook den tweeden keizer is het, met al zijne deugden en gaven, niet mogen gelukken, zijn geslacht wortel te doen schieten in het land. Om verschillende redenen. Hij zelf was er de man niet naar, in de eerste plaats. Minzaam altijd, soms zelfs wat al te afdalend, zoodat eene minder hoogstaande persoonlijkheid er iets van zijn prestige bij zou hebben ingeboet, was hij toch niet de man, om de harten der menigte te winnen. Hij stond er al te hoog boven. De menigte gevoelde bij instinkt, dat het hart van den keizer klopte voor de groote nooden van zijn volk, maar dat een man van zijn stempel voor de kleine ellenden van het menschedom slechts een medelijdenden glimlach kon over hebben. Zijne audientien, waar ieder werd toegelaten, verliet elke bedelaar met eene groote, nooit variëerende, gift, maar het is misschien nooit bij den keizer opgekomen, of deze of gene bedelaar ook soms eene ziekelijke plek in de maatschappij aanwees. Er zijn van den keizer tientallen van die gezegden bekend, die een toestand resumeeren, een knoop doorhakken. Maar hij sprak niet vaak van die woorden, die tot het hart des volks doordringen, die de massa's electriseeren. Koud was Dom Pedro niet, laatlunkend en trotsch ook niet, maar hij stond alleen, afgezonderd van zijne omgeving: slechts aan enkelen gaf hij zich geheel, weinigen hebben zijn gemoed gepeild, hoe openhartig hij ook tegenover allen was.

Ook zijn huisgezin droeg weinig tot zijne populariteit bij. Zijne grootste ramp is misschien het overlijden zijner beide jeugdige zonen geweest, waardoor de dynastie van den aanvang reeds het karakter van iets tijdelijks, iets voorbijgaands kreeg. Na den dood des keizers toch zou al weer een ander huis optreden, met nog veel minder wortelen in het land. En misschien was het geslacht der Orleansen, zoowel door zijne deugden, als door zijne zwakke zijden, minder dan een

ander geschikt, om zich aan het Braziliaansche volkskarakter aan te passen. Het kan zelfs onmogelijk ontkend worden: het vooruitzicht, dat de graaf van Eu en Dona Isabel eenmaal het land zouden regeeren, heeft er veel toe bijgedragen, om de monarchie te verzwakken. De liefde des volks hebben beiden nooit vermocht te veroveren.

Evenmin was de levenswijze van het hof waarschijnlijk de goede voor dat land. De overdreven eenvoudigheid, ingetogenheid, burgerlijkheid, ja armoede, welke de keizerlijke familie ten toon spreidde, waren minder geschikt om in de oogen van de, tot weelde geneigde, eenigszins blufferige Brazilianen den keizer en de zijnen te verheffen, dan waarschijnlijk een weelderige en pralende hofstoet geweest zou zijn. Het werd beweerd, dat Z. M. uit politiek zoo handelde, omdat hij meende, dat een groote hofhouding de republikeinsche beginselen, die velen altijd bleven koesteren, zoude versterkt hebben, door aan velen aanstoot te geven. Het zij zoo. Maar toch viel hier dan de politiek wonderwel te zamen met de neigingen des keizers, die aan comfort of pracht heel weinig behoefte had, en nooit wist, wat hij een half uur geleden gegeten had.

Het is reeds gezegd, dat de keizer zeer zelden binnenlandsche reizen deed. Van zijn ontzaggelijk rijk heeft hij een zeer klein gedeelte slechts uit eigen aanschouwing gekend.

Nog een zwak punt was het ontbreken van het aristokratische element. Juist in Brazilië was het zoo voelbaar, hoe noodzakelijk dit in een staat is. Hoezeer toch, gelijk elk organisme, ook een rijk zich voortdurend moet vervormen, wijzigen, aanpassen aan nieuwe toestanden en denkbeelden, hoezeer zelfs de stormen, de omwentelingen, soms nodig kunnen zijn, — de eerste eisch is altijd, dat de machine blijft loopen: er moet geregeerd worden. En dat is de rol van eene aristocratie. Noem het traditie, noem het sleur, maar het besef moet niet uitgedoofd worden, dat, wat er ook gebeure, hoe mooi eene nieuwe theorie ook moge zijn, in de eerste

plaats het ingewikkelde raderwerk van den staat niet mag stilstaan, in afwachting dat die schoone theorie werkelijkheid worde. En dat besef is uitteraard bij de aristokratie het sterkst aanwezig. In Brazilië was het niet krachtig. Natuurlijk was het in de eerste plaats de kroon die onder het gemis leed: één van de troeven in het politieke kaartspel had de keizer niet in de hand.

Zeker, er waren schatrijke lieden, er waren hertogen en baronnen, er waren geleerden. Doch het waren voor het grootste gedeelte lieden van gisteren; wil men het eene aristokratie noemen, dan was het er toch eene, die den tijd nog niet gehad had, traditiën te vormen, vooral traditiën, die gezag hadden, omdat zij proefhoudend waren gebleken.

De natuurlijke omgeving van een gekroond hoofd was dus niet behoorlijk aanwezig. En overigens, gelijk het bijna allen vorsten gegaan is, die lang geregeerd hebben, de lieden, die met Dom Pedro jong geweest waren, en die, hetzij in het hart, hetzij in de verbeelding des volks, eene plaats hadden gekregen, waren hem ontvallen, en een nieuw geslacht van politieke grootheden was opgekomen, waarmede de keizer zich niet meer thuis gevoelde.

Kortom, alles heeft bijna samengewerkt in dezelfde richting, en de slotsom is treurig maar waar: deze edele vorst had geene plaats in het hart zijns volks, hij heeft er nooit in weten door te dringen. Dit was de hoofdoorzaak van zijn val. Doch niet de aanleiding.

Gelijk reeds aangeduid is: de door hem doorgedreven afschaffing der slavernij heeft tot zijn val medegewerkt, en is wel eene der aanleidingen geweest. Drie dagen van feestelijkheden schijnen dit tegen te spreken. Maar toch heeft die maatregel het aantal der ontevreden niet weinig vermeerderd. Niet alleen waren de vorige eigenaars, wier, dan toch wettig, eigendom eenvoudig onteigend was, zonder eenige betaling, natuurlijk niet zielsverheugd. Maar het overgroot

deel der vrijgewordenen, die in de luiheid, waaraan zij zich overgeven, het gedroomde paradijs op aarde niet vonden, behoorde ook al ras tot de ontevreden, gereed om bij alle opstootjes een handje te helpen.

Ook de economische toestand werd hoe langer hoe ernstiger, al bleef ook voorshands het krediet des lands in Europa, zeer ten onrechte, ongeschokt. Het kan hier niet de plaats zijn voor financieele beschouwingen, maar het kan niemand verwonderen, dat de kas niet steeds in bloeienden staat kon blijven, bij verhoudingen zooals hierboven geschetst zijn. Tegen voortdurende dilapidatie van alle zijden is geene schatkist bestand, al behoort die ook aan het vruchtbaarste land der wereld, wat Brazilië geenszins is, ten minste slechts voor een klein deel zijner oppervlakte.

Wie in de latere jaren van het keizerrijk het land bezochten, kunnen zich moeielijk omtrent den financieelen toestand groote illusien gemaakt hebben, al bracht nu en dan de speculatiegeest kortere of langere tijdperken van schijnbaren bloei. Het feit alleen, dat goud- en zilvergeld eigenlijk slechts in theorie bestond, en zelfs de pasmunt slechts op enkele hoofdplaatsen eenigermate voldoende was voor de circulatie, terwijl onwisselbaar papier het bijna eenige betaalmiddel uitmaakte, was welsprekend. Op die vuile velletjes stond wel de gewone formule, die op behoorlijk muntpapier pleegt voor te komen, maar het publiek wist wel beter. Nu en dan verscheen zelfs eens een besluit, dat de biljetten van zeker type zouden worden ingetrokken, maar ook dit was maar een bewijs van goed fatsoen: er verscheen, vóór den fatalen termijn, wel een ander besluit tot verlenging.

Niettegenstaande al die ongunstige factoren, zou de keizer aan alle moeielijkheden het hoofd zijn blijven bieden, als hij nog jong geweest was en krachtig. Doch men regeert niet straffeloos een groot rijk, onder moeielijke omstandigheden, zoo goed als alleen, gedurende eene lange reeks van jaren. De

keizer was oud geworden, ouder dan het cijfer zijner jaren eigenlijk wettigde. Eene zekere matheid had zich van hem meester gemaakt. De laatste maal dat hij, voor zijn val, in Europa was, bezocht hem iemand te Brussel, die hem vroeg, of zulk een tijdperk van rust niet eene groote weldaad voor hem was. Het hartgrondige „Ah oui!” dat Z. M. daarop met een zucht ten antwoord gaf, toonde wel, dat hij het regeeren over Brazilianen begon moede te worden. Kort daarop overviel hem in Milaan de zware ziekte, waarvan reeds gesproken is. Daarvan herstelde hij, maar hij is toch niet weder de oude geworden. Ofschoon geen enkele zijner faculteiten bepaald geleden had, moet toch een algemeene achteruitgang wel merkbaar zijn geweest.

Daarmede was het vonnis der monarchie geveld. Bij den eersten stoot moest zij vallen. Had de keizer toen nog bijtijds afstand van de regeering gedaan, trots de impopulariteit zijner dochter ware de troon misschien nog eene korte wijle blijven staan. Maar een denkbeeld, gelijk men bij oud wordende lieden meer ontmoet, schijnt bij Dom Pedro mettertijd vastgeworteld te zijn geraakt. Hij wilde het jaar 1891 halen, om den vijftigsten verjaardag van zijn kroning nog op den troon te herdenken. Het heeft niet mogen zijn. Op een goeden dag heeft een handjevol ontevredenen, nauwelijks bewust van wat zij deden, zonder te weten wat zij wilden, haast half uit aardigheid, even aan den troon gestooten, en misschien waren zij zelven niet het minst van allen verwonderd, dat die in eens omkantelde. Twintig jaren vroeger zouden zij omvergevallen zijn, als de keizer zijn neus gesnoten had!

Ieder herinnert zich nog, met welke waardigheid Dom Pedro zijne ballingschap gedragen heeft. De grootheid zijner ziel heeft zich nooit beter getoond, dan in die paar smartelijke jaren, die hij nog te leven zou hebben. Was de val zelf niet tragisch geweest, de altijd moeilijke persoonlijkheid van gevallen potentaat heeft hij door zijn eenvoud, door den adel

van zijn karakter met een glans van sympathie weten te omgeven, die eerst recht elk heeft moeten doen zien, welk een kleinood de Brazilianen roekeloos hadden van zich geworpen.

Het zou een nutteloos werk zijn, zich te wagen aan voorstellingen omtrent wat men daarginds nog te aanschouwen zal krijgen. Op verrassingen kan men echter gerust nog voorbereid zijn. Of die voor kapitalisten vaak van aangename aard zullen zijn, mag betwijfeld worden.

Maar één groot schouwspel heeft Brazilië ons voorzeker in onzen leeftijd te aanschouwen gegeven. Dat van een edel vorst, aan wien al zeer weinig ontbroken heeft, om onder de groote mannen zijne plaats te verdienen, die plotseling, en te goeder tijd, als een wonder Gods, opstaat te midden van de algemeene middelmatigheid, en wien het treurige lot te beurt valt, dat nog grootere mannen getroffen heeft, dat hun werk met hen eindigt, omdat zij niemand hebben kunnen vormen, krachtig genoeg om het op hunne schouders te nemen. Zoo is een komeet een der heerlijkste hemelteekenen, en komt, men weet niet van waar, en gaat, men weet niet waarheen, maar gedurende een spanne tijds heeft zij de menschheid verlicht, en de blikken naar omhoog getrokken. Het doet den mensch goed, het beeld van eenen Dom Pedro II aanschouwd te hebben!

PIERRE LOTT.

PIERRE LOTI.

„Er was eens in het land van Frankrijk een negromant, Pierre Loti genaamd, die verre reizen gedaan had. Terwijl hij met zijn schip de wereld doortrok, of ook als hij weer thuisgekomen was, schreef hij mooie boeken. Hij had niet alleen eene pen die feeënmacht bezat, maar bovendien had hij van zijn reizen een geheim toovermiddel meegebracht, dat door zijn wonderlijke kracht de eenvoudigste woorden onuitsprekelijke dingen deed zeggen. Men meent, dat hij er onder het schrijven een geheimzinnig poeder over strooide, van de kleur van den dag of de kleur van den nacht, nu eens goudachtig als zonneschijn, dan fluweelblauw als maanlicht, zoodat al zijne volzinnen met een spiegelenden weerschijn glansden. Dan had hij ook al lang geleden de droombloem meegebracht, door sommigen de bloem der verveling genoemd, maar niet van die zware grove verveling, die onder het bereik van iedereen is, en die men zich al heel gemakkelijk kan aanschaffen en ondervinden, maar van die heerlijke verveling, die is als het nevelwaas van onze gepeinzen, de lichte roes van onzen weemoed.”

Aldus Henri Chantavoine in de *Débats* over Pierre Loti. Eigenlijk is zulk een sprookjesstijl de aangewezene om te

spreken over Loti's eigenaardige sprookjesachtige beking, die als de kleurengamma van den regenboog of muziek in de verte aan alle analyse ontsnapt. In het onontleedbare en toch zoo machtige van die beking ligt zeker ook de verklaring der plotselinge reactie gedurende de dagen na Loti's rede in de Académie, toen hij opeens in ongenade gevallen was, en het even plotseling herleven van sympathie en bewondering bij ieder der duizenden die 'daarna weer hun oude liefde's, *Fleurs d'Ennui*, *Mon frère Yves*, *Pêcheur d'Islande* in handen namen. Gelukkig: ze zijn even frisch, even aangrijpend, even zonderling „troublant" gebleven; men behoeft niet te vreezen, ook na den vrij sterken stroom van antipathie, Pierre Loti verminderd te vinden.

Het was in 1879 dat *Le Mariage de Loti* de reeks begon. *Aziyadé*, dat voorgegaan was, is eerst later behoorlijk gewaardeerd. Julien Viaud was, toen *Le Mariage de Loti* verscheen, 29 jaar. Geboren in 1850 uit een oude, Hugenootsche familie, opgevoed aan de zeekust en op het eiland Oléron, was hij in 1867 op het wachtschip de *Borda* gekomen en van daar twee jaar later op het oefeningsschip overgegaan. Toen kwam de oorlog; Julien Viaud werd op een kruiser, de *Decrès*, geplaatst, die in de Noordzee dienst deed. Van daar, op de *Vaudreuil* en de *Flore*, naar de Stille Zuidzee gezonden, bezocht hij Tahiti, leerde er „Rarahu" kennen en doopte zich zelve Pierre Loti (*Mariage de Loti*, *Fleurs d'Ennui*).

Na een paar jaren in deze verre gewesten volgt een kort verblijf aan de kust van Sénégál, en de kennismaking met het aandoenlijke negerinnetje Fatou-Gaye (*Le roman d'un Spahi*). Na Sénégál de Levant; op de *Couronne* geplaatst, ziet hij de blauwe wateren van Salonika, het land van de zachte Aziyadé (*Aziyadé*). Op de *Gladiateur* overgegaan, die te Constantinopel lag, vond hij daar de schoone Circassische weer; zoo boeide hem het land van de minarets en narghilés, dat

hij, toen de tijd van terugkeer naar Frankrijk was gekomen, met een kameraad trachtte te ruilen, om in het verleidelijk Oosten te blijven. Maar zijn chefs oordeelden er anders over. Zij wisten dat Viaud, wet en Koran trotseerend, buiten dienst openlijk als een Turk leefde, hetgeen hem een dolkstoot van een fanatieken Muzelman kon bezorgen; dat hij in gedeelten van Constantinopel kwam, waar niet alleen de arm der Westersche mogendheden, maar ook die der Turksche autoriteiten hem niet beschermen kon; uit vrees dus voor lastige diplomatieke verwickelingen weigerde men den avontuurlijken zeeofficier zijn verzoek.

In 1877 kwam hij dus te Rochefort terug. Op een klein transportschip van de kustvaart, de *Moselle*, ontmoet hij een vriend uit vroeger dagen, een flinken Bretagner, *Le Cor* genaamd, aan boord een ferm matroos, maar aan wal een droevig slachtoffer van zijn dorst. De officier Viaud stelt belang in dezen ondergeschikte, geeft hem raad, beschermt hem tegen zijn ondeugd, bestudeert met hartelijkheid, aandacht en melancholieke filosofie deze eenvoudige natuur, en maakt er later *Mon frère Yves* van, misschien zijn interessantste werk.

In 1880 gaat hij scheep op de *Friedland* en woont de manoeuvres op de kust van Dalmatië en Montenegro bij (*Pasquala Ivanovitch*). Een jaar later gaat hij over op de *Dévastation*, vervolgens op de *Atalante*, die hem naar Tonkin brengt. In dezen tijd valt eene onaangename episode: de *Figaro* had Loti brieven van het oorlogsterrein verzocht; Loti had ze gezonden, sterk gekleurd en eer de verschrikkelikheden van den oorlog vergrootend dan ze verzwijgend, en *Figaro* had ze geplaatst. De Engelsche en Duitsche bladen maakten er gebruik van, om over de wreedheid der Franschen in den oorlog te praten, en Julien Viaud werd teruggeroepen. Het ministerie Ferry wilde niet dat de oorlog in Tonkin als heel verschrikkelijk geschilderd werd. Maar de geheele pers koos

de partij van den dichter, in *Figaro* schreef Delpit een gloeiend artikel en na weinige maanden is Loti weer onder Courbet, aan boord van de *Triomphante*; de bladzijden nu aan den dood van Courbet gewijd (in den bundel *Propos d'Exil* opgenomen) behooren tot zijn beste werk.

Na het teekenen van den vrede met China, gaat de *Triomphante* naar Japan (*Japoneries d'Automne, Madame Chrysanthème*) en op den terugkeer uit die wateren worden voor het meeren-deel de impressies geschreven die later met *Propos d'Exil* een bundel vormden (*Une relâche de trois heures, Mahé des Indes, Obock, Courbet, Pagodes souterraines, Un vieux*). In deze periode valt ook de tocht naar „het heilige Fez” in Moghreb, die tot het boek *Au Maroc* aanleiding gaf, en terzelfder tijd rijpte in hem het plan voor de schoonste, reinste incarnatie van zijn talent, *Pêcheur d'Islande*.

Op het boek van Yann en Gaud, dat zooveel tranen heeft doen stroomen, volgde een periode van rust; het genieten van zijn roem en de huiselijke vreugde. Viaud trouwde te Bordeaux, en ontving het kommando over een reserveschip dat te Rochefort lag. Bij Rochefort richt hij een aardig buitentje in, meubelt er de kamers op zijn Oostersch, op zijn Japansch, op zijn Turksch, geeft er nu en dan feestjes aan de vrienden uit de buurt en uit Parijs, tot in 1890 zijn beurt hem op de *Formidable* doet plaatsnemen, het admiraalschip van het eskader in de Middellandsche zee. Aan boord van dit schip vernam hij, voor anker te Algiers, het bericht van zijne benoeming tot lid der Académie. Van de *Formidable* ging hij intusschen over op de *Courbet*, en op het eind van 1891 werd hij benoemd tot kommandant van de *Javelot*, die aan de Bidassoa gestationneerd is, en nam van daar verlof om zijne rede in de Académie te komen uitspreken.

Deze rede in de Académie en hetgeen er mede in verband staat, meer den heer Julien Viaud dan Pierre Loti geldend, vormt een

onaangenaam incident; wij willen het liever eerst afdoen, dan er aan het eind dezer „studie” onzen indruk mee bederven.

In uiterlijk viel Pierre Loti, toen hij onder den koepel van het Institut optrad, aan de dames die gekomen waren om hem te bewonderen, een weinig tegen. Hij beantwoordt aan geen der idealen die zij zich hadden kunnen scheppen, noch aan dat van den schitterenden, veroverenden zeeofficier, elegant en slank, zwierig, hoffelijk en openhartig, zooals zij hem zich konden voorstellen, bals gevende aan de schoone dames van Nangasaki; noch aan dat van den zwarten forban, koning aan zijn boord, met bliksemende oogen, regeerend over de stormen; evenmin aan den blonden peinzenden zeeman, in den stillen Oosterschen nacht naar de sterren turend en stemmen hoorend in de koelte die ver over de zee aanstroomt. Integendeel; in plaats van droomerig scheen hij kregel, in plaats van openhartig aanstellerig; hij was klein, smal, met een zeer vulgair knevel, en afloopende schouders; in 't geheel niet elegant; zijn oog eer achterdochtig dan open; zijne stem had niets van het metallieke timbre, dat de toehoorders zoo gaarne in zich zelve hadden voelen weerklinken; zij was stug, koel, de voordracht al te houderig; het geheel miste die ideale naieve beminnelijkheid, die men juist den afgod had toegewenscht. Er kwam bij, dat men al spoedig bemerkte hoe hij, in plaats van over Feuillet, wiens éloge het onderwerp van zijne rede moest uitmaken, vooral over zich zelf sprak, en men vond dit onbehoorlijk.

Den volgenden dag was de pers zeer onaangenaam. De jaloersche journalisten, voor een deel zelf minder geslaagde romanschrijvers, jubelden in de nedërlaag van den zoo vergoden poëet. Niets was te erg om hem te veroordeelen. De geheele pers varieerde het thema van Loti's gemis aan goeden smaak. In de *République Française* had Bernard Derosne een artikel over *Le moi littéraire*, waarin het volgende voorkwam:

„Niet omdat hij over zich zelf spreekt, wordt de auteur

ons onuitstaanbaar, maar omdat zijne wijze van erover te spreken op zich zelf onuitstaanbaar is. En ditmaal kan zijn talent, hoe groot het ook mocht zijn, hem niet verdedigen tegen de onweerstaanbare beweging van ongeduld die ons van hem verwijdert, want wij hebben de duidelijke impressie dat het talent niet altoos eene gave is, geëvenredigd aan de intelligentie, en wij worden wrevelig tegen den man die daar voor ons komt staan als het onbeschaamde voorbeeld van zulk een zonderlinge anomalie. En toch is het zoo, en al is het ergerlijk, en al willen wij er aan twijfelen, het kan niet meer; het talent, dat een rechtstreeksch product van de intelligentie schijnt, staat er dikwijls ver boven.

„De Académie Française heeft het wel ingezien, en deze verontrustende waarheid heeft verleden Donderdag met verbijsterende onafgebroken klaarheid gestraald gedurende de rede, door haar nieuw lid uitgesproken; het „letterkundig Ik” gaat daar met zulk een woede te keer, dat men zich afvraagt, of dat „Ik” niet aldus wigtgloeiend gestookt is en in zijn treurige naaktheid voor het roemrucht gezelschap tentoongesteld, om de stervelingen voor altoos genoeg te doen krijgen van de verrukking van den triomf.

„Sinds hare stichting heeft de Académie zeker een dergelijk schouwspel niet beleefd; de aristocratische impertinenties van Alfred de Vigny's vermaarde intreerede schenen onschuldig, bijna aandoenlijk, vergeleken bij de minachtende nonchalance, de onwankelbare verwaandheid, die van den eersten tot den laatsten regel Pierre Loti's *discours* uitmaakt. Inéens, met maëstria, met rustige gemakkelijheid, heeft de keurige schrijver van *Pêcheur d'Islande* het ideaal van het genre bereikt; Narcissus, zich spiegelend in de heldere beek, ging nauwelijks met zooveel naieve overtuiging zijn gang. Het is absoluut volmaakt en daarom werkelijk zonder voorbeeld.

„De uitspattingen van zulk eene laatdunkendheid zouden, waar ook, beschouwd worden als kenteekenen van een heel

zonderlingen geestestoestand, maar zich voordoend midden in de Académie Française, hebben ze iets ongewachts, iets grootsch. Men mag van de Académie goed of kwaad vinden, maar als hetgeen men den Franschen smaak noemt niet geheel en al een ijdel woord is, moet men er zeker in de Académie het voorbeeld van zoeken; zij behoort er de traditie van vol te houden. Nu, nog zekerder is het, dat de nieuwe académiciens ons bewezen heeft, zoo plechtig mogelijk, dat in zijn oogen de Fransche smaak, of zelfs goede smaak in 't algemeen, niet bestaat."

In *Figaro* had Maurice Barrès, — nadat reeds Gaston Calmette een zuurzoet overzicht van de séance had gegeven — een artikel: *Loti expliqué par lui-même*.

„A propos van Feuillet heeft gisteren de heer Loti over zijn eigen talent een rede gehouden, die men als een onuitgegeven hoofdstuk van Huret's geruchtmakende *Enquête sur l'évolution littéraire* kan beschouwen.

„Evenals de destijds door den geestigen reporter geïnterviewde schrijvers, heeft de heer Loti, uit eigen beweging, de loftrumpet voor zich zelf gestoken, een paar lieve woordjes gezegd voor zijne kennissen, en zijn mededingers over den hekel gehaald. Alleen is de allerliefste schrijver geheel van geest onbloom en niet erg gewoon de ijdelheden van anderen te hanteeren (hij heeft dan ook zijn leven doorgebracht eerst op de schoolbanken, toen op het dek van zijn schuit, en daarna met die lieve huurvrouwen en sympathieke dronkenlappen die zijn boeken ons doen liefhebben); hij heeft dan ook zijn begeerlijkheden als letterkundige tentoongespreid met een gemis aan tact, zooals men het tot heden nog niet kende."

Verder: „O, blijkbaar moet men dien „zielstoestand" toeschrijven aan de eenzaamheid waarin Loti zijn aardig genie heeft ontwikkeld, en ook aan eene overprikkelde ijdelheid, zooals men ze wel meer opmerkt bij menschen die in een milieu leven, waar hun verdienste niet geheel tot haar recht

komt. Men kan er uit opmaken dat de jonge man, vóór zijn groot succes, dikwijls op zijn schip mededingers heeft moeten hooren prijzen, die men ten onrechte boven hem stelde. Zijn kameraden hadden zeker moeite om een groot man te zien in dat luitenantje, waar zij gewoon mee omgingen. De rede van gisteren is als 't ware de plaats waarin Loti de langdurige verbittering, de krenking van zijn eigenliefde heeft uitgestort."

Barrès eindigt het artikel:

„Is Loti, door dat betreurenswaardig discours, eigenlijk verminderd? Volstrekt niet. Men kent hem nu, uit intellectueel oogpunt, geringe waarde toe, maar dat was wel te verwachten; en, daar hetgeen ons van het begin af in hem heeft bekoord, zijn fijngevoeligheid was, en men deze gisteren weer als zeer levendig, zeer prikkelbaar, zeer persoonlijk heeft kunnen erkennen, hebben wij des te meer redenen om hem onder de echte, oprechte schrijvers te rangschikken. Als letterkundige heeft hij gedecideerd al de gebreken van het slag; alleen toont hij ze met wat meer onhandigheid, omdat hij zijn succes geniet als een kind. En juist de kinderlijkheid (misschien heeft hij ze in zijn laatste boeken wat overdreven) was het heerlijk geheim, waardoor de mooie zeeman, die de talrijke genoegens van den mannelijken leeftijd met al de frischheid en aanhaligheid van een baby wist te vereenigen, ons heeft bekoord."

En de correspondent van het *Journal de Bruxelles* profiteerde ervan om anecdoten te vertellen over Loti's ijdelheid en verwaandheid, over zijn recipieeren bij Madame Adam, omringd door een staf van zeeofficieren, alsof hij de heer des huizes geweest was; over de verkwisting waarmede hij overal te pas en te onpas zijn portretten ronddeelde, in allerlei costumes, als Turk aan de poort van het moskeetje dat hij bij zijn villa te Rochefort heeft laten bouwen, als académicien, als marine-officier, in négligé, in costume Louis XV op een bal dat hij

zelf gaf, als Pharao op een bal bij Madame Adam, zelfs in vrouwencostuum. De correspondent beweerde ook dat Loti zich schilderde, zijn wenkbrauwen bijteekende, en dat zijn kajuit aan boord van de *Formidable* rijker aan kunstmiddelen was dan de toiletkamer eener mondaine. Ook was die „broeder Yves”, die Bretonsche matroos, dien hij aan den drank ontworsteld had, een werkelijke lastpost voor Loti's vrienden. Als hij bij Daudet en anderen aan tafel genoodigd werd, moest de matroos, in blauwe wol en gestreept tricot, daar meekomen; 's avonds bij de voorstelling in den *Chat Noir* had Loti, klein, somber, stil, smal, minachtend, naast zijn grooten, dikken, rooden, uitbundig lachenden matroos, iets van een weduwnaar, die zijn zoontje naar de poppenkast laat kijken en eigenlijk alles ver beneden zich vindt.

Een dag later werd het nog erger. Pierre Loti had van Zola en diens volgers gezegd:

„Als groote vuren van rot stroo; dat men aansteekt, verspreiden zij een dikken rook, die alles verduistert. De veroordeeling van het naturalisme ligt ook hierin, dat het zijne onderwerpen alleen neemt uit die heffe des volks in de groote steden, waar zijn schrijvers gaarne vertoeven. Nooit hebben zij iets anders bestudeerd dan dien modderpoel, die heel speciaal en heel beperkt is; dan generaliseeren zij grenzeloos het daarin door hen waargenomene en vergissen zich schromelijk. Die menschen uit de groote wereld, die zij trachten ons te schilderen, of wel die boeren en arbeiders, allen gelijkend op volkje op de bals van Belleville uitgezocht, zijn onwaar. Die volkomen grofheid, dat cynisme, dat met alles den spot drijft, zijn ziekelijke verschijnselen, eigen aan de Parijsche barrière; ik, die van buiten uit de ruime frissche lucht kom, ik ben er zeker van. En daarom is het naturalisme, zooals men het op dit oogenblik verstaat — ondanks het monsterachtig talent van eenige schrijvers van die school

— bestemd om, zoodra de ongezonde nieuwsgierigheid, die het staande houdt, verzadigd is, te vergaan.”

Vernemende, dat Zola de zitting der Académie had bijgewoond, schreef Loti nu den naturalist het volgend briefje:

„Ik verneem van mijn vrienden, dat u gisteren bij de zitting van de Académie waart. Ik wist het niet; had ik u gezien, dan had ik u de kleine onaangenaamheid bespaard de passage omtrent het naturalisme te hooren. Nu ik voor eens in mijn leven in de gelegenheid was, een eenigszins geruchtmakende geloofsbelijdenis af te leggen, heb ik het mijn plicht geacht, volkomen oprecht te zeggen, wat ik meende. Werkelijk, ik vind, dat ge u vergist, en dat ge de menschen ziet, zooals ze niet zijn. Daarenboven doet ge ze zoo zien aan de schrijvers die in uw spoor loopen en aan duizenden lezers die u volgen. Dit belet mij echter niet, wees er overtuigd van, uw talent, dat geniaal en onmetelijk is, te bewonderen. En als ik u gisteren persoonlijk gekwetst had, zou mij dat zeer spijten.”

Zola's antwoord was een welverdiend lesje.

„Uw brief heeft mij zeer getroffen; ik dank er u voor en verzoek u, wel te gelooven dat ik er noch wrok, noch geraaktheid over gevoel. Alleen spijt het mij, dat men u een fout heeft laten begaan, waarover u later spijt zult hebben. Het spijt mij namelijk, dat een der onzen — u zijt toch een der onzen en zult dat blijven — aldus de groote letterkundige beweging onzer dagen in haar uitgebreiden en veelzijdigen arbeid heeft miskend. Men had mij gezegd dat u ons zoudt aanvallen; ik meende dat te moeten gaan hooren. En laat mij u zeggen, dat het noch uwer, noch mijner waardig zou geweest zijn, als u, die woorden bedoelend, ze hadt wegge laten omdat ik er bij was.”

Men vond, dat Zola het waardigst uit den strijd was gekomen. Toen het gedrukte *discours* in 't geheel niet op het uitgesprokene geleek, meende men dat Loti's rede onder de

voorafgaande censuur der Académie vreeselijk verminkt, en hij dus als slachtoffer te beklagen was; in den *Temps* verscheen een vergelijking tusschen de verschillende lezingen. Maar ook dit werd tegengesproken — zelfs officieel door Jules Simon — en de slotsom van het debat was, dat Loti als académicien met veel minder glorie omstraald vertrok dan hij gekomen was.

Ter wille van de volledigheid was het noodig, deze onaangename phase in Loti's leven te vermelden. Voor een deel is de netelige toon van het discours wellicht aan Jean Aycard toe te schrijven, die met de Académie, met het Théâtre Français en de Parijsche wereld op een gespannen voet is, en bij wien Loti een week of wat heeft gelogeed; maar hoe verdwijnt deze geheele episode uit de aandacht, bij het eenvoudig herlezen van een paar bladzijden uit *Le mariage de Loti* of *Pêcheur d'Islande*. Een geheel andere persoonlijkheid rijst terstond voor ons op, intiem en in den vreemde thuis, avontuurlijk en vol sentiment, filosoof en hartstochtelijk, wereldwijs, beminnelijk en naief, na weinige bladzijden een goede bekende en in geen enkel opzicht verwant aan de letterkundige coterieën onder den koepel van het Institut.

Deze Loti is ons eigenlijk onderwerp, en toch, hem te bespreken, hoe sterken indruk ook zijne persoonlijkheid maakt, heeft zijn eigenaardige moefelijkheid. Het innemende toch van zijn werken, samengesteld uit iets pikants, iets melancholieks, iets kleurigs en iets filosofisch, is zoo subtiel verspreid, dat het zich eigenlijk niet op de gewone wijze laat nasporen en aanwijzen; het schijnt er, als de attar boven de Indische rozenvijvers, boven te zweven, of, — gelijk Chantavoine zeide, — door feeënhanden er losjes overheen gestrooid, onafhankelijk van den inhoud zijner volzinnen zelf. Van een spannende intrige is nergens sprake, behalve als men wil in *Pêcheur d'Islande*; het zijn alle indrukken, opmerkingen op zijn hoogst,

amours faciles of minder faciles, kleine trekjes, amusant curieus, exotisch, en met dat al het innerlijkste in ons, nu met edeler, dan met grover aanraking streelend.

Loti willende citeeren zelfs merkt men op, dat menige bladzijde, die ons in de herinnering onvergetelijk, volmaakt schijnt, bij het naslaan eigenlijk het nalezen nauwelijks waard is; een deel van haar aantrekkelijkheid lag in het vorige, in het volgende, de woorden zijn op zich zelf niet meer wat zij toen schenen, — het is het wonderpoeder van Chantavoine weer, dat de oude woorden „onuitsprekelijke dingen doet zeggen.”

Een schrijver beschouwende wil men de reeks zijner werken nagaan; maar wonderlijk weinig variatie in het samenvatten van den indruk kunnen die van Loti opleveren. En toch geven zij een impressie van onuitputtelijken rijkdom, rijkdom in alles, in sensaties, in natuurtooneelen, in typen van personen, in gedachten, in tinten, in geuren, in overpeinzingen, het ontrolt zich eindeloos kleurig, en telkens afwisselend. Neemt men een van Loti's minste werken wat diepte betreft, *Madame Chrysanthème*. Ieder der vele personen is een ander étagère-poppetje met zijn eigen zonderlinge minutieuse maniertjes, zijn kleine egoïsmetjes en kleine vriendelijkheden, alles klein, maar talloos, en boven alle zweeft het zacht weemoedig philosophisch pessimisme, een kleine smart, die met zich zelf bijna den spot drijft. Als voorbeeld zij juist dit werk even nagegaan. Loti komt in Japan aan (wat is het tenteerend, te beproeven die vier bladzijden van de baai van Nangasaki te vertalen) hij heeft plan er voor de maand van zijn verblijf een vrouwtje te zoeken. Men heeft hem een Japanner gerecommandeerd, die daarin doet, mijnheer Kangourou, en hij spreekt dezen in een theetuin. Kangourou overlegt. Juffrouw Anjer is pas den vorigen dag de vrouw geworden van een Pruisisch officier; juffrouw

Abrikoos is de dochter van een heel rijk koopman, zij zal heel duur zijn, maar zij heeft op school een prijs behaald voor Japansche poëzie, en kent tweeduizend letters; juffrouw Jasmijn is juist wat mijnheer noodig heeft; vijftien jaar en van goede familie. Een paar dagen later wordt Loti samengebracht met juffrouw Jasmijn; het jonge meisje komt, keurig gekleed, in lichtgrijze zijde, met ceintuur van mauve satijn, en een aigrette van zilveren takjes in het haar, omringd door vader, moeder, tantes, ooms, neven en nichten, buurdames, alle feestelijk uitgedost en vol complimenten, als eene welopgevoede, deftige familie; helaas, zij bevalt hem niet. Teleurstelling van de familie, maar zonder heel veel gekrenktheid; mijnheer Kangourou zal een ander zoeken, als plotseling Yves (de matroos door Loti van den drank gered, zijn onafscheidelijke gezelschap) onder het gezelschap terzijde een allerliefst meisje opmerkt. Loti wenkt den makelaar, en denzelfden avond nog komt in plaats van de familie van juffrouw Jasmijn, de familie van de kleine madame Chrysanthème bij hem bruiloft houden. Het contract wordt geteekend voor een maand, en het jonge paar betreft een allerliefste woning in de bovenstad. Dit is het begin. Loti heeft moeite om in madame Chrysanthème te gaan belangstellen, hij vindt haar lief, maar vrij vervelend; hij begrijpt noch waarom zij vroolijk, noch waarom zij saai, noch waarom zij vriendelijk is. Zij zullen elkaar niet begrijpen, nooit. Zij speelt op de gitaar, vult de vazen met bloemen, zij ontvangt Loti's vrienden en haar vriendinnen, samen gaan zij uit naar de pleziertuinen en tempelkermessen, zij leven als man en vrouw in het mooie, bloemrijke, zuidelijke land, tusschen al die andere poppenmensen, de vrome mevrouw Pruim, de huisheer mijnheer Suiker, de aardige veertienjarige mousmés Sneeuw, Blauwklokje, Jonquille en Maan; maar Loti en madame Chrysanthème worden niet intiemer dan zij waren. Een oogenblik schijnt het, alsof Yves en Chrysanthème wel sympathie voor

elkaar hebben; dan komt er wat belangstelling te midden der poppenwereld. Tegen het einde van de maand gaat men, met Loti, door al de vriendelijkheden en zorgen van het jonge, oplettende huishoudstertje, met haar kiesche attenties en beleefdheden, aan een weinig sympathie gelooven; tegelijk waagt Loti een bescheiden toespeling tegenover Yves, en zijn hartelijk antwoord: „Maar, frère, ze is immers van u!” stelt hem en ons gerust. Er komt een wolkje, als van droefheid, over het voorhoofd van het jonge vrouwtje, en bijna gaat Loti tegen het eind behalve haar aardig zingen, haar kusjes, haar theezetten en huiselijkheid, haar mooie toiletjes, haar vroolijk gesnap, ook haar hartje betreuren en met spijtscheiden. Maar hij keert nog even van boord terug en komt beneden aan de trap. Wat hoort hij?

„Ik sluip naar boven en blijf stilstaan; daar boven in mijn woning wordt gezongen.

Het is wel de stem van Chrysanthème, en het liedje klinkt vroolijk! Ik weet niet wat ik moet denken, ik ben plotseling verkoeld, en bijna spijst het mij dat ik de moeite gedaan heb, te komen.

Er is een geluid bij, dat ik mij niet kan verklaren: dzinn! dzinn! en een geklink als van zilver, heel zuiver, alsof geldstukken met kracht tegen den vloer geslingerd worden. Ik weet wel, dat dit trillend huisje van droog gelakt hout alle klanken sterker maakt, even goed in de middagstilte als in den nacht; maar toch, ik ben nieuwsgierig wat mijn mousmé daar kan uitvoeren. — Dzinn! dzinn! Amuseert zij zich met raketten, of met het „paddenspel,” of met kruis of munt?

Niets daarvan. Ik meen het geraden te hebben, — en ik klim verder, op handen en voeten, voorzichtig als een Roodhuid, om het laatste plezier te genieten, haar te verrassen.

Zij heeft mij niet hooren aankomen. In onze groote kamer, die nu geheel leeg, gestoft, helder wit is, waar de klare zon

en de lauwe wind binnenkomen, met de gele bladen uit den tuin, zit zij alleen, den rug naar de deur gekeerd; zij is in wandeltoilet, straks gaat zij naar haar moeder, haar rose parasol ligt naast haar.

Daar op den grond liggen uitgespreid al de mooie blanke piasters, die ik haar, volgens ons contract, gisteren avond gegeven heb. Met de zaakkennis en de handigheid van een ouden wisselaar zit zij ze te betasten, om te keeren, gooit ze om en om op den vloer, en laat ze met een hamertje, dat daar speciaal voor is, flink aan haar oor klinken, — aldoor onder het zingen van een aardig liedje als van een mijmerend vogeltje, een liedje dat zij intusschen improviseert.....

Werkelijk, het is nog Japanscher dan ik mij had kunnen verbeelden, dat laatste tafereeltje van mijn huwelijk! Ik krijg lust om te schateren... Wat ben ik naief geweest, mij te laten beetnemen door die paar nette woorden die ze gisteren avond onder het naar huis wandelen sprak, door dat vrij aardige volzinnetje, om twee uur, verfraaid nog door de morgenstilte en al de bekoring van den nacht. Komaan, evenmin voor Yves als voor mij, evenmin voor mij als voor Yves is er ooit iets omgegaan in dat kleine hartje.

Als ik genoeg gekeken heb, roep ik:

— Hé! Chrysanthème!

Zij kijkt om, verlegen; zij bloost tot achter de ooren, dat ik haar aan dat werk gezien heb.

Toch is het verkeerd dat zij verlegen is, — integendeel het doet mij goed. De vrees dat ik haar droefgeestig achterliet, had mij bijna een beetje verdriet gedaan; ik heb veel liever dat dit huwelijk afloopt als een grap, zooals het begonnen is.

Een goed idee was dat van je, zeg ik, een voorzorg die men altijd moest nemen in uw land, waar zooveel kwaadwilligen verstand hebben van het namaken van munten. Haast je, er mee klaar te komen, vóórdat ik heenga; en als

er valsche bij mochten zijn, zal ik er andere voor geven.

Maar neen, zij wil niet voortgaan terwijl ik er bij ben. Dat dacht ik ook wel; daarvoor is zij te beleefd, door erfelijkheid en opvoeding, te correct, te Japansch."

Als hij vertrekt heeft Chrysanthème weer een afscheidsgesicht vol beleefde smart, en als Loti de baai van Nangasaki verlaat, herhaalt hij met eene variant het gebed dat de vrome mevrouw Pruim iederen morgen voor een harer huisgoden opdreunde:

„— O Ama-Terrace-Omi-Kami, wasch mij heel schoon van dit kleine huwelijkje, in de wateren van de rivier Kamo..."

Het geheele verhaal (het geheele prachtig geïllustreerde boek *Madame Chrysanthème*) is vol bloemen en scherts en parasols en waaiers en kamerschutten en theehuizen en poppetjes, curieus en bekoorlijk, gelakt, geschilderd, geparfumeerd, — maar de slot-impressie resumeert hetgeen er reeds hier en daar uit opgestegen is, een vage melancholie, een gevoel van het ijdele, voorbijgaande van het leven en zijn schoonheden, geheel dezelfde impressie die Loti's andere diepere werken geven: *Le Mariage de Loti*, *Aziyadé* en *Pêcheur d'Islande*.

Maar *Le Mariage de Loti* en de andere hebben op de *Madame Chrysanthème* voor, dat de heldinnen aan Loti haar hart geven, en dat hij er in slaagt, door raadselen en zonderlingheden heen, deze harten wel te begrijpen en door het hart de geheele menschelijke natuur. De huwelijken beginnen er niet met een makelaar, zij eindigen er niet met geld tellen; beiden of een van beiden, Loti of zijn geliefde, heeft de illusie gehad, dat het voor de eeuwigheid was. Aziyadé sterft, Rarahu blijft achter, aan beider leven blijft iets van Loti's hart en van dat des lezers hechten, beiden zijn weemoedige, zachte herinneringen ook voor ons. Ziehier de ontmoeting met de teedere Aziyadé:

„Op een mooien voorjaarsdag, een van de eerste dagen dat wij vrij mochten rondloopen in Salonika en Macedonië, kort na de moordtooneelen, drie dagen na het ophangen der schuldigen, tegen vier uur 's namiddags, geschiedde het dat ik bleef stilstaan voor de gesloten deur van een oude moskee om te kijken naar een gevecht tusschen twee ooiëvaars.

Ik meende zoo volkomen alleen te zijn, dat het een zonderlinge impressie op mij maakte, toen ik vlak bij mij, achter dikke ijzerstaven, het bovengedeelte van een menschenhoofd zag, twee groote groene oogen, de mijne aanstarend.

De wenkbrauwen waren bruin, licht gefronsd, bijna aan elkaar sluitend: de uitdrukking van dien blik was een mengsel van energie en naïeveteit, iets als de blik van een kind, zoo frisch en jong.

De jonge vrouw, die die oogen bezat, stond op en toonde tot aan den gordel haar figuur, gewikkeld in den ronden Turkschen mantel (feredgé) met lange strakke plooiën. De mantel was van groene zijde, met zilverborduurzel versierd. Een witte sluier omhulde zorgvuldig het hoofd, en liet alleen het voorhoofd en de groote oogen open. De oogappels waren werkelijk groen, van dat zeegroen dat de Oostersche dichters van ouds bezingen.

Deze jonge vrouw was Aziyadé.”

Later: „Aziyadé spreekt weinig; zij glimlacht veel, maar lacht nooit. Haar voetstap maakt niet het minste gedruisch, hare bewegingen zijn souple, golvend, rustig, onhoorbaar. Zij is er juist het geheimzinnige persoontje naar, om met het komen van den dag te verdwijnen, en met den nacht terug te keeren, op het uur der djinns en der verschijningen.

Zij heeft iets visioenachtigs, het is alsof zij op de plaats waar zij doorgaat, een lichtglans achterlaat. Men zoekt een stralenkrans rondom haar ernstig kinderkopje, en vindt er ook een, wanneer het licht valt op heel dunne onwillige haartjes, die allerliefst om haar voorhoofd en haar wangen heenkrullen.

Zij beschouwt die onwillige haartjes als heel ongepast, en brengt iederen morgen een uur door in vruchteloze pogingen om ze glad te strijken. Dit werk en het oranjeverven van haar nagels zijn haar twee voornaamste bezigheden.

Zij is lui, zooals alle vrouwen die in Turkije worden opgevoed; toch kan zij borduren, rozenwater maken en haar naam schrijven. Zij schrijft dien naam overal op de muren, zoo ernstig alsof het een gewichtige operatie betrof, en breekt er al de punten van mijn potlooden op.

Aziyadé deelt mij al haar gedachten mee, meer met haar oogen dan met haar mond; hun uitdrukking is verbazend afwisselend en bewegelijk. Zij is zoo sterk in de pantomime der oogen, dat zij nog veel minder zou kunnen spreken, of zelfs in 't geheel niet.

Vaak gebeurt het haar, dat zij op sommige toestanden alleen antwoordt door gedeelten uit een Turksch liedje te zingen, en die wijze van citeeren, die bij een Europeesche vrouw smakeloos zou schijnen, heeft bij haar een zonderlinge Oostersche bekoorlijkheid.

Haar stem is diep, ofschoon heel jong en frisch; zij kiest trouwens altijd de diepste tonen, en de geaspireerde woorden der Turksche taal doen haar soms heel hard en rauw schijnen.

Aziyadé is achttien of negentien jaar. Zij is in staat, zelf en plotseling groote besluiten te nemen en ze daarna uit te voeren, het koste wat het wil, tot den dood toe."

En nu de dag vóór het afscheid:

„Men had, volgens den traditioneelen vorm en kleur, Aziyadé haar Turksche koffie gebracht in een blauw kopje, ongeveer zoo groot als een eierdopje, op koperen voetstuk.

Zij scheen nu kalmer en zag mij met een glimlach aan; hare heldere droevige oogen vroegen mij vergiffenis voor die menigte menschen en dat geraas. Als een kind, dat gevoelt een dwazen streek gedaan te hebben, maar ook weet dat men het alles vergeven zal, vroeg zij genade, met oogen die meer

overredende bekoorlijkheid hadden dan eenig menschelijk woord.

Zij had voor dien laatsten avond een toilet gemaakt, dat haar een vreemde schoonheid gaf. De Oostersche rijkdom van haar costuum stak nu af bij het aanzien van onze woning, die weer somber en ellendig geworden was. Zij droeg een van die buisjes met lange panden, die de Turksche vrouwen van onze dagen bijna niet meer kennen, van violette zijde met gouden rozen bezaaid. Een pantalon van gele zijde viel op hare enkels tot aan hare kleine voetjes in de gouden muiltjes. Haar hemd, van Broessaasch gaas met zilver doorstreept, liet haar ronde armen zien, mat en amberkleurig, met rozen-essence ingewreven. Haar bruine haren waren in acht vlechten verdeeld, zoo dik, dat twee ervan voldoende waren geweest om een Parijsche schoonheid gelukkig te maken. Zij pronkten naast haar op den divan uitgespreid, met gele linten aan het eind samengeknoot en doorvlochten met gouddraad, als bij de Armenische vrouwen. Eene massa andere korte haren, de weerspannige, vormden om haar ronde wangen een stralenbundel, warm, bleek goud. Donkerder ambertinten omringden haar oogleden, en hare wenkbrauwen, gewoonlijk dicht bij elkander staande, waren nu geheel aan een, met eene uitdrukking van diepe smart.

Zij had de oogen neergeslagen, en men raadde alleen onder hare wimpers haar groote groene oogappels, naar den grond gewend. Hare tanden waren opeen geklemd, hare roode lippen, half geopend, hadden de zenuwachtige trekking, die ik wel meer bij haar had opgemerkt. Deze beweging zou een andere vrouw leelijk gemaakt hebben, zij werd er mooier door; het bewees bij haar bezorgdheid, smart, en liet haar twee rijen gelijke witte pareltjes zien. Men zou zijn ziel verkocht hebben om die witte pareltjes te kussen, en het hoekje van die roode lippen, en dat tandvleesch als het vleesch van een rijpe kers.

En ik bewonderde mijn meisje; ik doordrong mij, in dit uiterste uur, van haar geliefde trekken, om ze in mijn herinnering te griffen. Het oorverscheurend geraas van die muziek, de gekruide rook van het narghilé, bracht zachtkens den roes aan, dien echten Oosterschen roes, die vernietiging van het verleden meebrengt, en vergeten van de sombere uren des levens....

En die onzinnige droom drukte zich vast in mijn geest, alles vergeten en bij haar blijven, tot het kille uur van de ontgoocheling of den dood....”

Aziyadé is de eerste in Loti's leven; dan volgt, op Tahiti, de kleine Rarahu uit *Le Mariage de Loti*. Haar portret toont, hoe weinig hij zich herhaalt.

„Zij was juist veertien jaar geworden. Het was een allerzonderlingst wezentje, dat haar doordringende wilde bekoring uitoefende buiten alle conventioneele schoonheidsregelen, zooals de Europeesche volken die aangenomen hebben.

Nog heel klein was zij door haar moeder op eene lange prauw gezet, die naar Tahiti zeilde. Zij had van haar verloren eiland niets anders behouden dan de herinnering aan de groote verschrikkelijke rots die er overheen hangt. De silhouet van dezen bazaltreus, als een monsterachtige paal midden in de Zuidzee geplant, was in haar kopje blijven hangen als eenig beeld van haar vaderland. Rarahu herkende hem later met zonderlinge aandoening in Loti's album; deze toevallige omstandigheid was de eerste oorzaak van haar groote liefde voor hem.

Rarahu was een klein schepseltje, dat op geen ander geleek, ofschoon zij een volmaakt type was van dat ras der Maori's, dat de archipels van Polynesië bevolkt en voor een der mooiste van de wereld doorgaat, een afzonderlijk, geheimzinnig ras, waarvan men de herkomst niet weet.

Rarahu's oogen waren rossig zwart, vol exotische kwijning,

vleiende zachtheid, als die van jonge katten, als men ze liefkoost; hare wimpers waren zoo lang, zoo zwart, dat men ze voor geverfde veeren had kunnen houden. Haar neus was kort en fijn, als die van eenige Arabische gezichten; haar mond, een beetje dikker en breeder dan het klassieke type, had diepe hoeken, allerliefst gevormd. Als zij lachte zag men al haar tanden tot achteraan, zij waren wat groot, wit als wit email; de jaren hadden ze nog niet veel gepolijst, zij hadden dus nog de lichte voren van de kindsheid. Haar haren, naar sandelhout geurend, waren lang, sluijk, een beetje ruw; zij vielen in zware massa's op haar ronde bloote schouders. Een gelijke rossige tint, naar steenrood zweemend, de tint van de lichte terra-cotta's van het oude Etrurië, was over haar geheele lichaam gespreid, van boven van haar voorhoofd tot aan de puntjes van haar voetjes.

Rarahu was klein, wonderfraai gevormd, wonderfraai geëvenredigd; hare borst was effen en glad, hare armen volmaakt als antiek.

Om haar enkels stelde een licht tatoeërsel, blauw, beenringen voor; op haar onderlip waren drie blauwe dwarsstreepjes, bijna onzichtbaar, als bij de vrouwen op de Markiezen-eilanden, en op het voorhoofd een nog bleeker tatoeërsel, een diadeem.

Hetgeen het meest in haar het ras kenmerkte, waren de uiterst dicht bij elkander staande oogen, — boven op liggend als bij alle Maori's; in haar vroolijke lacherige oogenblikken gaf die blik aan haar kindergezicht iets ondeugend slims als een jonge aap. Was zij ernstig of treurig, dan was er iets in haar, dat men niet beter kan beschrijven dan door deze woorden: Polynesische gratie."

De eerste ontmoeting is een allerliefst tafreeltje:

„Het was tegen den middag, op een dag van windstilte en hitte, dat ik de eerste maal in mijn leven mijn vriendinnetje Rarahu zag. De jonge Tahitische vrouwen, die gewoonlijk aan

de beek Fatoua kwamen, lagen, door slaap en warmte overmand, aan den oever, op het gras, met de voeten even in het heldere frissche water. De schaduw van het dichte groen lag op ons, loodrecht en onbewegelijk; groote zwartfluweelen kapellen, met groote donkerroode oogvlekken op de vleugels, fladderden langzaam rond of bleven op ons rusten, als waren hun zijdeachtige vleugels te zwaar van afmattende onbekende genren; heel zachtjes gaf ik mij over aan dat weeke leven, ik weerstreefde niet de bekoring van Oceanië.

Plotseling gingen midden op den achtergrond de mimosa's en goyavestruiken open; men hoorde een licht geruisch van schuivende bladeren, — en twee kleine meisjes kwamen op, het tooneel bekijkend als muizen die uit hun gaten komen.

Zij droegen kransen van bladeren op het hoofd, als beschutting tegen de zon, om de lenden hadden zij pareos, smalle doeken, donkerblauw met gele strepen; haar bruine torso's rank en naakt, haar haren lang, zwart en loshangend.

Geen Europeanen, geen vreemdelingen, niets verontrustends in het gezicht.... De twee meisjes, gerustgesteld, kwamen onder den waterval liggen, die druk ruischend om haar heen begon te spatten.

De mooiste van de twee was Rarahu, de ander Tiahoui, haar vriendin en vertrouwde....

Toen greep Tetouara ruw mijn arm, mijn mouw van marineblauw laken, met het gouden galon, — lichtte hem hoog uit het gras, waarin ik verscholen lag, en schudde hem, met een onnavolgbare uitdrukking van grappigheid, heen en weer als een vogelverschrikker.

De twee schepseltjes, als musschen die een baviaan zien, vlogen verschrikt weg — en dat was onze presentatie, onze eerste kennismaking....”

Zoo bladerend zouden wij nog gaarne het een en ander geven, om niet enkel in adjectieven te vervallen; alleen: of

schoon het overbrengen van Loti's taal, eenvoudig en helder, eigenlijk niet moeilijk is, verliezen de stukken, uit hun kleurig kader genomen, een goed deel van hun cachet. Toch voegen wij er nog bij het negerinnetje uit Senegal, dat in *Le roman d'un Spahi* geteekend wordt, *Fatou-gaye*, de kleine slavine van de mulattin Cora:

„Zij was pas kort geleden naar Saint-Louis gebracht en als slavine verkocht door de Mooren van den stam van Douaïch, die haar bij gelegenheid van eene razzia in het land der Khassonka's hadden buitgemaakt.

Om haar ondeugendheid en schuwe onafhankelijkheid had men haar maar een heel gering plaatsje onder het dienstpersoneel des huizes aangewezen. Men beschouwde haar als een lastig dier, een nuttelooze kostgangster, een schadekoop.

Ze had nog niet geheel den huwbaren leeftijd, waarop de negerinnen te Saint-Louis het gepast achten zich te kleeden, bereikt, en wandelde dus meest in een schelpen colliertje, met een snoertje kralen om de heupen. Haar hoofd was onberispelijk geschoren, op vijf heel kleine lokjes na, die tot koordjes gevlochten en met gom opgesteven waren, vijf steile staartjes, die op geregelde afstanden van het voorhoofd tot in den nek omhoog rezen. Ieder van die piekjes eindigde in een roode kraal, behalve de middelste, die in iets veel kostbaarders uitliep, een heel oude gouden zechien, die zeker per karavaan naar Algerië was gekomen en heel lange, ingewikkelde tochten door Soedan gemaakt had.

Zonder dit wonderlijke kapsel, had men moeten opmerken, hoe regelmatig *Fatou-gaye's* trekken waren. Het type der Khassonka's zoo zuiver mogelijk: een fijn Grieksch gezichtje, de huid glad en zwart als gepolijst onyx, schitterend witte tanden, uiterst levendige oogen, twee groote gitten oogappels steeds in beweging, rechts en links rollend op het blauwig wit, tusschen de zwarte oogharen.

Als Jean bij zijn maîtresse, de mulattin Cora, uitkwam, ontmoette hij vaak het kleine wezentje.

Zoodra zij hem bemerkte, rolde zij zich in haar blauwen heupdoek, haar feestgewaad, en trad glimlachend vooruit; met het schrale fluitende geluid der negerinnen, in zachte, liefkoozende stembuiging, het hoofd gebogen, met vleiende gebaren, als een verliefd zwart aapje, zeide zij:

„*May man coper, souma toubad* (geef mij koperstuk, mijn blanke.)

Dat was het gewone deuntje van alle kleine meisjes op Saint-Louis, Jean was er aan gewoon. Als hij in goed humeur was en een sou in zijn zak had, gaf hij dien aan Fatou-gaye.

Dat was ook niet het opmerkelijke van het avontuur, maar wel, dat Fatou-gaye, in plaats van er suikergoed voor te gaan koopen, zooals een ander zou gedaan hebben, stil in een hoekje kroop en daar de sous van den Spahi zorgvuldig in de zakjes van haar amuletten ging naaien.”

Jean heeft Fatou-gaye geschaakt en is sedert een paar jaar haar meester. Zij is heel wat vooruitgegaan.

„Zij was nu heel mooi geworden, Fatou-gaye. Als zij liep, souple en rank, met dat wiegen op de heupen, dat de Afrikaansche vrouwen aan de groote katsoorten in haar land schijnen ontleend te hebben, als zij voorbijging met een draperie van wit neteldoek als een peplum over haar borst en haar ronde schouders gelegd, was zij iets antiek volmaakts; als zij sliep, met de armen boven het hoofd, had zij het gracieuse van een Grieksche amphora. Onder dat hooge kapsel van amber nam haar fijn regelmatig gezicht soms iets van de geheimzinnige schoonheid van een afgodsbeeld aan; haar groote oogen van blauwachtig email, half gesloten, de glimlach op haar zwart gelaat, langzaam haar witte tanden ontblootend, dat alles had eene negerachtige gratie, eene zinnelijke bekoring, eene macht van stoffelijke verleiding, iets onuitsprekelijks, dat aan den aap, de jonge maagd en de tijgerin

verwant scheen, — en door de aderen van den spahi een onbekende verrukking deed vloeien.”

Ik zou hier iets willen bijvoegen uit *Pêcheur d'Islande*, maar dit werk staat zoo afzonderlijk in Loti's *oeuvre*, zoo meesterlijk en zich zelf geheel, dat ik niet zou weten wat te kiezen zonder aan den indruk te kort te doen. „Gaud Mével” en „le fils Gaos” vormen er een geheel met de vijf of zes prachtige zee-tafereelen en deze weer zijn geheel doordrongen van de persoonlijkheid der helden; elke bladzijde die men uit dit boek, uit één stuk geschreven, afzonderlijk zou nemen, moet geschonden schijnen.

Toch ook de bovenaangehaalde gedeelten kunnen nauwelijks eene verklaring geven van den buitengewonen wiegenden, streelenden indruk, dien Loti's romans maken. De gedachte ligt voor de hand, eens een paar landschappen van Fransche dichters met die van Loti te vergelijken. Bernardin de Saint-Pierre's *Paul et Virginie* en nog veel meer zijn *Harmonies de la nature* zijn, wat de werking der natuurtooneelen, door den dichter ondergaan, betreft, wel met Loti te vergelijken, maar als men de landschappen naast elkaar legt, is het verschil niet karakteristiek genoeg om ze met eenig relief tegenover elkaar te doen uitkomen. Chateaubriand zou bijna nog beter gaan; maar ook hij verliest naast den modernen en schijnbaar brutalen Loti niet zooveel als men zou verwachten. Het is omdat Loti, zoowel als Saint-Pierre en de dichter van *René* en *Atala*, sentiment en kleur dooreenmengt. Leest men naast Loti eenige bladzijden over het Oosten van Théophile Gautier, Esquiros, About, Mérimée, Fromentin, De Amicis, dan is het verschil (niet in woorden, maar in stemming) veel opmerkelijker; zij schijnen bonter, harder, uitwendiger, veel verder van ons dan Loti of Chateaubriand. Misschien zou men in Loti's jeugd, voor een groot deel aan de kust en in de eenzaamheid — aan den eenen kant de zee, aan

den anderen de Landes, de heiden (*Le roman d'un enfant*) — doorgebracht, eene verklaring kunnen zoeken voor die verwantschap met Chateaubriand, die op een kasteel bij St. Malo werd opgevoed, en met Bernardin de Saint-Pierre, die te Hâvre geboren werd. Gustave Frommel (*Esquisses contemporaines*, Lausanne) een niet zeer sympathiek beoordeelaar, die in Loti's karakter ten zeerste het gemis aan wilskracht en moreel zelfbewustzijn betreurt, merkt op, eenigzins knorrig, dat in *Mon frère Yves* men niet goed weet of Yves, of Bretagne, of de zee de held van het boek is. Met nog meer recht kan men in *Pêcheur d'Islande* de zee de hoofdpersoon noemen; en ook in *Fleurs d'Ennui*, in *Le Mariage de Loti* encadreert zij alles. Maar wat in Bernardin de Saint-Pierre en in Chateaubriand telkens treft, is ook juist de alomtegenwoordige majesteit der zee, met haar murmelende grijsheid, haar drijven tot overpeinzing, haar grootschheid; er is een „orkaan te Isle de France” in *Paul et Virginie*, een storm bij Mozambique in de *Harmonies de la nature*, een avondgebed aan boord in *Le génie du Christianisme*, die nu nog, in hun honderdmaal gebruikte en misbruikte woorden, een onuitsprekelijk grootschen indruk maken. De storm op de Chineesche kust, de windstilte en daarna de storm bij IJsland, de middernachtzon op de Poolzee van Loti zijn anders, maar de verwante stemming van den auteur brengt, door den geheel anderen verhaaltrant heen, — met afgebroken zinnen, herhalingen, uitroepen, opzettelijke onachtzaamheden, — een gelijken indruk teweeg als de statig gebouwde perioden der beide vroegere meesters.

Jules Lemaitre, van Loti sprekend, zegt:

„De grootste meesterwerken der litteratuur hebben mij niet zoo aangedaan. Wat is er dan toch in die verhalen van Loti? Want zij zijn overigens heel slordig geschreven, met een beperkten taalschat, in kleine zinnnetjes van eenvoudige constructie. Ge vindt er noch zonderlinge, machtige drama's in

noch subtiële karakterontledingen; alles komt er neer op een liefde, gevolgd door een scheiding, en de personen hebben allereenvoudigste zielen. Veel boeken, oudere en nieuwere, onderstellen heel wat meer inspanning van gedachte, vinding en uitvoering. En met dat al overmeesteren mij Loti's romans; zij bedwingen mij meer dan een drama van Shakespeare, eene tragedie van Racine, een roman van Balzac... Dat juist maakt mij verlegen. Hebben ze dan in zich een toovermiddel, een wonderkracht, iets onbekends of iets dat alleen verklaard kan worden uit wat anders dan uit letterkundige verdienste?

„Het is dit; zijn romans schokken de ziel tegelijk in hetgeen zij meest verfiijnd en in hetgeen zij meest elementairs bezit. Zij raken, als ik het zoo mag uitdrukken, de twee uiterste toetsen van het klavier der sentimenten. Aan den eenen kant hebt ge de zonderlingste voorwerpen voor oogen, ge ontvangt er de nieuwste, zeldzaamste, scherpste indrukken van; en aan den anderen kant hebt ge de natuurlijkste, ruimst menschelijke gevoelens, voor iedereen bereikbaar, ondervonden.”

Mij dunkt, dat die twee uitersten wijzen op de elementen in Loti's wording. Het eene is de zee, het oude huis op het eilandje Oléron, waar hij vaak kwam logeeren, met den grooten grijzen Oceaan er naast, onder den grauwen hemel, met de meeuwen en de schepen, de zeelieden en de oude duinen, de drie oude hugenootsche tantes, streng en ouderwetsch, en later en telkens weer de hernieuwde kennismaking met de zee, die eindelijk zijn geheele leven omlijsten zou. Dit alles berust op dien machtigen eersten indruk, in *Le roman d'un enfant* geschetst:

„Ik zou wel willen trachten me den eersten indruk weer te geyen, dien de zee op mij maakte bij onze eerste ontmoeting, een kort, huiverig tête-à-tête.

Bij uitzondering is dit in mijn zonnige jeugd een indruk van schemering; men kon nauwelijks voor zich uit zien, en

toch was het beeld, zooals het zich toen voordeed, zoo intens, dat het er zich plotseling voor altoos ingrifte. En nu nog gevoel ik een retrospectieve huivering, zoodra ik mijn geest concentreer op die herinnering.

Ik was 's avonds met mijn ouders aangekomen in een dorpje aan de kust van Saintonge, in een visschershuisje, dat wij voor het badseizoen gehuurd hadden. Ik wist dat wij daar gekomen waren voor iets dat „de zee” heette, maar ik had haar nog nooit gezien (ik was zoo klein, dat een rij duinen haar geheel voor mij verborg) en ik was zeer ongeduldig om haar te leeren kennen.

Na den eten dus, tegen het vallen van den nacht, ontsnapte ik, alleen, naar buiten. De frissche, prikkelende lucht rook naar iets heel onbekends, en een zonderling geluid, zwak en toch onmetelijk, rees op achter de kleine zandbergen, waar een paadje heen leidde.

Alles verschrikte mij, dat eindje onbekend pad, die schemering uit de bedekte lucht, en ook het eenzame van dat hoekje dorp.

Toch, gewapend met een groote plotselinge vastberadenheid, zooals de beschroomdste kleine ventjes die soms kunnen gevoelen, ging ik op weg, met vasten stap....

Toen, plotseling, bleef ik staan, verbijsterd, rillend van ontzetting.

Daar voor mij, was iets.... iets sombers en ruischends, dat plotseling van alle kanten tegelijk was opgekomen en zonder einde scheen; eene bewegende uitgestrektheid die mij duizelen deed alsof ik zou neervallen.... Blijkbaar *was dat het*; geen minuut twijfel, zelfs geen verwondering dat *dat het was*, neen, niets dan schrik; ik *herkende* en beefde.

Het was dof donkergroen, bijna zwart; het scheen onbestendig, verraderlijk, verzwelgend; het bewoog en raasde aan alle kanten tegelijk, met een uitdrukking van onheilspellende boosheid. Daarboven strekte zich de hemel uit, egaal donkergrijs, uit één stuk, als een zware mantel.

Heel ver, heel ver alleen, in een onmetelijke verte aan den horizon, bemerkte men een lichtere scheur in de lucht, een streep tusschen den hemel en de watervlakte, een lange lichte reet van licht, bleekgeel....

Dat ik haar aldus kon *herkennen*, de zee, had ik ze dan al meer gezien?

Misschien vroeger al onbewust, toen ik eens, vijf of zes maanden oud, naar het eiland was meegenomen, naar eene oudtante, eene zuster van mijne grootmoeder? Of was zij zoo vaak aangestaard door mijn voorvaders, al die zeelieden, dat ik reeds bij mijne geboorte een vagen weerschijn van hare onmetelijkheid in het hoofd had?...."

Dit is het eene element, en daartoe — en tot den ouden bijbel en de oude zeereizen der ooms en oudooms en grootvaders, en de familiepapieren, de vergeelde correspondentie met de uitgeweken Hugenootsche familieleden, die in vroeger eeuwen te Amsterdam een schuilplaats gevonden hebben, de verzamelingen schelpen en naturaliën, de verhalen der tantes en oude dienstboden — kan men Loti's vage melancholie, zijn allesomvattend droomen, den geduldigen ernst, dien hij wijdt aan schijnbaar zoo weinig intellectueele voorwerpen en personen, terugbrengen. Al de kleine avonturen van *Le roman d'un enfant* passen in dat kader, en heel eigenaardig — voor menig hoofdstukje, juist van die kleine onbeteekenende jeugd-avonturen kan men een pendant vinden in Bernardin de Saint-Pierre's jeugdherinneringen.

Voor het andere element in Pierre Loti's verhalen is minder verwantschap te vinden. Het is essentieel modern. Bernardin de St.-Pierre en Chateaubriand, met al hun reisverhalen, hun tropische indrukken, hun zien van landen en volken, en naëve menschen, lijken er in de verste verte niet op; het is geheel persoonlijk. Het is het stoutmoedig en openhartig brengen van zeer intieme, zeer realistisch menschelijken ondervindingen,

in het volle licht der gedrukte bladzijden. Men zou, als Loti in zijn *Roman d'un enfant* spreekt van eenige verzen van Alfred de Musset, die men op zijne school elkaar tersluiks leerde, geneigd zijn om aan de *Confession d'un enfant du siècle* en *Rolla* te denken, maar toch is met deze Loti's verwantschap al heel gering. Desnoods zou een parallel te trekken zijn tusschen Hassan's droom

Cette ivresse du cœur, si douce à la paresse,
Pâle comme Morphée et plus belle que lui,

en de *Fleurs d'Ennui*, tusschen Byron's *Don Juan* en Loti's hechten aan diverse jonkvrouwen, maar Loti zelf wijst het verband met andere litteraturen af en de overeenkomst is ook al zeer luttel. Geen van de vroegeren verstond als hij het weergeven der korte liefdes, tusschen eene kennismaking en eene scheiding, in al hare wreedheid, het voor den lezer openrijten der vrouwenharten, het vivisecteerden bijna van zijne geliefde in hare schoonheid en hare smart. Hiertoe was de geraffineerdheid van den jongen cosmopolitischen officier, tegelijk met de openhartige naïeveteit van den zeeman en de wonderwerking van zijn fluweelen stijl noodig; hieruit stijgt die impressie van kracht en zoetheid, wreedheid en verleiding, eeuwigheid en vergankelijkheid op, die alles doorgeurt.

Loti's *charme* toch is zeer samengesteld. Jules Lemaitre zeide eens van Sarah Bernhardt, dat zij altoos scheen „van ver te komen.” Hij bedoelde daarmede niet hare Australische reizen, maar de groote provinciën van droomland, de schemerige sprookjeslanden van de blauwe lotus, achter de sterren, waar de feeën in rozenwolken wandelen en de romanheldinnen onhoorbaar zweven. Iets dergelijks heeft ook Loti, met dit verschil, dat hij beweert in wezenlijke lotoslanden geweest te zijn, er zijne sprookjes geleefd te hebben, en zijne heldinnen van droomerige passie, binnend tot stervens toe, in de wonderlijke oogen te hebben gestaard. Toch komen ze niet met

hetgeen wij kennen, overeen, en nauwelijks met hetgeen wij droomen, Rarahu, Fatou-gaye, Aziyadé. Maar daarbij, geheel afzonderlijk ervan en toch er mee gemengd, komen al die kleinigheden van ons natuurleven, intiëmer en openhartiger gezegd dan een ander romanschrijver het doet; die details van eene matrozzennatuur als Yves, waarin Loti ook deelt, en van die andere kinderen der zee, ruw, naief, frisch in hun zwakheid, en vaak heel crû in het toegeven eraan. Deze twee brengen elkaar, in zonderlinge mengeling, nader tot ons; avonturen als van de matrozen te Algiers, als in *Le Roman d'un Spahi*, geven eene vreemde tinteling aan het droomerig waas, couleur du temps, dat er over heen geworpen is. Confidences, zinnelijk of gruwelijk, zooals na een diner, wanneer de dames naar den salon zijn, zee-officieren of Oosterlingen, groene chartreuse sippend, soms van hun reizen kunnen ophalen, doet hij met een enkel woord vermoeden, te midden van *envoies* van poëzie en philosophie gemengd, gelijk Caro of Ernest Renan ze zou kunnen hebben. 't Is alsof men uit den salon een wals van Chopin hoorde door de anecdotes der officieren heen; de bloemen van de tafel geuren met de havana's, de stoelen worden aangeschoven naar den eenen hoek van de tafel, er is in de lucht iets sensueels koppigs en elegisch. Zoo Loti. Zijn werk is oud en jong, kuisch en zinnelijk, gevoelig en pikant, wereldwjs en platonisch tegelijk, wreed en streeleend, een werkelijk onbeschrijfelijke en onnaspeurlijke combinatie. Voeg daarbij den indruk dat dit alles niet gewild, maar echt is, — want Loti's eerste werken, nog jong geschreven, zijn vooral hierin niet minder dan de latere, — en het innemende, overweldigende van zijn talent zal voldoende gekenschetst zijn. Ook vooral de bekoring, door Loti op de lezeressen uitgeoefend, wordt er door verklaard. Er is iets pervers in hare nieuwsgierigheid naar de gesprekken aan die desserttafel; achter een kamerschut verborgen zouden er zijn, die konden blozen, zich

ergeren en genieten, maar ook weer op haar oefent de wals van Chopin, het lied van Gounod, de sterke geur van bloemen en likeuren eene dubbele bedwelming uit, eene kwijnende melancholie, waarin de zinnelijke beelden wegdrijven.

Dit is de slotindruk. Bij het nogmaals doorbladeren van al die geschiedenissen, die allen een fond van waarheid schijnen te bevatten — ik zou alleen *Pêcheur d'Islande* als een rein op zich zelf staand meesterwerk willen uitzonderen, — is zelfs die impressie van perverse wreedheid, van verboden gemuskeerde prikkeling een der sterkste die overblijft, *fleur du mal* evenzeer als *fleur d'ennui*. Er komt over ons een zekere schroom en schaamte voor den schrijver en voor zijn weelderige slachtoffers; voor de lichtheid, waarmede hij haar schoonheid, haar ziel, haar levende en stervende liefde ontsluit, en ze voor ons — voor ons amusement toch — ontleedt, haar harten scheurend als rijpe granaten; er is een wreede wellust in die geïriseerde melancholie. En niet enkel haar hart, ook dat van den moedigen Yves, en Loti's eigen hart, hier en daar aan de dorens en aloës van alle hemelstreken opgehaald, het is alsof wij er niet alles van hadden moeten weten...

Dat deze slotindruk zelf zoo geheel het standpunt van hem die „over litteratuur schrijft,” en liefst zooveel mogelijk weten en onthullen wil, doet verzaken, teekent misschien het best de overweldigende macht van Loti's zonderling talent. De critici — behalve altoos de heer Frommel, — hebben de wapens afgelegd, waar zij hem bespraken, de een een weinig tegenstrevend, de anderen zich gulweg overwonnen verklarend, zooals Jules Lemaitre en Chantavoine, een derde hem verdedigend, alsof dat noodig was, zooals Aycard, een vierde, zooals Mézières in de Académie, zich resumeerend in: „A quoi bon résister? Laissons-nous aller à la douceur de cet enchantement.”

MARCELLIN BERTHELOT.

MARCELLIN BERTHELOT.

I

Vaak heeft het den schijn, alsof een grillig noodlot grooten mannen moeilijkheden in den weg legt, als wilde het hen in de gelegenheid stellen hun kracht te toonen, hun vermogen om te overwinnen, wat hun bij het streven naar hun doel in den weg staat.

De moeilijkheden evenwel, welke Berthelot te overwinnen had, zijn geen andere geweest, dan de vraagstukken van wetenschappelijken aard, die hij zichzelven stelde. Want evenals zijn groote voorganger Lavoisier is hij bevrijd gebleven van kommerlijke omstandigheden. Geboren in 1827, als zoon van een vermaard Parijsch geneesheer, groeide hij op onder gunstige materiele omstandigheden, en in een omgeving, welke bevrediging kon schenken aan een gemoed, dat niet voor de wetenschap alleen neigingen gevoelde, doch ook voor vriendschap, familieleven, schoone kunsten, wijsbegeerte en vaderlandsliefde. Zijn vader was welgesteld genoeg om aan zijn zoon te kunnen veroorloven zich geheel aan eenige studie te wijden zonder naar een broodwinning om te zien, en de zoon heeft van dat verlot gebruik gemaakt door te arbeiden en jaren lang werk-

zaam te wezen in een betrekking aan het laboratorium van Balard, een betrekking ondergeschikt in aanzien en bezoldiging, doch die hem de gelegenheid verschafte veel te werken aan zijn studie, zoodat hij zich vroegtijdig reeds naam wist te maken. Het is in dien tijd, dat hij de schoone onderzoekingen verrichtte over de kunstmatige bereiding van vetten uit glycerine en vetzuren; onderzoekingen, die hem in nauwe aanraking brachten met een der groote vraagstukken zijns levens, de volkomen synthese der organische stoffen, terwijl hij tevens in dien tijd een eerste oplossing gaf van dat vraagstuk, die hij later door een meer sierlijke en meer eenvoudige verving. Op twee-en-dertigjarigen leeftijd was hij dan ook vermaard genoeg om professor te worden aan de pharmaceutische school te Parijs. Doch aan deze inrichting zou hij niet lang verbonden wezen. In '65 toch werd voor hem een leerstoel opgericht in organische scheikunde aan het Collège de France, en die benoeming was voor hem de aangenaamste belooning voor zijn moeite, want het was op verzoek van de bekwaamste scheikundigen uit Frankrijk, dat de minister Duruy hem de gelegenheid schonk zijn denkbeelden aan het Collège de France te ontwikkelen, en Balard, de voormalige chef van Berthelot, was het, die zich aan het hoofd had gesteld van de beweging ten gunste van zijn voormaligen beambte.

De geneesheer Berthelot had echter aan zijn zoon nog iets anders geschonken dan een groote vrijheid in het studeeren. Zelve man van republikeinsche beginselen en voorstander van de intellectueele vrijheid, had hij het karakter van zijn zoon in diezelfde richting geleid en gevormd. En met kracht heeft Berthelot, zijn gansche leven door, de verzekering der intellectueele vrijheid voorgestaan, waar hij er gelegenheid toe vond. Zijn bemoeiingen hebben veel bijgedragen tot het uitbreiden van openbare instellingen van hooger onderwijs, tot het oprichten en vergrooten van laboratoria, tot het instellen

van beurzen; voortdurend is het zijn pogen geweest — en zijn pogingen hebben veel gevolg gehad — om de gelegenheid tot het beoefenen der wetenschap van staatswege verschaft groot te maken. In deze richting heeft hij gearbeid in verschillende betrekkingen; als inspecteur van het hooger onderwijs; als president van de afdeling natuurwetenschappen der *École des Hautes Études*; als lid van den raad van toezicht op het hooger onderwijs; als lid van den Senaat, en gedurende eenige maanden ook als minister van onderwijs.

Het streven van Berthelot als politiek persoon is geweest liberaal en anti-clericaal. Want steeds is hij van meening geweest, dat de wetenschappelijke ontwikkeling vrij moest wezen van eenigen autoritair dwang, en bovendien, dat het de plicht van den staat was, op milde wijze bij te dragen tot de vorming van een groot aantal mannen, die in staat waren de wetenschap op grooter hoogte te brengen.

Het is niet gezocht om verband te leggen tusschen Berthelot's wetenschappelijken arbeid en zijn streven op politiek terrein. Want een belangrijk deel van zijn scheikundige werkzaamheden heeft de bedoeling gehad aan te toonen, dat er geen bovennatuurlijk, mystiek ingrijpen is van een bovenzinnelijke macht in de dingen van deze wereld, en dit wetenschappelijk rationalisme sluit zich aan bij een politieke opvatting, welke het onderzoek vrij wil laten van eenigen geloofsdwang. Met het volste recht kan men Berthelot een man noemen, die zijn overtuiging als wetenschappelijk persoon ook in het openbare leven in ruimen mate heeft weten te doen gelden.

Nog op een andere wijze is Berthelot als vaderlander werkzaam geweest. Want gelijk zooveel andere geleerden werd hij bij het beleg van Parijs in 1870—1871 opgeroepen om zijn kennis dienstbaar te maken aan de verdediging der hoofdstad. Bij deze gelegenheid zijn onder zijn leiding ontplofbare stoffen vervaardigd, buskruit, nitro-glycerine, dynamiet, en heeft hij aandeel genomen in de bemoeiingen om een gemeenschap tot

stand te brengen tusschen de belegerde stad en de provincie. Tot het gewenschte doel hebben zijn pogingen evenmin geleid als die der andere geleerden; evenwel is de macht der wetenschap toen toch in menig opzicht aan den dag gekomen.

Het patriotisme van Berthelot, hem geschonken door zijn vader, is aangekweekt door den kring zijner kennissen. Hij zelf heeft in een artikel over den prefekt van de Seine, Hérold, beschreven, welk een zegen voor hem en zijn vrienden het gezin van Hérold was, waar velen bijeenkwamen die naar vrijheid van geweten en gewetensuiting zochten, en elkander opwekten die vrijheid voor zichzelf en hun landgenooten te veroveren.

II

Als men Berthelot's beteekenis voor de scheikunde met eenige belangrijke punten van zijn werkzaamheid wil aangeven, kan men zeggen: hij is de man van de synthese van acetyleen; de man van het beginsel van den grootsten arbeid; de verklaarde tegenstander van de valentie-leer en de hypothese van Avogadro; de geschiedschrijver van de alchemie.

Ik stel mij voor deze hoofdpunten nader te bespreken.

Het vraagstuk der synthese moet omschreven worden als het probleem om de samengestelde stoffen kunstmatig uit hun elementen op te bouwen. Gegeven waterstof, zwavel en zuurstof, maak daarvan zwavelzuur; gegeven waterstof, koolstof en zuurstof, verbind deze tot alcohol, dat zijn opgaven behorende tot de synthetische scheikunde, en Berthelot heeft voor goed uitgemaakt, dat het mogelijk is ook voor de organische stoffen in het laboratorium de samenstelling uit de elementen tot stand te brengen. Niet dat hij voor alle stoffen de bereidingswijze heeft aangegeven; men kan zelfs zeggen dat de meer samengestelde opbouwingen door anderen meer dan door hem zijn uitgevoerd; doch in beginsel is de zaak

door hem beslist: er is geen reden om te gelooven, dat een bijzondere kracht in de levende wezens uit de elementen stoffen doet ontstaan, welke de scheikundige in zijn laboratorium, gebruik makend van de gewone stoffelijke krachten niet eveneens uit de elementen zou kunnen samenstellen. De daad van Berthelot heeft derhalve ook een wijsgeerige beteekenis; zij leidde tot de ontkenning van een bovennatuurlijk agens in de stoffelijke dingen; zij voert tot de gelijkstelling van de macht der menschen en die van de natuur.

Men moet niet vergeten, dat de beteekenis van Berthelot's daad zeer bepaald een beteekenis is voor de periode, die met Lavoisier is begonnen, want eerst met het exact definiëeren van een element kon het vraagstuk ontstaan om een verbinding uit haar elementen op te bouwen, en eerst met de aanwijzing van de elementen, kon men gaan vragen of de mensch de natuur in de vereeniging van die elementen kan navelgen. En het is eerst Lavoisier geweest, die het experimenteele begrip element nauwkeurig omschreven heeft, en vele elementen aangewezen.

Inderdaad, hoe vreemd het schijnen moge, er is een tijd geweest, waarin het vertrouwen van den mensch in zijn macht over de natuur verder reikte dan in de eerste helft der 19de eeuw. Ik zeg niet, dat dit vertrouwen voorheen op betere gronden steunde dan men tegenwoordig kan aanbrengeu, doch ik zeg, dat het vertrouwen er geweest is, en verder reikte dan vijftig jaar geleden. Om dit uiteen te zetten behooren wij een blik te slaan op vroegere meeningen over de samenstelling der stof, want met die meeningen hangt het geloof in de mogelijkheid samen om stoffen uit hun bestanddeelen kunstmatig te vormen.

De antieke voorstellingen over de samenstelling der stof zijn, zooals men weet, uitgelopen op het systeem van Aristoteles, dat vier elementen erkende: aarde, water, lucht en vuur. Het is niet overbodig op te merken, dat Aristoteles, wanneer

hij getrouw bleef aan zijn uitgangspunt, met die namen geenszins aanduidde, wat wij noemen verschillende stoffen, doch verschillende *stoftoestanden*, het beste te vergelijken met de *aggregatietoestanden* van onze natuurkunde. De groote verscheidenheid der stoffen werd door Aristoteles dus teruggebracht tot vier rubrieken: die der vaste lichamen, der vloeibare, der luchtvormige en der brandende lichamen. Voorts was het een consequentie van Aristoteles' filosofie, — een consequentie, die niet veel nut heeft gesticht, noch in zijn tijd, noch later —, dat *stoftoestanden* op een zekere wijze in elkander aanwezig konden zijn, zoodat het samengesteld zijn uit de vier elementen eigenlijk alleen beteekende het kunnen aannemen van de vier fundamenteele toestanden. Eindelijk, Aristoteles is af aan toe inconsequent en spreekt zooals wij het meenen, wanneer hij zegt, dat in een lichaam elementen aanwezig zijn, meenende, dat zij inderdaad een vaste, een vloeibare, een luchtvormige en een brandende stof in zich bevatten.

De theorie van Aristoteles hangt samen met de beperkte empirische kennis der stofverscheidenheid van zijn tijd; met het gebrek aan nauwkeurige kenmerken, waardoor men de individualiteit van een stof kon bepalen. Indien ik dit zeg, doe ik niets anders, dan een belangrijke wijsgeerige gedachte van Berthelot herhalen; want het in een bewering van hem, dat het metafysisch systeem der filosofen niet verder reikt dan de empirische kennis van hun periode. De kenmerken ter exacte onderscheiding ontbraken ten tijde van Aristoteles, en daarmede ging het gemis aan een sterk besef van het individueele der stoffen samen. Men vatte de stoffen op als zaken, die in wezen zoo zeer niet verschilden, doch meer in enkele eigenschappen, die voor wijziging zeer vatbaar waren. Dat een bepaald complex van eigenschappen bij elkander hoorde, daarvan bestond het besef niet in sterken mate. In 't algemeen werd daarom de veranderlijkheid der stoffen op den voorgrond

gesteld, en geloofd aan het vermogen om van de eene stof tot de andere te geraken. Toch is in die periode de vraag naar de macht der menschen om de natuur na te volgen nooit ernstig gesteld. Er is geen scheikundige spreuk uit de oudheid te stellen naast de fiere formule van Archimedes: geef mij een plaats waar ik staan kan; en ik zal de aarde bewegen.

Doch zoo het vraagstuk niet ernstig onderzocht werd, noch een formule gevonden, de antieke periode was een gunstige voorbereiding voor het ontstaan van het geloof in de mensche-lijke macht, toen de scheikundige empirische kennis zich uitbreidde. En het is in den aanvang der middeleeuwen, dat wij bij den voornaamsten scheikundige van dien tijd, den grooten alchemist Geber, de theoretische zijde van het vraagstuk der synthese aangeroord vinden, en de beslissing in de zaak uitgedrukt in een formule, die nog heden bruikbaar zou kunnen wezen.

Geber schijnt de leer van Aristoteles aangenomen te hebben, doch bovendien had hij een meer specifiek scheikundige theorie over de samenstelling der metalen, en daarover en over de mogelijkheid metalen te maken, had hij een polemiek te voeren tegen ongelooften. Volgens de theorie namelijk der alchemisten zouden de metalen bestaan uit twee grondstoffen, uit kwikzilver en zwavel, en het kwam slechts op de juiste vereeniging dier stoffen aan om tot de metalen te geraken. Die juiste vereeniging had plaats in de natuur zelve, in het binnenste der aarde, waar door langdurige samenwerking en verhitting en verdichting van kwikzilver en zwavel, de metalen ontstonden.

Geber nu geloofde stellig aan de mogelijkheid der goudmakerij en hij verdedigde dit geloof op vele wijzen tegen hen, die het niet deelden. Een der sterkste argumenten der tegenstanders was de opvatting, dat men de krachten der natuur geenszins kan vergelijken met de krachten, die de mensch in zijn werkplaats gebruikt: men kon de natuur niet na-

volgen, omdat zij over andere middelen beschikte, dan de mensch tot zijn dienst had.

Tegen dit argument verzette Geber zich met geweld. Hij wilde niet weten van de scherpe scheiding tusschen natuur en laboratorium. Ook dit laatste was een werkplaats der natuur; ook in het laatste waren de krachten der natuur levend, en andere krachten dan die der natuur kenden de menschen niet. *Wij* zijn het niet die iets nitrichten, aldus vatte Geber zijn overtuiging in deze richting samen, en zóó was de formule der alchemistische synthese, *wij* zijn het niet die doen, doch de natuur is het, en wij ondersteunen haar.

Er is natuurlijk een hemelsbreed verschil tusschen de toepassing der synthese in het alchemistische tijdperk en het onze, doch voor zoo ver de opgave raakte aan de algemeene beschouwing over de macht van den mensch, zijn vermogen om de natuur na te volgen, stond Geber voor hetzelfde bezwaar als de scheikunde van onze eeuw, en hij had reeds het goede antwoord gevonden. *Non facimus nos, sed natura, cui administramur* is een spreuk, die boven het laboratorium van Berthelot kon geschreven zijn.

Pogingen tot de vervaardiging van organische stoffen treft men bij Geber niet aan, doch het is waarschijnlijk, dat hij deze vervaardiging geenszins voor onmogelijk zou gehouden hebben, te meer omdat hij over andere lichamen dan metalen geen bepaalde theorie aangaande hun samengesteldheid had; bovendien nam hij zelfs aan, dat levende wezens uit doode stof konden ontstaan. Dat men in een rottend hondenlijk wormen aantreft, behoort volgens Geber geheel uit natuurlijke oorzaken verklaard te worden.

Ook aan de vorming van Geber's overtuiging zal de omstandigheid deel hebben gehad, dat in zijn tijd — hij leefde in de achtste eeuw na Christus — de specifieke kenmerken der stoffen nog niet nauwkeurig bepaald waren, zoodat hun onderscheid niet zoo vast stond als thans, en dus ook de kans op

hun overgang in elkander grooter scheen. Ook bij Geber's geschiedenis heeft men dus een voorbeeld van Berthelot's stelling, dat het wijsgeerig inzicht eener periode adequaat is aan haar empirische kennis.

En deze stelling is ook door de scheikunde van onze eeuw bevestigd geworden. Want door de invoering van Lavoisier's opvatting over methode en samenstelling en elementen, nam het vraagstuk der synthese een nieuwen vorm aan, zoodat het niet meer kon worden opgelost door een formule als die van Geber, doch direkte empirische argumenten noodig had om van de lijst der groote problemen te verdwijnen.

Er wordt in de scheikunde nog altijd een splitsing gemaakt tusschen minerale en organische stoffen. En hoewel men de organische stoffen thans definieert op een wijze, die niet onverbreeklijk met den naam samenhangt, voor de praktijk blijft de splitsing haar waarde behouden; er zijn groote verschillen tusschen het gedrag der stoffen uit de doode en die uit de levende natuur. Reeds aanstonds is het bij de laatsten merkwaardig, dat zij, ontzaglijk in aantal, voor het meeren-deel uit niet meer dan vier elementen zijn opgebouwd. Koolstof, waterstof, zuurstof en stikstof vormen een belangrijk deel van de stoffen, welke in het organisme van planten en van dieren worden gevormd. De elementen daarentegen, die de stoffen der onbewerktuigde natuur vormen, zijn velen in getal, en hun aantal neemt nog toe, want voortdurend leeren wij er nieuwe kennen.

Dit is één verschil tusschen minerale en organische stoffen. Doch er was in de eerste helft der eeuw nog een tweede. De minerale stoffen kon men uit hun bestanddeelen maken, de organische niet. Zwavelzuur kon worden ontleed in zwavel, zuurstof en waterstof, en omgekeerd kon men uit zwavel, zuurstof en waterstof weder tot zwavelzuur geraken; bij zwavelzuur had men dus zoowel de analyse als de synthese in zijn macht. Van den anderen kant, bestudeerde men een lichaam

als alcohol, dan kon men dit wel splitsen in waterstof, koolstof en zuurstof, doch de opbouw van alcohol uit waterstof, koolstof en zuurstof gelukte niet. Bij de organische stoffen was men dus wel meester over de analyse, doch niet van de synthese.

Het onvermogen, hier beschreven, werd geformuleerd in den vorm van een theorie, die het verklaren moest. De levende organismen, zeide men, lieten zich ook niet vergelijken met de onbewerkte natuur. Er was blijkbaar een kracht in hen, die hun speciaal toekwam, en in de doode stoffen niet werkte. Er was een bijzondere *levenskracht* in de organismen, en deze vormde niet alleen de organen, doch was ook de oorzaak van het ontstaan der organische stoffen in de organismen. Deze levenskracht kon uit de elementen opbouwen, en zij alleen kon dit. In de laboratoria daarentegen werkte men altijd met minerale stoffen en haar krachten. Geen wonder dus, dat men de organische stoffen niet kon maken uit haar elementen; want men had niet te beschikken over de kracht, die daartoe in staat was, en die daarentegen huisde in al wat leefde.

Het vraagstuk der synthese hing dus samen met de opvatting van een levenskracht. En tegen deze opvatting was een formule als die van Geber onvoldoende. Feiten waren er noodig, empirische gegevens, waaruit de mogelijkheid der organische synthese bleek.

Het is geenszins de scheikunde alleen, die te strijden heeft gehad tegen de opvatting eener levenskracht, ook in de fysiologie heerschte in den aanvang der eeuw de leer van het *vitalisme*, het bijzondere voorrecht van levende wezens om door een in hen huizende en werkzame kracht verschijnselen te weeg te brengen, om welke te produceeren de laboratoriumkrachten der natuurkunde en scheikunde onmachtig waren, en die dus niet uit zulke krachten verklaard konden worden, doch hun aanzijn zoowel als hun verklaring geheel vonden in die bijzondere oorzaak, welke door geen kracht binnen het bereik van den

mensch kon vervangen worden. En evenals de scheikunde, heeft ook de fysiologie een langdurigen strijd gevoerd tegen de conceptie levenskracht, en ook in de fysiologie heeft het in Frankrijk niet ontbroken aan een grooten kampioen tegen het vitalisme, want het is Claude Bernard geweest, die zijn leven lang getracht heeft de overtuiging te vestigen, dat ook in het levend organisme slechts de bekende minerale krachten werkzaam zijn, zij het dan ook in bijzondere omstandigheden, en dat de veranderingen in de levende organismen enkel uit de samenwerking der minerale krachten behoorden verklaard te worden.

Wanneer men spreekt over de synthese van organische lichamen, moet men twee gevallen onderscheiden. Men kan, uitgaande van lichamen van organischen oorsprong, dezen op elkander laten inwerken, zoodat een nieuwe stof ontstaat, die ook in de natuur wordt aangetroffen. Op die wijze volbrengt men een gedeeltelijke synthese. Zoo zijn door Berthelot zelve vetten gemaakt door glycerine en vetzuren op elkander te laten inwerken. Zulke gedeeltelijke syntheses worden veelvuldig verricht, en zijn voor de praktijk van het grootste gewicht. Want de praktijk vraagt niet naar het al-of-niet-bestaan van een levenskracht, doch begeert op de eenvoudigste en goedkoopste wijze een verlangde stof uit voorhanden materiaal te maken, hetzij dat materiaal zelf van organischen oorsprong is, of gevormd in het laboratorium. De bereiding van een suikersoort uit zetmeel kan een gedeeltelijke synthese genoemd worden, en bewijst het nut van zulk een bewerking. Langs den weg der gedeeltelijke synthese kan de mensch het ver brengen in de nabootsing der natuur, zonder zich geheel de hulp te onzeggen van de levenskracht, indien deze mocht bestaan. Doch de wetenschappelijke opgave der volkomen synthese is dan nog niet opgelost, en nog niet het bewijs geleverd, dat de laboratoriumkrachten hetzelfde kunnen uitwerken als de krachten huizende in den boezem der levende

wezens. En zoo lang dit bewijs nog niet geleverd was, kon het geloof in de levenskracht blijven bestaan, en dit geloof was niet alleen belangrijk als scheikundige overtuiging, doch ook als wijsgeerige. Want aan de levenskracht verbond zich een wereldbeschouwing. Die geheimzinnige kracht, schijnbaar spontaan werkende, en buiten de macht van den mensch gelegen, maakte het moeilijk het heelal op te vatten als een mecanisme geregeld door werkingen, welke de mensch kent en kan navenolgen, en deed het voorkomen alsof voortdurend iets bovennatuurlijks ingreep in den gang der stoflijke dingen, en de organische stoffen waren derhalve de tastbare bewijzen voor het bestaan van dat bovennatuurlijke en zijn openbaringen.

De strijd tegen de levenskracht stond derhalve in verband met een overtuiging betreffend het bovennatuurlijke, en dus ook met een gansche wereldbeschouwing.

Men mag vermoeden, dat Berthelot voornamelijk is aange trokken door de wijsgeerige opvatting over het niet bestaan van een bovennatuurlijk ingrijpen in de stoflijke dingen. Want het is karakteristiek voor zijn werk over de organische synthese, dat het geenszins direkt praktisch nut zoekt, geen goedkoope bereiding van maatschappelijk belangrijke stoffen, doch uitsluitend gericht is op het wetenschappelijke doel: de organische lichamen in het laboratorium uit hun elementen op te bouwen. Ook weten wij uit de mededeelingen van Berthelot's vriend, Ernest Renan, hoe bij beiden in hun jeugd reeds de overtuiging ontstond, dat het bovennatuurlijke niet te vinden is in de zaken van deze wereld, en evenals Berthelot later de geheimzinnige levenskracht heeft bestreden, is het Renan's pogen geweest om de geschiedenis des Christendoms te verklaren met ter zijde stellen van het ingrijpen eener bovennatuurlijke macht, van een andere macht althans, dan die de mensch om zich ziet in de natuur, en in zich voelt als zijn neigingen en denkingen.

Het streven van Berthelot was dus van zuiver wetenschap-

lijken aard, gericht tegen het dogma van de levenskracht; want een dogma was het, zooals blijkt uit de uiting van Berzelius, het hoofd der scheikundigen van zijn tijd, die in 1848 schreef: „in de levende natuur schijnen de elementen te gehoorzamen aan gansch andere wetten dan in de anorganische. De theorie dier wetten is zoo verborgen, dat wij niet de minste hoop hebben haar te vinden.” En de Fransche scheikundige Gerhardt, hoewel op zijn wijze een revolutionair, schreef in 1850: „de scheikundige doet geheel het tegendeel van de levende natuur; hij vernietigt en werkt door analyse; de levenskracht alleen werkt door synthese; zij richt het gebouw weder op dat in stukken is geslagen door de scheikundige krachten.”

Men mag bij het bespreken van de synthese der organische lichamen niet vergeten, dat reeds tweemaal in de eerste helft der eeuw syntheses waren verricht, wel geen volkomene, maar toch met zulk een verrassende vorming van een gansch niet verwachte stof door enkele laboratoriumkrachten uit andere stoffen, dat deze twee syntheses op zichzelf reeds als zware wapens tegen de levenskracht konden beschouwd worden. Wöhler vormde reeds in 1829 ureum uit ammoniumcyanaat; Kolbe in 1835 azijnzuur uit methylcyanied. Deze twee bereidingen bleven echter op zichzelf staan en kunnen niet eenmaal gezegd worden den weg gebaad te hebben voor Berthelot, want hij heeft gesticht de algemeene methoden van synthese en van de volkomen synthese.

In een studie van de *Mannen van Beteekenis* zijn te specifiek scheikundige beschouwingen niet op haar plaats. Toch kunnen eenige kleine besprekingen hier niet geheel achterwege blijven.

Er is reeds gezegd, dat de organische stoffen uit een gering aantal elementen zijn samengesteld. De belangrijke afdeling der koolwaterstoffen bevat, in overeenstemming met den naam, slechts twee grondstoffen, koolstof en waterstof. Ontzaglijk

groot is het aantal verbindingen, gevormd uit de drie elementen koolstof, waterstof en zuurstof. Talrijk eveneens zijn de stoffen uit waterstof, koolstof en stikstof bestaande. De volkomen synthese stelt zich ten doel deze verbindingen te bereiden, uitgaande van de elementen zelf; neemt men een koolwaterstof als uitgangspunt en voegt men daaraan op een of andere wijze zuurstof toe, dan heeft men geen volkomen synthese tot stand gebracht, want de stof waarmede men aanving was zelf reeds samengesteld. Bovendien zou men op die wijze het vraagstuk van de levenskracht niet volledig behandelen, want altijd zou de opmerking kunnen gemaakt worden, dat de gedeeltelijke synthese gelukt was, enkel omdat de koolwaterstof, van welke men uitging en die uit de natuur genomen werd, de levenskracht nog in zich bevatte. Toch was het bestaan dier gedeeltelijke syntheses van zeer veel belang, want er was veel kans, dat indien men er in slaagde kunstmatig een koolwaterstof uit de elementen op te bouwen, deze evenzeer als de natuurlijke koolwaterstoffen zich tot verbinding met zuurstof zoude leenen. Verscheidene belangrijke gedeeltelijke syntheses door Berthelot zelve reeds verricht, hebben hem dan ook goede diensten bewezen, toen hij er eenmaal in geslaagd was een koolwaterstof uit de elementen te vervaardigen. De gedeeltelijke synthese bijvoorbeeld van alcohol uit aethyleen en water maakte, dat ook de volkomen synthese van die stof gevonden was, toen het aethyleen uit de elementen was opgebouwd.

De eerste pogingen door Berthelot aangewend om de wezenlijke synthese der organische stoffen uit te voeren voerden zeer zeker tot schoone uitkomsten, doch geheel doeltreffend waren zij nog niet. De processen waren te samengesteld en voor dien tijd niet overtuigend genoeg ten opzichte van de hoofdzaak. Thans zou men tevreden wezen met de vervaardiging eener koolwaterstof ontstaan uit zwavelkoolstof, zwavelwaterstof en koper; thans zou men de levenskracht uit den

weg geruimd achten door de vorming van mierenzuur uit kooloxyde en vochtig kaliumhydroxyde, en de koolwaterstof door verhitting uit mierenzuren baryt ontstaan, zoude ons toeschijnen geheel door minerale krachten gevormd te wezen, en, zij 't ook langs een omweg, uit de elementen, — doch deze schoone vondsten, hoezeer ook geschikt Berthelot zelven in zijn overtuiging te versterken, waren niet voldoende om het geloof in de menschelijke onmacht te doen vallen. Voor dezen val was een zeer sterk sprekend tastbaar feit noodig: er moest een koolwaterstof worden verkregen, direkt uit de elementen zelve, of anders zou men blijven gelooven, dat het niet binnen het bereik der laboratoriumkrachten lag om dit stuk te verrichten.

Indien men het toeval noemen mag, dat men door aanhoudend zoeken de oplossing van een vraagstuk vindt op een punt, waar niemand ze vermoed had, dan kan men zeggen, dat Berthelot door het toeval is gediend geworden. Omstreeks het jaar '59 merkte hij op, dat bij zeer sterke verhitting van dampen van alkohol en aether, deze lichamen zich splitsen in water en verschillende koolwaterstoffen en onder deze laatsten was er een, die aanvankelijk voor een nieuw ontdekt lichaam werd gehouden, hoewel men naderhand merkte, dat zij reeds lang geleden beschreven was. Deze koolwaterstof, door Berthelot *acetyleen* genoemd, was van alle verbindingen van koolstof en waterstof de eenvoudigste, en toonde, en dat was voor Berthelot van het meeste gewicht, de geschiktheid om meer waterstof op te nemen, en dan over te gaan in aethyleen, zoodat er voor dit lichaam een gedeeltelijke synthese gevonden was; en had men eenmaal aethyleen, dan kon men, gelijk door Berthelot zelven bewezen was, in het laboratorium tot alkohol geraken; van alkohol vormt zich licht azijnzuur, zoodat de synthese van acetyleen tevens, naar alle waarschijnlijkheid, die van alkohol en azijnzuur met zich bracht, en dus dan ook deze fundamenteele stoffen der organische schei-

kunde zuiver mechanisch uit de elementen zouden zijn opgebouwd.

De synthese van acetyleen werd dus het concrete vraagstuk, waarvan de oplossing van het wijsgeerige probleem der levenskracht afhing, en op die synthese werd nu het onderzoek van Berthelot gericht.

Men mag vermoeden, dat het aantal pogingen door hem bij dit onderzoek in het werk gesteld zeer groot was, want de methode, die eindelijk bleek tot het doel te voeren, — en die, nu na dertig jaren, nog altijd de eenige methode is om waterstof en koolstof direct aan elkander te verbinden — was er een, die men slechts in de laatste plaats zal aangrijpen. Want zij bestaat daarin, dat men een stroom waterstof voert door den electricischen lichtboog van een zeer sterke batterij, en tot zulk een paardemiddel, zou men haast zeggen, komt men niet terstond.

Evenwel, indien het aantal pogingen groot is geweest, zeer veel tijd hebben ze niet gekost; want in '59 ontdekte Berthelot het acetyleen voor de tweede maal, en in '62 kondigde hij de synthese van dit merkwaardige lichaam aan.

Berthelot heeft niet verzuimd om uit zijn eigen-gemaakt acetyleen ook aethyleen te vormen, en daaruit alcohol, en daaruit azijnzuur, zoodat hij ten volle kan beweren, volgens den stand der wetenschap van de eeuw het vraagstuk der organische synthese te hebben opgelost, want van de elementen waterstof, koolstof en zuurstof, was hij gekomen tot hun verbindingen, en de kunstmatig bereide stoffen waren volkomen gelijk aan de produkten, die vroeger alleen uit de natuur, of direkt, of door splitsing verkregen waren.

Veel tegenspraak heeft Berthelot niet ondervonden, toen eenmaal zijn grondproeven genomen waren. Want deze zelf waren zeer beslissend, en zij kwamen in een periode der wetenschap, toen het groote aantal gedeeltelijke syntheses het vertrouwen in het privilege der natuur begon te ver-

zwakken, althans wat betreft haar uitsluitend vermogen om uit de elementen organische verbindingen te vormen. Doch wel heeft het nog lang geduurd voor de levenskracht geheel vaarwel was gezegd in de scheikunde. Want dikwijls nog werden pogingen gedaan om haar althans nog eenige macht te laten, bijvoorbeeld het speciale vermogen om aan stoffen dat gedrag tegenover gepolariseerd licht mede te deelen, dat men draaiend vermogen noemt. Doch deze pogingen zijn dan ook de laatsten geweest, want in 1873 werd door Jungfleisch, een leerling van Berthelot, bewezen, dat men ook in het laboratorium stoffen kan bereiden, die dat draaiende vermogen bezitten.

Op het oogenblik is dus voor de organische scheikunde van onzen tijd het vraagstuk der synthese opgelost, en de levenskracht ter zijde gesteld. Doch onmogelijk is het niet, dat zij weder opduikt. Want ook ten opzichte van de synthese en de levenskracht moet men Berthelot's bewering in het oog houden: het wijsgeerig inzicht eener periode is adequaat aan haar positieve kennis. De synthese is feit geworden voor zoover men mag aannemen, dat wat wij elementen noemen, inderdaad elementen zijn. Doch mocht blijken, — en ondenkbaar is dit geenszins —, dat de koolstof zelf samengesteld was, dan zou weder het vraagstuk der synthese ontstaan, en de synthese der koolstof zou gezocht worden. En naar alle waarschijnlijkheid zou het ook dan niet ontbreken aan voorstanders van de levenskracht, die den strijd niet zouden opgeven, voor in het laboratorium de koolstof uit haar elementen was opgebouwd.

III

Berthelot's werkzaamheden op thermochemisch ¹ gebied zijn niet zonder samenhang met zijn synthetische studien. Toen

¹ Thermochemie noemt men het hoofdstuk der scheikunde, dat de warmteverschijnselen behandelt, die bij scheikundige werkingen optreden.

het hem gelukt was de fundamenteele organische stoffen kunstmatig uit de elementen op te bouwen en de levenskracht, voor zoover zij de scheikunde raakte, op zijde te schuiven, achtte hij het vraagstuk bevredigend opgelost, en begaf hij zich aan een nieuwe opgave, waartoe de behandeling der vorige ruimschoots aanleiding had gegeven. Want hoewel iedere scheikundige in aanraking komt met de vraag, waarom de elementen zich onder bepaalde omstandigheden op bepaalde wijze verbinden, waarom inwerkingen in een bepaalde richting plaats grijpen, het moest hem, die er zoo lang naar gezocht had koolstof aan waterstof te binden en er eindelijk op zulk een onverwachte wijze in slaagde, wel bijzonder benieuwen, hoe het mecanisme was, dat het optreden van bepaalde verbindingen regelde. Ook was het zoeken naar zulk een mecanisme een probleem geworden, toen gebleken was, dat men werkend aan organische stoffen, niet in tegenwoordigheid was van een ons onbekende en eeuwig verborgen blijvende kracht, doch dat het de bekende krachten van het laboratorium waren, in wier gedragingen men de gezochte verklaring vinden moest.

Het is moeilijk om ook over dit deel van Berthelot's werk te spreken, zonder zoo onbeleefd te zijn de taal van een vakman te gebruiken tegenover hen, die niet tot het vak behooren.

Toch mag ik ook hier mij niet geheel onttrekken aan het gevaar onwellevend te schijnen, want de zaak is er nu eenmaal eene van laboratorium en studeerkamer, en begrippen in deze werkplaatsen thuis behoorend, kunnen niet geheel vermeden worden.

Het is al zeer lang geleden, dat er behoefte is gevoeld aan de onderstelling van een bijzondere kracht, die de scheikundige verschijnsels, de daden van verbinding en ontleding beheerschte, en reeds zeer oud is de naam *affiniteit* voor de kracht, want men vindt dien naam reeds bij Geber gebruikt, en na de 17de eeuw is zij niet meer verdwenen. Boerhave

heeft er veel toe bijgebracht om die kracht voorwerp van de aandacht te maken, en de gansche 18de eeuw door is zij een zaak van onderzoek en discussie geweest. Waarom worden sommige stoffen gemakkelijk gesplitst door verhitting en andere niet? Waarom wordt koper uit kopervitriool afgescheiden, indien men er een stuk ijzer in brengt, en gebeurt het omgekeerde niet? Wat is die wonderkracht, die maakt dat het zware goud, dat in iedere vloeistof zinkt, als het een tijd lang in koningswater heeft gelegen, zich door de vloeistof heen verspreidt, en, zij het ook in een gansch anderen vorm, zwevende blijft zonder weder naar beneden te komen? Is dit niet een gansch andere werking, dan die volgens Newton de hemellichamen beweegt, en den val der voorwerpen op aarde beheerscht, en bestaat tusschen al wat stoffelijk is in het heelal? Is er geen reden om te gelooven, dat bij scheikundige verschijnselen iets gansch anders geschiedt dan bij fysische en mechanische?

Het begrip affiniteit was een antwoord op al die vragen. De affiniteit was de kracht, die de elementen aan elkander hechtte, en nu eens sterker dan weder zwakker zijnde, de bestendigheid der stof tegenover warmte regelde. De affiniteit maakte, dat koper wel door ijzer werd verdreven, maar niet omgekeerd ijzer door koper. De affiniteit bond goud aan koningswater en maakte er een gansch ander lichaam van. De affiniteit was een kracht, die, zoo zij zich al liet ontbinden in andere krachten, voorshands als een bijzondere kracht moest worden aangemerkt, die bij de scheikundige werkingen optrad.

De lezer ziet, dat deze beantwoording der vraag eigenlijk weinig licht geeft, want zij is meer een antwoord met een woord dan met een zaak of een voorstelling; het opgeven van de affiniteit als oorzaak der scheikundige werkingen was niet meer dan nog eens constateeren dat er bij die werkingen iets zeer bijzonders gebeurde, doch een verklaring van dat bijzondere was daarmede niet gevonden.

Toch heeft het gebruik van het woord affiniteit zonder verdere toelichting zeer lang geduurd. Zelfs de krachtige poging van Berthollet in de eerste jaren der eeuw om de affiniteit te verklaren door haar in wezen gelijk te stellen met de algemeene aantrekkingskracht is er niet in geslaagd het tautologische karakter aan de affiniteit te ontnemen. Want een tautologie is het om te zeggen: koperoxyde wordt door verhitting niet gesplitst in koper en in zuurstof, omdat de affiniteit tusschen koper en zuurstof zoo groot is, — een tautologie, en niet meer, wijl het bestaan der affiniteit uit de proef zelf wordt afgeleid, die zij verklaren moet, en dus niets leert, doch enkel constateert, dat de verbinding door warmte niet gesplitst werd. Zoolang men er niet in slaagde om beter dan Berthollet de kracht tusschen elementen werkende met andere krachten te vergelijken, of in het gedrag der elementen bij hun verbinding of splitsing nieuwe verschijnselen aan te wijzen, die met zekeren regelmaat de verbindingen en splitsingen begeleidden, bleef men binnen den kring der redeneering: A en B verbinden zich, *dus* is er affiniteit; waarom hebben A en B zich verbonden? omdat er affiniteit tusschen hen bestaat.

Men kan het groote werk van Berthelot over de thermochemie een poging noemen om uit deze cirkelredeneering te geraken, en zoo de door hem aangegeven grondregel der scheikundige werkingen niet volmaakt is, zij heeft toch het tautologische der verklaring uit affiniteit geheel overwonnen, want zij tracht het ontstaan van scheikundige verbindingen vast te knopen aan betrekkingen, die bestaan tusschen de verschijnselen van warmtevorming of warmteverlies, welke het optreden eener verbinding onder bepaalde omstandigheden begeleiden. En indien er nog over affiniteit mocht gesproken worden, niemand geloofte meer met dat woord een verklaring te geven; het dient enkel als woord van beschrijving, of om aan te duiden, dat de oorzaak der verbinding nog niet voldoende bekend is.

Men zou zeer onhistorisch wezen, en onbillijk tegenover velen, als men zeide, dat Berthelot de eerste is geweest, die zich aan thermochemische studiën heeft begeben. Want reeds Lavoisier heeft met denzelfden ijver, waarmede hij gewichtsbetrekkingen bepaalde, ook de warmtehoeveelheden onderzocht, die bij verbrandingen zich voordeden; en tusschen Lavoisier en Berthelot zijn er nog verscheidenen geweest, die in een uitvoerig overzicht zouden genoemd moeten worden. Hier zal ik alleen Hess vermelden, die omstreeks '40 zijn onderzoekingen deed en deze hebben tot een beroemde wet geleid, die men, om zoo te zeggen, ieder oogenblik gebruikt, en die al spoedig iets meer werd dan een experimenteele regel, daar zij zich aansloot aan een belangrijke natuurkundige theorie, korten tijd na het werk van Hess opgekomen. Het is de beroemde wet, dat de warmtehoeveelheid, die ontstaat bij de vorming eener verbinding, even groot is indien men de verbinding terstond uit de elementen vormt, als wanneer men langs omwegen tot de verbinding geraakt. En deze wet sloot zich geheel aan bij de fysische theorie, dat de energie van een lichaam in een bepaalden toestand alleen afhangt van den inwendigen toestand op dat oogenblik, en niet van de wijze waarop het tot dien toestand gekomen is.

Ik heb zooveen gezegd, dat Berthollet reeds in den aanvang der eeuw trachtte de affiniteit te verklaren, door haar gelijk te stellen met de algemeene aantrekkingskracht. Ook dit was een poging om uit de cirkelredeneering te geraken, doch een poging die niet veel baatte, wijl er geen contrôle was voor de theorie, noch langs theoretischen, noch langs experimenteelen weg. Een scherpe voorstelling over de samenstelling der lichamen uit hun kleinste deeltjes ontbrak, en zoo lang men deze niet had, kon men niet met behulp van mechanica en mathesis de werking der krachten tusschen die deeltjes nagaan. Ook op het oogenblik is de zuiver mechanische behandeling der scheikundige verbinding ternauwernood aange-

vangen, doch er is een middel gevonden, waardoor men over de krachtswerking iets zeggen kan, ook zonder een scherpe voorstelling over de wijze van vereeniging te bezitten; zelfs ook zonder dat men de vraag ter sprake behoeft te brengen, of de kracht tusschen de kleinste deeltjes werkzaam, dezelfde is als de algemeene aantrekkingskracht. Want men heeft genoeg aan de opvatting, dat bij een bepaalden toestand der verbinding de krachten een bepaalde grootte hebben, en dat zal niemand tegenspreken. En zoodra men deze opvatting aanneemt, heeft men een indirect middel om de uitwerking der krachten te meten, en dat middel is de warmteontwikkeling bij de verbinding optredend. Dit middel is eerst geldig geworden omstreeks 1850 door het opstellen van de wet van het behoud van arbeidsvermogen, de wet van aequivalentie van warmte en arbeid. Wanneer men een verbinding ontleedt, wordt de kracht overwonnen waarmede de elementen aan elkander gebonden werden, dat is duidelijk; deze krachtsoverwinning kost een zekere moeite, een zekeren arbeid noemt men het in de physica, en deze arbeid wordt gemeten met een bepaalde hoeveelheid warmte, die in staat zou wezen een even grooten arbeid te verrichten. Omgekeerd, wanneer twee elementen zich met elkander verbinden, putten zij een deel van hun kracht uit om elkander vast te houden; er is dus door de verbinding een wijziging, een vermindering van hun vermogen tot werken gekomen; er is arbeid, om zoo te zeggen, weggegeven. Doch verloren is deze arbeid niet, want hij treedt weder op in den vorm van warmte, en zoo is de warmte ontstaan bij de vorming eener verbinding, een grootheid in betrekking staande tot de krachten tusschen de elementen werkzaam, en daarvoor ook eenigszins de maat.

Het zijn deze, hier zeer terloops aangegeven beschouwingen, die de mogelijkheid hebben geopend naar wetten over de scheikundige kracht te zoeken, want het onderzoek behoeft niet meer ficties te betreffen, doch een zaak uitnemend voor

experimenteele studie geschikt, warmteverschijnselen namelijk, die bij het ontstaan van scheikundige verbindingen, en in 't algemeen bij scheikundige werkingen optreden.

Toen Berthelot dit onderzoek aanvatte, was de physische theorie over de aequivalentie van warmte en arbeid voldoende gegrondvest. Onnoemelijk is het aantal bepalingen door hem verricht over warmtewerkingen bij scheikundige processen, over de thermochemische verschijnselen, en hij heeft gemeend zijn ervaringen te kunnen uitdrukken in één wet, die zeer zeker zeer levenwekkend is geweest, en inspireerend voor velen, doch thans niet meer erkend wordt als geheel juist te wezen, al behoort men de bruikbaarheid van de wet voor talrijke gevallen te waardeeren.

Het fundamenteele van Berthelots wet is de gedachte, dat scheikundige werkingen ongedwongen altijd zóó geschieden, dat er warmteontwikkeling plaats heeft. Zwavelzuur en natron vormen glauberzout en water onder een groot warmte-effect; zink lost op in zoutzuur, terwijl de vloeistof warm wordt; dit zijn de ongedwongen scheikundige verschijnselen. Zoo ook zullen twee elementen zich vereenigen, indien bij de daad der vereeniging warmte ontstaat. Dikwijls is er een bijzondere aanleiding noodig om de werking te doen aanvangen, doch eens aangevangen gaat zij door onder voortdurende warmteontwikkeling. Deze warmtegrootheid is de uitdrukking van de scheikundige krachten, de ware maat voor de affiniteit, en haar kennend, zal men voorspellen kunnen, hoe inwerkingen zullen geschieden, want altijd zullen ze zóó plaats grijpen, dat die lichamen ontstaan, wier vorming in het gegeven geval het meeste warmte ontwikkelt.

Zooals ik reeds zeide, de wet is niet volmaakt; dogmatisch opgevat, zou zij tot tal van onjuiste gevolgtrekkingen leiden. Onder anderen zou er dit uit moeten voortvloeien, dat twee elementen zich òf heelemaal wel òf heelemaal niet moesten verbinden, terwijl gebleken is, dat in zeer vele gevallen een,

tusschentoestand optreedt, waarbij een deel der elementen zich verbonden heeft, een ander deel onvereenigd is gebleven. Ook is een gebrek van de wet de voorwaarde der *ongedwongenheid*, die zij bevat, wijl het vaak zeer moeielijk is uit te maken of een werking natuurlijk verloopt of niet, en indien er dan beslist moet worden, hangt de beslissing gewoonlijk af van willekeur of van voorliefde voor een bepaald inzicht.

Dit neemt niet weg, dat het beginsel van den grootsten arbeid, zoo heeft Berthelot zijn wet genoemd¹, in zeer vele gevallen bevestigd wordt, en zeer dikwijls een bruikbare aanwijzing geeft op de verschijnselen die men verwachten kan, terwijl het voor Berthelot de formule is van het schoonste deel zijner onderzoekingen. Want onvolmaakt als de wet is, verbazend is de ijver en de virtuositeit in denken en experimenteeren, die hij heeft moeten aan den dag leggen, om het geheel der scheikundige werkingen te groepeeren en te systematiseeren om het beginsel heen.

IV

De scheikundige carrière van Berthelot zal weldra veertig jaren bedragen, en indien ik van zijn experimenteele verrichtingen enkel het beginsel der synthese en het beginsel der thermochemie noem, is dat niet omdat zijn werkzaamheden daarbij zijn opgehouden, doch omdat ik niet meer kan doen dan bij enkele hoofdpunten stilstaan, zoowel om niet te lang te worden, als om de noodzakelijkheid te vermijden mij aan zaken te begeven, die alleen voor vakmannen van belang zijn. Laat ik dus van Berthelot als laboratoriumgeleerde enkel nog zeggen, dat hij onophoudelijk doorgaat met interessante détail-studiën te leveren, en dat enkele dier

¹ De Deensche scheikundige Thomsen heeft reeds vóór Berthelot de grondgedachte van dit beginsel uitgesproken, doch ze naderhand weder verlaten

détail-studiën voldoende zoude wezen iemand vermaard te maken, die niets anders verricht had dan deze. Bijvoorbeeld het onderzoek over de ontploffingsgolf van gasvormige stoffen, het fixeeren van stikstof door organische lichamen. Laat ik bovendien nog vermelden, dat de thermochemie hem meer in aanraking heeft gebracht met de praktijk dan de synthese, wijl het onderzoek van ontplofbare stoffen mede tot zijn studie behoord heeft; terwijl het vraagstuk van het fixeeren der stikstof de landbouwscheikunde tot het gebied van zijn werkzaamheden heeft gevoerd.

Dat de scheikundige grootheid van Berthelot bewonderd wordt, behoef ik nauwelijks te zeggen. Indien het om geen andere reden was, zou alleen het onnoemelijke aantal experimenteele gegevens en methoden door hem aan het vak geschonken voldoende wezen om hem tot een chemicus te maken, met wien men zeer veel rekening behoort te houden. Doch over zijn theoretische grondgedachten is de meening niet zoo eenstemmig, en het beginsel van den grootsten arbeid heeft tot vrij wat kritiek en bittere kritiek aanleiding gegeven, die vooral van duitsche zijde is gekomen. Doch niettegenstaande deze verbittering, niettegenstaande zelfs het vele gerechtvaardigde in de kritiek, heeft zijn richting zich staande weten te houden door het groote aantal proefondervindelijke studiën, die zij heeft voortgebracht en nog altijd voortbrengt. De bezadigden onder de scheikundigen nemen het beginsel van den grootsten arbeid geenszins als dogma aan, doch erkennen gaarne de betrekkelijke bruikbaarheid er van, en zijn dankbaar voor de schoone onderzoekingen, die de strijd voor dit beginsel heeft opgeleverd.

Er is echter een andere grondgedachte van Berthelot, die hem niet minder ter harte gaat dan zijn beginsel van den grootsten arbeid, en waarvoor hij toch gaandeweg minder sympathie heeft gevonden, zoodat hij tegenwoordig in dit opzicht vrijwel alleen staat, en vertegenwoordiger is van een

periode, die met hem waarschijnlijk geheel uit zal zijn. En die grondgedachte is deze: de ware constitutie der lichamen blijft ons onbekend; wij kennen slechts werkingen tusschen samengestelde lichamen, en niet de juiste wijze waarop de elementen aan elkander verbonden zijn; daarom moet ons teekenschrift, moeten onze scheikundige formules nimmer aanspraak maken deze verbindingswijze voor te stellen; wij moeten tevreden zijn in de formules uit te drukken, welke elementen in de verbindingen zijn, en in welke gewichtsverhouding; doch hoe zij zich gegroepeerd hebben, dat mogen wij ons alleen maar zeer in 't algemeen voorstellen, want het juiste weten wij daarvan toch niet.

Scheikundig gesproken komt deze gedachte neder op de praktijk van de *aequivalentennotatie* in plaats van het gebruik der *atomistische* formules.

Ik mag onderstellen, dat mijn lezer gehoord heeft van atomen en moleculen. Een samengestelde stof is een verzameling van een groot aantal onderling gelijke deeltjes, moleculen; deze moleculen bestaan weder uit eenige ongelijksoortige deelen, atomen, en deze atomen zijn volgens onze tegenwoordige kennis ondeelbaar. In plaats van dus de samenstelling eener stof uit te drukken door de elementen en hun verhouding aan te geven, — en dit wordt gedaan, en meer niet, in de zoogenaamde aequivalenten-notatie —, kan ik ook de samenstelling van een molecule aangeven, want dit molecuul is als vertegenwoordiger van de stof evenzoo samengesteld uit elementen en in dezelfde verhouding als de stof zelve. Tot zoover heeft Berthelot geen bezwaar tegen de moleculaire formules. Zelfs geeft hij terstond toe, dat deze laatsten, goed gebruikt, één zeer groot voordeel hebben boven de andere, de door hem zelf gebruikte. Zij drukken namelijk een eigenschap der stof uit, die haar voorstelling niet vindt in de aequivalenten-notatie, het betrekkelijke gewicht namelijk, de densiteit van de stof, wanneer zij den gasvormigen of dampvormigen

toestand heeft. Doch het bezwaar van Berthelot komt, wanneer men nu in de moleculaire formule zelve nog rangschikkingen der atomen gaat aannemen, en een scherpe voorstelling van de constitutie vormen, en zijn bezwaar wordt grooter nog, wanneer men uit die moleculaire formules tot allerlei theoriën geraakt over het verbindingsvermogen der atomen, wanneer men er de zoogenaamde *valentieeler* uit gaat afleiden.

Er is nog een bezwaar bij Berthelot. De reden, waarom men een moleculaire formule zóó en niet anders maakt, is een bepaalde voorstelling over de geaardheid der stof in gasvormigen toestand, een voorstelling, die men noemt de *hypothese van Avogadro*. En hoewel Berthelot nu er niets tegen heeft een eigenschap der stof in een formule uit te drukken, hij is er zeer bevreesd voor een hypothetische voorstelling als een belangrijk deel der wetenschap in het systeem te brengen. Het is de vrees voor de hypothese, de angst voor het mystieke, die hem strijd doet voeren tegen de moleculaire formules.

Wanneer men de polemiek van Berthelot nagaat, zooals zij vooral in het werk *La Synthèse Chimique* is neergelegd, merkt men een deugd in zijn redeneering, en een gebrek. Er zijn zeer zeker vele aanmerkingen te maken op de valentieeler als systematisch geheel beschouwd. Niet alleen tracht zij een tamelijk mystiek begrip in de scheikundige beschouwingen te brengen, doch zij is geen streng sluitend systeem; zij is niet in staat de feiten die zij verklaren moet uit een aantal vaststaande beginselen af te leiden, en hoewel het recht dezer beginselen juist door de strengheid der toepassing blijken moest, tracht zij een theorie te wezen en is er geen. Wanneer Berthelot deze tekortkomingen van de valentieeler opsomt, is hij in zijn recht. Doch hij houdt op gelijk te hebben, wanneer hij uit het onvolmaakte der valentieeler gaat besluiten tot het onverdedigbare der hypothese van Avogadro. De valentieeler, aldus redeneert hij, is gebrekkig en inconsequent. Die leer is een logisch gevolg van de hypo-

these van Avogadro, bijgevolg moet ook deze hypothese zelve foutief zijn.

Deze conclusie is echter niet gerechtvaardigd. De valentie-leer grondt zich wel op de hypothese van Avogadro, doch hangt er geenszins onverbreeklijk mede samen. Want zij is uit die onderstelling afgeleid met behulp van een nieuw begrip, dat der valentie; en nu dit begrip blijkt niet voor een systematische consequentie vatbaar te wezen, is het alleen dat begrip zelve, dat zich als iets gebrekkigs betoont, en geenszins de fundamenteele voorstelling, waaraan het begrip was toegevoegd. Met andere woorden: toen men eenmaal de moleculaire formules had opgesteld met behulp der hypothese van Avogadro, is men naar regelmatigheden in de formules gaan zoeken. Deze regelmatigheden zijn toen niet op strenge wijze voor den dag gekomen, en het is niet gelukt er een systematisch geheel van te maken, doch dit gebrek raakt alleen deze regelmatigheden, en geenszins de moleculaire formules zelf.

Wellicht laat zich Berthelot's antipathie tegen de valentie-leer, behalve uit een zeer gerechtvaardigden tegenzin tegen het mystieke ervan en het weinig strenge, verklaren uit den tijd, waarin hij opgroeide. Hij heeft de periode bijgewoond, waarin men trachtte van de valentie-leer een consequent geheel te maken, en waarin telkens nieuwe pogingen om haar in orde te brengen werden aangeboden, waarin men voortdurend haar opvatte als een strenge doctrine. Doch die tijd is voorbij. De valentie der elementen is zeker niet constant, dat wordt erkend, en men spreekt slechts van de valentie, om een voor vele gevallen bruikbare aanwijzing te geven, doch geenszins om een doctrinaire wet aan te duiden. Indien Berthelot ziet, hoe thans de door hem bestreden leer wordt opgevat, heeft hij alle redenen om te beweren, dat zijn woorden waarheid zijn geworden. De aanspraak op een strenge leer is gevallen en iedereen bedient zich van de voormalige stel-

lingen der leer, zooals het hem op het oogenblik gelegen komt.

Een diergelijke opmerking kan men maken over Berthelot's verzet tegen constitutiefomulen, hoewel hij in dit opzicht te kampen heeft gehad tegen een gang van zaken, die zich niet overzien liet. Van te voren beschouwd is niets méér waar dan de bewering, dat wij niets anders kennen dan de werkingen der stoffen, en dat hun constitutie ons verborgen blijft; méér nog, één bepaalde constitutie is niet betrouwbaar, want aangezien wij haar toch opmaken uit verschillende werkingen, is het besluit over de constitutie afhankelijk van de werking, waaruit men tot haar geraakt. Waarom zal ik ammonium-nittraat opvatten als te bestaan uit ammonium en een restant van salpeterzuur, en niet uit stikstofoxydule en water? Van te voren beschouwd, is het enkel willekeur om te zeggen, de constitutie is zóó en zóó, want welke reactie der stof zal men als bepalend voor haar constitutie aanmerken?

Zoo zal men als verstandig man van te voren zeggen en enkel trachten de wisselwerking der stoffen te kennen en van de formulen niet anders verlangen, dan dat zij zeggen, welke bestanddeelen en in welke verhouding aan die werking deelnemen. Doch de ervaring heeft iets geleerd, wat zich van te voren niet voorzien liet. In zeer vele gevallen zijn de werkingen der stoffen zóó, dat zij te samen wijzen op een zelfde constitutie der stof, zoodat, omgekeerd, de voorstelling dier constitutie door een teekenschrift de verkorte uitdrukking geeft voor vele werkingen, waarvoor de stof vatbaar is, en in talrijke gevallen geeft die zelfde formule uitdrukking aan belangrijke physische eigenschappen, aan eigenschappen dus, die de stof vertoont zonder uitwisseling van bestanddeelen. Indien men dus het teekenschrift der constitutiefomulen overneemt, wint men veel gemak, en de tijd is voorbij, dat een dogmatisch geloof in de nauwkeurige voorstelling van de constitutie door het teekenschrift zou worden opgewekt. Bruik-

bare samenvattingen van scheikundige en natuurkundige eigenschappen, dat zijn die formules en meer niet.

Indien Berthelot dezen gang van zaken had kunnen voorzien, zijn verzet tegen de valentieleer en de notatie voortspuitende uit de moleculaire voorstelling zou wellicht minder hevig geweest zijn, doch bijwonende de pogingen om tot absolute stellingen te verheffen wat enkel betrekkelijke waarde kan hebben, heeft hij zich geheel van diergelijke theorieën onthouden; hij is gebleven bij de aequivalenten-notatie, en voor de organische lichamen heeft hij zich beperkt tot een schrijfwijze, die eenigszins hun volkomen synthese aangaf.

Aan al de scheikundige verrichtingen van Berthelot is een zelfde trek gemeen; het is het besef van het relatieve van onze kennis en ons onvermogen om een dogmatische toepassing te geven van een fundamenteele gedachte. De stof zal wel uit atomen en moleculen zijn samengesteld, doch wacht u er voor een preciese voorstelling als de ware te beschouwen, zij kan het niet zijn; iedere stof heeft onder bepaalde omstandigheden een bepaalde constitutie, een bepaalde groepeeringswijze van atomen in het molecuul, doch wij zullen ze nooit leeren kennen. De daden van verbinding, ontleding en wisselwerking worden geleid door een thermochemisch beginsel, doch verbaas u niet, als ge vele uitzonderingen aantreft, en verlang niet een te streng systeem, het ligt niet binnen ons bereik. Zeer zeker zijn er merkwaardige betrekkingen tusschen de atoomgewichten aan te wijzen, doch verwacht niet te veel van die betrekkingen en denk vooral niet een strenge natuurwet aan te geven, waar de afwijkingen slechts op een regel wijzen, op een achtergrond van waarheid, die ons nooit geheel zal getoond worden.

Zulk een overtuiging heeft haar voordeelen. Niet slechts is het besef van het betrekkelijke der natuurkennis op zich zelve een belangrijke winst, doch het brengt hem, die het bezit, er toe om in veel richtingen experimenteel te werken.

Overtuigd als hij is van de onmogelijkheid om in één hoek der natuur absolute waarheid te vinden, zal zijn werkzaamheid naar vele kanten heen gaan, en in veel richtingen zal hij trachten empirische zekerheid te krijgen. Veel onnut werk zal hij niet doen en talrijk zal het aantal positieve gegevens wezen, tusschen welke hij niet meer dan een lossen band zal leggen.

Doch ook zonder nadeelen is de overtuiging voor hem niet geheel. Want te spoedig allicht zal hij het zoeken naar een streng beginsel opgeven, die van te voren aan het vinden wanhoopt. Lavoisier zelf heeft getoond hoe het mogelijk is strengen regelmaat te brengen in schijnbaar onsamenhangende verschijnselen. En op het eigen gebied van Berthelot is door meer dan één ander aangetoond, dat één scherpe theorie kan opgesteld worden, die zoo niet alle, dan toch een belangrijk deel der verschijnselen tot een nauwsluitend geheel vereenigt.

Het is voorzeker verrassend om aan te zien, dat Berthelot, die meer dan een ander wellicht in deze eeuw gegevens heeft aangebracht, waardoor de toenadering der scheikunde tot de natuurkunde is veroorzaakt, niet zelf ook de theoreticus van die toenadering is geweest, al heeft hij ook zijn uitgangspunt genomen in een physische theorie. Wij hebben ons daarover niet te beklagen; het temperament, dat geen alomvattende mathematische theorie schiep, dreef daarentegen tot een onnoemelijk aantal experimenteele onderzoekingen, voor welke voortdurend een uitgebreide empirische kennis der stoffen en een ongemeene virtuositeit in doen en vinden noodig waren; en veel hebben wij door Berthelot leeren zien, wat wellicht onbekend ware gebleven, indien hij strenger physicus geweest was.

En zoo behoort men dankbaar te wezen voor het beginsel van den grootsten arbeid, want het heeft geïnspireerd tot een der schoonste scheikundige studiën der eeuw; velen zijn thans in bezit van beter sluitende theoriën over afdelingen der

scheikundige mechanica, doch, zoo geen chauvinisme hen beweegt, zullen zij met dankbaarheid en bewondering blijven opzien tot dat kapitale produkt van werkkraft en virtuositeit, tot Berthelot's *Mécanique Chimique*.

V

Ook over Berthelot als geschiedschrijver behoor ik enkele woorden te zeggen.

De historie van het vak is in de scheikunde zoomin als in de fysika, iets waarmede de vaklieden zich veel inlaten, en vooral in de chemie heerscht groote onverschilligheid over het denken en doen der arbeiders voor Lavoisier.

Deze onverschilligheid heeft een zeer begrijpelijke oorzaak. De scheikundigen vóór Lavoisier hebben nagenoeg niets bijgedragen tot de gedachtenwereld, waarin de hedendaagsche chemicus zich beweegt. Er is eeuwenlang gearbeid, doch zonder regelmaat in de methode, en zonder de voortbrenging van theoretische denkbeelden, waaruit de onzen ontstaan zijn. Er is in onze voorstellingen zeer weinig wat men terug kan brengen, — tenzij men de zaak zeer wijsgeerig opvat, — tot een ouden scheikundige, en dientengevolge gevoelt de hedendaagsche werker zich als een vreemde tegenover die oude heeren, zonder de belangstelling, die men hebben zou voor iemand, waarvan men zich bewust was in de rechte lijn af te stammen.

Een natuurkundige noemt de beginselen, waarmede hij dagelijks omgaat, naar Archimedes, Galilei, Toricelli, Pascal, Newton, Huyghens, Snellius, zoo goed als naar Volta, Fresnel, Faraday, Helmholtz, Maxwell, Clausius en Ampère; hij heeft iederen dag met die beginselen te maken. Wat die namen uitdrukken, is nog heden een belangrijk deel van het fysische systeem. Doch de scheikundige heeft met ideën te maken, die door en na Lavoisier ontstaan zijn; zijn namen zijn Lavoisier,

Berthollet, Proust, Berzelius, Liebig, Dumas, Berthelot, Kékulé en zooveel anderen, allen behoorende tot de laatste honderd jaren. Wel zijn een aantal manipulaties en feiten uit een ver-afgelegen voortijd tot ons gekomen, doch de gedachten zijn niet blijven leven, en indien men uit de 17de eeuw Boyle noemt als scheikundige, is het alleen om hem aan te duiden als den man, die het eerste een zuiver wetenschappelijke opvatting van de scheikunde gehad heeft.

Tot het jaar '80 ongeveer toe, is dan ook bij de scheikundigen het verlangen naar geschiedkundige informatie grotendeels bevredigd door den arbeid van één man. Herman Kopp heeft tusschen '40 en '50 een groot boek over de geschiedenis geschreven, dat nog altijd veel waarde heeft, en lange jaren het hoofdwerk gebleven is, terwijl er slechts weinig andere geschiedwerken bestonden.

Het werk van Kopp is eerbiedwekkend door de feitenkennis, en verschaft over tal van bijzonderheden een zeer te waardeeren inlichting. Doch het mist wijsgeerigheid. Het deelt mede, doch verklaart niet. Het geeft de feiten, doch niet den samenhang dier feiten onderling, noch met de wijsgeerige meeningen uit hun tijd, die het bestaan dier feiten natuurlijk maken. Het is een *histoire de faits* en geenszins een wijsgeerige geschiedenis. Hoe een groot man als Aristoteles heeft kunnen berusten bij zijn leer der vier elementen, hoe de alchemisten zoo lang in allen ernst aan de goudmakerij hebben kunnen gelooven, dat wordt bij Kopp lang niet voldoende opgehelderd.

Toch is een wijsgeerige behandeling van de geschiedenis der oude scheikunde een zaak van zeer veel gewicht. Eeuwenlang is de wereld, en ook de wereld der beschaafden, beheerscht geworden door zekere voorstellingen over het wezen van het stoffelijke, en ook de besten van hun tijd hebben aan den steen der wijzen geloofd. Het onderzoek naar den samenhang dier voorstellingen en de andere meeningen uit die tijden moet dus zelf reeds het begrip der periode be-

langrijk vooruitbrengen, en tevens in kennis stellen met gansch andere mogelijkheden om tot een opvatting van het natuurgeheel te geraken dan die, waaraan wij door onze opvoeding gewend zijn. Het historisch-wijsgeerig onderzoek moet ook bijdragen tot de oplossing van duistere punten in onze voorstellingen, doch van wier duisterheid wij ons ter nauwer-nood bewust zijn. Wijsgeerig gesproken is het kenmerk der hedendaagsche scheikunde, in tegenstelling tot de vroegere, onze vatbaarheid om ons in de samengestelde lichamen de bestanddeelen te denken *als zoodanig*. Zóó gewoon zijn wij aldus te denken, dat wij verbaasd zijn te vernemen van een wijsgeerig raadsel verborgen achter een denkdaad, die ons zoo gemeenzaam is. Doch tot het constateeren van het raadsel komt men licht, wanneer men de geschiedenis nagaat, en ziet hoe lang het geduurd heeft vóór die denking de natuurlijke werd, en hoe zelfs goede denkers de vatbaarheid misten met deze denking om te gaan. Men kan Aristoteles noemen als voorbeeld van een groot wijsgeer, die er maar bij uitzondering toekwam zich het eene lichaam in het andere voor te stellen, en zich zeker in zijn opvatting van het natuurgeheel door die voorstelling niet leiden liet.

De methode door Berthelot bij zijn historisch onderzoek gevolgd is in hoofdzaak deze, dat hij niet alleen de scheikundige meeningen naspoort, doch ook de algemeene wijsgeerige opvattingen uit den tijd, waarin die meeningen bestonden. Deze methode is vooral bij de studie der oude tijden een uitnemende. Tegenwoordig worden onze vakmeeningen bijna uitsluitend geboren door het experiment, en dat is mogelijk bij een streng experimenteele methode. Doch toen deze methode nog ontbrak, werden de opvattingen over bijzondere waarnemingen minder geleid door deze waarnemingen zelve dan wel door op den voorgrond gestelde meeningen, die vaak vaag genoeg waren om met de waarneming zelf in overeenstemming gebracht te worden. De gedachte bijvoorbeeld, dat

aan de gansche natuur een zelfde fundamenteele stof ten grondslag ligt, werd een bevestiging voor het geloof in de metaalsverandering. Want toen de gebrekkige waarnemingen over het wijzigen van eigenschappen der metalen eenmaal den indruk hadden gegeven, dat men eigenschappen ontnemen en toedeelen kon zonder het wezen der stof te raken, sloot deze indruk zich goed aan bij de voorstelling van een algemeene grondstof, die men enkel met eenige eigenschappen had toe te rusten om de stof te krijgen, die men hebben wilde. Het streven dus der alchemisten om uit kwikzilver goud te maken, door aan dat kwikzilver enkele eigenschappen toe te deelen, stond in verband met de wijsgeerige opvatting eener algemeene grondstof, die voor het aannemen van alle eigenschappen vatbaarheid had. Zoolang het juiste besef van den onverbrekelijken samenhang van een geheel van eigenschappen niet was doorgedrongen, werd de opvatting over de waarneming geleid door een aprioristische meening over de grondstof.

Ik geef deze beschouwing als voorbeeld, hoe een wijsgeerige behandeling der geschiedenis verklaring kan geven over het optreden en blijven bestaan van meeningen, terwijl een feiten-geschiedenis de positieve kennis constateert en de meeningen, doch, hoe deze hebben kunnen bestaan, in het duister laat.

Natuurlijk heeft Berthelot ook zonder onderzoek naar feiten niet kunnen arbeiden als historicus, doch altijd is het zijn streven geweest de atmosfeer van denkingen en voorstellingen, waarin de feiten geplaatst waren, in het onderzoek te betrekken. De voornaamste uitkomst van zijn nasporingen is deze, dat de alchemie, het geloof in de metaalsveredeling, niet door de Arabieren in de wereld is gebracht, doch, eeuwen vóór hun optreden in Europa, door Grieksche schrijvers onder Egyptische invloeden is aangehangen, zoodat het groote werk van Geber in hoofdzaak een systematisering is van de theoriën zijner voorgangers. En ook is door de studie

van Berthelot duidelijk geworden, dat de scheikundigen, die de voorstelling van een gemeenschappelijke grondstof in hun theorie gebruikten, onder de nawerking zijn geweest van de filosofie van Plato en Aristoteles.

Als historicus is Berthelot de schrijver van een uitvoerig werk, *Les Origines de l'Alchimie*. Bovendien leidt hij een uitgave van Grieksche alchemisten en heeft hij voor een deel dier uitgave een fraaie introductie geschreven. En nog steeds gaat hij door met het leveren van détailstudien over scheikundig werk uit de oudheid en ook uit de middeleeuwen.

VI

Ik heb in den loop van deze studie mij gehouden aan de toelichting van enkele belangrijke punten uit Berthelot's leven als man van wetenschap en hoop een indruk gegeven te hebben van de beteekenis zijner persoonlijkheid voor de scheikunde. Ik wil ten slotte nog dit bijzondere van hem opmerken, dat hij een der zeldzame voorbeelden is van een groot beoefenaar der natuurwetenschap, die bij zijn werkzaamheden geleid wordt door een wel overwogen wijsgeerige meening. Ik heb hem wel reeds gekenmerkt als iemand, in wien het besef van het betrekkelijke der menschelijke kennis levendig was, doch nog niet medegedeeld hoe hij zijn meening over de verhouding tusschen natuurwetenschap en het geheel der menschelijke denkingen heeft uitgedrukt, al is door mij meermalen een wijsgeerige stelling van hem zelven afkomstig gebruikt.

Er bestaat een uitvoerig schrijven van Berthelot aan zijn vriend Ernest Renan, en daarin wenscht hij aangegeven te zien, hoe hij denkt over de beteekenis der natuurwetenschap en het nut der metafysische speculaties.

De natuurwetenschap is voor Berthelot de eenige methode om tot positieve kennis te geraken. Niet dat die kennis ab-

soluut is; wat wij als wetten beschouwen, wordt voortdurend door nieuwe vondsten gewijzigd en uitgebreid, zoodat op ieder oogenblik onze kennis relatief is. Toch zijn wij alleen door haar in staat om met eenige zekerheid betrekkelijke oorzaken voor de verschijnselen aan te geven, en de vermeerdering der kennis ligt behalve in het toenemen van het feitenmateriaal en het uitbreiden van den keten der oorzaken, die van het eene verschijnsel tot het andere voeren.

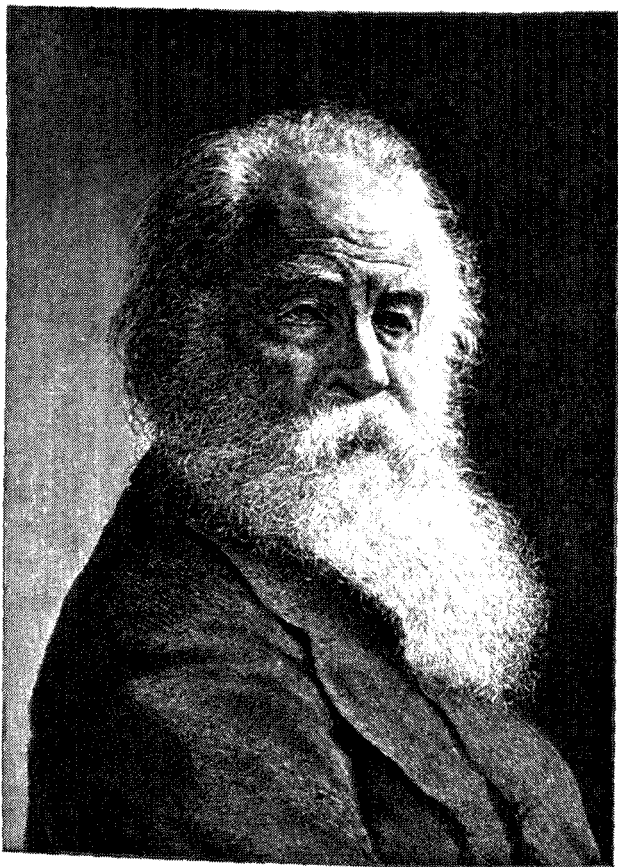
Het nut der metafysika voor de natuurwetenschap is gering, of liever bestaat niet. En wel voornamelijk om deze reden, dat alle oprichters van metafysische systemen hun grondgedachte zóó maken, dat de opbouw van het systeem in harmonie is met de positieve kennis van het oogenblik. De filosofen zorgen wel, dat zij niet in strijd komen met de direkte gegevens der natuurkunde. Het metafysisch systeem richt zich dus naar, is adaequaat aan de natuurkundige kennis, en zal daarom aan deze laatste niets leeren.

Dit is de belangrijke gedachte van Berthelot, die ik in den loop van dit opstel eenige malen heb kunnen toetsen.

De vier elementen werden door Aristoteles van Empedokles overgenomen, omdat de positieve kennis aangaande de kenmerken der stoffen te gering was, om iets anders als criterium voor stofverscheidenheid aan te nemen dan den aggregaats-toestand. Een zelfde gebrek aan nauwkeurige kenmerken steunde de alchemisten in hun voorstellingen over de transmutatie en de samenstelling der metalen. En het is onze voorstelling van elementen, berustend op ons positief vermogen van splitsen, die toelaat te zeggen, dat de synthese der organische lichamen gevonden is.

Toch heeft de metafysika recht van bestaan. Want de mensch heeft nu eenmaal behoefte aan een voorstelling van het geheel der dingen en de metafysika geeft bevrediging aan die behoefte. Het is haar taak, om, telkens in harmonie zijnde met de feitelijke kennis, een geheel op te trekken.

Het is niet mijn bedoeling de wijsgeerige opvattingen van Berthelot hier in discussie te brengen, doch het was noodzakelijk om te wijzen op het feit, dat hij er naar gestreefd heeft een verband te leggen tusschen zijn bestaan als man van natuurwetenschap en zijn zijn als denkend en gevoelend mensch. Want in zijn wijsgeerigheid is een niet gering deel van zijn kracht gelegen, want aan haar dankt hij het, dat hij buiten de scholen staande, een zoo ontzagwekkend geheel van verrichtingen heeft voortgebracht, dat men telkens weder naar hem luisteren moet.

WALT WHITMAN.

WALT WHITMAN.

Een warm vereerder van Walt Whitman verhaalt ons van zijn eerste ontmoeting met den dichter:

„Het was op een snikheeten zomerdag; de thermometer stond bijna op 100° en de zon brandde haar fel licht, gelijk zij het alleen laat branden op de zandige vlakte van Long Island. Daar zag ik, uitgestrekt op den rug en recht op kijkend naar de geweldige zon, den man, dien ik zocht. In zijn grauwe kleeding, zijn grijs-blauw mouwvest en met zijn ijzer grauw haar, zijn gezicht en nek donker gebrand door de zon, lag hij daar in het hooge bruin-geele gras, waar de zomer het groen der halmen al lang had uitgebrand. Hij geleek zoozeer een deel van den grond, waarop hij lag, dat men hem zou zijn voorbijgegaan en hem niet hebben opgemerkt. Ik trad op hem toe, noemde mijn naam, vertelde hem waarom ik hem opzocht en vroeg of de zon hem daar niet een weinig te warm was.

„In 't geheel niet te warm”, — luidde het antwoord en hij deelde mij mede, dat dit een van zijn lievelingsplekjes was en, dat hij in die houding bij voorkeur zijn gedichten maakte.

Hoe levendig geeft deze schets ons het beeld van den natuurmensch Walt Whitman, gelijk wij hem kennen uit zijn werken

— den krachtig gebouwden man, wiens gezonde physique zich verwant gevoelt aan alles wat groeit en bloeit op de aarde, die zich verheugt om zijn sterk lichaam en gelukkig is omdat hij deel uitmaakt van de levende natuur.

Wij begrijpen, dat deze zanger van het lied van „The open Road” en van „The Splendid Silent Sun”, zich beklemd moest gevoelen in een huis met een dak en, dat hij niet gebogen kon zitten in de boekerij met stoffige folianten. In het vrije veld is zijn boek de levende natuur om hem heen. Daar vindt hij veel schoone gedachten, waarvan nog geen letterschrift bestond en schoone woorden, die geen afdruk van letters bij machte is te vertolken.

Whitman heeft ergens gezegd, dat wie zijn hand wil nemen als die van een leidsman en hem wil volgen, hem niet moet zoeken in gezelschap van anderen, niet in bibliotheken (daar is hij als een stomme en een groote onbehouwen kerel); maar wie hem wil kennen, die moet hem volgen mijlen ver langs het strand, op zee of hoog op een heuvel, dáár kunnen zij hem leeren begrijpen, omdat zij te midden der grootsche werken van de schepping, zich een reiner en hooger leven zullen bewust gevoelen. In wat wij noemen „onze moderne beschaving”, in de conventioneele wereld van de 19^e eeuwse maatschappij, treedt de figuur van Walt Whitman naar voren als die van een geducht atleet, die met groote stappen gaat door enge, nauwe straten. Hij gaat langs de hooge vensters der huizen en geweldig klinkt zijn stem, terwijl hij zijn lied zingt van kameraadschap en broederschap onderling. Hij treedt een deftige heerenhuizing binnen, waar het avondgezelschap van „fashionable ladies and gentlemen” is samengekomen. In de salon brengt zijn optreden verwarring. Hij zegt er weinig; maar ernstig en lang tuurt hij in de gezichten der gasten, als zocht hij achter ieder masker der conventionaliteit, dat heerlijk wonder, een menschenziel, rein, gelijk de natuur rein is.

One's self I sing, a simple separate person,
 Yet utter the word Democratic, the word
 En-Masse.

Of physiology from top to toe I sing,
 Not physiognomy alone, nor brain alone is worthy for the Muse, I
 say the Form complete is worthier far,
 The Female equally with the Male I sing.

Of Life immense in passion, pulse, and power,
 Cheerful, for freest action form'd under the laws divine,
 The Modern Man I sing.

In bovenstaande woorden heeft Walt Whitman de hoofdbeteekenis en het streven van zijn werk saâmgevat. Hij vertegenwoordigt het democratisch Amerika van de laatste helft dezer eeuw, is de dichter van moderne tijden, die den heden-daagschen mensch bezingt.

„Mijn boek en ik”, zegt Whitman, sprekend van zijn: *Leaves of Grass*”, welk een tijdvak hebben wij ons verستout te omspannen, die dertig jaren van 1850—80 en daarin Amerika. Voorwaar wij mogen trotsch zijn, indien wij uit die jaren genoeg hebben gegaard om iets van den geest, die hen bezielde, hun bezielenden geest te doen leven in ons werk”.

Als middenpunt van die periode in de ontwikkelingsgeschiedenis van Amerika, neemt Whitman den man uit de volksklasse, den Amerikaan van den tegenwoordigen tijd. Hij neemt zich zelven, om des te getrouwer en juistere het beeld te kunnen weêrgeven. Hij ontleedt zijn eigen persoonlijkheid zonder eenige achterhouding. Met de meeste nauwgezetheid schildert hij zijn eigen emotie-leven gelijk dit in overeenstemming is met den tijd, waarin hij leeft en het land, waartoe hij behoort. Dit doende is hij zich bewust van een grootsche zending. Hij gevoelt, dat hij spreekt in naam van het Amerikaansche volk, als zijn vertegenwoordiger. Aan de nieuwe wereld wil hij geven het werkelijke leven in tegenstelling met wat de mythen en legenden van het verleden gaven aan de

oude wereld. Hij wil bezieling geven aan feiten van het alle-daagsche leven en aantoonen, dat democratie en wetenschap de poezie niet verdrijven; maar haar een ruimer en schooner gezichtskring openen.

De werken, die de Amerikaansche letterkunde van zijn tijd beheerschen — hij ziet het met verontwaardiging — zijn niet gesproken uit eigen bodem; zij vertolken den aard niet van het volk en zijn niet in harmonie met de toestanden en de beschaving in de Vereenigde Staten. Zij berusten op geheel andere maatschappelijke instellingen en politieke toestanden. Volgaarne erkent Whitman de hooge waarde en schoonheid van de gedichten der ouden, kostbare goederen, die behooren bij de vaste bezittingen van Amerika en overgaan op de erfgenamen van zijn grond. Als studieën acht hij ze onontbeerlijk, die oude balladen, heldendichten en drama's van het Oostelijk halfgrond met hun begrippen van caste-onderscheiding en leenrecht en hun zangen van oorlogen tusschen regeerende vorsten om de troonsopvolging. Op zijn eigenaardige wijze zegt hij: „Indien ik niet met ongedekten hoofde gestaan had voor die gedichten, doordrongen van hun grootsche schoonheid, dan zou ik mijn boek nooit hebben kunnen schrijven.”

Maar tevens gevoelt Whitman, dat de nieuwe wereld andere zangen van noode heeft, strookend met den nieuweren tijdgeest en de gewichtige feiten van haar beschavings-geschiedenis. Herhaaldelijk wijst hij op het feit, dat in de Vereenigde Staten jaarlijks meer boeken, tijdschriften en dagbladen gedrukt en gelezen worden dan in eenig land ter wereld en hij voegt er aan toe, dat hieruit niet volgt, dat Amerika een oorspronkelijke nationale letterkunde heeft. Met leede oogen ziet hij het aan, hoe de Amerikaansche auteurs en dichters aan den leiband blijven loopen van Engeland. De tallooze romans en dichtbundels, die de Amerikaansche pers jaar in jaar uit afwerpt met ongeloofelijk snelle opeenvolging, zijn vreemd aan het eigenlijk karakter van het Amerikaansche volk. Altijd weér

worden zij geschreven en gelezen die liefdesgeschiedenissen van salonheertjes en juffers met hun ziekelijke sentimenten en onbeduidende intrigues van jaloersheid en wraakneming.

Zij teekenen geen mannen en vrouwen uit het eigen krachtig ras. — En de natuurbeschrijvingen in zulke romans, novellen en rijmliedjes naar Engelschen trant — het is alsof Whitman in de uitgestrekte prairieën de genius van zijn land honend hoort lachen. Hij zou deze bijna een impertinentie willen noemen tegenover de rijke pracht van Amerika's reuzenwouden en reuzen-rivieren. Het vervult hem met verbazing en neerslachtigheid, dat zulke boeken heden ten dage populair zijn in zijn land, dat in de laatste jaren het tooneel is geweest van grootsche gebeurtenissen, van geweldige revoluties in geloofs-zaken, op maatschappelijk en politiek gebied.

Aldus aangespoord om de nationale poezie van zijn land tot leven te roepen heeft Whitman: *Leaves of Grass* geschreven.

Men verhaalt ons, hoe hij op zekeren dag een groot blad wit papier nam, waarop hij in groote letters schreef: „Make the Work”. Dit papier hing hij boven zijn tafel, opdat hij het altijd zien zou, wanneer hij zich tot schrijven nederzette. En van dat oogenblik werd het zijn streven om alles wat hij zag, hoorde en ondervond te doen medewerken tot het leven van zijn boek.

Walt Whitman werd in Mei 1819 te West Hills (Long Island) in den staat New-York geboren. Hier beoefende zijn vader het timmermansvak. Deze was een afstammeling van een stoer geslacht van „farmers”, de Whitmans, oorspronkelijk Engelschen, die zich in 1635 als landbouwers in de Staten hadden neêrgezet. Zij stonden bekend als eenvoudige, werkzame lieden; zij behoorden tot de secte der kwakers en genoten in hunne omgeving een zekere onderscheiding om hun buitengewone lichaamskracht en flink handelend optreden.

Zijn moeder, Louise van Velsor behoorde tot de van Velsors, die uit Holland naar Amerika gekomen, daar hunne eigen landerijen hadden bewerkt en bestuurd sedert twee geslachten. Ook zij waren de godsdienstige gezindte der kwakers toegeedaan.

Whitman spreekt gaarne over het krachtig geslacht van zijn voorouders. Hij verhaalt niet zonder trots, hoe zijn vaders grootmoeder tot op hoogen leeftijd te paard reed, en recht op in den zadel gezeten, de ronde deed over haar landerijen, haar bevelen gevend. Met veel reverentie spreekt hij van zijn grootmoeder Amy van Velsor en van zijn eigen moeder, twee vrouwen van een ernstige levensbeschouwing, beminlijk om haar zachtheid en fijn bewerktuigd gemoedsleven. Hij geeft ons aardige kijkjes op de hofstedé, en het erf van zijn vaderen.

Met voorliefde beschrijft hij het ouderwetsche woonhuis van één verdieping, aan één kant opgetrokken. Voor de deur staat de eik, de breedgetakte, zijn lievelingsboom; verderop de welput en achter het huis ligt de moestuin, waarvan de gronden glooiend naar omlaag gaan. Hij leidt ons binnen in de keuken van grooten omvang; de balken zijn er zwart van den rook; er is een breede stookplaats en aartsvaderlijke schoorsteen. In den tijd van zijn grootouders kon men in die keuken tegen zonsoudergang een zwerm van zwarte kroeskoppen zien, jonge negerkinderen (het was toen nog voor de afschaffing der slavernij,) die neêrgehurkt op de vloer er zich het avondeten lieten smaken.

De landelijke omgeving, waarin de jonge Walt opgroeide — het eigenaardig natuurschoon van de streek, West Hills¹ in de onmiddellijke nabijheid van de zee, die tal van schilderachtige baaien en kreeken vormt in de kustlijn van Long-Island, hadden een aangrijpenden invloed op de ontvanke-lijke natuur van den knaap en waren bestemd een blijvenden indruk op zijn gemoedsleven uit te oefenen. De herinneringen

1. De oud-indiaanse naam van Long-Island, dien Whitman bij voorkeur gebruikt.

van zijn gelukkige kindsheid zijn doorweven met herinneringen aan zonnige dagen, doorgebracht spelend aan het strand. Hij placht uren achtereen met zijn kleine makkers te zoeken naar de eieren van zeemeeuwen tot zij vermoeid gingen liggen in het warme zand, en stil luisterden naar het klotsen van het zeewater. En in den wintertijd toog hij uit met zijn makkers naar de zuiderbaai van Paumanok, waar 't water ondiep was en stijf bevroren; dan gingen zij uit op den aalvangst; elk had zijn eigen sleeetje, bijl en aalstekker; onvermoeid in hun jongensijver hakten zij stukken uit de ijskorst en waren den aal te vlug af.

Het vrije buitenleven, dat kleur en gloed gaf aan zijn zorgeloze kindsheid heeft altijd zijn bekoring voor Whitman behouden. Zijn gedichten toch in *Leaves of grass*, zijn fijngepenseelde schetsjes in zijn proza-werk: *Specimen Days and Collect* zijn vervuld van een eerbiedigen geest voor het wonderbare in de schepping, voor het levensmysterie in al haar werken. Wat zijn oog treft, het klein insect, dat onrustig zoekend den grasspriet op en neêr gaat, of de wijde aanblik van de uitgestrekte savannah, het boeit zijn aandacht elk op zijn wijze; hij neemt het beeld ganschelijk in zich op en laat het ons beter zien door zijn fijne opmerkingsgave.

Zijn liefde voor de zee en de muziek van haar golven spreekt duidelijk uit menigen zang en menig strandgezicht, dat hij geschilderd heeft met forsche meesterhand.

Walt Whitman was nog een knaap, toen zijn vader verhuisde naar Brooklyn, dat te dien tijde geheel het karakter had van een landstadje. Hier genoot hij het onderwijs op de openbare school en ontving later zijn eerste opleiding in het drukkersvak. Het gezin der Whitmans bestond uit acht kinderen; zes zoons en twee dochters; Walt was op een na het oudste kind en leerde reeds vroeg de handen aan het werk te slaan en zelfstandig op te treden. Hij was nog in zijn eerste jeugd, toen hij zelf onderwijs gaf op verschillende dorpsscholen

in Long Island. Later heeft hij meermalen gezegd, dat de ondervindingen in die jaren opgedaan van onberekenbaar belang zijn geweest tot het verkrijgen van een grondiger kennis van het volksleven. Hij bestudeerde de karakters van het jonge volkje aan zijn zorgen toevertrouwd, kwam dagelijks in onmiddellijke aanraking met de omgeving, waarin zijn scholieren opgroeiden en leerde daardoor den volksaard beter begrijpen. Uit dit tijdperk dagteekenen zijn eerste pennevruchten, korte proza-stukjes, geteekend naar het werkelijke leven, die in verschillende dagbladen en tijdschriften verschenen; gedurende eenigen tijd gaf hij zelf te Huntington een weekblad uit, dat geheel door hem bestuurd werd.

Op twintigjarigen leeftijd toog hij naar New-York om daar een werkkring te zoeken. De overgang was groot. Uit een stille landelijke omgeving zag hij zich plotseling verplaatst te midden van de woelige bedrijvigheid der wereldstad. Hij zag de rustelooze menschen-massa zich voortbewegen in de straten; hier scheen de tijd te ontbreken om een handdruk te wisselen of elkander staande te houden met een vriendschappelijk woord; ieder moest voort, haastig voort naar een bepaald doel in de koortsachtige gejaagdheid van den strijd om het bestaan.

De wilskracht van den echten Yankee om met eigen handen iets tot stand te brengen greep hem aan met machtigen drang. — Jaren van veelzijdige ontwikkeling volgden. Afwisselend was hij werkzaam op een drukkerij, aan een dagblad, als gouvernementsklerk; tevens legde hij zich toe op het timmermanswerk en de bouwkunde. — Door deze verscheidenheid van werkzaamheden, kwam Whitman in aanraking met lieden van allerlei slag. Hij gevoelde zich vooral aangetrokken tot mannen en vrouwen uit de volksklasse. Hij leerde waardeeren de stoere werkkracht en de nauwgezetheid van den ambachtsman; zijn bedaarde volharding; de zekerheid, waarmede de smidsgezel den zwaren moker doet neerdreunen op het aanbeeld, de behendigheid, waarmede de metselaar de tichel-

steen en op hun plaats legt en vastzet met een slag van zijn troffel.

Men verhaalt ons, hoe hij dagen achtereen geregeld de werkplaatsen bezocht van vakmannen; hij bracht er lange uren door, liet zich uitlegging geven van het samenstel van machines en het gebruik van handwerktuigen, want hij wilde ten volle leeren begrijpen het wezen van den arbeid dier burgers, die de gezonde kracht en de kern van de natie uitmaakten. — Het behoorde tot Whitman's uitspanningen in die dagen, op en af te varen met de Fulton veerbooten en de passagiers gade te slaan. Hij werd er een populaire figuur, de frisch gebouwde man, meer dan zes voet lang, gekleed in het blauw boezeroen van den werkmanstand, een breed gerande flambarde op het licht blond hoofd. De bootslieden herkenden hem in de menigte op de kade, aan zijn hooge gestalte, zijn rustigen gang; zij leerden naar hem uit zien als naar een goed kameraad. — Niet minder populair was Whitman onder de koetsiers der city-omnibussen. Hij placht naast hen te gaan zitten op de voorbank en de geheele lengte van den rid door de stad mede te maken; hij bevond, dat zij hartelijke kameraden waren, jolige kerels, ruw maar met een goed hart.

De straten van New-York, vooral Broadway, oefenden iederen dag op nieuw een groote aantrekkingskracht op hem uit; wat hij zag en hoorde in de dichte mensenmenigte — het gaf hem telkens nieuwe indrukken en stof tot nadenken. Hij gevoelde er zich nooit eenzaam of verlaten te midden van die tallooze menschen, hem allen onbekend. Hij ging in het hoog bewustzijn, dat hij met hen deel uitmaakte van de energische werkkraft, die New-York leven deed. Door dit bewustzijn gevoelde hij zich nauw aan hen verbonden, als makkers gaande zij aan zij, ieder op zijn wijze werkend voor éézelfde doel. In de straten van New-York zag hij veel armoede en ellende, hij werd de vriend der ongelukkigen en verstoottenen der

maatschappij; hij bezocht hen in gevangenissen en ziekenhuizen, ontzegde zich meermalen het middagmaal of een genoeg om voor hen in behoefte van kleeding te kunnen voorzien of hun een versnapering te brengen. Tot Whitman's voornaamste genoegens en uitspanningen in die dagen, behoorde het bijwonen van een opera-voorstelling en het lezen van zijn lievelings-auteurs. Als knaap was Whitman een harts-tochtelijk romanlezer; vooral de werken van Sir Walter Scott prikkelden zijn verbeelding. In later jaren vond hij zijn geliefkoosde lectuur in Homerus, Aeschylus, Juvenalis, Shakespeare, Hegel, Carlyle; met belangstelling nam hij kennis van de werken der voornaamste schrijvers van zijn tijd en zijn land.

Als de stadslucht hem te benauwend werd en de drang naar het buitenleven hem te sterk werd, brak hij plotseling los uit de sleur van dagelijksche bezigheden; hij zocht op nieuw het zeestrand van Long Island, waar hij speelde als kind; lange middagen bracht hij er door met zijn Homerus of Shakespeare, declameerende zijn lievelingspassages. — Zijn zwerversaard en deze drang naar het buitenleven beheerschten hem ten laatste zoozeer, dat hij besloot niet langer voort te leven in een bepaalden werkkring te New-York. Met zijn broeder Jeff maakte hij het plan uit te gaan op wat hij noemde een: „Journey and working expedition.” Te zamen trokken zij te voet door het grootste gedeelte van Centraal Amerika — zij volgden den benedenloop van den Mississippi en den Ohio; zij gingen van stad tot dorp, verbleven langeren of korteren tijd daar, waar zij werk konden vinden en de omgeving hen aantrok; dan reisden zij verder tot het verdiende geld verteerd was en zij op nieuw reispenningen moesten vergaren door geduldig te loopen in het gareel van geregelden vasten arbeid. Op deze wijze werkte Walt Whitman eenigen tijd geregeld aan de redactie van de *Daily Crescent* te New-Orleans. Daarop trok hij verder noordwaarts, ging den Mississippi op en nam zijn weg langs de groote meeren

van Michigan, Huron en Erie, naar de watervallen van den Niagara, naar Beneden Canada en terug langs den Hudson, dwars door Centraal New-York. Zijn krachtige gezondheid maakte hem tot een onvermoeid voetganger. Zijn reisliederen, zooals wij zijn „Song of the Open road” en zijn „Song of Joys” wel mogen noemen; tintelen van levenslust:

Henceforth I ask no good fortune, I myself am good fortune,
 Henceforth I whimper no more, postpone no more, need nothing,
 Done with indoor complaints, libraries, querulous criticisms,
 Strong and content I travel the open road.

Intusschen waren de eerste gedichten van den bundel *Leaves of Grass* uitgekomen. Van dit werkje dat in '56 verscheen te Brooklyn zij als curiositeit vermeld, dat Walt Whitman er zelf de letterzetter van geweest is; hij was toen tijdelijk werkzaam bij zijn uitgevers de gebroeders Rome. Het kleine boekje onder den titel: *Leaves of Grass*, waarop wij bij het behandelen van Whitman's poëzie zullen terugkomen, trok slechts de aandacht van weinigen. Maar onder die weinigen was een man als Emerson, die zijn oordeel uitsprak in de bekende woorden: „I find it the most extraordinary piece of wit and wisdom that America has yet contributed,” dit in een particulier schrijven, waarin de schrijver hem ook wees op het gevaarlijke in zijn naturalisme.

Met het uitbreken van den Amerikaanschen burgeroorlog begon een nieuwe periode in het leven van den dichter Walt Whitman. Als aandeel in den krijg koos hij zich het werk der verpleging van zieken en gewonden op het slagveld en in de hospitalen. De onmiddellijke aanleiding tot het aanvaarden van deze zware taak was de tijding van de verwonding van zijn broeder Luitenant Kolonel George W. Whitman van het 51^e regiment „New-York Veterans”, getroffen in het aanzicht door het springen van een bom in den slag van Frederiksburg in Virginië. Het was door tusschenkomst van Emerson, dat Walt Whitman de toestemming van President

Lincoln verkreeg tot zijn verplegingswerk in het kamp; daarbij werd hem de volmacht verleend tot het trekken van de gewone soldij en het rantsoen. Whitman weigerde echter eenige geldelijke vergoeding aan te nemen. Tijdens den oorlog was hij mede correspondent van de *New-York Times*. De Amerikaan met zijn voorliefde voor groote sommen en groote cijfers weet ons beslist te zeggen, dat het aantal patienten door Whitman persoonlijk verzorgd, aan het einde van den oorlog bedroeg 100.000 zieken en gewonden. En daarbij knikt de Yankee voldaan, als ware hiermede alles gezegd en overtuigend bezeugen, hoe breed de dichter de taak opvatte, die hij zichzelf stelde. Al getuigt het getal van de bovenmenschenlijke krachtsinspanning en van den onverflauwden ijver, waarmede hij den zelfgekozen arbeid verrichtte, toch zijn de stroeve cijfers niet bij machte de eigenlijke beteekenis van dien arbeid te vertolken. Hij was voor den gewonde niet alleen de helper, die met vaste hand het verband aanlegt, maar bovenal de vriend wiens groot medelijden en weldadig persoonlijk overwicht, op den gemoedstoestand van den lijder vaak wonderen werkte van genezing.

Aan het ziekbed, waar geen geneeskundige hulp meer baten mocht was hij de trouwe makker, die stil de hand van zijn stervenden kameraad nam in zijn hand en met hem wachtte op den dood.

Met groote zorgvuldigheid heeft hij bij den verlaten ambulance-wagen gewaakt over de povere nalatenschap van den armen soldaat — de enkele brieven, verhavende stukjes papier, hoe vaak werden zij open en dichtgevouwen; de nederige sieraden, een oud horloge, een ring, hem toevertrouwd met den ernstig vragenden blik van een, die sterven gaat. En hij heeft gevoeld den stillen weedom van het beroofde gezin, waar hij ze bracht die kleine reliquiën.

Menig treffend tooneel uit den oorlogstijd, dien hij meemaakte heeft Whitman later weêrgegeven in die schoone

reeks van krijgszangen welke hij onder den titel van *Drum Taps* toevoegde aan zijn eersten dichtbundel van *Leaves of Grass*. Gedurende drie jaar wijdde hij zich aan zijn liefdewerk, deelend het leven in het kamp en in de hospitalen, de gevaren van den veldtocht en de vermoeienissen van den marsch. Zijn unionisme en gevoelens van anti-slavernij deden hem de partij van het Noorden kiezen; maar zonder aanzien des persoons gaf hij hulp als verpleger, waar hulp vereischt werd. Hij deed het werk van een athleet; weken verliepen, waarin hij zich nauw enkele uren nachtrust gunde — zelfs zijn kerngezond gestel was niet bestand tegen den zwaren druk van aanhoudende krachtsinspanning; zijn gezondheid werd gesloopt lang voor dat zijn oude dag gekomen was. In 1864 werd hij op het ziekbed geworpen. Hulp verleenend bij een geval van kwaadaardige wondontsteking, werd hij door bloedvergiftiging aangetast; zes maanden lag hij in het hospitaal te Washington.

Toen hij het ziekenhuis verliet was hij in naam slechts hersteld. Zijn krachtige physique was gebroken: hij was onbekwaam tot het verrichten van zwaren lichaamsarbeid en moest zich nog gelukkig achten een post te verkrijgen als klerk op een der gouvernements-bureaux te Washington. Hij, de man van handelend optreden te midden van ongelukkigen, die onmiddellijk hulp behoefden, moest zich trachten te gewennen aan een leven tusschen kantoorstuk en lessenaar te midden van papieren en folianten. Op Zondagen en gedurende zijn vrijen tijd op werkdagen bezocht hij steeds getrouw de hospitalen van de stad en in den omtrek. Dit bleef hij volhouden tot zijn ziekelijke gezondheidstoestand het niet langer toeliet.

Van Whitman's oorspronkelijken dichtbundel *Leaves of Grass* was in 1861 een tweede, vermeerderde editie verschenen te Boston; in 1865 verscheen weër een nieuwe uitgave, ditmaal verrijkt met de gedichtenreeksen *Drum Taps* en *Sequel*. Een latere editie van *Leaves of Grass* door den dichter uitge-

geven is die van 1867 behelzende de gedichten saamgegrepen onder den algemeenen titel *Supplement* en zijn *Songs of Parting*.

Whitman's poëzie was thans in ruimer kring bekend geworden en had in Amerika en in Engeland vrienden en vereerders gevonden, die haar lof zongen als de poëzie van het gezonde, natuurlijke leven, de milde poëzie der humaniteit. Menige welkomstgroet was den nieuwen dichter geworden van over zee. Mannen als Alfred Tennyson, Algernon Charles Swinburne, W. M. Rosetti, William Bell Scott en John Ruskin waren onder de eersten, die erkenning gaven aan de genialiteit in *Leaves of Grass*. Aan de edities van '61 en '65, had Whitman gedichten toegevoegd, die aanstoot gaven aan de toonaangevende partij in zijn land; zijn naturalisme, de verheerlijking van der zinnen genot in zijn: „Children of Adam” en sommige uit de reeks van zangen getiteld: „Song of Myself” werden streng afgekeurd als zijnde in strijd met de maatschappelijke zeden. Toen het in Whitman's onmiddellijke omgeving bekend werd, dat hij de auteur was van *Leaves of Grass*, deed het een storm van verontwaardiging losbarsten van de zijde van den minister Harlan; en de dichter werd uit zijn betrekking als gouvernementsklerk ontslagen. Velen kozen partij voor Walt Whitman. Er ontstond een heftig twistgeschrijf. Onder de meest bekende artikelen in dien tijd, geschreven om de reinheid van Whitmans bedoelingen te handhaven, zij genoemd het stuk getiteld: *The Good Grey Poet*, door W. D. O'Conner. Sedert werd de titel van „good grey Poet”, de lievelingsnaam, waarbij de vereerders van Whitman hem noemden. Door tusschenkomst van vrienden werd hem spoedig een post gegeven als schrijver aan het bureau van den „Attorney General”.

Walt Whitman zelf bleef onverstoord tegenover de aanvallen der verontwaardigde kritiek. Hij wilde geen enkel zijner gewraakte gedichten terugnemen. Zij behoorden in het plan van zijn werk, dat het leven van den hedendaagschen mensch

in al zijn volheid zou weêrgeven. Hij wilde de dichter zijn van het lichaam evenzeer als de dichter van de ziel; het boek, dat hij schreef moest waar zijn, vol oprechtheid, groot gevoeld zonder kleingeestigheid — dan alleen kon het der menschheid en der letterkunde waardig zijn.

Aan deze zijn overtuiging bleef hij vasthouden tot aan het einde van zijn letterkundige loopbaan; geen vijandige kritiek kon hem ontmoedigen; daarentegen gevoelde hij zich dankbaar verblijd over ieder woord van waardeering, dat over zijn werk werd uitgesproken. Brieven van bewonderaars van zijn talent, beantwoordde hij met een warmhartigheid, die bijna kinderlijk was. Men verhaalt ons van knipsels uit buitenlandsche couranten hem toegezonden; kleine strookjes papier die zijn naam vermeldden met lof; deze placht hij te lezen en herlezen, de oogen vochtig van blijde aandoening omdat hij gevoelde, dat er toch velen waren, die in den geest van zijn werk door-drongen.

Whitman had er behoefte aan zich het middenpunt te gevoelen van lieden, die zijn streven en werk begrepen, want hij was zich bewust een grootsche zending te vervullen als de dichter, die der menschheid de blijde boodschap verkondigt van gelijkheid en broederschap onderling. Hij, de dichter der democratie, vertegenwoordigde in zijn eigen persoonlijkheid een richting, zijn vrienden en allen die onder den indruk kwamen van zijn magnetische persoonlijkheid vormden als het ware een bond om hem heen.

In 1873 kreeg Whitman een aanval van beroerte, er volgde verlamming van het lichaam aan een zijde. Hij was genoodzaakt zijn werkkring te Washington te verlaten en koos zich Camden tot woonplaats. In hetzelfde jaar stierf zijn moeder; haar plotselinge dood in zijn tegenwoordigheid bracht een zwaren slag toe aan zijn geschokte gezondheid; zijn toestand verergerde; hij leed veel lichamelijke pijn en was gedurende drie jaren zeer hulpbehoevend. Langzaam kwam er eenige

verbetering tot hij weer gaan en staan kon zonder hulp van anderen. Intusschen denke men zich den grijzen dichter niet als een somber gestemde invalide, opgesloten in zijn ziekekamer. Hij genoot veel van de buitenlucht en bleef zijn opgewektheid van geest behouden. Tevens hield hij een uitgebreide correspondentie en volgde met levendige belangstelling de vragen van den dag.

Het leven, dat Walt Whitman thans tot aan zijn dood te Camden (New-Jersey) leidde, leeren wij misschien het best kennen uit zijn proza-werk: *Specimen Days, and Collect*. Dit werk zou men een herinneringsalbum met een dagboek kunnen noemen, waarin de grijze dichter opteekende herinneringen uit zijn eerste kindsheid en jongelingsjaren, herinneringen uit den oorlogstijd en zijn leven te New-York en Washington; het werd zijn dagboek, waarin hij, mits zijn gezondheid dit toeliet dagelijks schreef; wij vinden er tevens vermeld kleine bijzonderheden uit zijn omgeving te Camden. Zijn studeerkamer, waar hij ook zijn slaapplaats had, was laag van verdieping; maar kon op drie ramen bogen; van meubelen was alleen 't volstrekt noodige aanwezig; een eikenhouten schommelstoel, het geschenk van vrienden, en een groote harige wolfshuid, die als tochtscherm dienst deed vertegenwoordigden er de: „comfort.”

Hij had weinig behoeften en was tevreden in zijn eenvoudige omgeving; hij was arm; maar leed geen gebrek. Tijdens zijn werkjaren te Washington van 1865—72 had hij gelden overgespaard uit zijn verdiensten. Hierdoor kon hij in de eerste jaren van zijn verblijf te Camden een onafhankelijk bestaan leiden. Later toen zijn krachten het toelieten, ondernam hij zelf de uitgave en verkoop van zijn geschriften; op deze wijze voorzag hij het liefst in zijn onderhoud, gelijk hij herhaaldelijk liet blijken aan vrienden in en buiten Amerika, die het zich een eer rekenden den dichter in de dagen van zijn ouderdom te mogen steunen. Het werd bekend, dat Whitman bij de

administratie van den verkoop van vroegere edities zijner werken, geenszins het geldelijk voordeel genoten had, dat hem rechtens toekwam. Er liepen geruchten, dat hij in de diepste armoede verkeerde.

De dichter zelf kon zijn benarden toestand niet ontkennen, tijdens zijn jaren van lichamelijke hulpeloosheid. Met warmte herdenkt hij in zijn *Specimen Days, and Collect*, de vriendschapsbewijzen hem toegezonden door de bewonderaars van zijn talent, daaronder velen die hem ten eenemale onbekend waren. Hij nam hun vriendschapsgeschenk aan in denzelfden geest, waarin het werd aangeboden. — Uit andere aantekeningen in zijn dagboek lezen wij, dat zijn krachten in zoo ver herstelden, dat hij zich verplaatsen kon naar andere steden en zelfs lezingen kon houden in New-York, Philadelphia, en Boston.

Toen kolonel Tom Scott, de groote spoorwegmagnaat, Whitman een rondreisbillet door Californië aanbood, ontwaakte bij den dichter weér de oude zwerverslust; ondanks zijn gebrekkigen ouderdom ondernam hij den tocht en zijn reisbrieven getuigen van zijn altijd jongen levenslust; waar hij verhaalt van de grootsche natuurtafereelen, of van aardige ontmoetingen met mijnwerkers of kampeerende landverhuizers.

In het volgend jaar, in 1880, maakte hij een reis door Canada als gast van Dr. Bucke, bekend als de schrijver van Whitman's levensgeschiedenis, even als John Burroughs een geestdriftig bewonderaar van zijn werk en streven. In den herfst van 1881 genoot hij geruimen tijd gastvrijheid ten huize van Emerson te Concord, Massachusetts. Uit alles blijkt dat de dagen van zijn ouderdom niet eenzaam geweest zijn. Walt Whitman is nooit gehuwd geweest. Op de vraag, waarom niet, geeft hij zelf het antwoord: „I suppose the chief reason why I never married must have been an overmastering passion for entire freedom, unconstrained; I had an instinct against forming ties that would bind me.”

Op zijn zeventigsten verjaardag, twee jaar en enkele maanden vóór zijn dood, werd hem een groot feestbanket aangeboden door zijn vrienden en vereerders. Sedert zijn eerste optreden was er veel veranderd in de houding van het Amerikaansche publiek tegenover zijn dichter Whitman; de groote invloed van zijn werk en geest in de nieuwere letterkunde van zijn tijd viel niet te loochenen; de jongere generatie vooral gevoelde zich onwederstaanbaar aangetrokken tot de frissche oorspronkelijkheid van zijn genie, tot zijn oprecht patriotisme en zuivere menschenliefde. Amerika's groote steden hebben als om strijd gedongen om de eer het stoffelijk overschot van den dichter in hun midden te mogen ontvangen. Het was de wensch van Whitman, dat op Harleigh Cemetery, nabij Camden, zijn laatste rustplaats zou zijn. Daar hebben zijn vrienden hem heengedragen, nu drie maanden geleden.¹ Voor den ingang van de grafwoning hing de Amerikaansche vlag halfstok. Geen lauwerkransen konden beter de hulde vertolken van het jonge Amerika, dat de nationale vlag hoog ziet opgeheven overal waar de naam van Walt Whitman genoemd wordt, een naam dien het leerde liefhebben, omdat hij onafscheidelijk verbonden is met het krachtig geloof in de grootsche toekomst van de natie.

III

Er is een passage in een van Whitman's gedichten² waar hij verklaart dat zijn geest ging over de aarde. Hij zegt hoe hij de aarde zag: het eene gedeelte gehuld in nachtelijke schaduw — het andere halfroond badend in licht. En hij zag de groote zeeën, waar de schepen als pelgrims gaan — zag de zwarte lijnen der lange spoorstaven, die de aarde houden in ijzeren greep. En denkend aan de vele menschen in al de

1. Dit artikel werd in Juni geschreven.

2. Salut au Monde.

landen der aarde, zag hij ze voorbij trekken in breede scharen; zij gingen hem voorbij in eindelooze rijen, gelukkigen en ongelukkigen. Hij hoorde het lied van hen, die feest vierden en de kreten van hen, die in leed waren. Toen welde een machtig verlangen in hem op, te juichen met de vroolijken van hart en woorden van troost te spreken tot de lijdenden, want hij gevoelde zich verwant aan die allen, die met hem de rechten van het leven deelden. Hij riep ze aan als zijn broeders en zusters, want hij gevoelde zich tegenover een ieder van dezen als een getrouw vriend, die den arm strengelt om den schouder van zijn makker en diens arm voelt rusten op den zijnen.

Het is in deze diepgevoelde sympathie met het leed en de blijdschap der menschen, dat de magnetische kracht schuilt, die uitgaat van Whitman's werk. De geest van ware menschenliefde, waarvan hij de apostel is geweest gedurende zijn leven, bezielt het woord dat hij neerschrijft met warmen levensadem. Hierdoor weet hij te creëeren een innig geestelijke gemeenschap tusschen hem en zijn onbekende lezers, tot wie hij vaak onmiddellijk het woord richt, zeggend: „wij hebben elkander nooit gezien; maar in dit eigen oogenblik kijk ik op van deze bladzijde, ik zie u aan, ik bestudeer u, mijn vriend, wie gij ook zijt; nu raakt mijn ziel de uwe en gij en ik, wij gevoelen elkanders tegenwoordigheid. Hadden wij elkander gekend van aangezicht tot aangezicht — ik ben er van overtuigd, wij zouden goede kameraden geweest zijn.” —

Walt Whitman noemde zijn gedichten: *Leaves of Grass*; duidend op den titel heeft hij gezegd:

„This is the grass that grows wherever the land is and the water is”, want hij wilde niet alleen zijn de dichter van Amerika, die spreekt uit naam van het volk: zijn boek zou zich ontsluiten voor ieder, die zijn medemensch een warm hart toedraagt: „O, friend, whoe'er you are, at last arriving, hither to commence, I feel through every leaf the pressure of your

hand, which I return." De eerste bundel van *Leaves of Grass* behelsde in de gedichten: „Starting from Paumanak” en „A Song of Myself”, een reeks van zangen, die allen betrekking hadden op den persoon Walt Whitman en het doel uiteenzetten van zijn boek en van de grootsche zending, waartoe hij zich geroepen gevoelde. Whitman verwerpt wat hij noemt „conventioneele fraaiigheden”; in zijn woorden geen geklingel van rijmen, geen angstvallige assonance; hij gevoelt te spontaan om zijn gedachten „netjes” te kunnen afmeten naar een bepaalden dichtvorm. Rhythmisch proza is misschien de meest juiste naam, dien wij aan zijn vrije dithyramben mogen geven; maar de rhythmus heeft zich los gemaakt van strenge kunstwetten; vaak wordt zij onderbroken door een plotselinge wending in den gedachtengang van den dichter; door een abrupte opsomming van namen, een reeks van uitroepen; een banale opmerking, onmiddellijk volgend na een gevoelsuïting van verheven gedachten. Zijn rhythmus golft mede met den stroom van wisselende emoties, waardoor de dichter wordt medegesleept. Zijn verzen hebben veerkracht, vitaliteit; wij gevoelen, dat wij luisteren naar de taal van het heftig bewogen gemoed, waar hij spreekt tot zijn volk als de boodschapper van schoone tijding:

„I will write the evangel-poem of comrades and of love
For who but I should understand love with all its sorrow and joy?
And who but I should be the poet of comrades?

Hij komt als de dichter van het volk, die zich één voelt met het dagelijksch leven van zijn landgenooten, welke hij lang heeft gade geslagen in hun arbeid, bij hun genoegens, in hun lieven en lijden. Tot hen richt hij het woord:

I will make a song for these states that no one state may under any
circumstances be subjected to another state,
And I will make a song that these shall be comity by day and by night
between all the states, and between any two of them.

.....

.....

And employments! I will put in my poems that with you is heroism upon
land and sea,

And I will report all heroism from an American point of view.

Aandringend op eenheid in de staten, één slechts in naam,
wilde Whitman door zijn lied den geest van nationaliteit tot
leven roepen; zijn lied zou den volksstand verheffen en be-
zingen als de kracht en de macht van de natie. Zijn hoorders
moeten er van overtuigd zijn, dat hij, hun dichter, door de
kracht van zijn medegevoel zich identificeert met het leven en
denken van een ieder hunner. In zijn *Song of Myself* zegt
Whitman van zich zelve:

A learner with the simplest, a teacher of the thoughtfullest,
A novice beginning yet experient of myriads of seasons,
Of every hue and caste am I, of every rank and religion,
A farmer, mechanic, artist, gentleman, sailor, quaker,
Prisoner, fancy-man, rowdy, lawyer, physician, priest.

In datzelfde gedicht laat hij volgen regels als deze:

It is you talking just as much as myself, I act as the tongue of you,
Tied in your mouth, in mine it begins to be loosen'd.

The young mechanic is closest to me he knows me well,

The woodman that takes his axe and jug with hem shall take me
with him all day.

The farm-boy ploughing in the field feels good at the sound of my
voice,

In vessels that sail my words sail, I go with fishermen, and seamen
and love them.

In all people I see myself; none more and not one a barley-corn
less,

And the good or bad I say of myself I say of them.

I am the poet of the Body, and I am the poet of the soul.

I am the poet of the woman the same as the man

And I say it is as great to be a woman as to be a man.

I am large. I contain multitudes.

Uit deze regelen spreekt de innige verhouding, waarin de dichter zich plaatst tegenover zijn medemenschen. „Ik vraag niet aan den gewonde”, zegt hij, „hoe hij zich gevoelt; ik zie hem aan, leun op mijn stok en word stervensbleek; ik zelf gevoel de wonde en haar pijn.” En: „Geen muiteling gaat in boeien naar den kerker of ik ga nevens hem; mijn hand is geklonken aan de zijne.

Het is een karakteristiek gezegde van Whitman, dat „wie maar een achtste gedeelte van een mijl gaat zonder sympathie, zonder op zijn weg iets in zich op te nemen, opgaat naar zijn eigen begrafenis in zijn eigen doodskleed.”

Niet alleen vereenzelvigt deze dichter zich met het leven en denken van zijn medemenschen, hij absorbeert het leven in al zijn uitingen. Hij zegt: Mijn geest waart door het land en kan zich denken in de gedaante van dier en plant”. Boven de witbruine boekweit gonzen de bijen; hij wordt een bij, die meëgonst met den zwerm. Laat in den avond neemt hij zijn plaats in het nest van de kraai. Hij dringt door tot diep in het giftig moeras, waar de slang kruipt. — Hij ziet de onstuimige boschbeek, die zich een weg baant door nauwe gleuf en hij wordt de bezielde kracht, die het golvend water voortstuwt met geweld over kiezelgruis en keisteenen en het hoog doet opspatten tegen de grijze steenblokken, die zijn vaart belemmeren.

Walt Whitman wil ons in zijn werk de machtige tegenwoordigheid doen gevoelen van Amerika's rijke natuurpracht; door zijn werk moeten wij een grootschen indruk ontvangen van de uitgestrektheid en de talrijke gemengde bevolking van Amerika. Met geestdrift zet hij het schema van zijn werk uiteen in al zijn uitgebreidheid. Niet alleen zal hij zingen het lied van verbroedering onderling voor *zijne* natie; maar voor *alle* natiën; hij is er van overtuigd, dat het helder op zal klinken door vele eeuwen, tot alle menschen der aarde vereend zijn in den bond van gelijkheid en broederschap.

Hij wil de woordvoerder zijn van de negentiende eeuw en

uiting geven aan de triomfen van haar wetenschap. Uitvindingen op het gebied van stoomkracht en electriciteit; ontdekkingen op het veld van medischen arbeid zullen begeestering geven aan zijn zangen. En het plan van zijn boek ontvouwend geraakt hij in vervoering over de verheven beteekenis van zijn werk. Hij spreekt als een ziener, van schoone visioenen; hij ziet wat zijn gedichten in beeld zullen brengen. Hij ziet de prairieën van zijn land, zich uitstrekkend wijd en woest tot aan den verren horizont; hij ziet wilde en tamme dieren, tallooze kudden buffels, grazend op de savannah. Hij ziet groote steden en hoort het ruischen van de menschenzee in de straten, hij ziet de bedrijvigheid van dokken en scheepswerven, hij ziet den electricischen kabel, die zijn land en Europa verbindt, hij ziet de landbouwers aan den ploeg, de mijnwerkers in de schacht en hoort geluiden van tallooze fabrieken.

Na zulke momenten van begeestering is het alsof de dichter zich plotseling overweldigd gevoelt door zijn grootsche gedachten; hij wil meer zeggen en kan geen woorden schoon genoeg vinden. Na een passage vol gloed en geestdrift stuiten wij op een regel als deze: „Walt you contain enough, why don 't you let it out then”. Zulk een overgang vinden wij telkens terug in Whitman's gedichten; na een uiting van diep gevoelde emotie volgt een opmerking, matter-of-fact, alledaagsch, een uitval, bijna brusque, als deze: „I do not say these things for a dollar or to fill up the time while I wait for a boat”

Door „A Song of Myself” klinkt telkens een lofzang op het lichaam van den mensch, het schoone huis, waar de ziel woont. Walt Whitman heeft gezegd, dat de meeste zijner gedichten variaties zijn op dit thema: „How vast, how eligible, how joyful, how real, is a human being, himself or herself” In den aanvang van bovengenoemd lied, zegt Whitman, dat hij 37 jaar oud is, volmaakt gezond, zijn taak heeft aanvaard

en er mede hoopt voort te gaan tot aan zijn dood. Hij legt den nadruk op volmaakt gezond; in zijn *Leaves of Grass* verheugt hij zich om zijn krachtig gestel, zijn breede borst, zijn hooge gestalte. Hij doet denken aan den gymnast, die werkt met zware gewichten, den forschen arm strekt, dan langzaam optrekt en den toeschouwers zijn geweldigen biceps toont.

Whitman roept uit:

I believe in the flesh and the appetites
Seeing, hearing, feeling are miracles and each part and tag of me
is a miracle.

En weer in hetzelfde: Song of Myself:

Mine is no callous shell
I have instant conductors all over me whether I pass or stop
They seize every object and lead it harmlessly through me.

Deze verheerlijking van het menschelijk lichaam wordt door den dichter ten toppunt gevoerd in zijn: *Children of Adam*. Dezen naam gaf Whitman aan een serie van vijftien gedichten, die het lichaam en zijn verrichtingen, het leven in elke uiting, bezingen. Er is veel beteekenis in den titel: *Children of Adam*. Whitman wil ons doen gevoelen, dat hij hier gedachten en gevoelens vertolkt waardig den eersten mensch, rein uit de handen van zijn Maker, gaande in den morgen van de schepping, waar alle dingen zeer goed bevonden waren. Hij gaat terug tot het paradijs voor den zondeval, waar de mensch is zonder schaamte, zonder vrees. Hij roemt in de scheppingskracht der natuur, die zij als een kostbare gave mededeelt aan alle levend organisme en barst telkens los in gejuich om het genot, dat het leven geeft in al zijn uitingen. Tot hen die durven zeggen, dat de tijd van wonderen en mirakelen lang voorbij is, roept hij uit: ziet om u heen, ieder voorwerp, dat uw oog treft is een wonder en mirakel. Betast uw eigen lichaam; ieder vezeltje, ieder gewricht is een wonder. Dan volgen lange regels, lange passages, bestaande louter uit op-

meenden dat zij Whitman's woorden lazen en zij lazen er alleen de slechte vertaling van, die hun minder volkomen gedachten hadden gemaakt. Als de dichter het sexueele leven bezong, lazen zij daarin een hymne van schaamteloze ongebondenheid.

Intusschen werkte Walt Whitman voort aan het plan van zijn boek. Evenals zijn vaderen, de vrome kwakers, het woord hadden gevoerd, als de geest in hen getuigde, zoo liet Walt Whitman zich door niets weerhouden om zijn gedachten uit te spreken in zijn lied, als het hart hem drong tot spreken. Volgend de impulsie van het oogenblik, schreef hij een invallende gedachte op het eerste stukje papier, dat in zijn bereik kwam, op een half verscheurde brief-enveloppe of op een stuk grauw pakpapier; de documenten met het oorspronkelijk handschrift van vele zijner gedichten worden vertegenwoordigd door een eigenaardige verzameling havelooze strookjes papier.

De aanvallen der kritiek waren niet bij machte hem te ontmoedigen of zijn zelf-vertrouwen te schokken. Hij gevoelde zich als baanbreker, die in het land der poëzie nieuwe wegen open stelde. Evenzeer als Washington de grondlegger geweest was van de vrijheid der staten, wilde hij zijn de grondlegger van een nationale letterkunde in de Staten. Hij is er van overtuigd, dat Amerika het meest gevaar dreigt van de zijde der materieele welvaart van het land; business, de manie om zich dollars te vergaren dreigt Amerika te beheerschen en daarom wat de Staten het meest van noode hebben, Oost, West, Noord en Zuid, is het woord van den dichter, dat voedsel is voor de menschenziel; het gevoel van nationale gehechtheid, dat alleen kan de Vereenigde Staten in waarheid maken tot vereenigde Staten. Hij gelooft in een schitterende toekomst voor Amerika; maar hij is niet blind voor de gebreken, die zijn machtig vaderland aankleven. Wij halen Whitman's eigen woorden aan uit zijn *Democratic Vistas*, een zijner belangrijkste proza-geschriften.

„Never was there perhaps more hollowness at heart than at present, and here in the United States. Genuine belief seems to have left us. The underlying principles of the states are not honestly believ'd in, (for all this hectic glow and melodramatic screamings,) nor is humanity itself believ'd in. What penetrating eye does not every where see through the mask. The spectacle is appalling. We live in an atmosphere of hypocrisy throughout. The men believe not in the women, nor the women in the men. A scornful superciliousness rules in literature. The aim of all littérateurs is to find something to make fun of. A lot of churches, sects, etc. the most dismal phantasms, I know, usurp the name of religion.”

„The official services of America, national, state, and municipal, in all their branches, and departments, except the judiciary, are saturated in corruption, bribery, falsehood, mal-administration; and the judiciary is tainted. The great cities reek with respectable as well as non-respectable robbery and scoundrelism”.

In zulke vlijmende taal geeselt hij de ondeugden van zijn volk; maar tevens blijft hij gelooven in de groote toekomst van dat volk, want de gezonde kracht van de natie bleef bewaard in de ordelijke middenstanden.

De dichter verhaalt ons, dat hij tijdens zijn verblijf te New-York en op zijn reizen, vertoevend in Philadelphia, Boston, en andere volkrijke steden, gaarne post vatte op een punt van de stad, waar het verkeer het meest druk was en hij de menschenzee zag woelen in breede golvingen. Hij merkte op de ambachtslieden, werkers aan fabrieken, klerken, mannen en vrouwen, in lange rijen, iederen dag op dezelfde uren gaande naar en komende van hun arbeid; geregeld, geduldig, met ernstige, bedaarde gezichten, gestadig voortlevend in hun nederige sfeer, onbewust van de sterke kracht, die zij gezamenlijk vertegenwoordigden. — Dan dacht hij dikwijls met verbazing en neerslachtigheid, dat er onder de talentvolle schrijvers

in den lande nog geen stem was opgegaan, die onmiddellijk het woord richtte tot die volksmassa; dat geen dichter zich vereenzelvigd had met hun dagelijksch leven in den huiselijken kring en in de werkplaats.

En Whitman gevoelde zich geroepen die mannen en vrouwen toe te spreken in den geest van kameraadschap. In zijn gedichten saamgegrepen onder den titel¹: *Calamus* treedt Whitman in het bijzonder op als de dichter der democratie." In de *Song of Myself* had hij reeds verkondigd:

„I speak the pass-word primeval, I give the sign of democracy,
By God! I will accept nothing which all cannot have their counter
part of on the same terms.

Hier zegt hij in den zang, waarmede de reeks *Calamus* opent, dat hij bezingen zal „the need of comrades”.

Een der gedichten volge hier in zijn geheel:

FOR YOU O DEMOCRACY.

Come, I will make the continent indissoluble,
I will make the most splendid race the sun ever shone upon,
I will make divine magnetic lands,
 With the love of comrades
 With the life-long love of comrades.

I will plant companionship thick as trees along all the rivers of
 America, and along the shores of the great lakes, and all
 over the prairies,
I will make inseparable cities with their arms about each other's
 necks
 By the love of comrades
 By the manly love of comrades.

For you these from me, O Democracy, to serve you ma femme!
For you, for you I am trilling these songs.

1. Van dezen titel *Calamus* zegt Whitman: „The *récherché* or ethereal sense of the term as used in my book, arises probably from the actual *calamus*, presenting the biggest and hardest kind of spears of grass and their fresh aquatic, pungent bouquet.”

Hij, de dichter der democratie, zegt in welken geest wij hem moeten gedenken:

„Publish my name and hang up my picture as that of the tenderest
lover
The friend the lover's portrait, of whom his friend his lover was fondest,
Who was not proud of his songs, but of the measureless ocean of
love within him, and freely pour'd it forth.

En tot hen, die zeggen, dat hij de maatschappelijke instellingen omver wil werpen, richt hij het woord in zijn: „*I hear it was charged against me*”.

I hear it was charged against me that I sought to destroy institutions
But really I am neither for nor against institutions,
(What indeed have I in common with them? Or what with the
destruction of them?)

Only I will establish in the Mannahatta and in every city of these
States inland, and seaboard,
And in the fields, and woods, and above every keel little or large
that dents the water,
Without edifices or rules or trustees or any argument,
The institution of the dear love of comrades.

Walt Whitman verhaalt ons in deze zangen van een heerlijk droomgezicht, dat hij had:

„I dream'd in a dream I saw a city invincible to the attacks of the
whole rest of the earth,

I dream'd that was the new city of Friends,
Nothing was greater there than the quality of robust love, it led
the rest,

It was seen every hour in the actions of the men of that city,
And in all their looks and words.

Aan dit beeld van de sterke stad van vrienden sluit zich de voorstelling, die Whitman in zijn *Democratic Vistas* geeft van het ideaal gedacht Amerika der toekomst: De krachtige natie, de eerste in de rij der volkeren, niet om haar overwinningen in het krijgsleven of haar gloriefeiten op het gebied der diplomatie, — niet om haar grooten handel;

maar omdat zij de natie is van krachtige mannen en vrouwen van verschillende rassen, die in vriendschap leven, gelukkige menschen, verdraagzaam onderling, behoorend tot een groot land, waar plaats is voor allen en waar alle landverhuizers uit den vreemde worden welkom geheeten. De toonaangevende natie van den vrede; maar geenszins onmachtig om, waar het noodig is, de toonaangevende natie van den oorlog te zijn. — In datzelfde prozageschrift lezen wij verder: „De groote staatkundigen denken diepzinnige plannen uit; zij brengen verdragen tot stand tusschen gouvernementen, sluiten contracten, die dezen aan elkander verbinden op het papier. — Wat ik zal doen is van gansch anderen aard — het is eenvoudiger. De nieuwe voorschriften, de formules, die ik uitdenk en zal inwijden zijn internationale gedichten: „I have thought that both in patriotism and song (even amid their grandest shows past) we have adhered too long to petty limits, and that the time has come to unfold the world.”

Zijn democratische zangen zijn niet alleen gewijd aan Amerika, maar aan alle landen.

Biographen van Walt Whitman hebben zich de vraag gesteld: Bij welke politieke of philosophische partij moeten wij dezen dichter der Democratie indeelen? Van een dichter als Walt Whitman verwachtte men niet een politiek of maatschappelijk programma voor den ideaal gedachten toekomststaat. Hij is geen politicus; hij is een ziener, wien visioenen worden geopenbaard van een heerlijke toekomst. Hij ziet de maatschappij der toekomst bevolkt door welgestelde burgers, die allen huis en erf hebben en geld in de bank, — hun lichaam is krachtig ontwikkeld, zij bewegen zich veel in de vrije lucht; worden zij geroepen tot het bestuur van den Staat, dan vervullen zij die taak rustig, zonder vertoon, waardig en nauwgezet, om na voleinding weér kalm en tevreden terug te treden in het ambtelooze leven en zich weér

tot handenarbeid te keeren. Van den collectieven wil zijner burgers is de toekomst-staat de uitvoerder en doet de welvaart tot een ongekende hoogte stijgen door tot verstandige samenwerking te noodzaken. Echter worden de neigingen van elk individu op zich zelf in hooge mate geëerbiedigd; ieder kan zich vrij ontwikkelen; er wordt voor gewaakt, dat de staatsburger niet louter een onderdeel zal zijn van de groote staatsmachine. In de verwezenlijking dezer vizioenen geloof Whitman met groot vertrouwen; maar hij stelt hen teleur, die tot hem komen met de praktische vraag, op welke wijze al deze schoone dingen geschieden zullen. Whitman zegt: Men ontwikkele, beschave, veredele het individu, en alle dingen zullen goed worden.

„To the highest democratic view, man is most acceptable in living well the practical life and lot which happens to him as ordinary farmer, seafarer, mechanic, clerk, laborer, or driver.” Deze gedachte heeft hij uitgewerkt in zijn: „Song of Occupations” een lofied op den arbeid van den ambachtsman. Tot den man uit de volksklasse tot „the common average man”, richt hij deze woorden:

It is not the earth, it is not America, who is so great
It is I who am great or to be great, it is you up there
.....

O I see flashing that this America is only you and me
Its power, weapons, testimony are you and me.
.....

Past, present, future are you and me.

Eenvoudige burgers, mannen en vrouwen van het plichtmatige, werkzame ras, wil hij doen begrijpen hun hooge waarde en beteekenis als mensch en burger. Hun zelf-respect wil hij wakker roepen. „I avowedly chant „the great pride of man in himself” and permit it to be more or less a motif of nearly all my verse.” In hen ziet hij de toekomst van Amerika veilig; zij zullen de baanbrekers zijn, „clearing the

ground for broad humanity". Hij zingt hun een welkomstlied in het krachtige: „Pioneers, o Pioneers", een zang tintelend van leven en energie. Hij roept ze op: „Come my tan-faced children," en zijn stem klinkt als een fanfare. Het lied is te lang om hier te worden aangehaald in zijn geheel en geen uittreksels kunnen het recht doen wedervaren. Het klinkt als een nationale zegezing, die oproept ten strijde.

Duidend op zijn ondervindingen in den oorlogstijd van 1861—65, verklaart Walt Whitman, dat de grootheid en de zedelijke kracht van het Amerikaansche volk hem eerst ten volle geopenbaard werden op het slagveld en in de hospitalen, te midden van de verschrikkingen van den krijg. Daarom noemt hij in *Leaves of Grass* zijn *Drum Taps*, waar hij die ondervindingen in beeld brengt, de spil waar alles om draait: „Let no tongue ever speak in disparagement of the American races, north or south, to one who has been through the war in the great army hospitals." (Democratic Vistas — Walt Whitman).

Tot de meest populaire gedichten van Walt Whitman behoren ongetwijfeld zijn: *Drum Taps*, waar hij zingt van dien oorlogstijd en de wilde poëzie der roode veldslagen. Deze zangen zijn vervuld van den machtigen vrijheidsgeest, die de strijdenden beheerschte. Whitman zingt van de soldaten, die uittrekken, overmoedig, het gelaat hooggekleurd van verwachting — en van hen, die terugkomen in gedunde gelederen uitgeteerd van vermoeienis en ontbering, gaande in geduldig gelijken pas, starend voor zich uit met doode oogen.

De bedrijvigheid van het kampleven bezingt hij en de gedachten van den eenzamen man bij het wachtvuur te velde. — Hij geeft het lied van den dichter, die in zijn stil vertrek denkt aan den dooden wapenbroeder, terwijl de wereld daarbuiten joelt en het feest viert van de overwinning. In de woelende menigte ziet hij gaan als stille schimmen zijn doode kameraden, die de feestvierenden niet zien; maar zijn blik

ontmoet die van hun stille oogen en nu gaat hij uit tot zijn doode makkers, die zich om hem heen scharen; en voor hen zingt hij den zang, die hun nagedachtenis in leven zal houden als de wereld, die zoo snel vergeet, de wereld van geld en groot vertoon, die geen blijvenden indruk opneemt van heldendaden, haar rechten heeft hernomen op die joelende feestvierende menschen.

„First O Songs for a Prelude”, de eerste zang van de reeks beschrijft New-York onder de wapenen.

Zij is de eerste, die het voorbeeld geeft, als een, die snel het lenig lichaam opheft en te voet springt. Zij roept haar mannen te wapen en in groote golvingen stroomt de menschenzee door de straten. De gebiedende stem van den roffel klinkt voor de deftige heerenhuizing en tot ver in vergeten sloppen. Langs de Kade wappert en wimpelt vlag en vaan; ook zij roepen op die moeten strijden. Zij wenken van de hooge masten der schepen; de smalle wimpel, scherp afgeteekend tegen de heldere lucht, gelijkt een puntig zwaard; het wijst voorwaarts.

Regimenten soldaten trekken voorbij, voorafgegaan door politiedienaars, die een nauwen doorgang banen dwars door de dichte drommen.

Onder de gewapenden zijn er, die zich al naam verworven, lievelingen van het volk; zij worden herkend en een gejuich barst los, waar zij voorbij komen. Achter de laatste rij soldaten sluit zich onmiddellijk de dichte menigte, die altijd voortstuwt. Te midden dier onstuimige menigte wijst de oudgediende langzaam, bedaard den recruit, hoe hij de wapenrusting moet dragen en zorgvuldig gespt hij den gordelriem; en de moeder geeft er haar afscheidskus aan den jongen zoon; wèl ziet zij hem noode gaan, maar zij spreekt geen enkel woord om hem terug te houden.

Hoe aanschouwelijk beschrijft de dichter de geestdrift, die grijpt met onweerstaanbaren drang, in het krachtige „Beat! Beat! Drums!” dat hier volge in zijn geheel:

Beat! beat! drums! — blow! bugles! blow!
 Through the windows — through doors — burst like a ruthless
 force,
 Into the solemn church, and scatter the congregation,
 Into the school where the scholar is studying;
 Leave not the bridegroom quiet — no happiness must he have
 now with his bride,
 Nor the peacefull farmer any peace, ploughing his field or gathering
 his grain,
 So fierce you whirr, and pound your drums — so shrill you bugles
 blow.

Beat! beat! drums! — blow! bugles! blow!
 Over the traffic of cities — over the rumble of wheels in the
 streets;
 Are beds prepared for sleepers at night in the houses? no sleepers
 must sleep in those beds,
 No bargainers' bargains by day — no brokers or speculators —
 would they continue?
 Would the talkers be talking? would the singer attempt to sing?
 Would the lawyer rise in the court to state his case before the
 judge?
 Then rattle quicker, heavier drums — you bugles wilder blow.

Beat! beat! drums! — blow! bugles! blow!
 Make no parley — stop for no expostulation,
 Mind not the timid — mind not the weeper or prayer,
 Mind not the old man beseeching the young man,
 Let not the child's voice be heard, nor the mother's entreaties,
 Make even the trestles to shake the dead where they lie awaiting
 the hearses,
 So strong you thump O terrible drums — so loud you bugles blow.

Men vergelijkte het tooneel vol leven en jeugdigen overmoed
 in New-York's straten met Whitman's beschrijving van een
 marsch in onordelijke gelederen; soldaten, voorttrekkend door
 onbekende streek, wetend dat hun leger werd teruggeslagen
 met ernstige verliezen en, dat de vijand hen volgt. Het werd
 avond lang reeds; maar zij trekken voort over den breeden
 boschweg, een moedelooze schaar; zij weten niet waarheen.
 Zij komen aan een plaats, waar boomen weggekapt zijn; daar
 schemert vaag de omtrek van een gebouw. Het is een oude
 kerk, die haastig werd ingericht als een tijdelijk hospitaal, een
 toevlucht voor gewonden. Daarbinnen hangt de duisternis
 zwaar neêr van balken en bogen. Een enkele pektorts, met

zijn wilde roode vlam en wolken rook, breekt de zwarte schaduwen in een hoek van het gebouw. Bij het rossig licht doemen vaag gestalten op en menschen-groepen; de lichamen der gewonden, haastig neergelegd op de kerkbanken. Zij, die hien bijstaan en verbinden gaan door het donker met kaarsen en lampen; telkens verplaatsen de lichten zich en wordt de duisternis op andere punten gebroken. Hoog houden de helpers de lampen terwijl de chirurg zijn werk verricht; zijn stalen instrument flikkert in het donker. Z66 beschrijft een ooggetuige. Whitman ziet zich zelve weër gelijk hij stond in die oude kerk bij dit tooneel van ellende, en hij hoort duidelijk het kreunen en de rauwe schreeuwen van hen, die er streden hun laatsten strijd. Bij het walmend licht van de toorts ziet hij den gewonden soldaat, bijna een knaap nog; hij ziet het gevaar van doodbloeden; in zijn verbeelding treedt hij weër naar voren om hem het verband aan te leggen, dat tijdelijk den bloedstroom zal stelpen. En daar klinkt op nieuw het kommando, dat hem voorwaarts roept met de andere mannen in het gelid. Hij heeft den tijd nog zich even te buigen over het aangezicht van den stervenden knaap, die hem aanziet de oogen vol stillen dank, dan sterft zijn blik weg en sluiten zich de oogleden zoo kalm. Weër roept de stem daarbuiten tot orde en voorwaarts gaan; en de dichter ziet zich zelve nu op den marsch, voortgaande op den onbekenden weg. Hem vervolgt het beeld van den knaap op heel den langen tocht. Hij denkt aan het tehuis van dien jongen soldaat, aan den stillen weedom van het beroofde gezin, waar de laatste droeve tijding komt van den zoon, die uittrok naar het kamp. Hij denkt aan dat gezin en zijn vredige omgeving. Het beeld komt hem voor den geest van een klein gehucht aan de groote rivier de Ohio, zooals hij het zag in den milden nazomer als het groen van de boomen al doffer wordt met gele en roode tinten en de appel rijpt in den boomgaard. Op de akkers stond vol en schoon de boekweit, waarboven

de bij gonsde en zwaar hingen de druiventrossen neêr van den wingerd, die geleid werd langs de woning van den pachter. Nu ziet hij de pachtersvrouw haastig komen naar het voorhuis, want er is een brief gebracht van haar jongen. Zij gunt zich den tijd niet het haar wat glad te strijken onder de muts en haar handen beven als zij den brief openbreekt; en vader moet gauw gehaald worden van den akker, want er is groot nieuws van het kamp. Dan begint zij te lezen en ziet, dat het schrift niet is van haar zoon en zij ziet de letters als groote zwarte strepen en heeft een gevoel als zou zij neervallen. Zij leest opnieuw, en alleen de beteekenis van enkele korte zinnen dringt tot haar door: „Getroffen in de borst door een Kanonskogel — gebracht naar het veld-hospitaal —. Zij strijkt de hand over het voorhoofd en leunt zwaar tegen den deurstijl; het is alsof een looden voorwerp pijnlijk drukt op haar hoofd. . . . zij kan nog niet gelooven, dat het waar is wat zij daar gelezen heeft.

Whitman is getuige geweest van de stille smart in menig arm gezin, dat met ramp werd geslagen tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog en zijn dichterlijk gemoed heeft vertolkt wat hij zag en medegevoelde. Een groot medelijden welt op uit zijn gedicht: „Come up from the fields father,” waarvan wij de beelden en fijne trekjes hierboven in hoofdzaak hebben aangehaald.

Door de waarheid en de kracht van zijn medegevoel vereenzelvigd de dichter zich met den persoon en het lijden van zijn wapenbroeders. Het tooneel van een grooten veldslag rijst hem voor de oogen: Hij staat naast den artillerist aan de batterij en gevoelt den trots van den man voor het stuk geschut, door hem bewaakt.¹ De eerste kanonnier stelt zijn stuk en richt het. Als hij gevnuurd heeft, houdt hij het hoofd ter zijde en tuurt in de verte; gretig zoekt zijn blik naar de uitwerking van het schot. Hij hoort de verschillende geluiden

1. The Artilleryman's Vision.

van het slagveld. Het aanhoudend schrootvuur, dat klinkt als het geweldig ruischen van den wind door boomen, het ketsend geluid van de buksen, het losknallen van bommen; waar zij uiteenbarsten, ziet hij in de verte wolkjes witte rook opgaan. Hij hoort de kreten van de soldaten, die den aanval doen; vooraan zwaait de jonge kolonel zijn zwaard. Hij ziet de groote gapingen in de gelederen bijna onmiddellijk na de vijandelijke salvo's; zwaar werken zijn longen op tegen den verstikkenden kruitdamp, die laag neerhangt in wolken en de strijdenden voor enkele momenten onttrekt aan het gezicht. Er volgt een vreemde, bange stilte, enkele seconden slechts, waarin geen schot gelost wordt, noch aan de eene noch aan de andere zijde. Dan heerscht de chaos op nieuw, is woester dan te voren. De stemmen der aanvoerders klinken rauw en heesch van geweldige emotie. Zware paukslagen klinken als de afgebroken bevelen van een gewond veldheer, die moeielijk, krampachtig zijn kommando's uitstoot. Ver uit een anderen hoek van het slagveld gaat een verward gejuich op, dat wordt voortgedragen door den wind tot langs de verschansing (het spreekt van een voordeel op den vijand behaald). Adjudanten rijden geweldig, spoorlags her en derwaarts; en altijd-door klinkt het sissend geluid van de geweren der scherpschutters.

Elders geeft hij ons het tafereel van het slagveld na den strijd. Traag rijst de maan over het tooneel van de slachting; haar gelaat is bleek en gezwollen als van vele tranen; zij ziet neer op de afgrijslijk spookachtige gestalten der dooden, de verminkten, waar de menschen-gedaante niet meer te herkennen is. Als in wilde vertwijfeling tegen het lot liggen zij, de dooden, met wijd uitgespreide armen. De beschrijving is huiveringwekkend in haar vreeselijke waarheid. Dan volgt met dien plotseligen overgang van realistische teekening tot een poëtische vlucht der gedachte, eigen aan Whitman's talent, het dichterlijk beeld van de maan, die haar zacht licht als een stralenkrans legt om het arme hoofd van den verlaten doode.

In het diepgevoelde: *A Sight In Camp In The Daybreak Gray And Dim* beschrijft de dichter, hoe hij gaat door het legerkamp in den grauwen schemer van den morgen.

A sight in Camp in the daybreak gray, and dim
 As from my tent I emerge so early sleepless
 As slow I walk in the cool fresh air the past near by the hospital
 tent
 Three forms I see on stretchers lying, brought out there, untended
 lying
 Over each the blanket spread, ample brownish woollen blanket,
 Gray and heavy blanket, folding covering all.
 Curious I halt and silent stand,
 Then with light fingers I from the face of the nearest the first just
 lift the blanket;
 Who are you elderly man so gaunt and grim, with well grey'd
 hair and flesh all sunken about the eyes?
 Who are you my dear comrade?
 Then to the second I step — and who are you my child, and
 darling?
 Who are you sweet boy with cheeks yet blooming?
 Then to the third — a face nor child nor old, very calm, as of
 beautiful yellow white ivory;
 Young man I think I know you — I think this face is the face
 of the Christ himself,
 Dead and divine and brother of all, and here again he lies.

Zonder eenig effectbejag doet de dichter ons de majesteit gevoelen van den heldendood, terwijl hij zich buigt over die mannen, groot in hun armoede en nederlaag.

Als tegenhanger van deze teekening zij genoemd het: „Bivouac on a Mountain Side”; hier dezelfde aanschouwelijkheid van voorstelling en fijne opmerkingsgave, waarmede Whitman ons de tafereelen door hem gezien voor goed in het geheugen prent. Wij zien de gewapende troepen, die halt maakten bij de kromming van een hoogen bergpas. De kampvuren zijn ontstoken. Bij hun ongestadig licht vertoonen zich de soldaten en hun paarden als reusachtige schimgestalten. De lichamen zich af-

schaduwend op den verlichten kalen rotswand in ongelijke verhoudingen, schijnen dreigend naar voren te komen met geweldige beweging van armen en beenen.

Met welk een meesterschap over kleur en groepeeringschildert Whitman het tafereel van een stoet paardenvolk wadend door een stroom in zijn gedicht: „Cavalry Crossing A Ford.

Whitman verhaalt ons, hoe de slapeloze nachten van zijn ouderdom hem beelden uit den oorlog voor den geest tooverden in eindeloze afwisseling. Hij zag zich zelve weer, gelijk hij ging tusschen de lange rijen kribben in het hospitaal van Washington als de vriend en verpleger der lijdens. Hij legt het verband aan en reikt water aan de droge lippen; een helper volgt hem op den voet. En weer ziet hij den cavallerist, den forsich gebouwde — een kogel trof den zwaren nek door en door. Met vaste hand doet hij zijn verplegingswerk maar 't is hem of diep in zijn borst een vuur brandt, als hij het lichaam ziet trillen onder het staal. In zijn: *Wound Dresser* heeft de dichter zulk een herinneringsbeeld in woorden gebracht. Met hard realisme heeft hij dat tooneel van mensche-lijke ellende geteekend; maar hij laat ons er ook de macht en de mildheid zien van het „Medelijden”, gaande als mensch onder de menschen. Whitman heeft gewild, dat de vuurgloed van den oorlog vlammen zou doen slaan uit zijn lied en vonken zou doen spatten. Zijn zangen vertolken de wilde jacht van den strijd, den prikkel om te overwinnen, waar legermacht staat tegenover legermacht. Maar hij laat ons ook gevoelen de pathos en het wee van den oorlog, zijn uren van somberheid en twijfel. De zomer van het oorlogsjaar komt, de tegenstelling tusschen de bloeiende natuur en de onmensche-lijke slachting drukt den zanger neder; de zomerwind is warm en zoel, maar hem is het of zijn leden verstijven in de lucht, die hij inademt.

Een enkele maal hooren wij in zijn lied de klacht: „Moet ik dan leeren hoe het klaaglied der verslagenen gezongen wordt?”

Maar zulk een stemming is vluchtig. Hoog boven den verstikkenden kruitdamp van den veldslag hoort de dichter de stem, die zegt, dat de geest der vrijheid is en overwint overal, waar trouwe harten zich verzetten tegen overheersching en slavernij. Hij denkt aan het heerlijk woord verzoening, wijd omvattend als het uitspansel. Hij ziet de velden, waar de oorlog heeft gewoed in vrede en rust; de natuur, die mildelijk vergeeft, heeft gereinigd wat werd bezoedeld. Met een beeld van vrede en geluk sluit de rij van Whitman's oorlogszangen:

TO THE LEAVEN'D SOIL THEY TROD.

To the leaven'd soil they trod calling I sing for the last
(Forth from my tent emerging for good, loosing, untying the tent ropes)

In the freshness the forenoon air, in the far-stretching circuits and vistas again to peace restored,

To the fiery fields emanative and the endless vistas beyond, to the South and the North,

To the leaven'd soil of the general Western World to attest my songs,

To the Alleghanian hells and the tireless Mississippi,

To the rocks I calling sing, and all the trees in the woods,

To the plains of the poems of heroes, to the prairies spreading wide,

To the far-off sea and the unseen winds, and the sane impalpable air;

And responding they answer all, (but not in words,)

The average earth, the witness of war and peace, acknowledges mutely,

The prairie draws me close, as the father to bosom broad the son,

The Northern ice and rain that began me nourish me to the end,

But the hot sun of the South is to fully ripen my songs.

Niet minder populair dan de: „Drum Taps” zijn Whitman's treurzangen ¹ gewijd aan de nagedachtenis van President Lincoln. De dichter vereerde Abraham Lincoln als de groote leider der Vereenigde Staten en als de martelaar der democratie. Wij lezen zijn elegieën en gevoelen ons gebracht in de

1. „When Lillacs Last In The Dooryard Bloom'd”

„O Captain! My Captain

„Hush'd Be The Camps To-Day”

en het grafschrift: „This Dust Was Once Man.”

tegenwoordigheid van een groot leed. Het diepgevoelde: „When Lilacs Last In The Dooryard Bloom'd” is een der meest melodieuze zangen, die Whitman ooit gezongen heeft. De aanhef klinkt als een zacht klagend geluid, langzaam aanzwellend, als een referein van rouw: „Toen de sering en in bloei stonden en de groote ster vroeg kwijnde in het Westen, in den nacht, treurde ik en ik zal nog treuren met iedere lente, die keert. Iedere lente, die keert, zal mij de bloeiende sering en brengen en de kwijnende ster in het Westen en de gedachte aan hem, dien ik lief heb.”

Dan komt een spontane uitbarsting, een krachtiger golf van wee in die ééne kreet: „O machtige ster die zonk in het Westen”, gevolgd door de klacht: O verduisterende wolk, die mijn ziel niet vrij laat — weér zachter klinkt het: troostvol komen de gedachten aan de sering en in bloei en het lieflijke voorjaar. — De dichter ziet het rijke, zonnige landschap en de zwarte doodkist, die daar doorheen gaat, nacht en dag. Nu hangt een donkere wolk over 't land. De pracht der steden is in rouw, als vrouwen in somber floers. De menschen in lange rijen staan eerbiedig, het hoofd ongedekt; treurzangen klinken in den nacht als stemmen krachtig en plechtig. Het klokgelui is voortdurend en bevend stijgen de orgelklanken hoog op in de flauw verlichte kerken. En op de baar, die langzaam voortgaat legt de dichter zijn tak sering. In gedachten legt hij de bloemen op alle doodkisten, wegnemend de verschrikking van den dood.

„O, waarmede zal ik sieren de grafwoning van hem, dien ik lief heb?

„Met beelden van het schoone land, beelden van komende lenden, rijk gouden, brandende zonsondergangen, van zacht deinende rivieren, en beelden van bedrijvig leven, dichtbevolkte steden en arbeiders keerend naar huis.”

En uitzijende in den dag, in het volle leven van den dag, komen de donkere wolken, de lange zwarte stoet en de ge-

dachten aan den dood. En de dichter gaat hand aan hand met den dood in den nacht. Het wordt een triumftocht, zijn lied wordt een zegezing. De zachte treurklanken, de moederlooze zuchten, het gesmoorde snikken zijn opgegaan in één enkelen grootschen zang van dood en overwinning:

„Come lovely, and soothing death
Undulate round the world, serenely arriving, arriving
In the day, in the night, to all, to each,
Sooner or later delicate death

Prais'd be the fathomless universe,
For life, and joy, and for objects and knowledge curious,
And for love, sweet love — but praise! praise! praise!
For the sure-enwinding arms of cool-enfolding death.

Dark mother, always gliding near with soft feet
Have none chanted for thee a chant of fullest welcome?
Then I chant it for thee, I glorify thee above all,
I bring thee a song that when thou must indeed come come unfal-
teringly.

Approach strong deliveress,
When it is so, when thou hast take them I joyously sing the dead,
Lost in the loving floating ocean of thee,
Laved in the flood of thy bliss O death.

From me to thee glad serenades,
Dances for thee I propose saluting thee, adornments and feast-
ings for thee,
And the sights of the open landscape and the high-spread sky are fitting,
And life and the fields, and the huge and thoughtful night.

The night in silence under many a star,
The ocean shore and the husky whispering wave whose voice I know,
And the soul turning to thee O vast and well-veil'd death,
And the body gratefully nestling close to thee.

Over the tree-tops I float thee a song,
Over the rising and sinking waves, over the myriad fields, and the
prairies wide,
Over the dense-pack'd cities all and the teeming wharves and ways,
I float this carol with joy, with joy to thee O death.”

De strenge natuurwet van den dood, die 't den mensch zoo moeielijk valt te gehoorzamen en te erkennen als goed, heeft geen verschrikking, geen harde beteekenis voor den dichter Walt Whitman. Hij gelooft, dat de dood ons verder de beteekenis van het leven zal ontvouwen, evenals de heldere sterren-nacht ons het schoone laat zien in de schepping, dat de dag ons niet kan openbaren. In zijn gedicht: *To one shortly to Die*", brengt hij den afscheidsgroet aan den stervende in deze woorden: „I do not commiserate, I congratulate you.” Elders zegt Whitman: „Through me shall the words be said to make death exhilarating”, een regel ontleend aan zijn: „Scented Herbage of my Breast”.

Hij, de dichter van de vreugde, die zingt van het genot, dat het leven geeft, noemt onder de vreugden des levens de vreugde van den dood. In zijn *Song of Joys*, roemt hij:

„The beautiful touch of Death, soothing and benumbing a few moments,
for reasons,
 Myself discharging my excrementitious body to be burn'd or render'd to
powder, or buried,
 My real body doubtless left to me for other spheres,
 My voided body nothing more to me, returning to the purifications, further
offices, eternal uses of the earth.”

Dood in den zin van annihilatie bestaat voor hem niet:
 „Ziet om u heen in de natuur”, roept hij uit:

The smallest sprout shows there is really no death,
 And if ever there was it led forward life, and does not wait at the end to arrest it;
 And ceas'd the moment life appear'd.

Een enkele maal lezen wij in Whitman's gedichten de gedachten weifelend, vragend uitgesproken:

„May be reliance and hope are but speculations after all
 May be identity beyond the grave is a beautiful fable only.

Zulke stemmingen vinden wij in zijn: „Of The Terrible

Doubt Of Appearances; en in de korte gedichten: As I Ebbed
With The Ocean of Life, en O Me O Life

Het zijn stemmingen, vluchtig, voorbijgaand, die slechts enkele oogenblikken zijn blijmoedig vertrouwen verstoren. In het eigen milde hart vindt hij genezing voor zijn twijfelzucht:

„When he whom I love travels with me or sits a long while holding me
by the hand

Then I require nothing further — I am satisfied.
The hold of my hand has completely satisfied me.

In zijn opvatting van de natuur, den mensch, den schepper volgt Whitman geen kerkelijke dogma's, geen wetten van wijsbegeerte. Hij gelooft, dat in de schepping alle dingen goed zijn en noemt het ¹ godslastering te spreken van het kwade, het booze of slechte; wat wij levensplichten noemen, noemt hij *levensuitingen*.

„I give nothing as duties
What others give as duties I give as impulses
Shall I give the heart's action as a duty.

In het leven van den mensch is wat men zonde heet, evenals een natuurwet, onvermijdelijk, zooals het lichamelijk ziek zijn onvermijdelijk is. Het openbaart aan den mensch het bewustzijn van zijn zedelijke kracht en baant wegen voor grooter deugd.

In verband met deze opvattingen heerscht een paradox in zijn gedichten.

„What is called good is perfect and what is called bad is just as perfect.

I swear I will never henceforth have to do with the faith that tells the best,
I will have to do only with that faith that leaves the best untold.

Objects gross and the unseen soul are one.

Whitman argumenteert niet; hij tracht het hoe en waarom

1. Whispers of Heavenly Death — Chanting the Square Deific, etc.

van de dingen, die gebeuren, niet te verklaren. Hij is gelukkig in zijn vertrouwend optimisme. In zijn gedicht „To Think if Time”, lezen wij:

„Pleasantly and well-suited I walk,
Whither I walk I cannot define, but I know it is good,
The whole universe indicates that it is good
The past and the present indicate that it is good.

In denzelfden geest zegt hij in zijn: „With Antecedents”.

„I assert that all past days were what they must have been
And that they could no-how have been better than they were.

Mede in zijn „Song Of The Rolling Earth”:

„I swear the earth shall surely be complete to him or her who shall be
complete
The earth remains jagged and broken only to him or her who remains
jagged and broken.

Wij luisteren verder naar Whitman's geloofsbelijdenis, gelijk hij die heeft uitgesproken in zijn *Leaves of Grass*. In „Song of Myself” treft ons deze passage:

„I hear and behold God in every object, yet understand God not in the least;
Nor do I understand who there can be more wonderful than myself.
Why should I wish to see God better than this day?
I see something of God each hour of the twenty-four, and each moment then,
In the faces of men and women I see God, and in my own face in the glass,
I find letters from God dropt in the Street, and every one is sign'd by God's name.

In zijn zang: „Starting From Paumanok”, richt Whitman deze vraag tot zijn lezers:

„Was somebody asking to see the soul?”

En onmiddellijk geeft de dichter het antwoord:

„See, your own shape and countenance, persons, substances, beasts, the
trees, the running rivers, the rocks and sands.”

Whitman is er van overtuigd, dat het groote begrip *leven* den mensch geopenbaard wordt in zich zelf, in de natuur rondom hem; in het leven ziet hij den toetsteen voor het karakter. Hem vervult met vreezend ontzag de gedachte, dat de mensch in de spanne tijds hem toebedeeld, in zijn 60 of 80 jaren een eeuwigheid wonderbaar verborgen houdt. Hij, de zanger van het persoonlijke leven, wil den mensch de groote beteekenis van zijn wezen ontvouwen. Ieder mensch is voor hem 'een kort begrip van het heelal; een middenpunt van de schepping.

„The Whole theory of the universe is directed unerringly to one single individual — namely to You.”

Aldus Whitman in zijn gedicht: „By Blue Ontario's Shore”.
En in zijn „Antecedents” verklaart hij :

Where I am or you are this present day, there is the centre of all days
and all races.

En hier mogen wij niet nalaten ook deze regels aan te halen uit: „A Song of the Rolling Earth”.

Who ever you are! you are he or she for whom the earth is solid and liquid
You are he or she for whom the sun and moon hang in the sky.
For none more than you are the present and the past
For none more than you is immortality.

Zulke woorden, die de goddelijke waarde van den mensch verkondigen richt hij tot ieder individu, hij sluit niemand uit. Tot hen, die door de maatschappij worden verstooten, zegt hij in den geest der ware humaniteit.

Be composed — be at ease with me — I am Walt Whitman ,

En verder :

„Not till the sun excludes you do I exclude you,
Not till the waters refuse to glisten for you and the leaves to rustle for
you, do my words refuse to glisten and rustle for you.

Hij spreekt uit naam van alle menschen, waar hij zegt:

I know I am august

I do not trouble my spirit to vindicate itself or be understood,

I see that the elementary laws never apologize

(I reckon I behave no prouder than the level I plant my house by, after all.)

.....
Divine am I inside and out etc.

Een groote bekoring van *Leaves of Grass*, is de diepgevoelde eerbied voor het wonderbare in de schepping, die spreekt uit iedere bladzijde, „I know of nothing else but Miracles!” roept Whitman uit: „Jeder uur van licht en duisternis is een mirakel, iedere duim gronds krioelt van wonderen. Wij zien hem, den zanger van het lied van de vrije heirbaan, gaan over den breeden weg met veerkrachtigen stap. Wijd strekt het landschap zich uit aan alle zijden. Het is hem alsof het Oosten en het Westen, het Noorden en het Zuiden hem toebehooren; hij ademt de morgenlucht in met dorstige teugen en wij hooren hem zeggen uit volle borst: „Ik geloof dat alle groote heldendaden het eerst ontworpen worden in de vrije open lucht.

In zijn natuurbeschrijvingen geeft hij zoo duidelijk terug het geziene beeld met zijn licht en schaduw, wij zouden bijna durven zeggen: op welk uur van den dag, middag of vroegen morgen, de dichter het zag. Wij zouden kunnen vinden de open plek, die hij beschrijft in het oude bosch in de vierde maand van het jaar, waar blauw van vroege viooltjes schemert tusschen verbleekte grassen en de grijsgele overblijfsels van rietstengels — of het water, waar het harde blauwe ijs lang reeds gesmolten is en waar diep-beneden in het heldere nat te zien is, hoe de groote forel zwent.

Uit de *Leaves of Grass* leeren wij Whitman's lievelingsplekjes kennen; wij weten, waar hij gaarne is aan den boschkant in de schaduw van den zwaren eik. Klimplanten met kleurige bloemen en bessen hangen er neêr van de wijd gespreide takken en vallen naar omlaag als een lange draperie, die

zacht golft over den grond, bijna zonder geruisch, heen en weer bewogen door den wind. Op den bemosten grond strekt hij de leden uit en kijkt door de takken heen naar het teere zomerwolkje hoog in de wijkende lucht. En in zijn groene kluis lacht hij half spottend, half meelijdend om alle boekengeleerdheid; het boschleven, dat om hem heen golft geeft hem veel schooner gedachten dan ooit eenige bladzijde in druk hem geven kon. Whitman heeft gewild, dat wij door de natuurtafereelen, verspreid in zijn werk, een grootschen indruk zullen ontvangen van de uitgestrektheid en de rijke natuur van Amerika. Met enkele forsche trekken ontwerpt hij op het wijdgespannen doek schetsen van Amerika's woudleven. Hij geeft een tafereel in de bosschen van Canada: de eland, groot als een os, in 't nauw gebracht door de jagers, nog stand houdend tegenover zijn vervolgers; hoog zich richtend op de achterpooten in dierlijken doodsangst, de voorpooten dreigend naar omlaag, met hoeven scherp als messen. — Of — hij geeft een ander beeld, gezien onder zuidelijker hemel; een schets van de Carolina's: een landschap wijd en groot; hoog boven de boomstammen, in warme lucht, drijft de basterdvalk; beneden, de pijnen en cypressen, opkomend uit het witte zand der verre vlakke; op den voorgrond de roode ceder, rijk omhangen met festoenen van klimplanten. Dezelfde forsche hand herkennen wij in den opzet van een zeestuk, genomen aan de kust van Florida. Een strandvlakte, myriaden zeemeeuwen, die overwinteren aan de kust; het is alsof wij hun loomen wiekslag zien gaan. — Uit de rijke verscheidenheid van Whitman's natuurschilderingen komen telkens nieuwe beelden naar voren: Het welvarend landschap, gezien te midden van de bebouwde streek van Tennessee. Een maïsveld met vruchten op hooge stengels; met zijn kwasten en schoone aren. De slappe lange stengelbladeren, helder groen, schijnen te bewegen in de trillende lucht.

Een ondiepe baai van Paumanok, waar groepen sneeuw-

witte reigers waden in het nat, wormen zoekend en waterplanten.

Wij zouden nog lang kunnen voortgaan, kiezend uit den schat van zijn schilderijen.

Whitman heeft gewild, dat wij door hem den grootschen indruk zullen ontvangen van de groote gemengde bevolking van Amerika, en laat ons zijn landgenooten zien, gelijk hij ze heeft gadegeslagen. Hij voert ons diep in de pijnbosschen, waar de groote terpentijnwerken zijn. Traag drupt het vocht uit de insnijdingen in het boomvleesch. In alle richtingen liggen de pijn-naalden gestrooid op den grond, waar de negers hun arbeid verrichten met orde en regelmaat. Wij gaan met hem langs de groote rivieren tegen het vallen van den avond. De bootslieden liggen met hun schepen rustig geankerd, verpoozen na het dagwerk in de booten beschut tusschen de hooge oevers. Sommigen der jongere mannen dansen op den klank van den banjo of fluit; de meesten zitten aan dolboord op den uitersten rand van het vaartuig; zij rooken en praten. — Hij laat ons zien den donkeren afstammeling van de oorspronkelijke bewoners van Amerika, woorden van goede gezindheid sprekend tot zijn blanke broeders. De sachem neemt de vredes-pijp en blaast den rook naar de zon en de aarde. Dan weér volgen wij den dichter naar een kamp van voerlieden in Georgia, waar veel bedrijvigheid heerscht van negers en blanken. De duisternis is ingevallen en hoog vlammen de vuren voor het avondeten. Een dertig- à veertigtal wagens staan op plaats rust geschaard; de muildieren, de paarden, het vee eten uit troggen onder de wilde vijfgeboomen. Hoe blijft heel het eigenaardig tooneel ons geprent in het geheugen, met de schaduwen en lichtflitsen van rook en vlamvend vuur op en tusschen de bladeren der oude sycomoren.

Weér andere tooneelen verdrijven dezen; tafereelen uit het mijnleven in Californië, uit het leven der planters in Virginië, aspecten uit het leven der kleurlingen en dat der blanke

bewoners van Amerika. En wij, die den dichter volgen op den voet door zijn reuzenvaderland, beginnen ons heel klein te gevoelen als de aardmannetjes uit het sprookje.

I am enamour'd of growing out-doors,
 Of men that live among cattle or taste of the ocean or woods,
 Of the builders, and steerers of ships and the wielders of axes and mauls,
and the drivers of horses,
 I can eat and sleep with them week in and week out.

Hoe herkennen wij in deze regels den man, die te voet het grootste gedeelte van Centraal Amerika doortrok, den dichter, die zich nooit eenzaam gevoelde te midden van de ongerepte eenzaamheid der natuur, den vriend van mensch en dier. Van de dieren zegt Whitman op zijn eigenaardige wijze:

„I think I could turn and live with animals, they are so placid and self-contain'd
 I stand and look at them long and long

They do not sweat and whine about their condition
 They do not lie awake in the dark and weep for their sins,
 They do not make me sick discussing their duty to God,
 Not one is dissatisfied, not one is demented with the mania of owning things
 Not one kneels to another, nor to his kind that lived thousands of years ago,
 Not one is respectable or unhappy over the whole earth.

In het reeds vermelde proza-werk: *Specimen Days and Collect* vinden wij een menigte fijne schetsjes uit het insectenleven, uit de planten- en dierenwereld. Whitman draagt hier de laatste helft van zijn: „*Specimen Days*” op aan de bijen, de lijsters, de glimwormen, de vlinders, enz. enz. (wij lezen een lange lijst van dieren en plantennamen;) de schrijver noemt deze opdracht een beleefdheid te lang verzuimd. Aan hen dankte hij talloze uren en momenten van louter geluk.

Het is een onderhoudend werk, dit dagboek van den grijsaard Whitman. Wie zou een oogenblik denken, dat het geschreven werd door een oud hulpbehoevend man, voortdurend aan lichaamspijnen lijdend.

Uit de bladzijden van *Specimen-Days* vangen wij op zonnige glimpen van de lente- en zomerdagen, die de dichter zag; wij vinden er zijn indrukken van herfst en winter, schetsen over allerlei onderwerpen; bij de meesten is vermeld de datum waarop zij werden geschreven, met aanwijzing van maand en jaartal. Wij lezen beschouwingen over de zwaluw en den leeuwerik, over sprinkhanen en kraaien, over Emerson en Carlyle, over stoomkracht en telegraphie, over den Niagara en over een Beethoven-concert, iedere bladzijde, die wij omslaan verzekert ons nieuwe verrassingen. Herinneringen uit zijn eerste jeugd, hier mede opgeteekend, bespraken wij reeds bij Whitman's levensbeschrijving. Van den tijd toen hij zijn eigen weekblad *The Long Islander*, te Huntingdon, bestuurde, spreekt hij gaarne. In die dagen had hij zich een paard aangeschaft; eenmaal per week reed hij uit en bracht zelf de exemplaren van zijn tijdschrift aan de inteekenaars; Whitman herdenkt de gastvrijheid op zulke tochten genoten in ouderwetsche boeren-hofsteden en hij hoort weer het vroolijk gelach van knechts en deernen op den akker, waar de zoete geuren van hooi en klaver opstegen. — In zijn „Sea-shore Fancies”, en in menig strandschetsje in *Specimen Days* verhaalt hij ons, hoe hij uren achtereen kon luisteren naar de muziek van de zee: „I felt that I must one day write a book, expressing this liquid, mystic theme.” In: *Leaves of Grass* geeft Whitman zijn zangen van de zee in het elftal gedichten, onder den titel „Seadrift” saamgevat. Hier het streven van den dichter om den rhythmus van eb en vloed te doen deinen in zijn verzen, die het lied van de zee vertolken als „the sobbing dirge of nature.”

Een voorname plaats onder de Memoranda bekleeden zijn aantekeningen uit den oorlogstijd, velen letterlijk overgenomen uit zakboekjes, waarin Whitman haastig met potlood zijn indrukken neerschreef somtijds in de operatiekamer van het hospitaal van Washington of op den avond na een veldslag of op den

dag na een overwinning. Onder zijn documenten en papieren telde Whitman dozijnen van zulke zakboekjes met verweerde, havelooze omslagen, morsige bevelkte blaadjes papier, behelzend de authentieke manuscripten van zijn *Drum Taps*.

Hij rekende ze onder zijn kostbaarste bezittingen. In bonte verscheidenheid vinden wij ze opgeteekend, die souvenirs uit den oorlogstijd. Op de aangrijpende beschrijving van het sterfbed van den gewonden soldaat, volgt onmiddellijk de vermelding van een uitdeeling van porties room-ijs op een Zondagmiddag, gedaan aan de hospitaallijders. — Wij lezen het opschrift: „A Glimpse Of War's Hell Scenes” en met ijsingwekkende bijzonderheden geeft hij ons een tafereel van slachting uit den oorlog. De daaropvolgende schets: „Gift — Money — Discrimination” doet ons den schrijver zien, kinderlijk verblijd, verhalend, hoe hij 25, 30 en somtijds 50 cents per hoofd mocht uitkeeren aan de arme gewonden voor wie hij gaven in geld in ontvangst nam.

Men heeft Walt Whitman meermalen verweten, dat hij het goede in de schrijvers en dichters van zijn land niet wist op te merken. Wij wijzen op zijn waardeerend oordeel over Emerson, dien hij zeer hoog achtte en over Longfellow, Bryant en Whittier in zijn „Tribute to four Poets”, in „Specimen Days” en op dat over Edgar Allan Poe, met wien hij het eerst kennis maakte tijdens zijn werkjaren in de drukkerij, toen Poe te New-York uitgever was van *The Broadway Journal*. De tweede helft van dit werk van Whitman's ouderdom draagt den titel van *Collect* het bevat zijn proza-artikelen „Democratic Vistas,” zijn beschouwingen over „Poetry-To-Day in America” de voorreden, die hij schreef bij de verschillende edities van gedichten en meerdere losse schetsen, allen behelzende opinies, waarvan wij de quintessence vonden in zijn *Leaves of Grass* en bespraken bij de behandeling van zijn gedichten.

Wat den lezer vooral boeit in *Specimen Days and Collect* is

de jonge levenslust van den grijsaard, zijn warme belangstel- in het leven van zijn tijd. In dit prozawerk herkennen wij den schrijver als den dichter van „Song of the Exposition, die roemt in de industrie en nijverheid van de negentiende eeuw. Met geestdrift spreekt Whitman van het energisch voort- schrijden der beschaving, van haar pyramiden-werken in de negentiende eeuw, van haar tunnels door Mont Cenis en van de St. Gothard-baan, van haar reuzenbrug bij Brooklyn, van haar Suez-kanaal.

Tot de dichters, die, klagend over het nuchtere proza van onzen wetenschappelijken tijd, de onderwerpen van hun zangen zoeken in de wonderen en het bijgeloof van vervlogen eeuwen roept Whitman, dat zij de wonderen van hun eigen eeuw moeten bezingen, de wonderen van telephoon en telegraafdraad, den vluggen rijder op het hooge wiel, den arbeid van den photograaf-kunstenaar, enz., enz. Zijn lied aan de locomotief is het meest welsprekend argument voor zijn beweren, dat de wetenschappelijke uitvindingen van onzen tijd, der poëzie ruimer gezichtskring zullen openen en haar zullen be- geesteren.

Het ware een verzuim niet te spreken van Walt Whitman's passie voor muziek. Hij placht zich het noodige voedsel te ontzeggen om een concert-uitvoering te kunnen bijwonen. Hij verklaart, dat schoone muziek hem bracht in een toestand van extaze en hem heerlijke vizioenen deed zien. In *Specimen Days* spreekt hij van het genot bij het luisteren naar een zuivere altstem en aldus vertolkt hij zijn gevoelens bij het hooren van „Beethoven's meesterlijk septet”: „The conceit came to me of a copious grove of singing birds, and in their midst a simple harmonic duo, two human souls, steadily asserting their own pensiveness, joyousness.” Bij zulk een ontboezeming ontvangen wij een gewaarwording van bevrees- ding, als de schrijver plotseling een opsomming geeft van de instrumenten, waaruit het orkest bestond, viool, clarinet,

hoorn, enz. enz. Zoo iets teekent Whitman. In zijn persoon vinden wij telkens terug den zanger, den man van dichtelijke gedachten en den practicus, den man geneigd tot het geven van uitleggingen, tot vermanen.

Men heeft zich afgevraagd hoe deze hartstocht voor muziek te rijmen is met Whitman's wijze van dichten, met de vele stotende versregels in zijn gedichten, bestaande uit een reeks van hortende medeklinkers met klinkers. — Waar Whitman spreekt onder den invloed van een heftige gemoedsontroering, daar gevoelen wij ons meegesleept door de machtige harmonie van zijn verzen; als breede golfslagen komen de woorden aanrollen in de begeesterde passages van: „Song of Myself”; „Starting from Paumanok”, „Salut au Monde”. — Aangrijpend is de veerkrachtige taal is den rhythmus van zijn „Pioneers o Pioneers”, zijn „Drum Taps”; zacht vloeiend, zijn „Death-Carol,” aan Lincoln gewijd. Hij wordt wijldloopig, onharmonieus, waar hij onderwijzend optreedt, waar de practicus den dichter overstemt. Waar hij niet zuiver lyricus is, verstoort een brallende toon den indruk van zijn optreden; wij luisteren niet langer naar den profeet in vervoering; wij vangen de klanken op van een schallende proclamatie.

Whitman, de verklaarde vijand van wat wij gemaaktheid heeten, geeft nochtans enkele malen blijk van wat wij ons kunnen voorstellen, dat de Engelsch sprekende lezer een soort van gemaaktheid zou noemen. Whitman spreekt van Camerado in plaats van het gebruikelijke comrade, Libertad zegt hij en men vraagt zich af waarom niet „liberty”; hij zal niet spreken van September of Maart; maar van de negende maand, de derde; en de Engelschman heeft het moeielijk gevonden hem het gebruik te vergeven van Fransche woorden in zulke uitroepen en ontboezemingen als zijn: „Democracy Ma Femme — Salut au Monde — Mélange mij own; het plotseling bezigen van een Fransch naamwoord of adjectief, waar het Engelsche woord niet minder krachtig geweest ware; aan het vast houden

aan de oud-Indiaansche namen „Pau manok”, „Manhattan”, lang reeds vervangen door Long-Island en New-York.

Geen uittreksels kunnen Whitman's poëzie recht doen wederaren. Men heeft voorzichtig gekozen bloemlezingen samengesteld uit Whitman's werken, zóódat zijn vrijzinnigheid en de ruwheden van zijn realisme er niet vertegenwoordigd waren. Het maakt den indruk alsof wij het portret van Walt Whitman te zien kregen, den man in rok en met witte das, de zware nek gewrongen in stijve halsboorden. Zóó is hij vreemd aan zijn eigen ik.

Men leze Whitman in zijn geheel, om te geraken onder den machtigen indruk van zijn frissche oorspronkelijkheid en zijn groote zeggingskracht. Wijd omvattend en groot als de onderwerpen, die hij bezingt, zijn de beelden, waarin hij zijn gedachten uitspreekt, groot en wijd omvattend.

„My ties and ballast leave me, my elbows rest in sea-gaps
I skirt sierras, my palms cover continents,
I am afoot with my vision.”

Zoo spreekt hij in zijn „Song of Myself”; en in hetzelfde gedicht weér dit beeld:

„My feet strike an apex of the apices of the stairs,
On every step bunches of ages, and larger bunches between the steps
All below duly travell'd and still I mount and mount.

Tot de dichters, diena hem zullen komen, roept Walt Whitman: „Gij zult mij rechtvaardigen en mijn werk voortzetten”. Hij is de voorlooper; zijn arbeid is de ruwe schets, die door het werk van zijn geestverwanten zal voltooid worden in de toekomst.

Evenals Columbus het bestaan van een onbekend groot land volhield tegenover den spot en de verdachtmaking van anderen, zoo ook Walt Whitman, standvastig, waar hij zijn ruimeren blik op de wereld en de natuur handhaaft tegenover het be-

krompen zien van die velen, die laken wat zijn oogen zagen en zijn mond uitsprak.

„Heer, gij kent de beden van mijn jeugd. De overdenkingen van mijn mannelijken leeftijd en de vage visioenen kent gij” en met overtuiging voegt Whitman toe aan deze zijn woorden:

„Gij weet, dat ik niet één enkele maal mijn geloof in u verloren heb, noch mijn vervoering en geestdrift voor u”.

Ondanks vele tegenkantingen bleef Whitman vast houden aan de beginselen, die hij in het eigen hart als waarheden had erkend, met de overtuiging van het genie, dat weet: wat voor hem een groote waarheid is, *moet* ook voor de geheele wereld een groote waarheid zijn.

Tegenover de moedige, misschien overmoedige taal van zijn eerste periode, is de „Prayer of Columbus,” het gedicht van zijn rijpe ervaring, als een hymne vol rust en vertrouwen en geloof, kloek van een anderen moed dan die der lichtbewogen jeugd, rustig in zelfbewuste kracht, deemoedig in vertrouwensvolle overgave. Walt Whitman is geworden als de groote ziener der oudheid; wat hij dacht en liefhad, waarvoor hij leefde en streefde, ziet hij verheerlijkt in een vaag visioen, alsof een goddelijke hand hem de zware oogleden had geopend: „Schaduwachtige grootsche vormen lachen mij toe van den hemel, op verre golven zeilen schepen, ontelbaar vele, en zangen hoor ik in vreemde talen, die mij het welkom toezingen.” Hij ziet in de toekomst, zooals hij die heeft voorbereid, vage schemerachtige omtrekken van iets, dat nog moest worden en dat geworden is in een jong Amerika, dat Walt Whitman leest, begrijpt en liefheeft.

PETER BENOIT.

PETER BENOIT

Celui qui a écrit cela, est le maître de l'avenir pour le pays.
Fétis in 1863.

C'est une œuvre de Titan écrite pour des géants.
Dezelfde over „De Maaiers!”

I

Ze kennen hem allen, te Antwerpen, en ze hebben hem lief allen.

Leek of kunstenaar, arm of rijk, kind of volwassene — geen die u zijn kranig, eigenaardig figuur niet weet aan te duiden, u den weg niet weet te toonen naar de Muziekschool waar hij verblijft, zelfs naar het hotel, waar hij sedert jaren al „in den kost” is.

En niet enkel te Antwerpen, heel Vlaanderen door is dat zoo. Sedert Conscience's henegaan in 1883 was of is geen schrijver of kunstenaar, geen geleerde of zelfs staatkundig leider zoo populair als Benoit.

In enkele steden neemt deze populariteit van een eenvoudigen „toondichter” onrustbarende verhoudingen aan. Zoo b. v. te Brugge, waar Peter herhaaldelijk, op den vooravond van een of ander vaderlandsch congres, van een of anderen nationalen

gedenkdag, het kiosk op de Groote Markt heeft bestegen, ten einde — met begeleiding van dien heerlijken, door Longfellow, Beets en Dautzenberg bezongen beiaard, den rijksten en volmaaksten in Europa, de uitvoering, door duizenden en duizenden mannen en vrouwen van alle standen te besturen van eenige der standaardliederen van het lijdende en strijdende Vlaanderen der negentiende eeuw: „De Vlaamsche Leeuw” van H. van Peene en Karel Miry, „Vlaanderen” van Door van Ryswyck en Richard Hol, „Waar Maas en Schelde vloeien” van Em. Hiel en Benoit zelve. Daar, in het Neuremberg van Vlaanderen, in de mooiste en dichtelijkste stad van Zuid-Nederland, waar ondanks eeuwen van pauperisme en verval de driemaal heilige vonk der kunst nog in elken boezem sluimert, dáar hoede zich elk erentfest burger er voor, met den maestro „op toer” te gaan. Bij elke schrede in Steen- of Geldmunt- of Ezelstrate wordt Peter aldaar bestormd door al wie in Brugge zingen kan, zingen wil of ooit zingen kon; bij trossen hangt dat aan zijn handen, armen, schouders, roepende: „Dag, Pieter, wat 'n leute joen weer te ziene,” „Kom-de nie na dd, Pieter, 'k hé daor no' 'en flassche van 't paotersvatje”, en Pieter wordt door al die vrienden en bewonderaars zoo zeer in beslag genomen, dat het hem — met den besten wil der wereld — onmogelijk wordt, nog langer te denken aan u, zijn beklagenswaardigen reisgezel!

Maar ook, — daargelaten zijn hooge begaafdheid, — wat past Benoit's figuur uitstekend voor een populariteit als de zijne! Wat is de heele „man” als 't ware geboetseerd of gegoten, zooals gij 't liefst wilt, om een geheel volk lief te zijn!

Zaagt gij hem wel?

Eigenaardig genoeg, — den zuiveren type des Vlaming vint men in Benoit niet weder. Die vóór luttel jaren nog zwart-harige, nu reeds, hier en daar vrij opvallend met wat peper en zout doorspikkelde wilde haarbos en baard; dat gulle, breed gebakte, wat ruig bebaarde masker, zij herinneren meer

aan een stoeren zoon der Madgyaarsche steppen dan aan een telg van het hoekje gronds, „ontwoekerd aan de baren” der Noordzee.

Mooi is hij niet, — goddank! en een Adonishoofd is voorzeker volgens een geheel anderen patroon versneden dan déze leeuwenkop; maar karakteristiek en suggestief is hij als niet één, ja!

Ferm staat die kop op dien machtigen nek en die veeleer te breede dan te smalle schouders; flikkeren doen die eer kleine dan groote oogen onder de dichte brauwen; en dien eer wijden dan engen mond, waaruit een heesch, zeer onmuzikaal geluid, vol hartelijkheid en oprechtheid echter, u verrassend tegenklinkt, omspeelt onder den breeden snor iets van dien geestigen, fijn-ironischen glim-, neen grimlach, eens monsieur Renan eigen, en waarvan de Amerikaan Theodoor Child onlangs in *Harper's Magazine* zeide: „Ce sourire est une des énigmes les plus attirantes du Paris littéraire.”

O! die allen kunstenaars in België maar al te goed bekende grimlach van Benoit, voorbode van een of andere dier *pointes*, welke hij met zooveel virtuositeit als broederlijke gulhartigheid in zijn vele en geliefkoosde discussiën over kunst, Vlaamsche Beweging, nationalisme in de kunst en nog eens kunst weet te pas te brengen! — immers, Benoit is voor het allerminst al even geducht debater als meesterlijk contrapuntist —, hoe zal nu een biograaph er in slagen, er al het onschuldig-booze, al het edelmoedig-arglistige, al het bitterzoete van weer te geven? Zie! Dát is het juist, wat aan het anders voortreffelijke portret, dat Jan van Beers Jr. van onzen maestro vervaardigde, zoo'n afbreuk doet: hij heeft Benoit's grimlach niet begrepen. Het model van hoofd en hand, de kranige karruur, de breede wat platte thorax, de stevige neus, het doorgroefde voorhoofd — perfekt begrepen en weergegeven; dat grimlachje alleen zoekt men vergeefs.

Ik durf niet zeggen, dat Benoit's abrupte, alles behalve op

effekt berekende uiterlijk, even goed past bij zijn „*opus, monumentum aere perennius*” als b.v. bij zijn populariteit. Zeker, van al het forsche en kerngezonde zijner scheppingen geeft zijn bij uitstek struische verschijning wel een denkbeeld; doch van dien verfijnden, wel vernisten, ofschoon door overpolijsting niet glad geworden —, van dien niet slechts in de aesthetiek der kunst maar evenzeer in die des uiterlijken levens opgaanden *man der renaissance*, waarop al zijn gewrochten wijzen en die in werkelijkheid ergens heel diep in zijn ziel verschuilen moet, daarvan vertoont hij geen zier! Aesthetiek des uiterlijken levens, — verre van deze te beoefenen, is Benoit in zijn privaat bestaan veeleer een slechts op het onontbeerlijke gesteld *Quaker*, genoeg hebbende om te leven en te werken, och! aan de vier met een pover papier behangen muren eener van alle nuttelooz sieraad beroofde kamer, waar de eenige tafel op een boekenmagazijn en elke stoel op een bibliotheek gelijkt, op voorwaarde dat het geliefde klavier steeds op de bekende vingers wachte, en dat, o ja, — in een of ander hoekje daar — de gouden of zilveren kop van de geliefkoosde flesch *Moët* of *Veuve Cliquot* hem meisjesachtig-verleidend tegenschemere!

II

Doe ik niet beter, lezer, u stilaan en zonder die wel eens gevaarlijke sprongen, bij het vertellen van een artistenleven haast onvermijdelijk, in Benoit's intimiteit als het ware binnen te leiden, in stede van u, zoo van het naaldeken tot den draad, zooals het klassieke *ab ovo* en het Fransche van *a* tot *z* in Vlaanderen door het volk vertaald worden, de geheele biographie van mijn... slachtoffer mee te deelen, alvorens het te beproeven u een flauw denkbeeld te geven van zijn werken?

Ook mij zou het niet moeilijk vallen, mijn hemel, u met al de nauwgezetheid of... omgekeerd van een echt kroniekschrijver te berichten, dat Peter Lenaart Leopold Benoit op

17 Augustus 1834 te Harlebeke, de oudste stad van Vlaanderen, geboren werd, dat hij op negen of tienjarigen ouderdom — kan men hier ouderdom zeggen? — in den kantonalen wedstrijd tusschen de leerlingen der lagere scholen de gouden medalje verwierf, dat zijn vader van hem een schoolmeester wilde maken, doch dat de jonge knaap, die wel beter wist waarvoor hem goede geesten hadden in de wieg gelegd, ofschoon volkomen op de hoogte van al de hem bij het recipendiariëxamen door de leeraars der Liersche Staatsnormaalschool gestelde vragen, een onbeschreven velletje papier inleverde, ten einde... maar niet te gelukken toch!

Dat hij in 1850, op zijn zestiende jaar door Fétis tot leerling van het *Conservatoire royal* te Brussel aanvaard, in 1853 den tweeden prijs in harmonieleer, in 1854 den eersten prijs in hetzelfde vak, in fuga en contrapunctische samenstelling, en in 1855 een accessit tot den *prijs van Rome* behaalde, om twee jaar later met zijn kantate: *Le Meurtre d'Abel*, den eersten prijs in dezen beruchten driejaarlijkschen staatswedstrijd weg te dragen, en — op Staatskosten nu — zijn artistieke studiën in de meest muzikale centra van Duitschland: Leipzig, Dresden, Praag, Munchen, Berlijn te voltooiën, — dat alles en nog veel meer is reeds tot overdaad toe, door zoovelen als over den Vlaamschen maestro ooit schreven, verhandeld geworden.

Op één punt wil ik echter wat meer licht doen stralen, omdat het wezenlijk — ofschoon een louter toeval — van veel beteekenis was voor 's mans latere ontwikkeling en de door hem ingeslagen richting.

Ik laat nog daar de omstandigheid, dat Benoit's wieg geschommeld werd op luttel afstand van de eigen plaats, waar in 1302 de gemeentenaren van Gent, Brugge en Veurne het Fransche leger verpletterden, de plaats zelve, overigens, waar onder de laatste Karlingen de grondslag tot het latere machtige graafschap Vlaanderen door Boudewijn den IJzeren gelegd

werd. Het stille, poëtische Harlebeke, met zijn heelen rijken schat van historische sagen, door Benoit zelf, onlangs nog, in een Zuidnederlandsch tijdschrift opverteld, zal zeker wel niet zonder invloed geweest zijn op het zoo ontvankelijk gemoed van het „wonderkind” des nederigen brugwaarders en diens naar hart en geest beide zoo mild begaafde vrouw.

Meer nadruk dient gelegd te worden op den invloed, welken op den kleinen Peter zijn moederlijke grootvader, volgens zijn eigen mededeeling een der eigenaardigste typen van geheel Vlaanderen, jaren lang, gelukkig, oefende.

Van dezen lees ik in een vóór jaren, in 1873-74 al, in de *Belgische Illustratie* verschenen artikel:

„Benoit's grootvader was een zonderling man. Zonder veel geleerdheid te bezitten, werd hij nogtans aangezien voor den geleerde der stad. Waren er feestelijkheden te Harlebeke of in de omliggende gemeenten, altijd werd grootvader verzocht, die met zijn dichterlijk talent op te luisteren. Zeer opmerkelijk was het, dat de man nooit verzen *schreef*, maar die zooals de barden en minnezangers *improviseerde*. Zonder ze gelezen te hebben, enkel bij overlevering, kende hij de geschiedenis van Vlaanderen en vertelde ze met warme overtuiging.”

Ook was grootvader in de plantenkunde thuis en kende hij de geneeskundige hoedanigheden der kruiden; ook van de sterrekunde wist hij vrij wat.

„De grijsaard had een voorliefde tot den kleinen Peter en deze mocht hem op al zijn tochten vergezellen. Zijn grootste genoegen op die wandeltochtjes was, zijn kleinzoon de natuur en haar schoonheden, den hemel en zijn sterrenpracht te leeren bewonderen en aldus het poëtisch gevoel te ontwikkelen, dat het jongentje in zoo hooge mate bezat.

„Aldus sleet de aanstaande toondichter gelukkig zijn kinderjaren tusschen muziekschrijven, dichterlijke wandelingen met grootvader, en luisteren naar grootvaders vertellingen, hoe groot Vlaanderen eens was in vorige eeuwen, hoe onze voor-

ouders nooit den fieren nek bukten, en moedig alle vreemde indringers afweerden, om eigen taal en zeden te bewaren en aldus eigenaardige kunsten en letteren te bezitten." 1.

Ook aan zijn nog steeds niet vergeten moeder dankt Benoit veel.

„Benoit's moeder was een Vlaamsche vrouw, zooals men er thans, eilaas, nog zelden vindt, mild van gemoed en met een geheugen vol sprookjes en vertellingen.

„Zij kon gansche brokstukken voordragen uit Kotzebue, den Duitschen tooneelschrijver, die destijds zoo populair was onder onze rederijkers.”

Eindelijk — derde en laatste, maar daarom wellicht niet zwakste invloed uit zijn prilste jeugd: Harlebeke's kerk, welke — te dien tijde, o wonder! kon bogen op een voortreffelijke symphonie en een even uitmuntende zangerskapel. Fragmenten van Haydn, Mozart en andere meesters der klassieke kunst hoorde de aanstaande schepper van de *Godsdienstige Tetralogie* en het *Drama Christi* er herhaaldelijk uitvoeren.

III

Was het aldus, ook krachtens de schetterende klarinet, die zijn eigen vader —, en den eerbiedwaardigen klephoorn, die zijn grootvader bespeelde, onwederroepelijk en van in alle eeuwen vastgesteld, dat Peter Lenaart Leopold een musicus zou wezen, dank aan het oude Harlebeca, en aan de aldaar nog rondwarende geesten van Lyderik en Boudewijn, doch vooral aan de suggestieve kracht, welke van dien door en door Vlaamschen ouderling en die even in-Vlaamsche volkswrouw uitging, stond het even onwederroepelijk vast, dat die musicus een Vlaamsch musicus zou wezen — Vlaamsch, ja, ook on-

1. Jan Beelaert.

danks den denationaliseerenden invloed, welken een driejarig verblijf in de hoofdstad en het volgen der leergangen van het bij uitstek kosmopolitisch-eklektische *Conservatoire royal* op hem zouden oefenen.

Thans, dat zes-en-dertig volle jaren verliepen sinds den dag waarop Benoit, ter gelegenheid van het 25^e jubelfeest van Leopolds troonsbestijging, in den Parkschouwburg te Brussel zijn eerste werk: een melodrama in 3 bedrijven, getiteld: *De Belgische Natie*, liet uitvoeren; thans, dat in Mei, Juli, Augustus en Oktober van dit jaar, 's mans eigen jubileum, door het dankbare Vlaamsch-België, in tal van plechtigheden gevierd is geworden, thans loont het de moeite een blik te werpen op den door hem afgelegden weg eerst, op de onafzienbare reeks zijner werken daarna.

Met fierheid mag zijn vriend en tijdgenoot het zeggen:

Bezit Vlaanderens gevierde meester een naam, waarnaast tot heden toe geen tweede in ons vaderland het kan halen, tevens beschikt hij over zulk een frischheid, verscheidenheid en onuitputbaarheid van talent, over een zoo buitengewone scheppingskracht, dat men, — ook na de vast onafzienbare reeks gewrochten, waarmede hij ons alreeds begiftigde, — op voorhand zeker, geheel en volkomen zeker kan wezen, dat hij zich — in elken nieuwen arbeid — van een nieuwe zijde doen kennen, onder een nieuwe gedaante openbaren zal. Hebben wij het goed voor, dan ligt juist in deze laatste eigenschappen, veel meer nog dan in 's mans ongeëvenaarde meesterschap over alles, wat met de techniek van zijn kunst in verband staat, het beste, het onomstootelijkste bewijs van een genialiteit, welke zoovelen reeds hem herhaaldelijk hebben toegeschreven. Eerst als men de lijst zijner werken vóór oogen heeft, als men weet dat deze wonderbare man van 1861 tot 1888 niet minder dan elf groote zanggedichten en oratorio's, een vijftal godsdienstige werken en missen, een honderdtal liederen, een vijftal lyrische drama's, benevens

tal van concerto's, balladen, phantazieën en dansen voor klavier en een gansche karrenvracht alleenzangen, koren, openingstukken voor orkest enz., heeft voortgebracht, eerst dán kan men zich een denkbeeld vormen van de niet te overschatten diensten, door dezen éenen kunstenaar evenzeer aan de Vlaamsche Beweging als aan de Vlaamsche kunst bewezen!

IV

Een ruime plaats wordt in de breede rij van zijn schepingen ingenomen door deze grootere en kleinere kantaten en oratorio's: *De Schelde* 1869 (gedicht van Hiel), *De Leie* (gedicht van A. Verriest), *Lucifer* 1866 (Hiel), *De Oorlog* 1872 (van Beers), *De Muze der Geschiedenis* in 1880 (de Geyter), *De Genius des Vaderlands* 1880 (de Geyter), *De Wereld* in 1876, voor kinderstemmen (de Geyter), *Feestgezang* bij de opening van Antwerpens wereldtentoonstelling in 1887 (van Beers), *Theodoor van Ryswyck-Kantate* 1884 (de Geyter), *Hucbald* (de Geyter), *Rubens-Kantate* 1877 (de Geyter), *Hendrik Conscience herdacht* 1885 (V. A. de la Montagne), *Hymne aan de Schoonheid* (Hiel) en *De Rijn* 1889 (de Geyter).

Van deze alle verdienen vooral *De Schelde* en *De Rijn* meer van nabij besproken te worden; *De Schelde*, omdat dit een der eerste, wellicht het allereerste zijner werken is, waarin hij zich openbaart als die zelfstandige Vlaamsche kunstenaar, welke te zijn, geheel zijn later leven en streven door zijn hoogste ambitie zou worden: *De Rijn*, omdat dit is het in meer dan één opzicht volmaaktste gewrocht, dat Benoit in dit vak nog leverde.

Van zijn vóór 1869 ontstane werken, hoe fraai ook — men denke aan *Le Rois des Aulnes*, b. v. — wensch ik niet te gewagen. Deze dragen alle den stempel van een geest, zijn eigen spoor nog eenigszins zoekende, en in eigen noesten arbeid nog niet de kracht hebbende gevonden, om zich van den invloed

van moderne zoowel als van klassieke modellen van alle nationaliteit geheel vrij te maken.

Zeker, reeds heel wat vroeger, in 1860 al, wanneer hij zijn nu wat al te zeer vergeten *Mis* componeerde, was de revolutionnair reeds in hem ontwaakt. Fétis zelf erkende het, waar hij, dit werk beoordeelende, zegde: *Le jeune artiste marche dans une voie qui est la sienne et n'accepte pas l'autorité de la tradition.*

Toch houd ik het er voor, dat zelfs in dien anders zoo prachtigen *Lucifer*, welke denzelfden Fétis, reeds na de eerste uitvoering in 1863 deed uitroepen: *Cette oeuvre là fera le tour du monde*; en waarbij ik, meer wellicht dan vele anderen, de wonderbare klankexpressie en den ongeëvenaarden rijkdom van koloriet, vooral in het 2de deel, in de betooverend mooie aria's van *Aarde*, *Water* en *Vuur*, bewonder; toch houd ik het er voor, dat zelfs in dit machtige gewrocht de sporen van eklektisme en traditie geenszins onvindbaar zijn.

Edoch, wat te schrijven over Benoits meest populaire oratorium, *De Schelde*, dat niet reeds door honderd anderen gezegd zij? Zeker, Benoits *manier*, zooals men zegt, is sedert 1868 merkbaar veranderd. Wij betwijfelen zelfs, of Benoit *de Schimmen der Kerels* en *Artevelde's geest* nog heden dezelfde, voor de eerste wat weeke, *schwankende* tonen, voor den tweede wat zinnelijke, ziekelijke melodie in den mond zou leggen. Doch, met hoeveel liefde heeft de jonge maestro zijn libretto vertolkt! Welke frischheid ademt er in al deze verschillende thema's; welk koloriet werd aan dit reusachtige doek, aan deze *drie* doeken, mocht ik, met het oog op de drie onderscheiden deelen zeggen, door den stichter der Vlaamsche Muziekschool besteed! Ik weet niet, of Benoit destijds voor de zoogenoemde historische landschappen van onze groote Vlaamsche meesters een voorliefde koesterde. Dit is zeker, dat het geheele *eerste deel* in mij het vizioen herschiep van Rubens' geweldige historische landschappen en natuurfereelen. De

koren, de zonnestralen nijgen, en verder de avond is voor goed gevallen, zijn puur Rubeniaansch. Hoe zeer de opvatting van Benoits latere werken van die der *Schelde* verschille, als natuurvertolker en schilder is hij toch, in den grond, dezelfde gebleven. Met welke maestria is die zomeravond bij Vlaanderens schoonen stroom ontworpen en geschreven! Op geniale wijze heeft de componist het libretto gewijzigd, waar hij, te midden van het koor der landlieden, de liefdehymne van den *jongeling* en het *meisje* doet voortklinken, beide afwisselend door het opgewekte, half spotachtige geroep des vaarman: „Hoi, hi, oh! Komt varen!” Zou 't overdreven zijn te zeggen, dat het geheele *eerste deel* een idylle is, zooals men alleen in de werken der allergrootsten mag aantreffen?

Het tweede deel, hoewel somberder gekleurd en dan ook meer als fresco behandeld, berust zeer gelukkig op het ietwat gewijzigd en verjongd motief van 't aloude *Wilhelmus*. Een prachtvol effect brengt het *Leliaartskoor* teweeg:

„Wij willen de Kerels vernielen,
Al dravende door het veld!”

In dat eenigszins archaïsche thema hooren wij het voorspel van de beste plaatsen uit Benoits *Pacificatie* en *De Muze der Geschiedenis*. Een gelukkige greep is mede de wapenkreet van den *aanvoerder* der Leliaarts, met zijn hoogst treffend einde: *Slaat het volk ter neer!* dat ons als een middel-eeuwsch koraal in het oor klinkt.

Met hoe luttel hulpmiddelen Benoit wonderen vermag, bewijst de geniale orkestbewerking, die de woorden van het *meisje* voorafgaat:

„Ach! strompelt en dwarrelt daar niet de dood
Met mutserds, schavotten en galgen in 't rond?”

Met nauwelijks een drietal streken van den boog langs de

sprekende snaar, toovert de componist ons daar vóór oogen het groote drama van het Spaansche schayot, waarop de beste hoofden in Nederland bloedig nedervielen. Daarna vat Willem van Oranje's solo weder het Wilhelmusthema op, hetwelk, door *Bosch-* en *Watergeuzen* herhaald en ontwikkeld, eindelijk aanzwelt tot een reusachtige uitbarsting:

„Gezegend Nederland!”

In een zoo kort bestek als het mijne is het onmogelijk bij alle schoonheden te verwijlen. Gewrochten als *De Schelde* kan men trouwens niet ontleden: men kan ze slechts *hooren* en . . . toejuichen. Vermelden wij dan nog enkel de koren der *Afvarende Matrozen*, der *Visschers*, der *Kooplieden* en *Nijveraars*. Wat een wereld van wonderen, door het aan verbeelding rijke volk in de minbekende werelddeelen ondersteld, drukt de componist hier uit, door de enkele intonatie en betoning van het woord *vreemd*, in het vers: *naar verre vreemde streek!* Wellicht schreef Benoit nooit iets zoo diep gevoeld als de verzuchting van het *meisje: een huisjen aan het Scheldestrand*. Zelden slechts hoorde ik betooverender klanknabootsing dan die van de *klokken*. Men hoort, hoe de eene metalen mond den anderen beantwoordt; steeds mengen er meer hunne stem in het koor; eindelijk klingelt en klangelt het van overal, echt levenslustig en Vlaamsch als de beiaard op onze middeleeuw-sche torens.

V

En thans — *De Rijn*, niet meer het verrassende werk der vermetel-durvende jeugd, maar de rijpe arbeid des mannelijken leeftijds. Een denkbeeld geven van den triomph, welke den componist na de uitvoering van *De Rijn* te beurt viel, een ontleding geven van het vast reusachtige, uit drie uitgebreide deelen bestaande gewrocht, waarvoor dichter Julius

de Geyter den welgelukten tekst leverde, het ware mij doodeenvoudig onmogelijk! Ik weet zelfs niet, of het hier wel de plaats zou zijn, om uit te weiden over de onderscheidene rhythmische vormen, waartoe de componist zijn toevlucht heeft genomen, te verwijlen bij de verschillende motieven, waaronder hij zijn inspiraties groepeerde, te drukken op de vele voortreffelijke effecten, welke hij, veeltijds met de allergeringste middelen heeft teweeg gebracht.

Alleen van de *algemeene* eigenschappen van *De Rijn* wensch ik even te gewagen. Vergis ik mij niet, dan moet het elken beoordeelaar allereerst zijn opgevallen, dat Benoit — althans in verscheidene deelen van zijn oratorio, — een kracht ontwikkelt, die wellicht slechts enkelen tot heden in hem veronderstelden. Ik bedoel: den *humor*. Schilder van reuzenfresco's als in *Lucifer*, beschrijver van het natuurschoon als in *De Schelde* en het eerste deel van *De Oorlog*, gevoelvol dichter der teederste gewaarwordingen van het menschenhart als in zijn ontelbare *liederen*, stond Benoit sedert jaren bekend als een onovertroffen beoefenaar van het epische, het idyllische, het lyrische genre, in alle — ook in dit laatste — steeds een onmiskenbaren aanleg en zelfs een onbedwongen neiging voor het grootsche en ernstige verradende.

Slechts in een paar liedekens, bijv. in dat alleraardigste *Hannes en Trientje* en dat gulronde *Pachter Jan*, had hij nog den luimigen toon van den volkstrant aangeslagen, ofschoon ik niet loochenen wil, dat hij reeds in zekere brokken van *De Muze der Geschiedenis*, ten minste door het bewerken van aan volksliederen ontleende thema's, een overgang tot het huidige gewrocht schijnt geleverd te hebben.

In *De Rijn* kwam de librettist om zoo te zeggen den toondichter te gemoet: de jolige, levendige tafereelen, waarin de Geyter tal van gewone, 'k wou zeggen *klassieke* bezoekers der Rijnboorden laat optreden: studenten, Frankforter toeristen, Engelschen, reizende kunstenaars, enz. enz., schenen

den componist uit te lokken, om zich opnieuw te... bezondigen aan dien volkstrand, welken hij zoo uitstekend begrijpt, en waaraan hij reeds, met voormelde *Muze*, zulken bijval te danken had.

Met welke toondichters men Benoit als humorist dient te vergelijken..., zal ik mij zeker niet aanmatigen u voor te orakelen. Vrij wat ronder, mannelijker dan die van Gounod in zekere koren van *Faust* bijv., hartelijk en gezond als die van Mozart in de aanminnige figuur van *Papageno*, realistisch en stout als die van Bizet in *Carmen*, blijft Benoits humor daarenboven overal vrij van elke smakeloze overdrijving, van elk philisterachtig jachtmaken op gemakkelijke effectjes. De luumige ballade: *Staat in Frankfort de oude Goethe*, de drie zoo kunstig met bromstemmen begeleide wijnliederen van den eersten student, o. a. *Als ik vocht op Fransch gebied* en het referrein van dien anderen studiosus: *Gelijk Papa voor Soezel*, laten ons, in drie verschillende karakters, ruimschoots de humoristische gave des meesters bewonderen.

Voorals déze strooph was overheerlijk van boertigronde gulheid en jeugdige brooddronkenheid:

„Wet en recht, Latijn en Grieksch,
Zonder wijntje leert men niets!
Dat God Bacchus op zijn ton
Eens voor ons een school begon,
Hij had ze allen, zelfs uit Bonn!”

Nog iets, dat ons in Benoit's gewrochten meer dan overal elders treft, is het uitzonderlijk gemak, waarmede hij voor elke gedachte van zijn dichter den *eenig* passenden rhythmus, de *eenig* natuurlijke tonaliteit weet te vinden. Ook de vaardigheid, de zwierige ongedwongenheid, waarmede hij, hier en daar, eensklaps van den eenen toon in den anderen, van 't éene gevoel naar het andere overgaat, is effenaf bewonderenswaardig. Voorbeelden hiervan? Men heeft ze voor 't grijpen, ook in *De Rijn*. In een minnestrophe, den dichter

Frauenlob in den mond gelegd, komt het vers voor: *zoo smachtend op 't watertje glijen*; in de luimige ballade: *Staat in Frankfort de oude Goethe lees ik: Wandelen samen in de maan, en Maar daar klonk een hel geschater*; in de puike brok: *Ze stonden op den Drakenfels*, deel III, heeft men: *Zij rukten rotsgesteenten los en wierpen 't ver in veld en dal*, enz.; welnu, zonder de minste overdrijving mag men het zeggen: de eenvoud der middelen, welke de componist heeft aangewend, om hier het plastische element, in de door ons dubbel gecursiveerde woorden opgesloten, door enkel geluid en maat den hoorder duidelijk te maken, grenst waarlijk aan tooverij!

Als puike overgangen vermelden wij het invallen van het godsdienstig motief op de woorden: *Het wordt, als toen de Heer de waatren overzweefde en zei: Geen chaos meer*, onmiddellijk na of beter te midden in de beschrijving der luchtvaart van Scaldis en de Torendochter, en dat van het kinderkoor in deel III op de woorden: *Daar wrocht de kunst soo schoon een Dom*, even na het woeste tooneel, waar reuzen rotsklompen van den Drakenfels rollen, ten einde er een tempel uit te bouwen.

Onder de heerlijkste passages van *De Rijn* mag ik niet nalaten te vermelden het geheele einde van deel I, een polyphonische beschrijving van den Rijnstroom, berustend, met gansch haar orkestrale reuzenvracht op het reeds vroeger langzamerhand ontwikkelde *motief van den Rijn*, een beschrijving zoo grootsch, statig, indrukwekkend, als de Germaansche landstroom op zijn heerlijkste plaatsen zelf; het puike *Reizigerskoor* uit deel II: *Hoe grootsch is hier Natuur*; dat der *kunstenaars: Legendes*, *ze zijn geboren in dit heilgewest*, verder de Loreley-episode, vol dramatische kracht; den puikbewerkten, hoog poëtischen oproep: *Ondinen, spant u voor gelijk een zwanenstoet*; het zonnig heldere tafereel der ontscheeping te Koenigswinter: *Ze klimmen den berg op*, een bladzijde van eerlijke, deugdelijke,

door en door Germaansche volksvreugde, waarbij geen Teniers of Ostade het in kracht van kleur zal winnen, en die zoo prachtig besloten wordt door een muzikale hulde aan Beethoven, Beethoven's genie en kunst voorzeker overwaardig; en eindelijk, in deel III, de balladeske episoden van het bouwen der Keizershal te Aken en des Doms te Keulen.

Het geheele tweede deel is overigens een waar toonbeeld van in den volkstrant geschreven muziek; vrij van alle eentonigheid, is het éene opvolging van de aantrekkelijkste, meestal oorspronkelijk gevonden melodieën, soli, tweezangen, koren en orkestrale tusschenbrokken, besloten op de gelukkigste wijze door een medesleepende, machtige walsmuziek, waarin, als een springbron van welluidende tonen, het reeds gemelde Rijnmotief oor- en gemoedbetooverend omhoogsprankelt!

Op meer dan een plaats ontvangen wij van deel II den indruk, als wiegelden wij, in een dier lichte Rijnbootjes van Rolandseck of Koenigswinter op den prachtigen Duitschen vloed. Dan weer, vooral in het mythisch of beter legendarisch gedeelte, daar, waar een Frauenlob ons aan het dichtelijke voorheen komt herinneren, worden wij verrast door een dier smachtende liederen, welke geen Nederlander zoo weet te dichten als onze Benoit, b.v. door dat onnavolgbaar harts-tochtelijke:

Des nachts in mijn armen u strengelen,
 Bij dag aan uw boezem mij vlijen;
 Gefluister en bliken vermengelen;
 Zoo smachtend op 't watertje glijen,
 In welken hemel, man,
 Uwe liefde mij tooveren kan!

of door dit andere paereltje:

Hij: Ho! Daar een huisjen in de rozen,
 En eeuwig, eeuwig minnekoozen —
 Zij: Een kindje daar, dat loddrig malsch
 Zijn armpjes legt om onzen hals!...

Doch, waar zou ik ophouden, indien ik op dezen toon wilde voortgaan?

Wat te zeggen van Benoit als geleerden, door en door volmaakten polyphonist?

Deskundigen beweren dat de meester in zijn jongste gewrocht, in laatstgemeld opzicht, nog vrij wat meer uitmunt dan in zijn meest geprezen werken van vroeger, *De Oorlog* geenszins uitgezonderd. Zeker is het, dat hij er zich in verlustigd heeft, moeilijkheden op moeilijkheden te stapelen, alle even gemakkelijk te boven komende, alle in gelijke mate doende meewerken tot verhooging van het kunstgehalte zijner schepping. Slechts een paar kleinigheden wil ik aanstippen. De wijze, waarop hij bij het vers: *Gegroet zij Worms*, Luther's bekend koraal, — bij dit andere: *Wij keerden de wereld om voor het recht*, in den mond der Franschen, de Marseillaise heeft gevlochten in zijn eigen inspiratie, wekte ieders bewondering. Dit geldt ook van de bekende melodie op Heine's Loreley, hier in de epizode, *Daar zit ze op heur harpe te spelen*, uitmuntend ofschoon uiterst sober te pas gebracht.

De deelen, welke den grootsten bijval wegdroegen, waren intusschen het tweede en derde. Na het tweede stonden alle in de zaal aanwezige componisten —, na het derde alle toehoorders zonder onderscheid recht, om den genialen meester toe te juichen.

VI

Een gansch bijzondere studie ware er te wijden aan deze twee uitsluitend voor kinderstemmen geschreven zangdichten: *De Wereld in en Theodoor van Ryswyck-Kantate*. Geen gering waagstuk, voorzeker, kinderkoren van zulken omvang aan te durven! Hoe het eentonige te vermijden, bij zulk langdurig gebruik van louter kinderstemmen haast door niemand te voorkomen? Bij de prachtige orkestbewerking, de hoogst ge-

lukkig gevonden verdeeling der koren in onderscheiden groepen en den ongeëvenaard karakteristieken rhythmus van het geheel, gaat deze zeer ernstige moeilijkheid als bij tooverslag op in... rook!

In beide werken echte *trouvailles!* Zoo in het eerste, op het kloeke *knapenkoor*:

„Maar rukt op onze erve de vijand aan,
Als rotsen zullen wij staan,
Als helden zullen wij kampen,“

bij de martiaal-kranige begeleiding van houtblaas- en koper-speeltuigen, de scherpe, snijdende klank van twee kleine fluiten, iets vreemds, wilds aan het geheel bijzettende. Zoo nog in het tweede, na de herinnering aan van Ryswycks liedeken: *Ik ben een arme liereman*, de tot tranen toe roerende lieremans-melopee, simpel aandoenlijk als een heel oud liedjen.

In al zijn oratorio's, overigens, heeft men dergelijke geniale trekken als 't ware voor het grijpen. Wie herinnert zich niet uit de *Rubens-Kantate*, op de woorden,

„Welk een lange, sombre nacht,
Daalde neer op al die pracht,“

dat wonderbare effect van een hopeloos, een schier eindeloos te niet gaan, door een lang aangehouden trillen der bogen op de vioolsnaren te weeg gebracht? En in dat zelfde meesterlijke gewrocht, wie — die 't ééns hoorde — vergat nog ooit dat wonder van orkestale bewerking, dat *Koor van al de wereld-deelen* in het derde deel,

„Als gij hier zegepralend aan kwaamt rijden,
Maar vóór paleizen heen uit 's lands gemeentetijden,
— Paleizen, die gij uit deedt rooven,
Maar zelf niet mee kost voeren naar uw hoven...“

met zijn verrassend effect van fluiten, saam met bekken-grommel en somber tromgeslag, evocerend vóór onzen geest de visie van een ordeloos-woelige heirkraft lansknachten en huursoldaten, afzakkend in den vooravond van een Spaansche

of Fransche *furia*, naar het schrikkende en bevende Antwerpen!

Noch van Benoits liederen — een krans van parelen, waarin zoo menig juweel van de hoogste waarde: *Twee Kerelen*, *Heeft het roosje milde geuren*, *Toen ging ik in den hof met haar*, en deze verrukkelijk-teedere melodie, *Mijn Moederspraak*, overal waar en zoolang als er Nederlandsch zal gezongen worden aller bewondering zullen opwekken; noch van zijn *Capriccio's*, *Phantazieën*, *Vertellingen en Balladen voor Piano-forte* wil ik spreken. Liet ik mij door de zeker niet geringe verzoeking toch meesleepen, dan zou ik, om voor dien zondeval deerlijk te boeten, niet meer over de noodige ruimte beschikken, teneinde toch iets van zijn lyrische drama's meê te deelen.

De Pacificatie van Gent (E. van Goethem) 1876, *Charlotte Corday* (E. van der Ven) 1876, en *Karel van Gelder* (Fr. Gittens) 1892, — waarbij eerlang éen vierde stuk, op woorden van Paul Billiet zal gevoegd worden, ziedaar wat Benoit tot nu toe in dit door hem met voorliefde aangeprezen vak leverde.

Wat men onder deze benaming, lyrisch drama, dient te verstaan, allen die ooit kennis maakten met Beethoven's *Egmont*, Weber's *Preciosa*, Meyerbeer's *Struensee*, Grieg's *Bergliot*, Bizet's *Arlésienne* of Gounod's *Jeanne D'arc*, zullen het zich herinneren: éen gewoon litterair drama, voorafgegaan van een muzikaal openingstuk, onderbroken door muzikale tusschenbedrijven, en waarvan het eigenlijke spel begeleid, toegelicht en versterkt wordt door langere of kortere partijen voor orkest, ziedaar hoe pas genoemde *Egmont* zich aan ons voordoet; ziedaar tevens het onderscheid, dat er bestaat tusschen het lyrisch drama, zooals Benoit het opvat, en de gewone opera.

Het is hier geenszins de plaats om te onderzoeken, in hoeverre zulke scheppingen het verliezen of winnen van de gewone zangspelen. Slechts dit éene wil ik, zij 't ook slechts in het voorbijgaan, doen opmerken: is het wellicht niet geheel van grond ontbloot, dat de tusschenkomst van het orkest, op de

pathetiekste oogenblikken van het eigenlijke tooneelspel, wel eenigszins doet denken aan het melodrama, evenzeer staat het vast, dat het lyrisch drama in zijn geheel moet beschouwd worden als dichter bij de waarheid blijvende, als minder conventioneel dan de opera. Ik wensch er mij dan ook toe te bepalen, alleen van de artistieke waarde van een dezer werken: *Charlotte Corday*, een denkbeeld te geven. Van het libretto, door E. van der Ven ontleend aan de bekende novelle van Karel Frenzel, verwacht de lezer natuurlijk geene ontleding. Het bevat betere en ook zwakkere passages, doch — en dit is in het onderhavige geval zeker geen geringe hoedanigheid — het behelst tal van toestanden, welke de muzikale illustratie op de meest natuurlijke wijze uitlokken en rechtvaardigen.

Al deze toestanden nu, Benoit wist ze met waren dichtersblik te ontdekken, met meer dan talent te benuttigen. Onder zijn meesterhand werd van der Ven's *Charlotte Corday* tot een reuzenfresco, waarop zich uit den bont-afwisselenden achtergrond van oproer bij oproer in de straten van Parijs, van zittingen in de Nationale Conventie, van volksfeesten in een koffiehuis enz., de portretten der hoofdpersonen: *Charlotte* zelve, hare halfzuster *Geneviève*, *Marcel Lecomte*, den verloofde dezer laatste, en vooral *Marat*, den ruwen volksman, te voeten uit geteekend aflossen, terwijl de vluchtig geschetste silhouetten van *Baron de Pontmartin*, *Basse*, den knecht van *Marat* en *Catherine Evrard*, des „volksvriend's" echtgenoot, elk op zijn eigen plaats en volgens het gewicht der hun toebedeelde rol, onze aandacht vergen.

Wie het openingstuk eens hoorde, behoudt van hetzelfde een indruk, dien niets meer vermag uit te wisselen: een machtige, in een betrekkelijk klein bestek saamgedrongen synthesis van het geheele en uitgebreide gewrocht, een tafereel tevens van de revolutie, waarbij Littolff's *Rohespierre* vast moet verbleeken. Het karakter van *Marat* ontwerpt de maestro in

slechts luttel muzikale zinnen, zoo nieuw en eigenaardig van vinding, zoo aangrijpend van psychologische realiteit, dat zij in ons geheugen geprent blijven, en daar voortleven als de herinnering aan een dier etsen, waarin een Rembrandt of eenig ander geniaal artist, tegelijk met de trekken des gejaats de eigenschappen der ziel van zijn model heeft vereeuwigd. Is de wals uit het volksbal in het *Café de la Nation* niet een der reinste, verrukkelijkste idyllen, welke ooit een componist onderteekende? Overweldigend is de muzikale bewerking van Marat's „perpetuum mobile”, dezen in zijn mond zoo bij uitstek verschrikkelijken dithyrambus op de guillotine, die alléén de vijanden der revolutie zou vermogen tot zwijgen te brengen! Rubeniaansch grootsch en machtig, onder alle moderne kunstwerken alleen te vergelijken met den beroemden basrelief van Rude: *La Guerre*, is het muzikale intermezzo: *De Revolutie in de straten van Parijs*, een grandioos-epische brok, waarin *Ça ira*, *Carmagnole*, *Marseillaise*, eigenlijk de drie hoofdmotieven van het geheele gewrocht, onder de meest verscheiden gedaanten, als volkslied, als kunstlied, als krijgsgesang en als door de legende verheerlijkt epos, altijd met verrassende oorspronkelijkheid behandeld worden.

Laat ik ook niet na, een woord van warmen lof te wijden aan het muzikale karakter van de hoofdheldin, welke, zooals Julius Sabbe terecht schreef, „van den beginne af verschijnt, niet als een dweepster, die strijdt voor het herstellen van God en Koning, maar als een vrouw, die, vol van vrijheidsliefde en harer zending bewust, vastberaden haar doel nastreeft, alsof een Fatum haar voortdreef.”

VII

Intusschen, — en al verdubbelde ik zelfs het aantal bladzijden gewijd aan de beoordeeling van 's meesters werken, — zou het beeld, dat ik van hem wil geven op verre na niet

kompleet zijn, indien ik in hem tevens niet schetste den uitmuntenden orkest- en koorbestuurder, die — niet zoo'n gewoon kapelletje maar, doch massa's van 800, 1000, ja, 1500 mannen en vrouwen en kinderen, weet te bezielen met zijn eigen geestdrift, neen, met zijn eigen hoogstrevende, krachtig wilende *ziel*.

Kent gij de beschrijving, welke de maestro zelf ons in 1878 gaf van „dat monsterachtig iets, die kolossale massa zingende en spelende organen, afwachtend onbewegelijk het oogenblik waarop zij *furioso* woest en hevig zullen opstormen, om een stond later kalm en zacht te schijnen als een lam?”

„Wat mij betreft,” zegt Benoit, „ik kan zulke ontzaggelijke massa niet aanschouwen dan met een soort van schrik. Evenals een brieschende leeuw, dien men temmen of bedwingen wil, zoo komt mij somtijds ook die koor- en orkestmassa voor, welke een dirigent te beheerschen of naar zijn hand te leiden heeft. Al wat phantazie en werkelijkheid, al wat het zoekend brein des toondichters scheppen kan, moet zich door dat duizendkoppige monster openbaren.”

Heel aardig, wel waard herlezen te worden, de schilderij welke nu volgt.

„Zie, het monster beweegt zich; het doet zijn stem hooren: eerst zijn het breede, kalme tonen; ginds klinken nu de stemmen in statigen trant, waarna zich zang- en instrumentgeluid vereenigen. Een opborreling! Als kokende wateren vóór de opkomende tempeest slingeren zich geheele draaikolken van tonen in het oor. 't Is als de zee, wier wilde, woeste baren geweldig in de hoogte gezweept, schuimend en brieschend in haar schoot terugvallen... Sombere wordt het geluid: 't wordt nacht. Maar door die sombere akkoorden heen klinken bij poozen ook heldere, als bliksemflitsen door het donkere nachtfloers. Op eens slaakt het phantastieke monster een schreeuw, zoo ontzettend en verschrikkelijk, als waren daarbij in ééns al de uitspattingskrachten van natuur en mensch verzameld.

De schreeuw is geslaakt; de eischen van het forsche zijn volbracht: hijgend schijnt het monster terug tot zijn onbeweeglijkheid te willen overgaan... Neen, nog laat het zijn stem hooren; doch nu niet meer woest en schrikbarend, o neen! Op eens klinkt nu de stem van het muzikaal monster zoo zacht, zoo liefelijk, zoo verleidend, dat ziel en hart u ontgaan. Is dit nu wel die forsche kracht, die alles deed schokken en dreunen? 't Is een stil gelispel, een innige toongolving, iets dat den geest in 't rijk der idealen zweven doet!... Wat een liefelijk tonentafereel! Is het Lente in de natuur of liefde in het hart? Hoor ik het kweelen der vogelen of het fluisteren der lievekens? O ja! dat alles, en nog veel meer, want, wat zoo'n monster al uitdrukken kan, gaat alle verbeelding te boven.

„En — ja, dat muzikaal monster bedwingen en leiden naar zijn hand; het stillen, weer opjagen, het doen bulderend vooruitschieten of zachtjes terugwijken, het de onstuimigste krachten der natuur of de zachtste en verleidelijkste gevoelens doen vertolken, — dat is toch wel een genot, hetwelk misschien nog 't genot van een te scheppen geesteswerk overtreft!”¹

Men moet, in de feestzaal van de *Koninklijke Harmonie*, Benoit de uitvoering van een dier groote creaties zijner lievelingsauteurs: Haydn's *Schepping*, Mozart's *Requiem*, Beethoven's *Negende*, in Benoit's oogen de hoogste ideale uitdrukking der muziek, Wagner's *Parsifal*-ouverture hebben zien dirigeren, om te begrijpen, hoe deze enthustiastische man, ofschoon geheel en al opgaande in de wonderen der vertolkte schepping, toch zoo geheel meester blijft over zijn zinnen, dat hij geen détail, hoe schijnbaar onbeteekenend ook, onopgemerkt voorbijleest.

Dan is het schoon, zijn forsche gestalte te volgen in de wonderbare souplesse van haar steeds afwisselende houdingen;

1. *De Vlaamsche Kunstbode*, 1878. Bl. 326, in een opstel: „In den Haag”.

men moet hem zien, als het ware inkrimpens bij elke stillere of weemoedige, zich oprichtend met hoog geheven schedel bij elke mannelijker, heroïscher passage. Altijd, zonder in de verste verte af te dalen tot... karikatuur, en vooral zonder kwakzalverspose of effektbejag.

VIII

Thans kom ik tot het laatste deel van mijn taak — het moeilijkste, en voor een Zuid-Nederlander, die zelf met lijf en ziel de zoogenoemde *Vlaamsche Beweging*, evenzeer in de letteren en kunsten als in de politiek is toegedaan, zeker ook wel de meest kiesche.

Er is tendenz in de werken van Benoit.

O! Stel u gerust! Die tendenz ligt niet in den eigenlijk muzikalen vorm, niet eens in de objectief-artistieke opvatting, durf ik zeggen; zij ligt uitsluitend en geheel in dat streven van den componist, om Vlaanderen, neen, Nederland te begiftigen met muzikale kunstscheppingen, waarin, zooals A. Cornette zeer wel zeide, „ónze natuur zich weer spiegelen, ónze verzuchtingen hun uitdrukking vinden zouden, waarin ónze schoonheidsbegrippen belichaamd en de behoeften van ons gemoed bevredigd zouden worden.”¹ Met andere woorden: wat, door de eeuwen heen, onze schilders deden voor de beeldende, dat wil Benoit voor de muzikale kunst verwezenlijken. Hij wil het bewijs leveren, dat wij Nederlanders, in de rei der natiën een bijzondere, wel afgeteekende plaats bekleeden op het terrein der muzikale schepping, even goed als op dat der plastische kunst.

Tot ongeveer 1863, in welk jaar Benoit zijn *Lucifer* voltooide, zwaaide in alle *Conservatoria* en muziekscholen van België het eklektisme den staf.

1. Feestrede, uitgesproken den 24en Juli in de groote zaal der Harmonie-maatschappij te Antwerpen.

In zijn lezenswaardige brochure: *Over de nationale Toonkunde*, zet Benoit dezen alles behalve gunstigen toestand op uitstekende wijze uiteen. „Te dien tijde”, zegt hij, „was het wél verstaan, dat al wie componeeren wilde in België zich een ideaal zou voorstellen om het na te bootsen; men geloofde dat Beethoven, Rossini, Meyerbeer zelfs, bovennatuurlijke wezens waren, die nooit iets gemeens hadden gehad met onze stoffelijke wereld. Van dit punt uitgaande was het dus den Belgen onmogelijk zich in te beelden, dat menschen als zijzelfen zulke geniale en eigenaardige werken zouden hebben voortgebracht. Alwie componeerde trachtte maar alleen zoo *melodiek* mogelijk te wezen. *Melodiek* zijn, dat was, in zijn compositiën ofwel Italiaansche ofwel Fransche vormen namaken zonder te weten waarom, en dit deed men dan ook gewilliger dan men zelf dacht, daar men het hoofd volgepropt had met vreemde vormen; en zelfs, als men zich inbeelde iets oorspronkelijks aan den dag gebracht te hebben, dan was het nog meesttijds enkel naäperij.”

Het was onder den invloed evenzeer van eigen studie als van de op elken tak van kunst in België zoo krachtig inwerkende Vlaamsche Beweging, dat Benoit het stou te ontwerp opvatte, tot zelfs het laatste spoor van dat eklektisme te doen verdwijnen. Ten volle — ofschoon eerst van alle Nederlandsche componisten — overtuigd van deze waarheid, dat de kunst nooit was, niet is en nimmer zijn zal, wat deze of gene personaliteit, hoe machtig dan ook, mocht willen dat zij weze; maar dat zij, integendeel, steeds was, is en zijn zal, wat zij zijn *moet* en alleen zijn *kán*, namelijk, de wel geïdealiseerde, maar toch natuurlijke en als 't ware noodwendige uitdrukking van eigen wezen, eigen geest en karakter des kunstenaars, brak hij vastberaden af met de tot dan toe alleen zaligmakende, uitsluitend klassieke, neen, scholastieke formules, door kortzichtige en gemakzuchtige pædagogen, vooral aan Italiaansche en Fransche

of dan ook wel bij exceptie aan Duitsche meesters ontleend, en keerde beslist terug naar het grondbegin der natuur, versta: naar het individueele bewustzijn van den artist, gesteund op de nationale gedachte zelve.

Eens van deze principen doordrongen, moest Benoit natuurlijk, op straf van onlogisch te zijn, even vastberaden als met het muzikale eklektisme, afbreken met de tot dan toe door alle Belgische, zoo Vlaamsche als Waalsche auteurs, met voorliefde gebezigde *langue française*, en „het groote princip van alle nationaal en individueel volksleven,” de moedertaal, in eere herstellen.

„Dán, en dán alleen,” schrijft hij in gemeld werkje, „wanneer de natiën hun moedertaal tot vertolking hunner muzikale gewaarwordingen gebruikt hebben, dan alleen is de ware uitdrukking van den volksgeest in de toonkunst mogelijk geworden.”

„Uit het dichtwoord(?) der moedertaal alléén kan en moet de natuurlijke, muzikale rhythmus voortspruiten,” was van 1863 af Benoits leuze. Geene enkele maal werd hij haar ontrouw. Wat hij haar dankt, — dat beseft eenieder, die in de kunst iets anders, beters, hoogers ziet dan louter dilet-tantisme, dan louter aangename tijdskorting na een goed diner. Aan deze leuze dankt hij dat machtige, dat overweldigende koloriet, aan zijn reuzendécors: openingstuk der *Pacificatie* en van *Charlotte Corday*, het stroompanorama in *De Rijn*, de *mêlée* in *De Oorlog* in zulke mate eigen, en onweerstaanbaar herinnerend aan de breed gemoevementeerde tafereelen van Rubens en het goddelijke licht en bruin van Rembrandt; — zoowel als dat aangrijpend karakteristieke in rhythmus en dictie, waardoor zich al wat deze hand schreef zoo bij uitstek onderscheidt.

Voorwaar, zoo ooit kunstenaar in Zuid-Nederland open oog bleek te hebben voor het eigenaardige van zijn land en volk, voor de geschiedenis zijns geslachts, voor het lijden en

strijden zijner onmiddellijke omgeving, zulk een kunstenaar is Benoit. Doorvoed met het kernige merg onzer nationale auteurs: Vondel, Hooft, Brederoo, Bosboom—Toussaint, Potgieter, van Duyse, Ledeganck, van Beers, ten Kate, en hoe zij allen heeten, — bezit hij, als weinigen, het sentiment van de eigenaardige klankexpressie en dictie, den bouw en den rhythmus onzer taal; doorgedrongen, als een Rooses of een Huet, in dien geest van gezond, breed realisme, van gullen humor en joligen levenslust, welke de tafereelen onzer schilders doortintelt, heeft hij daarenboven meegeleefd het geheele politieke en intellectueele leven onzes volks, meegejuicht waar het stof tot juichen, — meegetreurd waar het stof tot weenen had.

Zóo in het werkelijk leven, zóo ook in zijn kunst, is Benoit door en door nationaal, door en door Vlaamsch.

Daarom, evenzeer als om zijn hooge gaven, is hij — in letterlijken zin — de afgod van Vlaanderen.

Zijn plaats is op voorhand aangewezen aan de zijde dier baanbrekers der Nederlandsch-herwording van België na 1830: J. F. Willems voor den eigenlijken taalstrijd, Conscience voor den roman, van Beers voor de poëzie, H. Leys voor de schilderkunst.

VOORNAAMSTE WERKEN

VAN

PETER BENOIT.

I. — Van 1855 tot 1861.

MUZIEK VOOR VERSCHIEDENE DRAMA'S:

- De Belgische Natie* (1853—1855), tooneelfeestspel in 3 bedr.
Le Village des Montagnes (1856), *Le Meurtre d'Abel* (1857), kantate.
O salutaris hostia, *Ave verum*, *Tantum ergo*, 1858.
Ave Maria, dubbel koor, achtstemmig (1858).
Morceau de chant, koor en orkest (1858—1860).
Le Roi des Aulnes, openingstuk (1859).

II. — Van 1861 tot 1892.

ZANGGEDICHTEN VOOR ENKEL, DUBBEL EN DRIEDUBBEL ORKEST, ORGEL, HARPEN, KOREN, SOLI, ENZ.:

- Lucifer* (Hiel), 1863.
De Schelde (Hiel), 1869.
Hymnus aan de Schoonheid (Hiel), 1880.
Juicht met ons (Hiel), 1886.
De Oorlog (van Beers), 1872.
Feestzang bij de Opening der Wereldtentoonstelling van 1885 (van Beers),
1885.
Vlaanderens Kunstroem (Rubens-kantate), (de Geyter), 1877.
De Wereld in (de Geyter), 1876.
De Genius des Vaderlands (de Geyter), 1880.
Huobald (de Geyter), 1878.
De Muze der Geschiedenis (de Geyter), 1880.
Hulde aan een Dichter (van Ryswyck-kantate), (de Geyter), 1884.

Treur- en Triumphgroeten (bij de onthulling van Conscience's grafzuil),
(V. A. de la Montagne), 1886.

De Leie (Ad. Verriest), 1875.

Monodiën, 1874.

De Rijn (de Geyter), 1889.

GODSDIENSTIGE MUZIEK:

Tetralogie (Kerstnacht, Mis, Te Deum, Repuiem), 1859—1863.

Driestemmige Mis, 1870.

Twee Motetten, 1870.

Onze Vader, 1871.

Drama Christi, 1871.

Alleluia, vierstemmig.

Saluum fac regem, 1885.

VOOR STRIJKINSTRUMENTEN:

Strijkkwartet voor twee violen, een altviool en een vioolcel.

VOOR KLAVIER:

Liederen zonder Woorden.

Phantazieën, Luimen, Dansen in vorm van mazurka's, polonaises, scherzando's.

Drie Capriccio's.

5 boeken *Vertelsels en Balladen* (1861), en — als uitbreiding, *Sonaten-Balladen*, als tweede uitbreiding, *Concerto voor piano-forte* en *Concerto voor fluit*, beide met orkestbegeleiding, 1865.

Aan Hendrika, tweehandig. *Herinnering, Wals, Sonate, Cadenza.*

GEMENGD KOOR ZONDER BEGELEIDING:

Het Dietsche Bloed (Dr. C. J. Hansen), 1879.

Ave Maria.

ALLEENZANGEN MET ORKEST:

Joncfrou Katelyne (de Geyter), 1879.

Dichters Heil, aan Conscience (Hiel), 1881.

MANNENKOREN ZONDER BEGELEIDING:

Mozes op Sinai (Lamartine, vertaald door Worp), 1862.

De Maaiers (Destanberg), 1864.

- Antwerpen* (Fr. de Cort), 1877.
Prometheus (Hiel), 1865.
De Vlaamsche Leeuw (E. v. Herendael), 1869.
Tooneel-kantate (Hiel), 1869.

LIEDEREN EN GEZANGEN MET BEGELEIDING VAN PIANO-FORTE:

- Hannes en Trientje, Zij lachten, Pachter Jan, Mijn hart is vol verlangen, Twee Kerelen, Denderliedeken, Gebroken hart verlangt naar rust, Aan haar*, (gedichten van Hiel), 1871.
Feest- en Strijdzang (Jul. Sabbe),
Volkslied voor den Oranje-Vrijstaat (de Geyter).
Dichterlied (Hiel).
Aan Hiel, Aan Duitschland, enz.
Mijn Moederspraak (Kl. Groth-Hansen), 1890.

CYCLUS-LIEDEREN:

- De Liefde in 't Leven* (Hiel), 1868—1871, bevattend: *Mijn hart is zoo bewogen, Vonkelt er een straal der Zonne, Heeft het roosje milde geuren, Toen ik ging, Ik droomde, Zuivere liefde, O gij! De Leeuw in de woestijn, Gij zijt mijne reine Kersouwe, Met haar des nachts, Ach! toen ik door het weenen, De droefheid hernam, De zoete Lente, Liefdesverklaring van Klaasje, 't Is donker in u*, enz.
Psychologie, Liefde, Drama aan Zee (Shakespeare, Hiel, van Oye), met tusschenspelen voor piano-forte en begeleiding van klein orkest, piano-forte, harp en harmonium), 1872.
Aan Hendrika (E. van Oye), 1872.

TOONEEL:

- Isa* (Hiel), drama in 3 bedr., 1866.
Karel van Gelder, drama (Gittens), 1891—1892.
Charlotte Corday (E. van der Ven naar Frenzel), 5 bedr., 1876.
De Pacificatie van Gent (van Goethem), 1876.

OPENINGSTUKKEN VOOR ORKEST:

- De Belgische Natie. — Het Dorp in 't Gebergte. — Feesttooneelspel. — Isa. — Charlotte Corday. — De Pacificatie. —* Openingstuk voor de Wereldtentoonstelling van 1889.

JOHN MORLEY.

JOHN MORLEY.

Toen voor eenige maanden bij de algemeene verkiezingen in Groot-Britannië de regeeringspartij der vereenigde Tories en liberale unionisten uit het veld werd geslagen door de liberalen en Ieren, die onder de gemeenschappelijke leus: *Home-Rule* voor Ierland, ten strijde trokken, wist ieder, dat weldra de 84jarige Gladstone, de onvermoeide leider der liberale partij, in plaats van den conservatieven premier lord Salisbury, ten vierden male als hoofd van het ministerie zou optreden. Dat nú de *grand old man* ondanks zijn hoogen leeftijd weer de teugels van het bewind zou aanvaarden, sprak van zelf, maar met even groote zekerheid kon men terstond ook reeds menig een van Gladstone's medestrijders aanwijzen als het hoofd van een der ministeries, in eerste plaats lord Rosebery als minister van buitenlandsche zaken en den heer John Morley als minister voor Ierland. Met het oog op de buitenlandsche staatkunde van het nieuwe ministerie werd groote waarde gehecht aan het optreden van lord Rosebery als hoofd van dit departement, omdat van dezen staatsman eene krachtige politiek en in geen geval de ontzuiming van Egypte was te verwachten. In zoover trad lord Rosebery naast den premier als hoofdpersoon in het kabinet

het meest op den voorgrond, hoewel toch onder de bestaande omstandigheden zonder twijfel het Iersche departement van het meeste gewicht was. Immers de *Home-Rule*-quaestie, welke gedurende de laatste jaren in Englands binnenlandsche staatkunde een zoo voorname rol speelde, had ook bij deze verkiezingen den doorslag gegeven, zoodat Ierland de hoofdschotel moet vormen van het politiek gerecht, dat het ministerie-Gladstone het Parlement zal voortzetten.

De Iersche quaestie is de spil, waarom het geheele kabinet draait en waarmede het moet staan of vallen. Vóór alles moet een tweede poging beproefd worden om de Ieren door het verleenen van *Home-Rule* te bevredigen en daarom sprak het van zelf, dat Gladstone den bekwaamsten en meest beproefden zijner medewerkers voor deze moeilijke taak zou kiezen. John Morley was hiervoor de aangewezen man, niet zoozeer omdat hij reeds in het vorige kabinet-Gladstone als minister voor Ierland was opgetreden, dan wel wegens zijne grondige kennis der Iersche toestanden, zijn standvastig en eerlijk karakter en den belangeloozen ijver, waarmede hij reeds 15 jaren in woord en geschrift, met raad en daad, voor een afdoende oplossing der Iersche quaestie in liberalen geest was werkzaam geweest.

Oorspronkelijk was de heer Morley evenmin een voorstander van *Home-Rule* als de heer Gladstone. Ofschoon steeds ijverend voor de bevrediging van Ierland overeenkomstig de wenschen der bevolking, verklaarde de afgevaardigde voor Newcastle zich eerst later openlijk voor het verleenen van zelfbestuur aan Ierland, in den uitgebreiden zin, dien de leiders der Iersche partij verlangden. Niemand meer dan hij was overtuigd van de ontzaglijke moeilijkheden, waarmede een dergelijk pogen moest gepaard gaan. Toen hij in 1882 Ierland bezocht en daar geruimen tijd verblijf hield om door eigen aanschouwing verschillende toestanden te leeren kennen en beoordeelen, schreef hij: „Van hoe meer nabij ik Ierland leer kennen,

des te sterker wordt mijne overtuiging, dat de Iersche quaestie een zeer ingewikkeld vraagstuk is." En toch verklaarde deze ernstige man, die reeds een leven van studie en nadenken achter zich had en de Iersche quaestie grondig kende, zich met volle overtuiging voor *Home-Rule* als het eenige afdoende middel om een einde te maken aan den rampzaligen toestand, waarin Ierland zoolang had verkeerd.

Het verwijt van lichtzinnigheid en onpraktisch streven naar onbereikbare idealen, dat de tegenpartij den heer Gladstone in allerlei vorm naar het hoofd wierp, kon zeker zijn medestrijder niet treffen, want zoo iemand dan had de heer Morley zich eerst door zijne letterkundige, wijsgeerige en politieke geschriften en vervolgens door zijne redevoeringen in en buiten het Parlement steeds doen kennen als een man van grondige wetenschap, ernstige levensopvatting en vast karakter. Men kende hem als een man uit één stuk, een oprecht vriend van Ierland en een geleerde van groot talent. Geen wonder derhalve, dat hij weldra de ruggegraat werd der gansche *Home-Rule*-partij en onder de leiders het meeste op den voorgrond trad.

Toen de strijd over Gladstones *Home-Rule*-ontwerp in Engeland het felst was, ontving de heer Morley de vereerende uitnoodiging van de University club te Oxford om dit ontwerp te verdedigen tegen lord Randolph Churchill, den wel sprekkenden Tory-democraat en heftigen tegenstander van *Home-Rule*. „De man voor Ierland”, gelijk men hem noemde, aarzde niet aan deze uitnoodiging gehoor te geven, ofschoon hij vooruit wist, dat de meerderheid der toehoorders tot zijne tegenstanders behoorde. Eerst sprak lord Randolph en daarna lichtte de liberale staatsman zijne denkbeelden betreffende Ierland toe. Met een bijtend sarcasme, geheel berekend voor toehoorders, die zich toch niet wilden laten overtuigen, eindigde de heer Morley zijne rede met deze conclusie:

„Overwegende, dat de dwangpolitiek, welke in alle mogelijke

verschillende vormen is beproefd, niets heeft gebaat tot het herstel van vrede en welstand in Ierland, achten wij het wenschelijk, dat deze staatkunde tot de vaste wet des lands worde verheven;

„Overwegende, dat de gelijkheid der wetgeving tusschen Engeland en Ierland het uitgangspunt moet wezen voor elke ernstige regeering, zoo verlangen wij, dat willekeur de wet zij voor Ierland, maar niet voor Engeland;

„Overwegende, dat de centralisatie en uitbreiding der plaatselijke raden reeds sedert langen tijd als eene noodzakelijke hervorming voor Ierland is erkend en beloofd, achten wij het oogenblik gekomen om elke hervorming der plaatselijke raden in dat land op te geven;

„Overwegende, dat de toestand van achteruitgang en de dringende behoeften van Ierland in de eerste plaats de geheele aandacht eischen van hen, die dit land regeeren, zoo spreken wij den wensch uit, dat het Parlement zonder uitzondering zijn geheelen tijd bestede aan de behandeling van aangelegenheden, welke Engeland, Schotland of Wales betreffen;

„Overwegende, dat het stelsel van vertegenwoordiging de eer en de kracht uitmaakt van ons koninkrijk, verklaren wij de eischen van de meerderheid der Ieren, ofschoon overeenkomstig de constitutie ingediend, voor nul en geener waarde. De Iersche vertegenwoordigers zullen geen stem hebben in de raden noch eenig deel aan de regeering van het land;

„Overwegende ten slotte, dat de heer Pitt heeft verklaard, dat het voornaamste middel tot handhaving van de eenheid des rijks is de nationale veiligheid te verzekeren, door Ierland tot een gelukkiger en vrijer land te maken, zoo zullen wij niets verzuimen, wat kan dienen om de ellende van dat land te vermeerderen en zijne vrijheid te beperken.”

Inderdaad was de geschiedenis van Ierland tot dus ver

niets dan eene lijdensgeschiedenis geweest. Sedert de volledige onderwerping van het eiland aan het Engelsche gezag in de 16de eeuw, werd Ierland gedurende de eerste eeuwen met de meeste gestrengheid als een overwonnen land behandeld. De rassenhaat tusschen Kelten en Angelsaksen en de godsdiensthaat tusschen Katholieken en Protestanten werd daardoor steeds erger en de weerspannige Ieren verzuimden geen gelegenheid om te beproeven het Engelsche juk af te schudden. Bij de verdrijving van de eerste Stuarts kwamen de Ieren tegen Cromwell in verzet, maar de opstand werd door den dictator met ijzeren vuist bedwongen en in bloed gesmoord. Het eiland werd te vuur en te zwaard verwoest, de Katholieken werdén vervolgd en verdreven en hun goederen aan Protestantsche kolonisten uit Engeland geschonken.

Hetzelfde herhaalde zich na de verdrijving van koning Jacob II door prins Willem van Oranje. Zoodra de Ieren, die terstond weer in opstand kwamen, na hun nederlaag bij de Boyne voor Willems zegevierende wapenen moesten bukken, bleef de straf voor dit nieuwe verzet natuurlijk niet achterwege. Het stelsel van vervolging der Katholieken en verbeurdverklaring hunner bezittingen werd voortgezet, zoodat bij het einde der 18de eeuw niet meer dan $\frac{1}{7}$ van den grond nog in het bezit was der oorspronkelijke eigenaars. Niettemin bleef de Iersche bevolking aanvankelijk nog toenemen. Eerst sedert de helft dezer eeuw, toen de bevolking het maximum van 8.000.000 had bereikt, veroorzaakten toenemende armoede en landverhuizing eene sterke en aanhoudende vermindering, en nu telt Ierland niet veel meer dan 5.000.000 inwoners. Van deze worden ongeveer 2.000.000 gerekend tot de zoogenaamde „loyale minderheid”, welke zich met hand en tand tegen de invoering van *Home-Rule* verzet.

Aan welgemeende pogingen om den onhoudbaren toestand te verbeteren heeft het nimmer ontbroken. Reeds in het begin dezer eeuw poogden vrijzinnige staatslieden, als Pitt en

Canning, den Ieren meerdere vrijheid te verschaffen, maar hun pogingen leden schipbreuk op den tegenstand van koning George III en het Hoogerhuis, het bolwerk der behoudende Tories. Eerst later, toen de Ieren, door volksleiders aangespoord, eene steeds dreigender houding aannamen, werden hun door de opheffing der *Corporation* en *Test Acts* althans gelijke politieke rechten verleend als den Protestantschen Engelschen. Nu verkregen ook de Katholieke Ieren toegang tot het Parlement en het bekleeden van staats- en gemeenteambten. Tot dus ver waren zij daarvan uitgesloten geweest, omdat steeds een eed werd gevorderd op de leerstellingen der Anglikaansche kerk, dien een Katholiek natuurlijk niet kon afleggen. De agrarische en economische toestand bleef echter dezelfde. Engelsche grondeigenaars, die niet op het eiland vertoefden, maar hun goederen door rentmeesters lieten besturen, waren de feitelijke bezitters van den grond, terwijl de Iersche bevolking door voortdurende splitsing der pachthoeven in welvaart steeds achteruitging.

Met de ellende vermeerderde ook de verbittering. Wanneer de aardappel-oogst mislukte, droegen de Engelschen met milde hand bij tot leniging van den nood, maar de oorzaak van het kwaad werd niet weggenomen. Zelfs hetgeen de regeering deed tot verbetering van het onderwijs, tot bevordering van het verkeer te water en te land en tot bestrijding van het drankmisbruik, dat onder de weinig veerkrachtige en door armoede ontzenuwde Ieren steeds veld won, was niet voldoende om de Ieren met Englands bestuur te verzoenen. Eerst in 1869 werd weer een ernstige grief uit den weg geruimd door de opheffing der Anglikaansche staatskerk, welke Gladstone ondanks het verzet der Tories wist door te drijven. Toch was ook dit slechts een halve maatregel, want, hoewel de Katholieke Ieren nu ontslagen werden van de harde verplichting om bij te dragen tot het onderhoud eener kerk, welke hun geheel vreemd was, bleven toch de Ieren ontevreden, omdat de kerk haar aan-

zienlijk vermogen geheel behield. De strijd werd steeds feller. Naar Noord-Amerika uitgeweken Ieren richtten den beruchten Feniansbond op en gaven het sein tot een tijdperk van geheime samenzwering en agrarische misdaden, dat weer nieuwe dwangmaatregelen van de zijde der regeering ten gevolge had. Pogingen om de bevolking te helpen door wetten, waardoor de aankoop van land werd bevorderd en de pachtprizen werden verlaagd, misten alle uitwerking, want de verbittering was door den langdurigen strijd zoo zeer bestendig, dat meer ingrijpende maatregelen noodig waren.

Het geluk kwam toen den Ieren ter hulp. Ten gevolge van de uitbreiding van het kiesrecht had de politieke toestand in Engeland allengs een aanmerkelijke verandering ondergaan. De beide machtige politieke partijen, voorheen onafhankelijk van de Ieren, waren ongeveer even sterk geworden, zoodat de Iersche kiezers den doorslag moesten geven. Alleen door de hulp der Ieren konden de conservatieven in 1885 bij de stembus de overwinning behalen, maar zeer lang duurde dit verbond niet. Reeds in hetzelfde jaar, toen uit de troonrede bleek, dat het conservatieve kabinet niet van zins was de nationale wenschen der Ieren te bevredigen, sloot Ierlands „ongekroonde koning” Parnell, de almachtige leider der *Home-Rule*-partij, zich met zijne aanhangers bij Gladstone aan en bracht daardoor het ministerie-Salisbury ten val. Wilde niet de parlementaire arbeid geheel vruchteloos worden, dan moest in de eerste plaats de Iersche quaestie, welke nu meer dan eenige andere op den voorgrond trad, op eene zoodanige wijze worden geregeld, dat de Ieren zelve daarmede tevrede waren.

Gladstone besloot toen tot een radicalen stap, „een sprong in het duister”, gelijk zijne tegenstanders beweerden, en nam *Home-Rule* voor Ierland in het program der liberale partij op, aanvankelijk echter met ongunstigen uitslag. De bekende *Home-Rule Bill*, grootendeels het werk van den minister voor Ier-

land John Morley, was te kras voor een gedeelte der liberalen, die zich als „liberale unionisten” onder leiding van den heer Chamberlain bij de Tories aansloten. Gladstone wilde den Ieren een eigen ministerie en een eigen Parlement geven tot behandeling hunner eigen aangelegenheden, onder oppertoezicht der centrale regeering, welke de algemeene zaken, gelijk de buitenlandsche staatkunde, koloniën, leger en vloot, belastingen enz. zou blijven beheeren. Ondanks Morleys krachtige verdediging en Gladstones welsprekendheid werd het ontwerp door het Lagerhuis verworpen, zonder dat zelfs de *Landbill*, waarin £ 50.000.000 werd aangevraagd tot aankoop van gronden ten behoeve van de Iersche pachters, in behandeling kwam. Een beroep op de kiezers baatte evenmin. Het *Home-Rule* plan kon geen genade vinden bij de meerderheid der kiezers in Engeland en Schotland, zoodat Gladstone moest aftreden en zijne plaats ruimen voor lord Salisbury, na Beaconsfields dood den erkenden leider der Tories.

Toen echter begrepen de conservatieven, dat ook zij in de eerste plaats voor Ierland moesten zorgen. Het ministerie-Salisbury, overigens zeer gelukkig in het financieel beheer en de buitenlandsche staatkunde, verzachtte de dwangmaatregelen en diende een landwet in, waardoor de Iersche pachters door ruime voorschotten uit de staatskas in de gelegenheid werden gesteld van pachters grondbezitters te worden. Ondanks dezen ijver, die Ierland zeker ten goede kwam, begonnen de kiezers zich allengs met Gladstones plan te verzoenen. De meeste der aanvullings-verkiezingen, welke gedurende den zittingtijd van dit Parlement noodig waren, vielen uit ten gunste van de *Home-Rule*-partij, zoo zelfs, dat in Juni 1892, nog vóór het mandaat der afgevaardigden verstreken was, het aantal van Gladstone's aanhangers van 276 tot 301 vermeerderd en dat zijner tegenstanders van 394 tot 369 verminderd was. Onder deze gunstige voortteekenen aanvaardden de vereenigde liberalen en Ieren vol moed den verkiezings-

strijd. De uitslag beantwoordde geheel aan hun verwachtingen, want gekozen werden 356 voorstanders an 314 tegenstanders van Gladstones politiek. Lord Salisbury, nog niet genegen uit eigen beweging heen te gaan, werd spoedig door aanneming eener motie van afkeuring tot den aftocht gedwongen en ten vierden male aanvaardde Gladstone de regeering.

Deze overwinning had de liberale partij, naast den *grand old man*, vooral te danken aan den heer Morley, die sedert den val van het kabinet-Gladstone in en buiten het Parlement steeds in de bres te vinden was, wanneer het er op aan kwam het *Home-Rule* plan te verdedigen. En toch was de minister voor Ierland, hoewel een man van rijpen leeftijd, nog jong als staatsman, want eerst in 1883, toen Newcastle hem naar het Parlement afvaardigde, was hij begonnen ook deel te nemen aan het actieve politieke leven. Evenwel in andere opzichten had de heer Morley toen reeds zijne sporen ruimschoots verdiend.

In 1838 te Blackburn geboren, ontving de jeugdige John daar zijne eerste opleiding, onder toezicht van zijn vader, een geneesheer zonder fortuin. Vandaar dat hij in het vorige jaar, toen men hem in het Lagerhuis na zijne bekende rede over de ongeregeldheden te Tipperary al te groote gevoeligheid verweet, lachend kon antwoorden: „Voor stukgeslagen hoofden ben ik anders niet bang, want ik ben opgevoed in de snijkamer van een heelmeeester”. Later bezocht hij het gymnasium te Cheltenham en vandaar vertrok hij naar Oxford, ten einde zijne studien te voltooien. Reeds de keuze dezer universiteit getuigt van Morleys vrijzinnigen en onafhankelijken aanleg. Ofschoon het deftige Cambridge met zijne strenge tucht en scherp toezicht oogenschijnlijk meer moest strooken met de wenschen van een ernstigen jongen man, die meer aan studie dan aan vermaken dacht, gaf hij toch de voorkeur aan Oxford, waar de vrije ontwikkeling van den

geest aan geenerlei beperking is onderworpen. Slechts een paar jaren bracht hij te Oxford door, want reeds in 1859 op twintigjarigen leeftijd had hij den graad van bachelor en advocaat verworven.

Terstond volgde nu de jeugdige advocaat zijne roeping als letterkundige, en wel met zoo gunstigen uitslag, dat hij reeds weinige jaren later redacteur werd van de *Literary Gazette*, een letterkundig tijdschrift, later herdoopt in *The Parthenon* en een mededinger van *The Athenaeum*. In 1867 werd hem de hoofdredactie opgedragen van de *Fortnightly Review*. Dit tijdschrift, toen eerst pas opgericht, stond vijftien jaren onder zijne leiding en verwierf zich reeds spoedig een goeden naam onder de vele Engelsche *Reviews*. Het hoofdkenmerk der *Fortnightly Review* was de groote vrijzinnigheid, waarmede alle sociale, godsdienstige en politieke vraagstukken werden besproken, terwijl tevens gaarne eene plaats werd ingeruimd voor wetenschappelijke beschouwingen, ook al mochten deze soms geheel, wat vorm en inhoud betreft, tegen bestaande meeningen en algemeen aangenomen gebruiken indruisen. In de oogen van vele conservatieve en aan het oude krampachtig vasthoudende Engelschen scheen de ordelievende kalme John Morley weldra een gevaarlijk revolutionair en een Jacobijn van de ergste soort, wiens streven was de wereld het onderste boven te keeren.

Tot het veld winnen van deze meening brachten Morleys wijsgeerige geschriften niet het minste bij. Gambetta noemde hem eens „den vertolker der Fransche gedachte in Engeland” en dezen naam heeft de heer Morley alleszins verdiend. De critische studiën over Voltaire, Diderot, Vauvenargues, Turgot, Condorcet en vele andere Fransche denkers uit het tijdperk vóór de groote omwenteling, waarmede hij zijn letterkundigen arbeid aanving, getuigen evenzeer van zijne grondige studie en scherpen geest, als van de vruchtbaarheid zijner pen. Eene studie over Voltaire opent de rij, dan volgt Diderot,

beschouwd als wijsgeer, schrijver, kunstenaar en criticus en daarna een werk van twee deelen over Rousseau, dat door bevoegde beoordeelaars voor een zijner beste werken wordt gehouden. Met eene beschouwing over Joseph Le Maistre en Auguste Comte, het hoofd der Fransche positivisten, wordt de reeks studiën van den Engelschen schrijver over de Fransche wijsgeeren besloten.

Vanwaar de voorliefde van den jeugdigen Engelschen letterkundige voor de Fransche encyclopaedisten? De Fransche schrijver Augustin Filon, die eene belangwekkende studie wijdde aan den heer Morley als wijsgeer, brengt deze keuze in verband met zijn aanleg en opleiding. Tijdens zijn studie-jaren te Oxford, was de ster van den bekenden positivist John Stuart Mill aan het rijzen. Niet minder dan bij Stuart Mill, zwoer men toen bij Macaulay, maar Morley behoorde niet tot Macauleys bewonderaars. Zelfs was hij een der eersten om „zijne burgerlijke rethorica te hekelen, welke onder een schitterend masker, behoudens vele onjuistheden en dwaalingen, eene middelmatigheid, om niet te zeggen eene zedelijke grofheid, bedekte.” Meer invloed op Morley oefende Carlyle, wiens werken toen letterlijk door de Engelsche jongelingschap verslonden werden. Later verscheen het evolutionisme. Achter Darwin, vertoonden zich Tyndall en Huxley. Het christendom geraakte op den achtergrond, de wetenschap zou alles verklaren.

John Morley was doordrongen van het positivisme, waarmede hij was opgegroeid, maar steeds kwam hij in verzet tegen het optimisme der wetenschap en der maatschappij. Zijn leermeester John Stuart Mill had hem zelfs niet kunnen overtuigen, dat de logica alles beheerscht. Wanneer hij zijn leermeester prees, „omdat deze nooit een vraagstuk had laten varen, zonder het te hebben opgelost,” moest hij toch erkennen, dat de werkelijk groote geesten die zijn, welke ook onoplosbare vraagstukken kennen.

John Morley was melancholiek. Hij behoorde niet tot die zwartgalligen, die te veel van het leven hebben genoten, of zich vruchteloos in den levensstrijd hebben afgetoed. Om vermaken gaf hij niets en de arbeid, in plaats van hem uit te putten, gaf hem een heilzamen prikkel. Zijne melancholie was hem aangeboren en reeds terstond, toen hij in de wereld rondzag, kwam hij tot de ervaring, dat de wereld slecht is, dat zij beter kan worden, maar dat de volmaaktheid nimmer kan worden bereikt. Voor onverschilligheid of verzet tegen de orde van zaken; waartoe eene dergelijke pessimistische voorbeschikking vele schrijvers heeft verleid, werd Morley behoed door den ernstigen wetenschappelijken zinn, hem door zijne leermeesters ingeprent. Ten innigste overtuigd van de kracht der wetenschap, had hij, evenals de anderen, een stelsel kunnen opbouwen, maar hij gaf er de voorkeur aan criticus en geschiedschrijver te worden.

De kring der positivisten, waaruit John Morley was voortgesproten, kon Carlyle zijn afval in 1860 niet vergeven. In dat jaar had de groote geschiedschrijver, die bij het opstellen van zijn beroemd werk over de Fransche revolutie steeds krachtigen steun had gevonden bij Stuart Mill, den positivisten plotseling den rug toegekeerd. Carlyle's streven was steeds geweest de Fransche denkers te bestrijden en de Duitschers te verheffen, om Voltaire te onttronen en Goethe te huldigen. Tien jaren had deze veldtocht geduurd. Carlyle had haar begonnen in de *Edinburgh Review*, de *Foreign Review* en *Fraser's Magazine* en besloten in zijn geschiedenis der omwenteling en zijn voorlezingen in *Willis' rooms*. Carlyle spotte met de Encyclopaedisten en beschouwde de omwenteling als een tragische klucht, zonder diepe oorzaken of duurzame gevolgen.

Wellicht is de heer Morley er zoo toegebracht Carlyle te bestrijden en dertig jaren later een veldtocht in tegenovergestelde richting te beginnen. In elk geval, hij heeft het gedaan en twaalf jaren van zijn leven besteed om de Fransche

Encyclopaedisten in Engeland te doen kennen en naar hun waarde te doen schatten. Met onpartijdige studie en op strikt historischen grondslag worden de voornaamste denkers uit dit belangwekkend tijdperk behandeld en hun werken aan de toets eener scherpe critiek onderworpen. De slotsom van dit omvangrijke deel van Morleys letterkundigen arbeid vat de heer Filon aldus samen: „Hij geeft den Franschen denkers hun plaats, hun invloed, hun menschelijk universeel karakter, hun inwerking op den gang der beschaving terug, maar naar zijn oordeel is hun arbeid zelf ontstaan uit zekere Anglo-Duitsche invloeden, vóór hen slecht gezien en slecht beschreven.”

Natuurlijk moesten deze critische studien ook grooten invloed oefenen op den schrijver zelve. Van die vele grondig bestudeerde en beoordeelde denkbeelden waren talrijke indrukken achtergebleven, waarvan de eene hem minder, de andere meer waar voorkwam, maar onderling vaak met elkaar in strijd, zonder samenhang en geen stelsel vormende. De wetenschap, die onverpoosd vorderingen maakt, was voor hem het eenige stelsel. De evolutie was voor hem geen oorzak, maar eene wet, die zich zonder ons en zelfs ondanks ons zal vervullen. Evenwel zal dit beter en sneller gaan, indien wij uit eigen beweging en met toewijding daartoe medewerken. Laten wij dus onverpoosd arbeiden aan deze dubbele taak: het veld der kennis uit te breiden en het lot van den mensch te verbeteren. De wetgever en de wijsgeer moeten dus samenwerken, ten einde dit doel te bereiken. Op welke wijze in dit opzicht de vereischte overeenstemming kan verkregen worden, dit poogde de heer Morley uiteen te zetten in zijn belangrijk werk: *On Compromise*.

Dit werk werd in het rechtzinnige Engeland met weinig instemming ontvangen. Zich verwonderend over het nog steeds standhoudend Christelijk optimisme, doet de heer Morley uit naam der wetenschap een beroep op de menschheid tot het

stichten eener nieuwe godsdienst op den grondslag der rede, welke eenmaal zal voortspruiten uit het tegenwoordige geloof, evenals dit is voortgekomen uit het geloof der Joden. In vrede zal echter dit geloof niet ontstaan, want, evenals het Christendom zich met geweld heeft losgemaakt van het Jodendom, zoo zal ook het nieuwe geloof van het wetenschappelijk tijdperk met strijd geboren worden. Ook dit geloof zal niet den vrede brengen, maar het zwaard. *On Compromise*, op forschen, eenigszins ruwen en weing verzoenenden toon geschreven, werd natuurlijk fel bestreden, maar in zoover had de schrijver zijn doel bereikt: zijn werk werd veel gelezen en bracht velen tot nadenken, die dreigden in te dommelen of uit gemakzucht zich zonder verder onderzoek tevreden stelden met hetgeen hun door hun kerkelijke leermeesters, als het eenige ware was ingeprent.

Dat de heer Morley zich door dergelijke stellingen te verkondigen, in de eerste plaats de vijandschap der kerkelijk-rechtzinnigen op den hals haalde, behoeft geen betoog. Zie hier een enkel staaltje van de vinnigheid, waarmeê hij door deze partij werd bestreden. Toen hij zich in 1883 voor het eerst te Newcastle candidaat stelde, vaardigde een zijner tegenstanders op den dag vóór de verkiezing dit manifest uit: „Op den vooravond van den verkiezingsdag, wensch ik, belijder der groote waarheden van het Christelijk geloof en geloovende in de heiligheid van den Sabbath en de ernstige waarde van het gebed; tot alle Wesleyaansche onderwijzers en voorgangers in het gebed; tot alle predikanten, dekens en dienaren der niet-conformistische kerken, tot alle Zondagschool-onderwijzers en verder tot alle inwoners dezer stad, die het Christelijk geloof belijden en gedurende de laatste dagen de candidatuur van den heer Morley op verschillende wijze hebben gesteund, deze vraag te richten: wanneer gij heden avond uwe ernstige gebeden opzendt tot den Schepper en Vader van ons allen, raadpleegt dan den goddelijken leidsman, en legt het na op

uw geweten, of het Zijn wil is, dat gij morgen uwe stem zult uitbrengen op een man, die Zijn bestaan loochent en Zijn grooten naam heeft onteerd en die jaren lang gepoogd heeft de waarheden van het Christelijk geloof belachelijk te maken, met inbegrip zelfs van de verlossing der wereld door Zijnen Zoon."

Dit beroep bleef volkomen vruchteloos, want den volgenden dag werd de heer Morley met groote meerderheid gekozen. Trouwens in dit opzicht is de afgevaardigde van Newcastle niet zoo zwart, als zijn tegenstanders hem hebben afgeschilderd. Ofschoon tegenstander van het Deïsme en een heftige vijand van hen, die hun heil zoeken in godsdienstig vertoon en steeds: Heere, Heere, roepen, ja, zelfs, ofschoon hij in den beginne God met eene kleine „g" placht te schrijven, is de schrijver van *On Compromise* alles behalve ongodsdienstig. Niet ten onrechte getuigde hij eens: *It is certainly not less possible to disbelieve religiously than to believe religiously.* Zijne godsdienst is echter niet: te gelooven in eene goddelijke macht, onbeperkt te gehoorzamen aan haar veronderstelden wil en te hopen op een latere, nog niet bekende, belooning, maar zijne grondstellingen zijn: onbeperkte liefde voor den naaste, standvastig vertrouwen in de menschelijke natuur, oprechte betrachtting van rechtvaardigheid, onverpoosd streven naar vooruitgang en tevredenheid met de hoop, dat anderen eenmaal de belooning zullen genieten, welke deze ook moge zijn. Dat deze geloofsbelijdenis, door hem zelve afgelegd, geen ijdele woorden zijn, maar dat zij inderdaad steeds het richtsnoer geweest zijn voor zijne daden, daarvan heeft de heer Morley tijdens zijn politieke loopbaan meermalen de duidelijkste bewijzen geleverd.

Morley's evangelie is, naar zijn eigen verklaring, Goethes bekend gedicht *das Göttliche*:

Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!
Denn das allein
Unterscheidet ihn
Von allen Wesen,
Die wir kennen.

Heil den unbekanntem
Höheren Wesen,
Die wir ahnen!
Ihnen gleiche der Mensch;
Sein Beispiel lehr' uns
Jene glauben.

Denn unführend
Ist die Natur;
Es leuchtet die Sonne
Ueber Bös' und Gute,
Und dem Verbrecher
Glänzen, wie dem Besten,
Der Mond und die Sterne.

Wind und Ströme
Donner und Hagel
Rauschen ihren Weg
Und ergreifen
Vorüber eilend
Einen um den andern.

Auch so das Glück
Tappt unter die Menge
Fasst bald des Knaben
Lockige Unschuld,
Bald auch des kahlen
Schuldigen Scheitel.

Nach ewigen, ehernen,
Grossen Gesetzen
Müssen wir alle
Unseres Daseins
Kreise vollenden.

Nur allein der Mensch
Vermag das Unmögliche:
Er unterscheidet,
Wählet und richtet;
Er kann dem Augenblick
Dauer verleihen.

Er allein darf
Dem Guten lohnen,
Den Bösen strafen,
Hellen und retten.
Alles Irrende, Schweifende,
Nützlich verbinden.

Und wir verehren
Die Unsterblichen,
Als wären sie Menschen,
Thäten im Grossen
Was der beste im Kleinen
Thut oder möchte.

Der edle Mensch
Sei hilfreich und gut.
Unermüdet schaff' er
Das nützliche Rechte,
Sei uns ein Vorbild
Jener gehanneten Wesen.

Wat zijne politieke gevoelens betreft, is de heer Morley evenmin de roode Jacobijn, waarvoor zijne tegenstanders hem zoo vaak hebben uitgekreten. Zich zelve beschreef hij eens, als „een bezadigden Whig van aard, een liberaal door opvoeding en vorming en een radicaal door waarneming en ervaring.” Revolutionaire neigingen, om de geheele wereld

met geweld het onderste boven te keeren, heeft hij nimmer getoond. Eerbied voor de wet — was steeds de grondstelling, welke hij evenzeer deed gelden tegenover de Ieren, toen deze, om hun doel te bereiken, den weg van misdaad en geweld insloegen. Van daar dan ook, dat hij, ofschoon overigens zoo afkeerig van gewelddadige maatregelen, toch het krachtig optreden der regeering tegen de *boycotters* en moordenaars in Ierland goedkeurde.

Van zijn politiek-historische geschriften verdienen vooral vermelding zijne monographieën over de bekende Engelsche staatslieden Burke en Walpole. Beide staatslieden behoorden tot de liberale leiders, maar overigens vormden zij eene scherpe tegenstelling. Van daar zeker, dat Morley juist hen ter behandeling uitkoos, Walpole, den bekwamen, maar ruwen, met godsdienst spottenden en in vele opzichten niet zeer kieskeurigen staatsman en Burke, den fijn beschaafden en geloovigen redenaar, die nog tot het laatste zijns levens tegen de Fransche vrijdenkers bleef waarschuwen. Voor geen van beide staatslieden heeft de criticus bijzondere sympathie, maar toch geeft hun politieke werkzaamheid hem ruimschoots gelegenheid tot ontwikkeling van zijne eigen denkbeelden, vooral tot een protest tegen de beschuldiging, dat hij een onpractische, halsstarrige doctrinair zou wezen.

Inmiddels had de heer Morley de kalme studeerkamer van den letterkundige verwisseld voor het woelige kantoor van den journalist. In 1880 trad hij op als hoofdredacteur van de radicale *Pall Mall Gazette*, ter zelfder tijd, toen zijn jeugdiger vriend Chamberlain als lid van het ministerie-Gladstone optrad. Zonder twijfel heeft de invloed van den radicalen afgevaardigde van Birmingham, die door Morleys hulp een bekend man was geworden, er toe medegewerkt zijn ouderen vriend te bewegen het doornige pad der journalistiek in te slaan, en wel bepaald met het doel om zijne krachten te wijden

aan de bevordering eener afdoende regeling van het Iersche vraagstuk. Reeds in zijne politieke geschriften had de heer Morley meermalen den toestand van Ierland besproken, maar eerst gedurende zijn driejarige werkzaamheid als leider der *Pall Mall Gazette* begon hij deze netelige quaestie met bijzondere zorg te bestudeeren. Meer en meer kwam hij daardoor tot de overtuiging, dat alleen het geven van zelfregeering aan Ierland in staat was aan den, tot dus ver steeds bestendigden, toestand van vijandschap tusschen Ierland en Engeland een einde te maken. Eenmaal tot deze overtuiging gekomen, bleef hij zijn standpunt onwrikbaar verdedigen, ook nadat de heer Chamberlain zich van hem had afgescheiden.

Tijdens zijne werkzaamheid aan dit dagblad kwam de heer Morley in persoonlijke aanraking met den heer Parnell en de andere hoofdleiders der Iersche partij en tevens bracht hij herhaaldelijk bezoeken aan Ierland, ten einde het moeilijke vraagstuk door eigen aanschouwing en onderzoek beter te leeren kennen. Terwijl de heer Chamberlain, door den heer Gladstone gesteund, den minister voor Ierland, Forster, een oprecht voorstander der oude dwangpolitiek, in het ministerie het vuur aan de schenen legde, verkondigde Morley in zijn blad dezelfde beginselen, en wel met zoo goeden uitslag, dat de minister weldra den aftocht moest blazen. Algemeen werd erkend, dat Morleys scherpe en strijdvaardige pen den wankelenden minister den genadestoot had gegeven.

Als hoofdredacteur van de *Pall Mall Gazette* had de heer Morley tot medewerker den heer Stead, later hoofdredacteur van hetzelfde blad en nu leider der bekende *Review of Reviews*. De heer Stead stelt in een later uitgegeven geschrift den heer Morley niet hoog als journalist: hij was geen geboren journalist, had niet het minste oog voor nieuws en beschouwde zijn blad te veel als een preekstoel, van waar hij den volke zijne geliefkoosde denkbeelden kon verkondigen. En dit moest op den duur wel wat eentonig worden, vooral wanneer men

maar één hoofddoel voor oogen heeft en slechts matig belang stelt in het vele andere, dat tot vulling eener courant noodig is. Evenwel, er zijn verschillende opvattingen van de journalistiek. Wie tevreden is met holle, luidklinkende woorden, een praatje over het weer of een losse causerie, zoodat men na lezing met den besten wil ter wereld niet zou kunnen zeggen, waarover de schrijver het eigenlijk heeft gehad, neen, dergelijke lezers zouden zeker bij een zelfstandig denker en een man van ernstige studie als Morley hun gading niet hebben gevonden. Soberheid van stijl, beknoptheid en duidelijkheid van uitdrukking, en volkomen meesterschap over het onderwerp beschouwde de hoofdredacteur der *Pall Mall Gazette* als eerste vereischten voor den journalist, die anderen van de juistheid zijner denkbeelden wil overtuigen. Onverbiddelijk werd dan ook steeds de pen gehaald door de fraaie klinkende en vaak opgeschrœfde ontboezemingen, waarmede jeugdiger medewerkers kracht trachtten bij te zetten aan hun betoog. „Geen dithyramben s.v.p.” — luidde doorgaans de korte opmerking van den hoofdredacteur, wanneer hij de aldus gezuiverde artikels aan den schrijver terugzond.

En toch, ondanks de zeer natuurlijke tegenstelling tusschen den ernstigen hoofdredacteur en zijn jeugdigen, opbruischenden medewerker, kan de heer Stead hem niet genoeg roemen. „Wanneer soms een donderwolk zich boven zijn oogen samentrok” — schrijft de heer Stead — „of als het pootje hem plaagde, dan zorgden wij aan de *Pall Mall Gazette* wel, dat wij de puntjes op de i's zetten, maar toch hielden wij allen veel van hem. Wat mij zelven betreft, ik heb nooit te voren gewerkt met iemand, wiens vriendschap zulk een genot en tevens zulk een prikkel verschafte.” Trouwens de verhouding tusschen den hoofdredacteur en zijn eersten medewerker was zoo vriendschappelijk en welwillend mogelijk. Om John Morleys human karakter te leeren waardeeren, behoeft men slechts de brieven in te zien, welke hij in 1881 en 1882 wis-

selde met den heer Stead, die hem tijdens zijn verblijf in Schotland en Ierland tijdelijk als hoofdredacteur verving. Ondanks zijne politieke beslommeringen volgde Morley geregeld den arbeid van zijn plaatsvervanger en zond hem zijne opmerkingen, doorgaans even welwillend als juist.

Men moet erkennen, dat de heer Stead de toegeeflijkheid van den hoofdredacteur nu en dan wel eens op een harde proef stelde. Nu eens schreef hij in zijn jeugdigen ijver een gewaagd artikel over een Russisch-Engelsch verbond, dan weer gaf hij eene opgewonden ontboezeming ten beste over een bond van broederschap tusschen Engeland en de Vereenigde Staten, een enkele maal zelfs week hij bij de behandeling van Iersche aangelegenheden geheel af van het richtsnoer, tot dus ver door de *Pall Mall Gazette* gevolgd. Zoo schreef de heer Morley van 21 Aug. 1881: „Ik ben zeer teleurgesteld over het waterige slot van uw artikel over dwang in Ierland. Wij keuren de houding der regeering volstrekt niet af — schrijft gij, maar dit is lijnrecht in strijd met hetgeen ik sedert twaalf maanden heb verkondigd. Wees zoo goed in deze zaak volstrekt niet te schipperen. Het antwoord van minister Forster over de zaak-Mc Carthy was belachelijk en Parnell had volkomen gelijk”. Betreffende een artikel over de Russisch-Engelsche vriendschap schreef de hoofdredacteur: „Uw Russen-lievende toon bevalt mij volstrekt niet. Laat Rusland maar rusten, totdat ik terugkom. Het zal u wel niet verwonderen, als ik dan terstond aan het werk ga om dat Slaven-lievende plakkaat weer af te krabben.” En eenige dagen later heette het: „Uw artikel over Amerika heeft mij grijze haren bezorgd.”

In het volgende jaar, toen de heer Morley Ierland bezocht, handelde hij evenzoo. Den 18^{en} Aug. '82 schreef hij: „Ik bezweer u, niet alleen in uw eigen belang, maar ook ter wille van ons blad, schrijf toch geen twee hoofdartikels op één dag. Niemand is in staat dat naar behooren te doen en na-

tuurlijk zullen uwe artikels woorden worden, en niets dan woorden, indien gij zoo voortgaat. Neem daarom dezen goeden raad van uwen vriend en hoofdredacteur aan". Inderdaad een goede raad, waarvan ieder, die van den journalist meer dan woorden verwacht, de juistheid zal erkennen.

Ten slotte nog het einde dezer merkwaardige correspondentie, als bijdrage tot eene juiste beoordeeling van John Morleys karakter: „Ik moet u mededeelen, dat hetgeen gij over W. schrijft, mij zeer onaangenaam heeft getroffen. Eerlijk gesproken, vind ik het hoogst onbetamelijk. Daarbij komt, dat ik zeer bevriend ben met W. en zijne vrouw en dit maakt natuurlijk de zaak niet aangenamer, maar, geheel afgescheiden van deze omstandigheid, geloof ik, dat afkeuring niet minder krachtig kan zijn, ook al wordt deze gegeven in hoffelijke woorden. Overigens hebt ge een paar uitmuntende artikels geschreven. Span ju maar niet te veel in. Gij zult u nog geheel overwerken. De zaken zijn hier deerlijk in de war, maar de regeering kan niet anders handelen. Nu ik Ierland van nabij heb leeren kennen, ben ik nog meer dan voorheen overtuigd, dat de Iersche quaestie een zeer ingewikkeld vraagstuk is". Deze brief van 3 Sept. 1882 werd reeds den 12den Sept. gevolgd door een tweede, waarin Morley schrijft: „Uw artikel van heden beneemt mij letterlijk den adem. Ik zal morgen de leiding zelve weer overnemen. Hebt ge een hoofdartikel klaar, des te beter, maar in elk geval kom ik morgen weer gelijk gewoonlijk op het kantoor".

Reeds in den aanvang dezer briefwisseling had de heer Morley geschreven: „Gij moet u mijne kleine aanmerkingen maar niet veel aantrekken", zeker wel een zeer humane uitdrukking voor eene kritiek, welke doorgaans maar al te grond was. De heer Stead is dan ook de eerste om dit later zelf te erkennen en de welwillende, maar toch onverbidde-lijke, gestrengheid te waardeeren, waarmede de hoofdredacteur zijne jeugdige buitensporigheden binnen de perken hield. „De

heer Morley" — schrijft Stead — „liet nimmer na mijn onweersaanbare neiging tot bombast den kop in te drukken, wanneer een woord op een gewonen toon voldoende zou geweest zijn, maar toch vielen er op het kantoor nooit onaangenaamheden voor. De heer Morley handhaafde zijn gezag en ik was niet minder overtuigd van mijn plicht om te gehoorzamen." De eerbied en waardeering, waarmede de assistent tien jaren later over den hoofdredacteur schrijft, is ongetwijfeld ook voor den heer Morley eene aangename herinnering aan zijne kortstondige werkzaamheid als hoofdredacteur van een dagblad, eene taak, welke natuurlijk in vele opzichten verschilde van den letterkundigen arbeid, dien hij tot dusver had verricht.

Na deze inleiding tot zijne politieke werkzaamheid, werd de heer Morley in 1883 te Newcastle tot lid van het Lagerhuis gekozen. Letterkunde en journalistiek, *Fortnightly Review* en *Pall Mall Gazette*, werden opgegeven en met even grooten ijver en ernst werd de strijd in het Parlement en daar buiten in vergaderingen voortgezet. Met klem betoogde de afgevaardigde voor Newcastle, waar hij kon, de noodzakelijkheid eener andere staatkunde jegens Ierland, maar aanvankelijk zonder gevolg. Zijn voorstel om de strenge *Crimes Act* af te schaffen, werd verworpen, want de meesten wilden niet, gelijk hij, in het toenemen der agrarische misdaden het bewijs zien voor de vruchteloosheid der tot dusver gevolgde dwangpolitiek. Zelfs zijn vriend Chamberlain liet hem voortaan alleen zijn weg vervolgen. De heer Morley ging echter even standvastig voort en wist allengs een grooter aantal aanhangers om zijn vaandel te verzamelen. Eindelijk, toen ook Gladstone in 1885 door den eigenaardigen politieken toestand gedwongen werd bevestigd partij te kiezen en *Home-Rule* voor Ierland in het liberale program opnam, was natuurlijk de heer Morley de aangewezen man om, naast den *grand old man*, als de eerste leider der nieuwe *Home-Rule*-partij op te treden.

Als redenaar vormt de heer Morley eene sterke tegenstelling met den heer Gladstone. Geen uiterlijke welsprekendheid, geen geestdriftige ontboezemingen, geen rhetorische wendingen of vormen, geschikt om de hoorders in geestdrift te ontsteken of meê te sleepen, maar eene buitengewone kalmte en een ernstige, bondige en heldere betoogtrant kenmerkten steeds zijne redevoeringen. Meermalen werd hij vergeleken bij een professor, die college geeft over Iersche politiek. In het debat was hij echter steeds een gevaarlijke tegenstander, gelijk meermalen bleek bij den hevigen strijd, die sedert den val van Gladstone's *Home-Rule*-wet het Parlement en de kiezers zoo vaak in rep en roer bracht. Bij de behandeling der maatregelen, waardoor de conservatieve minister voor Ierland, den heer Balfour, de orde op het eiland poogde te herstellen, moest doorgaans de afgevaardigde voor Newcastle het standpunt der oppositie toelichten en verdedigen. Vinnige schermutselingen waren dan aan de orde van den dag en daarbij ging het soms even warm toe als in Ierland, want, hoewel niet licht in vuur gerakend, kon toch ook de kalme geleerde soms een gloed en een hartstocht ontwikkelen, die men niet van hem had verwacht.

Een voorbeeld hiervan was zijne bekende rede over de ongeregeldheden te Tipperary, tijdens het proces van den *Home-Ruler* O'Brien. De heer Morley was naar Ierland gegaan om dit proces bij te wonen. Door het onstuimig aandringen van O'Briens aanhangers moest de politie ruim baan maken. Met hun korte stokken maakten de agenten eene charge tegen de menigte, waaronder zich ook vele vrouwen en kinderen bevonden, en zoo ontstond eene verschrikkelijke verwarring. Een agent sloeg O'Brien met zijn stok een gat in het hoofd, een ander bezorgde een journalist een blauw oog door een fikschen vuistslag, en onder de vele afgeslagen hoeden behoorde ook die, welke, gelijk zijn tegenstanders spottend opmerkten, „het kostbaar hoofd dekte van den afgevaardigde

voor Newcastle". Dit ruwe tooneel, waarvan hij getuige was, moest wel een diepen indruk maken op het ontvankelijk gemoed van den kalmen geleerde, den man des vredes, die zich steeds zoo afkeerig had betoond van elke gewelddadigheid, in welken vorm ook. Hoe dikwijls had hij niet zijne strenge afkeuring uitgesproken over de gewelddadige wijze, waarop de Ieren poogden af te dwingen, wat hun langs wettelijken weg werd onthouden! Noch de geheime samenspanning der pachters, noch het rumoer hunner vertegenwoordigers in het Lagerhuis had ooit genade kunnen vinden in de oogen van dezen strengen rechter, die de daden van voor- en tegenstanders naar denzelfden maatstaf beoordeelde.

Heftiger dan gewoonlijk was dan ook Morleys protest tegen de houding der regeering, toen de Tipperary-zaak in het Lagerhuis ter sprake kwam. Hij verklaarde reeds lang tot de ervaring gekomen te zijn, dat in het politieke leven noodig waren „een warm hart, een koel hoofd en een dikke huid”, maar toch was hij, ofschoon „als zoon van een geneesheer wel gewend aan stukgeslagen hoofden”, toch niet bestand tegen ruwe tooneelen, gelijk hij te Tipperary had bijgewoond. Toen de minister Balfour den spot dreef met deze verontwaardiging en er bijvoegde: „Ik houd meer van den heer Morley, wanneer hij de geschiedenis beschrijft dan wanneer hij die maakt”, antwoordde Morley, dat hij den minister ook in dit opzicht niet zou teleurstellen en later de geschiedenis van Engeland zou beschrijven „van den laatsten val van den heer Gladstone tot den op handen zijnden val van lord Salisbury”. Deze voorspelling, den 7den October 1890, uitgesproken, werd reeds bij de volgende verkiezingen vervuld.

Een ernstig gevaar bedreigde de *Home-Rule*-partij door het schandaalproces van Parnell, den almachtigen leider der Iersche *Home-Rulers*. Door zijn overspel met de echtgenoot van kolonel O'Shea werd Ierlands „ongekroonde koning” in den ban gedaan door de priesters, die gretig deze gelegenheid aangrepen om zich

van de overheersching van den Protestantischen leider te ontslaan. Ook Gladstone verklaarde Parnell niet langer als leider te erkennen, maar toch eischte het belang der geheele partij den tweespalt, die in Ierland tusschen Parnells aanhangers en tegenstanders dreigde, zoo mogelijk te voorkomen. Er moest dus eene poging beproefd worden om Parnell te bewegen zich als leider vrijwillig terug te trekken en deze moeilijke taak werd opgedragen aan den heer Morley. De poging mislukte echter volkomen. De onbuigzame volksleider weigerde afstand te doen van het gezag en weldra brak de strijd uit, waarbij de priesters de overwinning behaalden. Te vergeefs beproefde Parnell door een onjuiste voorstelling der gevoerde besprekingen een blaam te werpen op de leiders der liberale partij. Nauwelijks was zijne aanklacht verschenen, of de heeren Gladstone en Morley antwoordden met een volledig verslag hunner pogingen. Zoo groot was het algemeen vertrouwen, ook dat der tegenstanders, in John Morleys eerlijk en rechtshapen karakter, dat niemand na deze verklaring nog eenige waarde hechtte aan Parnells beschuldigingen en de zaak als geheel afgedaan werd beschouwd.

Spoedig daarna bracht Parnells plotselinge dood den genadeslag toe aan zijne oppositie-partij. Slechts weinigen bleven ook toen nog zich tegen de nieuwe leiders der Iersche partij verzetten, maar hun invloed was zoo gering, dat zij bij de jongste verkiezingen slechts een zevental hunner partijgenooten naar het Lagerhuis konden afvaardigen. Ofschoon zij uit den aard der zaak den leiders der *Home-Rule*-partij in het Parlement niet genegen zijn, is het nog zeer de vraag, of deze zeven Parnellisten het durven wagen zich tegen de plannen der heeren Gladstone en Morley te verzetten. Indien het dezen staatslieden gelukt een ontwerp tot regeling van Ierlands zelfbestuur in te dienen, waarmede de erkende leiders der Iersche partij zich vereenigen, dan zullen waarschijnlijk ook de weerspannige Parnellisten het hoofd wel moeten buigen.

Zoo bleef de heer Morley na den val van het ministerie-Gladstone en zijne aftreding als minister voor Ierland, steeds de ziel der *Home-Rule*-partij, totdat de verkiezingen van 1892 deze partij weer op het kussen brachten. Tot dusver hadden de liberale kiezers te Newcastle hun afgevaardigde steeds met groote meerderheid herkozen, maar in 1892 was de uitslag geheel anders. Een der conservatieve kandidaten was de eerste op de lijst en verkreeg zelfs 3000 stemmen meer dan de heer Morley, die slechts te nauwer nood de vereischte meerderheid behaalde. Deze verandering had echter niets te maken met de *Home-Rule*-beweging, noch met zijn openbaar of privaat leven, dat steeds zonder smet of blaam was gebleven. De oorzaak is uitsluitend te zoeken in de houding der werklieden, die te Newcastle eene groote rol spelen.

Gedurende de laatste jaren was ook in Engeland, naast de Iersche quaestie, de arbeid-quaestie meer en meer op den voorgrond getreden. Hoewel nòch de liberalen, nòch de conservatieven zich er voor verklaarden, deed zich toch de eisch tot vaststelling van den acht-uur-werkdag bij de wet, onder de volkspartij steeds luider hooren. Zoo ook eischten de werklieden te Newcastle, die den heer Morley tot dus ver hadden gesteund, dat hij zich zou verbinden de inwilliging van dezen eisch te steunen. Ondanks allen aandrang en trots het gevaar, dat zijn zetel bedreigde, weigerde de afgevaardigde eene dergelijke belofte af te leggen. Ook nu betoonde hij zich den naam van *Honest John*, dien zijne tegenstanders hem spottend gaven, volkomen waardig. De werklieden onthielden zich en slechts te nauwer nood werd John Morley herkozen.

Een paar maanden later, toen de heer Morley was opgetreden als minister van Ierland, moest hij zich overeenkomstig het gebruik aan een tweede verkiezing onderwerpen. Weer werd dezelfde eisch gesteld, maar *Honest John* bleef even onverzettelijk. Toen hij zijn besluit voor zijne kiezers kwam verdedigen, lichtte hij zijne meening over het arbeid-vraagstuk

nog eens uitvoerig toe. „Ik ben — zeide hij o. a. — meer dan iemand voor den werkdag van acht uren. Een man, echtgenoot en vader moet den tijd hebben het huwelijksleven te genieten, zijn verstand te ontwikkelen en zijne kinderen op te voeden, maar het is alleen de vraag, of dit door gemeen overleg, dan wel door de wet moet worden verkregen. Ik weet, dat zij, die in lompen gekleed zijn en honger lijden; ik weet, dat zij, die met moeite bukken om den grond te bewerken en die niet weten, of zij den volgenden dag brood zullen hebben voor hunne kinderen; ik weet, dat al deze misdeelden verlangen naar verbetering van hun toestand en in verzet komen tegen hun maatschappelijk lot. Ik weet het en gevoel het.”

Gebrek aan sympathie voor den werkman trouwens kon niemand den afgevaardigde voor Newcastle verwijten. De heer Morley herinnerde er aan, hoe hij tijdens zijn geheele leven steeds voor den werkman had geijverd, maar hij moest nu waarschuwen tegen blind verzet. Beloften zou hij licht kunnen afleggen door te verklaren, dat hij zou stemmen voor de behandeling van een dergelijk wetsontwerp, onder voorbehoud, dat hij de amendementen in nadere overweging zou nemen, maar dit wilde hij niet, want naar zijn meening was de tijd voor de behandeling eener algemeene achtuur-werkdag-wet nog niet gekomen.

„Uit toegeeflijkheid of bij genade” — ging hij voort — „wil ik geen afgevaardigde van Newcastle blijven. Wilt gij mij uit het Parlement verdrijven, ga dan uw gang. Er zijn nog wel andere middelen, waarvan ik mij kan bedienen om mijne denkbeelden te verdedigen. Zoodra de tijd gekomen is om af te dalen naar het dal des doods, zal ik ten minste den troost hebben, dat ik steeds gelijk gebleven ben aan mij zelve en mijn plicht jegens het land tot het uiterste heb vervuld.”

De heftigste voorstanders der vaststelling van den achtuur-werkdag bij de wet waren zeer verbolgen over deze onwrik-

bare vasthoudendheid. Een hunner noemde hem in een openbare vergadering zelfs *a dog*, maar zelfs deze beleediging konden onverstoorbaren Morley niet van zijn stuk brengen. „Ik hoor” — antwoordde hij kalm — „dat een der heeren mij een hond noemt. Ik moet echter zeggen, dat ik de eer gehad vele honden te kennen, die in de rij der levende wezens hooger stonden dan sommige menschen.” Op de meerderheid echter oefende de krachtige houding van hun afgevaardigde een gunstigen invloed. Ten minste nu werd de heer Morley met een meerderheid van ruim 3000 stemmen herkozen, zoodat de teleurstelling, bij de vorige verkiezing ondervonden, volkomen werd uitgewischt. De tegenstanders mompelden van vreesaanjaging door de Ieren, die door bedreigingen de kiezers der tegenpartij van de stembus wisten af te houden, maar er werd geen enkel bewijs aangevoerd voor deze aantijging, welke zoo dikwijls na gewichtige verkiezingen wordt gedaan.

De houding van den heer Morley in dezen verkiezingsstrijd, bevestigde ten volle de overtuiging, welke hij in een zijner geschriften aldus uitdrukte: „De hoofdzaak is, dat goed door-dachte en gevestigde meeningen een vasten wil steunen en dat eene onafhankelijke overtuiging dien intellectueelen eerbied voor zich zelve en die krachtige zelfbeheersching in-boezeme, welke evenmin geschokt kunnen worden door het ruoer der meerderheden als door de stille, maar niet minder klemmende macht van den *status quo*.”

Met eere kon dus de heer Morley, ook nu hij weer minister voor Ierland was geworden, als afgevaardigde voor Newcastle naar het Parlement terugkeeren. De rollen zijn nu echter weer verwisseld. In plaats van als oppositie-leider de staatkunde der regeering te bestrijden, moet hij nu weer aan de ministertafel zijne eigen plannen betreffende Ierlands zelfbestuur verdedigen tegen aanvallers, die zonder twijfel hun uiterste krachten zullen inspannen om het *Home-Rule*-ontwerp ten tweeden male te doen mislukken. Eene meerderheid van 40

stemmen heeft het ministerie te zijner beschikking, maar deze meerderheid bestaat uit verschillende elementen, die ook verschillende eischen doen gelden. De radicalen en de tegenwoordigers der werklieden verwachtten van het liberale ministerie meer dan een *Home-Rule*-ontwerp voor Ierland, zoodat ook dit gedeelte der ministerieele meerderheid tevreden gesteld moet worden. Of den *grand old man* ook dit kunststuk zal gelukken, zal zeker reeds spoedig blijken, nadat het Parlement in Februari zijn arbeid zal hebben aangevangen. En daarbij, ook al wordt het *Home-Rule*-ontwerp door het Lagerhuis aangenomen, dan is nog slechts de eerste stap gedaan. Dan moet nog de tegenstand worden overwonnen van het Hoogerhuis, het bolwerk der Tories, dat zonder twijfel het ontwerp zal verwerpen. Toen Gladstone de opheffing der Iersche staatskerk voorstelde, weigerde ook het Hoogerhuis dezen maatregel goed te keuren. De Lords bogen toen echter spoedig het hoofd voor de algemeene volksbeweging, welke de liberale leiders tegen het hardnekkig-behoudende Hoogerhuis, de rem van Englands vooruitgang, wisten op te wekken. Het zal echter de vraag zijn, of het *Home-Rule*-ontwerp, dat zijne meeste voorstanders vindt in Ierland, Schotland en Wales, populair genoeg zal wezen om ook in Engeland tot grondslag voor eene dergelijke algemeene beweging tegen de Pairs te kunnen dienen.

Met de overwinning, bij de stembus behaald, en het optreden eener liberale regeering, welke in de eerste plaats *Home-Rule* voor Ierland tot program heeft, is dus wel veel, maar bij verre na niet alles gewonnen. Het zwaarste gedeelte van het werk, de uitvoering van het met zooveel volharding voorbereide plan, moet nog verricht worden en daarvan zal ook nu het leeuwendeel weer voor rekening komen van den heer Morley, die zich reeds bij de verdediging van het eerste ontwerp ten volste voor een dergelijke taak berekend betoonde. Dat de minister voor Ierland ook nu zijn plicht zal doen, daarvoor

staat zijn verleden borg. De ervaring, gedurende het zesjarig tijdperk van strijd, dat op de eerste verwerping van het *Home-Rule*-ontwerp volgde, zal den minister zeker bij dezen tweeden, beslissenden kamp ten goede komen. In zoover echter, dit heeft de verkiezing van Newcastle duidelijk geleerd, is John Morley de oude gebleven, dat hij nimmer iets zal doen, in strijd met zijne grondbeginselen, zelfs al kon hij daardoor het doel bereiken, waarnaar hij gedurende zoovele jaren met alle kracht en volle overtuiging heeft gestreefd.

Te oordeelen naar zijn uiterlijk en de wijze, waarop hij zich gewoonlijk in het openbaar voordoet, is de heer Morley een streng en ernstig man, bovenmate deftig en stijf, een geleerde, wiens gelaat nimmer uit de plooi komt. Tot zekere hoogte is dit juist, want ernst is zeker wel het hoofdkenmerk van zijn karakter. Vandaar ook de nauwgezetheid, waarmede hij zijne handelingen steeds toetst aan hetgeen hij voor goed en waar houdt en zijne strikte eerlijkheid, ook in het politieke leven, waar gewoonlijk nog al veel door de vingers wordt gezien. Toch zou men zich vergissen, wanneer men hem voor een norsch man hield, een in zich zelven gekeerd wijsgeer, onverschillig voor alles, behalve zijne studie, en onaangenaam in de samenleving. De heer Stead, die vele jaren op zeer vertrouwelijken voet met hem verkeerde, verzekert, dat achter dat statige en afgemeten uiterlijk meer fijn gevoel schuilt, dan zij, die den heer Morley slechts oppervlakkig kennen, vermoeden. Ofschoon den meesten slechts bekend als de schrijver van diepzinnige godsdienstig-wijsgeerige vertoogen en ernstige politieke studiën, bezit hij eene levendige verbeeldingskracht en een fijn dichterlijk gevoel, „met al den gloed der hartstocht, zonder welke de dichtkunst niet meer is dan een klinkende schel”. Trouwens Owen Meredith (lord Lytton), de bekende schrijver van dichterlijke verhalen, behoorde steeds tot zijne beste vrienden en bereidde hem menig

oogenblik van genot door hem zijne romans en verzen voor te lezen. De vertrouwelijke omgang met dezen dichter, vooral in de jongelingsjaren, wanneer men het meest ontvankelijk is voor indrukken, oefende, gelijk de heer Morley zelf getuigt, een blijvenden invloed op de ontwikkeling van zijn geest.

Evenwel, de afgevaardigde voor Newcastle is nu eenmaal gewoon in het openbaar een zekeren dwang op zich te oefenen en zich niet geheel te geven, gelijk hij is. Terwijl hij door zijne hoffelijke deftigheid de menschen, die hij ontmoet, op een afstand houdt, is hij toch een gul gastheer en in den beperkten vriendenkring een onderhoudend prater, ook over andere zaken dan filosofie of politiek. Toen de heer Gladstone zijn medestrijder voor *Home-Rule* leerde kennen, zeide hij eens: „Wij houden allen veel van den heer Morley, want hij is een zoo nederig man.” Later zal ook de *grand old man* wel tot een ander oordeel zijn gekomen, want nederigheid behoort nu juist niet tot Morley's kenmerkende eigenschappen. Gelijk natuurlijk is bij een man van ernstige studie en groote kennis, ontbreekt het hem niet aan een betamelijken eerbied voor zich zelve en daarbij spreekt uit zijne werken een toon van hooghartigheid, die menigeen aanstoot heeft gegeven. „Wat echter den heer Gladstone aanleiding gaf tot zijn oordeel” — zegt de heer Stead — „is de hoffelijke wijze, waarop de heer Morley gewoon is te luisteren naar ieder, die iets belangrijks kan mededeelen en de bescheiden terughouding, waarmede hij als antwoord zijne eigen meening weergeeft. Deze houding vormde eene scherpe tegenstelling met de besliste manier, waarop vele zijner luidruchtige partijgenooten gewoon zijn hun meeningen kenbaar te maken.”

Trouwens neiging tot ernstige bezigheid en een zekere terughouding kenmerkten zijn karakter reeds in zijne jeugd. Wanneer zijne makkers zich vermaakten met lichaamsoeffeningen en spelen, gaf John Morley er de voorkeur aan zich, in een stil hoekje verscholen, bezig te houden met lezen of

eenzaam door veld en bosch rond te dolen. Ook nu nog heeft de liberale leider dit met den heer Gladstone gemeen, dat zijne studeerkamer en de vrije natuur hem meer aantrekken dan het Lagerhuis of het *platform* der rumoerige politieke vergaderingen. Het politieke leven heeft echter ook zijne eischen, vooral voor hem, die daarin een hoofdrol moet vervullen. Sedert zijn optreden als staatsman en leider der *Home-Rule* partij bleef de heer Morley nimmer in gebreke. Met denzelfden ernst, die al zijn handelingen kenmerkt, wijdde hij zich aan deze taak en aarzelde nimmer, met terzijdestelling van andere geliefkoosde bezigheden, in de eerste gelederen deel te nemen aan den politieken strijd, waar ook zijne tegenwoordigheid werd vereischt.

De gewone spelen en vermaken in de open lucht, de geliefkoosde ontspanning van de meeste Engelschen, hadden voor den bedaarden Morley nooit eenige aantrekkelijkheid. Hij rijdt niet te paard noch op schaatsen noch op den wieler, hij jaagt en vischt niet en speelt noch cricket noch lawn-tennis. Laten hem de politieke beslommeringen eenigen vrijen tijd, dan is de studeerkamer en de vrije natuur zijn toevluchtsoord of zoekt hij verpoozing in de concertzaal, want de heer Morley is een hartstochtelijk muziekliefhebber. Den schouwburg bezoekt hij zelden, maar de muziek verschaft hem menig oogenblik van genotrijke ontspanning na inspannenden arbeid of politieken strijd. Deze liefde voor muziek heeft de liberale staatsman gemeen met zijn voorganger, den conservatieven Ierschen minister, Arthur Balfour. Meermalen gebeurde het, dat beide tegenstanders, na een scherpe schermmutseling in het Parlement, elkaar 's avonds in de concertzaal ontmoetten en dan onder den bekorenden invloed der muze voor eene wijle alle politieke grieven vergaten.

Als eene merkwaardigheid zij nog medegedeeld, dat de heer Morley eene bijzondere genegenheid gevoelt voor dieren. Hij is dan ook een kweekeling uit de humanitaire school van

John Stuart Mill. Soms echter ging deze liefde voor het stomme dier wel wat te ver. Zoo vertelt de heer Stead, dat de heer Morley, toen hij buiten op de Hogs Back woonde, zich de weelde veroorloofde een paard te houden, dat telkens naar het station werd gezonden om hem te halen. Het paard was dan gewoon alleen den heuvel af te dalen en stapte dan ook alleen de hoogte weer op, terwijl zijn meester te voet volgde. Morley kon het niet van zich verkrijgen den last voor zijn dagelijkschen metgezel bij het klimmen te verzwaren. Eerst, wanneer de top bereikt was, placht hij in het rijtuig te stappen en naar zijne woning te rijden.

Nu woont de minister voor Ierland te Londen in de Elm Park Gardens van Chelsea. In de stille studeerkamer, waar hij den weinigen vrijen tijd doorbrengt, dien de beslommingen van zijn ambt hem overlaten, vindt nog steeds het beeld van zijn leermeester John Stuart Mill, met wien hij ook na zijn studietijd op zeer vriendschappelijken voet bleef omgaan, eene eereplaats naast Gladstone, den hoofdleider der partij en zijn voormaligen vriend en medestrijder Chamberlain. „Wij waren als twee broeders” — zeide Morley eens van zijn vriendschap met den heer Chamberlain en de afgevaardigde van Birmingham getuigde hetzelfde. Nu zijn beiden gescheiden en politieke tegenstanders. John Morley bleef ook ten opzichte van het Iersche vraagstuk zich zelve steeds gelijk, maar de heer Chamberlain bedacht zich later en sloot zich zelfs, toen het *Home-Rule*-ontwerp ter tafel kwam, openlijk bij de Tories aan. Gedurende de volgende jaren bleef deze meening ongewijzigd, zoodat de voormalige vrienden, die beiden een eerste rol vervullen, ook bij den ophanden zijnden strijd weer tegen elkaar in het strijdperk zullen treden.

Où est la femme? Welke rol heeft de vrouw, wier invloed zelfs talentvolle mannen als Parnell en Dilke ten val kon brengen, vervuld in het leven van dezen ernstigen wijsgeer en geleerde, die zelfs geen vermaken kende? Het is natuurlijk

de Franschman, de heer Filon, die deze vraag opwerpt. Het antwoord, voor zoover dit gegeven kan worden, luidt: „Het komt mij voor, dat de heer Morley, zonder een puritein te zijn, steeds die neiging tot onberispelijke kuisheid moet bezeten hebben, welke zijne geheele woning kenmerkt. Deze ernstige man moet evenzeer, en nog meer dan een ander, in staat zijn te beminnen, maar er bestaat eene verfijning van geest, welke behoedt tegen zekere misstappen en die deugdzamer is dan de deugd zelve”. Meermalen, en blijkbaar met instemming, haalde de heer Morley de bekende woorden aan van Mirabeau: *Quel tort fait à la France l'immoralité de ma jeunesse!* Eerst op rijpen leeftijd trad de heer Morley in het huwelijk. Zijne echtgenoot bracht hem twee kinderen uit een vorig huwelijk, maar hun echt bleef kinderloos en zijn deftige, stille woning „een bijenkorf zonder bijen”.

Op vier en vijftig jarigen leeftijd is de heer Morley nu geroepen de denkbeelden betreffende Ierlands bevrediging te te verwezenlijken, welke hij gedurende zoovele jaren met zoo groote overtuiging heeft verkondigd. De *Times* noemde hem eens een „onpraktischen kamergeleerde” en anderen scholden hem een eigenzinnigen doctrinair, die geen haarbreed van zijn eenmaal opgevatte meeningen wil afwijken. Het is weer de heer Stead, zijn medewerker aan de *Pall Mall Gazette*, welke zijn gewezen hoofdredacteur tegen deze beschuldiging verdedigt.

Toen de heer Morley den heer Stead aanzocht mede te werken aan de *Fortnightly Review*, opperde deze eenige bezwaren, omdat beiden over enkele zaken van belang niet overeenstemden. „Gij bedoelt de godsdienst” — vroeg de heer Morley. „Neen” — luidde het antwoord — „in dit opzicht ben ik het geheel met u eens; maar gij hebt u indertijd zoo heftig verzet tegen de wet betreffende de besmettelijke ziekten, en ik ben een oprecht voorstander van die wet”. De heer Morley moest

lachen over dit gemoedsbezwaar en stelde zijn medewerker spoedig gerust. „Dit artikel” — zeide hij — „heb ik een paar jaren geleden geschreven, maar ik ben nu reeds lang van deze meening teruggekomen”. De heer Stead deelt dit schijnbaar onbeduidende voorval dan ook alleen mede, als een staaltje, dat John Morley hoe standvastig ook, waar het zijne beginselen betreft, geenszins hardnekkig blijft weigeren dwalingen te erkennen, of zijne meening te wijzigen, wanneer hem de onjuistheid daarvan later mocht blijken.

In één opzicht echter kan men zeker zijn, dat John Morley nimmer van meening zal veranderen, nl. wat de regeling van Ierlands treurigen toestand betreft. In den tijd, toen de tweespalt in Ierland de *Home-Rule* partij zeer ernstig bedreigde, zeide de afgevaardigde van Newcastle in eene rede tot zijne kiezers: „Wat er ook moge gebeuren, wij zullen getrouw blijven aan onze verplichtingen. Ierland heeft op ons zijne hoop gesteld, en deze hoop zal niet teleurgesteld worden. De tijd is hachelijk en de voortekenen zijn dreigend, maar tegenspoed hardt het metaal, waaruit de menschen zijn gesmeed. Of wij overwinnen, of overwonnen worden, wij zullen strijden tot het uiterste. Zoodra de rook van den veldslag in Ierland weer is opgetrokken, zullen de vriendschapsvuren voor Ierland weer op de Engelsche kust ontstoken worden”.

Reeds terstond na zijn optreden als minister voor Ierland in het vierde ministerie-Gladstone, toonde de heer Morley, dat Ierland ook nu niet te vergeefs op hem zal rekenen. De nog steeds geldende *Crimes Act*, welke werd uitgevaardigd, toen het verzet der pachters ernstige maatregelen noodig maakte, maar ook later nog werd gehandhaafd, werd buiten werking gesteld; den pachters, die wegens wanbetaling van hun hoeven waren verdreven, werd een onderzoek naar hun grieven beloofd en door den ministerraad werd uit zijn midden tot bewerking van een *Home-Rule*-ontwerp eene commissie benoemd, waarvan natuurlijk de minister voor Ierland de ziel is.

Over den inhoud van dit ontwerp, dat wel in hoofdzaak zal berusten op het eerste ontwerp, is tot dusver nog niets bekend. De heer Gladstone en zijn minister voor Ierland, zullen wel slim genoeg zijn om niets bekend te maken over hun plannen, voordat ontwerp gereed is en bij het Lagerhuis kan worden ingediend, Herhaaldelijk reeds poogden de tegenstanders in dit opzicht eene verklaring der regeering uit te lokken, maar de *grand old man* weigerde in bijzonderheden te treden, wel wetende, dat de Tories er slechts op aasden om zijne voorstellen onmiddellijk uit elkaar te halen en vóór hun geheele afwerking af te breken. De oude Gladstone liep dan ook niet in den strik, hem door lord Salisbury gespannen, door zijne weigering om, in strijd met het in Engeland steeds geëerbiedigde gebruik, af te treden, toen de verkiezingen in zijn nadeel waren uitgevallen. Blijkbaar hoopte de conservatieve leider, dat Gladstone zich zou laten verleiden tot het uiteenzetten zijner *Home-Rule*-plannen, maar de vier-en-tachtig jarige leider der liberale partij had tijdens zijn langdurige politieke loopbaan genoeg ervaring opgedaan om zich niet zoo licht te laten vangen. De *Home-Rule*-meerderheid vereenigde zich met eene zeer vaag gestelde motie van afkeuring, waarin alleen wantrouwen in het tot dusver gevolgde regeeringsbeleid werd uitgesproken. Lord Salisbury kon toen niet langer blijven en moest heengaan, zonder dat hij iets wijzer was geworden.

In afwachting van Morley's ontwerp, blijft de Iersche quaestie, welke tegenwoordig de geheele Engelsche politiek beheerscht, natuurlijk aan de orde van den dag. Een van de hoofdleiders der Parnellistische fractie, de heer Redmond, schreef in de *Nineteenth Century* een artikel, waarin hij betreffende Ierland eischen stelde, welke in geen geval door de liberale regeering konden worden ingewilligd. De organen der tegenpartij hieven onmiddellijk een luid gejubel aan en zagen in deze houding der Parnellisten reeds een wissen voorbode

van Gladstone's val. Spoedig daarna echter verscheen een *manifest* van den heer Mac Carthy, een der toongevende leiders van het anti-Parnellistische gedeelte der Ieren, in geheel anderen geest, dat weer den organen der *Home-Rulers* stof tot juichen gaf.

Op deze wijze zal de pennestrijd waaraan ook Lord Salisbury, de afgetreden Premier, deel nam, wel worden voortgezet, totdat het *Home-Rule*-ontwerp in zijn geheelen omvang bekend zal zijn gemaakt. Eerst dan zal de ernstige strijd een aanvang nemen, en daarop kunnen deze voorafgaande schermutselingen natuurlijk geen grooten invloed oefenen. Tot onderkoning van Ierland, zeker een gewichtigen post bij den op handen zijnden kamp, werd benoemd lord Houghton, een jeugdig man, die in de politiek zijne sporen nog moet verdienen. De nieuwe onderkoning, een zoon van Gladstone's besten vriend en een man van aanleg, had overigens geen aanspraken, welke hem als bijzonder geschikt voor dit ambt konden aanbevelen. Vermoedelijk evenwel is den heer Morley bij de tenuitvoerlegging zijner plannen een nieuw man in het kasteel te Dublin meer welkom geweest dan een lid der oude garde, want natuurlijk zou een gouverneur, gelijk de vorige liberale onderkoning lord Aberdeen, een onafhankelijker standpunt moeten innemen dan bij het invoeren van zoo ingrijpende hervormingen wel wenschelijk is. De Ieren zelve toonden zich allesbehalve ingenomen met lord Houghton's benoeming en ontvingen den onderkoning bij zijne intocht te Dublin met geen bijzondere geestdrift.

Met ziet het dus: ook nu is de hemel verre van onbewolkt en van alle kanten dreigen moeilijkheden. De *Home-Rule* meerderheid in het Parlement bestaat uit liberalen, radicalen, volksmannen en Ieren, die elk weer verschillende wenschen hebben, terwijl de tegenpartij geen kamp geeft en haar uiterste krachten inspant. De heer Morley zal echter ook nu zijn plicht doen en zeker den strijd niet opgeven, ook al mocht deze

weer ongunstig uitvallen. Slaagt de hoogbejaarde Gladstone er niet in tijdens zijn leven Ierland te bevredigen, dan zal zijn luitenant ongetwijfeld den arbeid met dezelfde taaie volharding voortzetten, want zeker zal John Morley, nu reeds een man van groot gezag, een van de eerste leiders worden der liberale partij in Engeland, zoodra de *grand old man* het politiek tooneel moet verlaten. Den bekenden schrijver en denker, den staatsman van onwrikbare beginselen en onkreukbare eerrijkheid, „den man voor Ierland” en toekomstigen partijleider komt dus zeker ook eene eervolle plaats toe onder „de mannen van beteekenis in onze dagen”.

Prof. Franz.

ROBERT FRANZ.

I

Es klingt in der Luft uralter Sang,
nicht Jubelruf, nicht Wehgeschrei,
und doch so süß, und doch so bang,
als ob er Beides sei.

M. WALDAU.

R. FRANZ. Op. 13, 2.

Een uitvoerige biographie van dezen echten kunstenaar bestaat er nog niet. Uit verschillende brochures en monographiën heb ik de volgende levensschets samengesteld, mij in hoofdzaak aansluitende bij het schoone werkje van Franz Liszt, waarmee deze in 1855 op den liedercomponist, toen nog zoo goed als onbekend, met groot gevolg de aandacht heeft gevestigd van allen, die in onze heerlijke kunst waarachtig belangstellen. In het tweede gedeelte van mijn opstel heb ik den dichter meer in zijn werken nagegaan en daarin den grond gevonden voor de hooge plaats in de kunst, die men gelukkig algemeen, m. i. geheel terecht, aan hem toekent.

Robert Franz* werd in het jaar 1815, den 28 Juni, te Halle aan de Saale geboren. De omstandigheden, waarin het vader-

* Zie de aantekening op blz. 403.

lijk huis verkeerde, waren eer geschikt poëtischen aanleg te verstikken dan te kweeken; wat voor de instandhouding van een burgerlijk huishouden niet strikt noodig was, werd als verderfelijk beschouwd. Toch schijnt zijn vader wel muzikaal geweest te zijn; Franz herinnerde zich hem koralen te hebben hooren zingen „O dass ich tausend Zungen hätte” en „Lasset uns den Herrn preisen”. Zonder buitengewone gebeurtenissen verliep zijn jeugd. Een muzikaal wonderkind was hij niet, ofschoon de muziek reeds heel vroeg indruk op hem heeft gemaakt. Alweer een koraal, Luther's „Ein feste Burg ist unser Gott”, dat hij als kind bij den driehonderdsten gedenk-dag der Reformatie van de kerkklokken had gehoord, klonk hem nog dikwijls „Wie im Traum ein Posaunenchor”. Eerst op veertienjarigen leeftijd leerde hij, zonder eenige ondersteuning van den kant zijner familie, de elementen der muziek, zoo goed als het ging, geheel aan zich zelf overgelaten. Toen zijn neiging voor muziek steeds sterker werd, kon men hem althans een onderwijzer niet meer onthouden; natuurlijk werd echter naar de opvatting van die tijden en in een huishouden als dat van Franz' vader, naar het goedkoopste onderricht omgezien, en omdat alle waar naar zijn geld is, verwondert het ons niet dat Robert zijn meester spoedig de baas was.

Weldra werd van onderwijzer veranderd en van methode — natuurlijk — tevens. Dit herhaalde zich zoo dikwijls, tot dat de jonge Franz in vier jaren tijds bij alle muziekonderwijzers te Halle in de leer was geweest en van elk het beste had aangenomen, zonder daarom nog veel te kennen of te kunnen. Hoe had hij ook eenig wezenlijk nut kunnen trekken uit den omgang van deze tegen elkaar opwegende middelmatig-heden? Dit begreep zijn gezond jong verstand ook zoo goed, dat hij zich, niettegenstaande zijn vele lesuren, als aan zich zelf overgelaten beschouwde, zijn eigen ingevingen volgde en zoo uit het nadeel van zijn toestand dit niet te berekenen voordeel trok van individueel te zijn. Zijn vastheid van ka-

rakter behoedde Franz in deze onafhankelijkheid, die hem door de onbekwaamheid van zijn leermeesters gewerd, voor zelfoverschatting en afdwaling. Hij klaagde noch spotte over een zoo gevoelig gebrek aan hulp van buitenaf. Hij gevoelde zich thuis in deze vrijheid en gewende zich zijn oogen op één doel te richten en dat te bereiken, wat hem ook in den weg kwam. Deze toestand van zijn jeugd heeft zeer zeker het meest bijgedragen, zegt Liszt, tot het autodidaktische karakter van zijn talent. „De uitverkorenen der Muze, zij, die voor de kunst voorbestemd zijn, weten als de bijen nog zoet, aromatisch voedsel te zuigen uit de kelken, die voor anderen doodelijk gift bevatten”. Evenwel — de droge studie voldeed hem niet; de geschreven muziek was hem lichaam zonder ziel; hij had behoefte muziek te hooren en zelf muziek uit te voeren.

Het oogenblik scheen te zijn aangebroken waarop bij elken kunstenaar de virtuooos ontwaakt, in zooverre ten minste als die noodig is om de muzikale gedachte tot haar bestemming te voeren, om haar van het doode papier tot tintelend zaligmakend leven te brengen. Indien virtuoson de belangstelling van de kunstenaars niet zoo deelachtig zijn als zij die van het groote publiek ondervinden, dan is dit alleen wanneer zij de ketterij begaan van de kunst te verlagen, haar als middel gebruiken om hun persoonlijke ijdelheid gestreeld te zien. In elk ander geval, waarin de virtuooos zich eveneens kunstenaar toont, kan hij uit den aard der zaak van de dankbaarheid der scheppende kunstenaars in de eerste plaats verzekerd zijn. Wat zouden die ook zijn zonder reproductie! Men achte de virtuoson-kunstenaars dan ook niet gering. Waar zij bij de reproductie van het geesteswerk van anderen daarin geheel opgaan, leggen zij een zelfopoffering aan den dag, die juist op onverdeelde hoogachting alleszins aanspraak maakt.

Met hartstocht begon Franz orgel te spelen en liep Zondags van de eene kerk naar de andere om de organisten eens af te lossen.

Hij bezocht toen het gymnasium en zijn schoolstudiën vormden zijn hoofdbezigheid, de zoogenaamde ernstige zijde van zijn leven, waarop zijn ouders het grootste gewicht legden, terwijl zij zijn neiging voor muziek altijd beschouwden als een soort manie, waarvan zij hem nog eens bevrijd hoopten te zien, daar het zijn toekomstig levensgeluk zeer in de waagschaal stelde. Het schijnt dat men vrij algemeen den stillen, bloeden enthousiast voor niet geheel gezond naar geest aanzag. De leeraren van het gymnasium behandelden zijn liefde voor de kunst met nog veel grooter gestrengheid dan die hij thuis ondervonden had; alleen de cantor Abele, die een bijzondere les voor de meer begaafden had ingericht, voelde zich tot hem aangetrokken en bevorderde hem tot accompagnateur. De werken van Händel, Haydn, Mozart deden hem ontgloeien en waren hem als een boodschap uit den hooge niet moedeloos te worden op de duistere wegen, waarop hij zonder eenigen gids doelloos ronddoolde; zij sterkten hem tevens in zijn besluit toonkunstenaar te worden. Trillend van geluk en ten diepste geroerd door de klanken, die hij had gehoord, waagde nu Franz zich voor 't eerst aan de compositie, zonder eenige grondige theoretische kennis van harmonie of contrapunt, zonder zelfs de noodzakelijkheid van zulke kennis in te zien, even als Wagner en Schumann dit hadden gedaan, die beiden ongeveer in denzelfden tijd en op korten afstand van elkaar hun verschillende wegen naar het verre ideaal zochten.

Zooals vroeger bleef hij ook nu aan zich zelf overgelaten en werkte zonder leiding geheel in 't wilde er op los. Zijn roeping voor de kunst begon zich echter zoo machtig bij hem te doen gevoelen, de belangstelling voor zijn studies aan het gymnasium zoo te verflauwen, dat hij (het zal den jongen, die zijn ouders oprecht liefhad, groot leed gedaan hebben) met alle beslistheid verklaarde zijn muzikale studiën onder een erkend meester te willen voortzetten. Hij verkreeg na aanhouden ten slotte de toestemming van zijn vader en

toog nu vol hoop naar het naburige Dessau, om van Friedrich Schneider, den destijds beroemden componist van het oratorium „das Weltgericht” geregeld onderwijs te ontvangen.

Zijn verwachting zou teleurgesteld worden. Schneider, hoe verdienstelijk ook, had iets stijfs, professoraaals; hij had niets op met vrijé inspiratie, die niet uit de benauwde wetten van het contrapunt voortvloeit en niet naar die wetten kan worden afgemeten. Te Dessau herhaalden zich min of meer dezelfde verschijnselen, die zich te Halle hadden voorgedaan. De doode regels en theorieën, die hij te leeren kreeg, trokken hem niet aan, en na zijn lesuren begon hij in anderen geest te werken.

Naar het schijnt bestond onder Schneiders eigene leerlingen een oppositie-partij met onafhankelijke begrippen over het wezen en doel der muziek en niets was natuurlijker dan dat Franz zich bij deze groep van vrijdenkers aansloot, die geheime samenkomsten hielden om der goddelijke kunst naar eigen zin te dienen. Een zijner medeleerlingen, een zekere Reupsch, schijnt door zijn orgel improvisaties zeer grooten invloed op Franz' ontwikkeling te hebben uitgeoefend. Franz heeft later meermalen verteld van het groote talent van zijn vriend bij de contrapuntische behandeling van elke koraalmelodie, die men hem maar opgaf; dikwijls had hij zijn phantaseeren met ingehouden adem aangehoord en steeds rekende hij die uren tot de onvergetelijke zijns levens. Meer door dien Reupsch zeker dan door het drukkende, wezenlijk individueele ontwikkeling remmende onderwijs van Schneider, hoe dit hem ook later te stade kwam, zal Franz in de zucht zijn vriend te volgen, die achtenswaardige behandeling in het vrije contrapunt zich hebben eigen gemaakt, die hem tot zooveel onvergankelijke werken in staat heeft gesteld. Elk zijner composities, hoe vingerklein veelal ook, draagt van zijn groot kunnen de sporen. — De macht der kunst dus grooter dan die der wetenschap! Wat Schneider met al zijn

geleerdheid niet vermocht, bracht de genialiteit van een jong mensch zonder moeite van zelf tot stand.

Het laat zich begrijpen dat Schneider met zijn weinig volgzamen leerling niet bijzonder ingenomen was. Voor Franz echter diende zijne studie slechts tot vermeerdering van het materiaal, waarvan hij zich eenmaal zou bedienen tot heel andere doeleinden dan die, welke Schneider hem voorhield.

Na zijn verblijf te Dessau, van 1835—1837, in het ouderlijke huis te Halle teruggekeerd, gevoelde Franz zich in groote verlegenheid. Zijne ontwikkeling was niet zoo ver gekomen dat hij zich daardoor maatschappelijk kon doen gelden en de resultaten van zijn verblijf te Dessau waren weinig geschikt om zijn ouders, zijn vader althans, met Roberts beroepskeuze te verzoenen. Wel is waar kwam hij met veel achtenswaardige theoretische kennis terug en kon hij op een dergelijke hoeveelheid composities wijzen, die echter geweldig naar de duffe school rieken en die waarschijnlijk niemand anders dan den auteur bevredigd hebben. Zijn besluit om toonkunstenaar te blijven stond echter vast; als zoodanig een en nog wel als een volkomen ontwikkelde beschouwde hij zich namelijk. Zijn schuchter, in zich zelf gekeerd karakter hielp hem ook al niet om vooruit te komen. Bij het gesprek werd hij in den regel pas wakker als het te laat was, en zijn algemeene gemoedstoestand werd zeker niet beter door allerlei verwijten van den kant zijner familie, die niet nalieten hem op de negatieve resultaten zijner studiën te wijzen. Een proef om ergens anders — te Schönebeck — zich een positie te vormen, al was die ook nog zoo gering, mislukte, men had er hoegenaamd geen begrip van noch zin voor kunst. De toestand thuis werd daarom nog pijnlijker voor hem, daar hij, zooals Liszt vertelt, door een der gevaarlijkste kwalen van elk conservatorium was aangetast: zelfgenoegzaamheid. Meer en meer zonderde hij zich af, steeds strevende naar volkomen onafhankelijkheid. Het was een tijd vol strijd, leed en twijfel. Die twijfel werd vooral

— zoo bericht La Mara — bij hem opgewekt in een muziekkring ten huize van den heer Schröner te Halle. Daar leerde hij een nieuwe kunstopvatting kennen. De dilettanten, op wie hij in het bewustzijn van zijn muzikale geleerdheid trotsch neerzag, openden hem de oogen geheel voor de geestelijke zijde zijner kunst. Zij brachten hem bij dat het bij de erkenning van het ideale gehalte van een kunstwerk minder op de waarde van een vorm aankomt, een waarde die bij een wezenlijk kunstwerk van zelf spreekt. Wellicht waren onherstelbare gevolgen dezer harde periode niet uitgebleven als zijn lieve moeder hem niet had gesteund en bemoedigd. Haar gelukte het in die uren van vertwijfeling en wanhoop hem weer met zich zelf te verzoenen, hem nieuwe kracht en frisch geduld te geven, zoodat zijn weerstandsvermogen sterk genoeg bleef om de toegebrachte slagen te dragen en deze hem niet tot onheil maar veeleer tot zegen werden.

Omstreeks dezen tijd leerde Franz voor het eerst Bach en Schubert kennen en naar het zich gemakkelijk denken laat, liefhebben. Naar mate dat hij in de geheimzinnige diepten van Bachs kunst doordrong werd hij minder door zijn eigen voortbrengselen bevredigd. Hij vond hier volkomen polyphone kunst met een breedte van opvatting verbonden en aan deze dienstbaar gemaakt op een wijze als hij te Dessau nooit gedroomd had. De stem van het ware menschelijk gevoel sprak tot zijn ontvankelijken geest. Bach is van dezen tijd af zijn dagelijksch voedsel gebleven en naar eigen verzekering dankt Franz het beste van zijn kunst aan de onafgebroken studie van diens heerlijke werken. Een niet minder geweldigen indruk maakte Schubert's hartstochtelijke lyriek op hem; zij vonden een weerklank in zijn gemoed en vervulden hem van levendige sympathie voor de opgaande zon der nieuwe kunst. Wel werkte het doordringen in den geest van de twee genoemde meesters deprimeerend op zijn artistiek zelfbewustzijn en voedde zelfs den twijfel aan zijn eigen scheppingskracht. (Vijf

à zes jaren lang onthield hij zich van componeeren.) Niettemin nam hij de werken van beide meesters met enthousiasme in zich op, en ontging hierdoor de slechte gevolgen, die wellicht een langere miskennis door zijn omgeving bij zijn zelfvertrouwen zou gehad hebben; dat zelfvertrouwen toch zou zich allicht ongezonder tot verwaandheid hebben ontwikkeld.

Bovendien vond hij de noodige geestesbeweging, de gelegenheid van denkbeelden te wisselen, die hij te Dessau niet gehad had, nu te Halle. Was het openbare muzikale leven daar ook van geringer beteekenis, de universiteit gaf daarentegen een voedsel voor den geest zooals er wellicht op dat tijdstip weinig in Duitschland te vinden was. De frissche beweging in het wetenschappelijk leven, vooral in de wijsbegeerte, uitgaande van Hegels volgeling Arnold Ruge, bleef op Franz niet zonder uitwerking. Van nature tot ernstig denken geneigd volgde hij, al was het ook als stomme getuige, de philosophische debatten, waarbij geen onderwerp zal zijn uitgesloten geweest. Zij hebben ongetwijfeld zeer veel tot zijn algemeene ontwikkeling bijgedragen. Hij werd er van doordrongen dat de kunstenaar zich niet opsluiten mag in den engeren kring van zijn eigen kunst, dat het hem niet anders dan nadeelig zijn kan wanneer hij aan de algemeene geestgedachten van zijn tijd vreemd blijft, en zijn kunst niet als een onderdeel van het groote geheel beschouwt, waartoe allen behooren en alles. Niets mensche lijks zich vreemd te achten is elks roeping; in dubbele mate zeer zeker moet het die van den echten kunstenaar zijn, die eigenlijk meer, die beter, schooner mensch is dan elk ander.

De gunstige invloed van zijn geestelijk werken in dien tijd te Halle, was duidelijk. Liszt wil beweren dat hij door die periode de toonkunstenaar is geworden, dien wij heden bewonderen en niet door zijn leertijd te Dessau. Niet alsof het nut van de bij Schneider geleerde elementen niet groot was; die waren hem even onmisbaar als zijn eerste studiën op het gymnasium; zonder deze laatste zou hij zeker niet

in staat zijn geweest de wijsgeerige gesprekken te volgen. Dit althans heeft Franz zelf aan Liszt verzekerd, dat indien de stijfheid, de bekrompenheid van de Dessausche grondbeginselen onveranderd, niet verwerkt in hem waren blijven bestaan, hij nooit Franz geworden zou zijn, nooit den moed zou hebben opgevat om zijn individualiteit te doen gelden, zich niet voor verplicht zou gehouden hebben te doen evenals anderen gedaan hadden: zich door beroemde grootheden op sleeptouw te laten nemen.

Franz dan is in dien tijd zichzelf geworden; hij herwon den moed, dien hij door te lang zich in Schubert en Bach te verdiepen verloren had, en terwijl hij het afleerde te groot gewicht te hechten aan den blooten vorm, het enkele resultaat van het handwerk zijner kunst, besloot hij zijn eigen weg in te slaan en voor alles zich intellectueel te ontwikkelen. Den vorm leerde hij meer en meer naar waarde beschouwen; namelijk als middel, terwijl men hem dien vroeger als doel had doen kennen. Maar den vorm nu slechts als onontbeerlijk middel tot uitdrukking der gedachten beschouwende, was hij niettemin overtuigd dat schoone gedachten slechts in schoonen vorm gegoten kunnen worden, en tevens dat slechts schoone gedachten verdienen te worden uitgedrukt.

Het nieuwe standpunt, dat Franz na zijn ontwikkeling nu innam, bracht hem gelukkig uit zijn eenzaamheid; men heeft na zoo'n verkwikkend geestesbad behoefte zich uit te spreken. Weldra was hij het middelpunt van een kring jonge menschen, die zich met warmte voor de kunst interesseerden en dien het minder te doen was muziek te maken dan, in de overtuiging van haar onberekenbaar zedelijk nut in het sociale leven, mede te werken om dat nut te verwezenlijken. Zoo vond onze kunstenaar ook hier nieuwe en ruime gelegenheid den kring zijner gedachten uit te breiden en tot vaste denkbeelden te komen over de kunst in 't algemeen, zoowel als zijne eigen kunst in 't bijzonder.

Ofschoon nog altijd de drang tot eigen scheppen niet teruggekeerd was — en dit laat zich in zulk een periode van geestelijk worden best begrijpen — stond echter zijn muzikale vorming niet stil. Het bleef niet bij de bewondering van Bach en Schubert; met groote opmerkzaamheid volgde hij de ontwikkeling van de zoogenaamde romantische school te Leipzig onder de leiding in daad en in geschrift van Mendelssohn en Schumann. Beiden en ook Chopin, Henselt en anderen wekten sympathie en achting bij Franz. Juist dit bezig zijn met tijdgenooten schijnt mij toe gaandeweg ook de lust om eindelijk zichzelf weer eens uit te spreken wakker gemaakt te hebben. Hoe sympathisch hun gedachten hem zullen hebben geklonken, het kan niet anders of een persoonlijkheid als Franz moet meermalen onvoldaan geweest zijn over hun wijze van uitdrukking en wanneer men een anders meening respecteert, heeft men er in elk geval zelf dan toch ook een, die — het respect voor een andere meening brengt het mede — ook voor belangrijk gehouden wordt. Ik zoude mijn bewering willen staven met het feit, dat Franz vele gedichten, door zijn tijdgenooten reeds gecomponeerd, zelf ook nog in muziek gebracht heeft.

Persoonlijke wederwaardigheden kunnen, neen zullen mede bijgedragen hebben tot het ontwaken van zijn scheppingsdrang. Wat in het leven van een gewoon mensch zonder grooten indruk te maken, veelal zonder eenig spoor na te laten, voortvalt, wat een gewoon mensch kleinigheden noemt, zijn vaak in het leven van een kunstenaar gebeurtenissen van gewicht, ze ontwringen hem dikwijls een juichtoon, een klaagzang, een enkele uitroep, die een echo voor hem heeft, waarnaar hij tijden lang kan luisteren; om die te vernemen vliedt hij de menigte, zoekt hij de stille eenzaamheid in onweerstaanbaren drang. — Ja, een kunstenaar voelt minstens dubbel!

Als een gebeurtenis in Franz' leven, die hem de behoefte om zich te uiten onweerstaanbaar kan hebben gemaakt, aan

het einde van zijn geestelijke wordingsperiode, behoort vermeld te worden, dat hij een liefde opvatte met de volle zelfverloochening, die van een zoo reine, edele' natuur als de zijne niet anders denkbaar is. Zijn droom van liefde en geluk werd echter niet verwezenlijkt, slechts even had hij hem heerlijke beelden doen zien, maar was daarop verdwenen.

De smart staalde en wijdde zijn nobelen geest, en de nood gaf hem zijn lier terug. Ook hier was het dus: „Lenzes Gebot, die süsse Noth, die legten's ihm in die Brust. Nun sang er wie er musst und wie er musst so konnt' er 's!" zooals bij Meester Wagner Hans Sachs van zijn gunsteling getuigt — en, in het volle bewustzijn van op zijne wijze iets te zeggen te hebben, nam hij plaats onder de mannen van de daad, zijn scheppende tijdgenooten.

Een vrij lange reis naar Salzburg en Tyrol, die hij om gezondheidsredenen, ook voor zijn toen reeds lijdend gehoor ondernam, had ook gelukkig een zeer goeden invloed op hem gehad. Het zoolang teruggedrongen kunnen kwam eindelijk met onweerstaanbare kracht te voorschijn. Hij *moest* zich uiten. Met elk nieuw lied steeg zijn kracht en het bleek dat de vele jaren van vrijwilligen stilstand hem niet alleen niet schadelijk geweest waren, maar slechts gediend hadden om de intensiteit van zijn uitdrukkingsvermogen te versterken. Hij was steeds met de muziek bezig geweest en dit had hem behoed voor het vergeten van de geheimen van het handwerk, terwijl het aanhoudend werken aan zijn geestelijke ontwikkeling hem vrij gemaakt had van allen last der vooroordeelen.

In den beginne zal hij zeker niet aan een uitgave van zijn werken gedacht hebben; hij schreef slechts om hetgeen binnen in hem bruischte, een uitweg te verschaffen. Zooals het reeds menigmaal is gegaan, schijnen zijn vrienden hem tot het uitgeven zijner eerste liederen overreed te hebben. In 1843 verschenen zij (12 Lieder für Sopr. oder Tenor mit

Pianoforte, Werk I, zwei Hefte). Schumann besprak ze met groote waardeering in zijn blad (Cf. Gesammelte Schriften von R. Schumann, III^{er} Bd Seite 153 Ed. Reclam), hetgeen Franz' vertrouwen in zijne roeping stellig zal hebben gesteund en hem in elk opzicht goed heeft gedaan.

Franz begreep dat zijn verhouding tot de kunst nu een nieuw tijdperk was ingegaan. Hij componeerde nu niet langer slechts om zich zelf te voldoen, hetgeen hij voortbracht moest maat en grenzen leeren vinden in de opvattingen en gevoelens van anderen. Niet dat hij rekening moest leeren houden met de wenschen van „het publiek”; dit zal elk waar kunstenaar ten allen tijde even onmogelijk blijven als der zon om 's nachts bij ons te schijnen; met een zeker soort publiek echter heeft men bij zijn uitdrukkingswijze, bij den vorm wel degelijk te rekenen; de wil tot uiting is natuurlijk niet in te houden, die dringt te voorschijn zonder eenige bijgedachte. Laat het nu zeer klein zijn, van ideaal gehalte dat publiek, laat het er nog moeten komen, alle kunst is en blijft een uiting van het menschelijk gemoed; blijvenden vorm daaraan te geven zou overbodig geacht moeten worden als die uiting totaal onverstaaenbaar was en moest blijven.

De persoonlijke bekendheid met de grooten van zijn tijd, met Mendelssohn en Schumann o. a., brachten hem op den weg van zelfonderzoek, zelfkennis en achting voor zich zelve; en het resultaat van zijn nadenken over zijn verhouding tot publiek was een bewust voortgaan op den ingeslagen weg, en de vaste overtuiging slechts zodoende der kunst te kunnen dienen of wat hetzelfde is, voor de geheele wereld nuttig te zijn. Dit besluit volgde natuurlijkerwijze een tweede, nooit anders dan uit louter scheppingsdrang te schrijven. Nooit om winst of ijdelheid, slechts dan als de innerlijke stem, het verlangen naar het ideaal, de heilige prikkel, die ons in de kunst de wijding onzer edelste neigingen doet zoeken, hem noopte en hem de inspiratie bracht, zonder welke wij noch

liefde voor het schoone gevoelen noch de behoorlijke vormen daarvoor kunnen vinden. Wie kan een lied van hem aanwijzen, waarin de verloochening van dit beginsel is aan te toonen?

Het voorbeeld van Schumann in de erkenning van Franz' verdiensten werd spoedig door Mendelssohn en Gade gevolgd. „Mögen Sie sehr, sehr viele Werke, ebenso schön gefühlt, ebenso fein ausgeführt, ebenso eigenthümlich und so reich an Wohlklang diesem folgen lassen!" schrijft Mendelssohn in een brief (1844), waarin hij den componist voor een hem opgedragen bundel liederen bedankt. Ook de vurige bewondering van den grooten Liszt, welke deze in zeer schoonen vorm te kennen gaf, heeft waarlijk niet het minst bijgedragen om Franz spoedig de bekendheid te verschaffen, waarop hij alle aanspraak maakt. De aansporing van Schumann zoowel als van Liszt, om zich ook buiten den weg van het lied te begeven, in de overtuiging als zij waren dat hij in elken vorm uitstekende werken scheppen zou, is zonder gevolg gebleven.

Sinds hij nu zijn componisten-loopbaan begonnen was, bood zijn uiterlijk leven weinig buitengewoons. Hij sloot een huwelijk in 1848 met Marie Hinrichs, dat ten volle gelukkig mocht heeten en vond die frissche gelijkmatige atmosfeer, die voor elke geestelijke bezigheid zoo bijzonder gunstig is. Aan oppositie en antipathie ontbrak het te Halle natuurlijk niet. Welke profeet is er geëerd in zijn eigen land? De bekrompen levensopvatting in elke kleine stad doet een kunstenaar altijd nog min of meer gelijk stellen met een handwerksman en zijn beteekenis als vrij bedenkelijk beschouwen. Franz werd voor bijzonder gehouden, voor origineel, ja men ging zoover elkander wijs te maken, dat het excentrieke van zijn karakter een kiem van krankzinnigheid toonde!

Zoo vergingen jaren; buiten zijn vaderstad vond Franz de sympathie, die hij verdiende en toen gaandeweg die sympathie den dichter klinkenden roem had bezorgd, werd men te Halle

eindelijk ook wakker en verstomden de domme vooroordeelen. Van lieverlede steeg nu de achting zijner medeburgers voor hem. Men benoemde hem tot organist in de Ulrichskerk, hij werd muziekdirecteur van de Singacademie en van de Bergen Museumsconcerten, de philosophische faculteit bood hem een leerstoel aan voor muziek aan de universiteit en om zijn verdiensten ten opzichte van Bach en Händel verkreeg hij den docterstitel. Dit waren bewijzen van erkenning, waarmee hij zeker tevreden zal zijn geweest. Nog meer echter zal dit het geval geweest zijn toen hij bemerken mocht een muzikale kern gevormd te hebben, die geleerd had banale kunst, die slechts met het handwerk te doen heeft, te onderscheiden van hoogere, die bezieling alleen in het leven roept. Die kern werd van jaar tot jaar grooter en heeft onzen dichter een breede schaar intelligente, bewonderende en offervaardige vereerders in 't leven geroepen.

Een tijd van verbazende werkzaamheid brak aan, in de zooveen genoemde betrekkingen niet alleen, maar ook aan den dag gelegd bij de compositie van een groot getal liederen. De eene bundel volgde den anderen en in 1875 waren 46 werken verschenen, waaronder behalve vele bewerkingen van schepingen van oude meesters, twee honderd een en vijftig liederen voorkomen. Later is nog een *neues Franz Album* gevolgd, waarin de werken 48, 50 en 51 zijn opgenomen bevattende 22 liederen; zoodat het geheele getal dat wij van hem bezitten 274 bedraagt. En zulk een werkzaamheid betoond onder een zwaar zenuwlijden, dat sinds 1853 met de jaren erger werd. Een oorziekte, reeds in 1841 opgetreden, naar men zegt veroorzaakt door het schelle fluiten van een locomotief en hoogstwaarschijnlijk door het zenuwlijden zeer verergerd, beroofde hem meer en meer van het juist voor den toonkunstenaar zoo gewichtige zintuig. In 1868 was zijn doofheid zoo erg geworden dat hij zich genoodzaakt zag zijn betrekkingen neer te leggen. Kan er er een zwaarder lot be-

staan dan het zijne? In de kracht zijns levens zich en zijn heerlijke talenten voor een groot deel zeker tot werkeloosheid gedoemd te weten! Het kan wel niet anders of de lust tot scheppen moet onder zulke omstandigheden vergaan. Men denke echter niet dat hij tot volslagen werkeloosheid verviel, zijn talrijke bewerkingen van vele vocale werken van Händel en vooral van zijn eenig vereerden en gekenden Bach getuigen het tegendeel. Daarbij kwamen groote financieele zorgen het ongeluk verzwaren, maar deze werden gelukkig spoedig weggenomen. Zoodra Liszt daarvan vernomen had, ging hij aan het werk. Schitterender voorbeeld van offervaardigheid en van de meest belangelooze liefde voor de kunst en hare ware bewonderaars dan Liszt, en zelfs herhaaldelijk, heeft gegeven, bestaat er niet. Met Baron Senfft von Pilsach, Julius Schäffer, die in woord en schrift voor Franz reeds dikwijls was opgetreden, Otto Dresel,¹ die Franz in Amerika een zeer groote bekendheid heeft bezorgd, met Joachim en Frau Magnus werd door een concerttournée, ten voordeele van Franz, in 1872 de som van 30.000 thaler bijeengebracht. Wie kon de roepstem van zulke begunstigers ook onverhoord laten in de gedachte aan het edele genot, dat onze dichter door zijn heerlijke zangen zoo vaak hem had verschafft. Vergis ik mij niet dan behoorde ook de duitsche keizer onder de bijdragenden; zeker is het dat hij den kunstenaar het kruis van den Rooden Adelaar zond. Het fonds heeft den grooten man gelukkig gevrijwaard voor de ellende der armoede.

¹ Een meer dan veertigjarige vriendschap heeft Otto Dresel tot zijn dood in 1890 aan Franz verbonden. Van de geregelde briefwisseling door hen gehouden sinds Dresel, nog geen 22 jaar oud, in 1848 naar Amerika trok is zeker nog veel interessants te wachten; zij zonden elkaar steeds hun manuscripten ter beoordeeling voor tot de uitgave werd overgegeaan. Het heet dat Dresel in Amerika wel de helft van het geheele bedrag voor Franz bijeengebracht heeft. Helene Magnus, eene van zijne leerlingen, teekende voor duizend dollars.

Veel meer van zich laten hooren heeft Franz niet. In het einde van het vorig jaar en in het begin van het tegenwoordige kwam hij in het *Mus. Wochenblatt* op, m. i. veel te voorbarig, vooral omdat het niet verdiend was, tegen een vermeend plagiaat van Dr. Reimann, die voor de historische liederenvoordrachten van Mevrouw Joachim o. a. een paar liederen bewerkt had van Bach, uit de verzameling van Schemelli, welke eveneens door Franz bewerkt zijn; daar er behalve de melodie een rijk becijferde bas van Bach zelf bestaat kan het niet anders of beide bewerkingen, uit den aard der zaak eenvoudig, kunnen niet zoo veel uiteenloopen.

Dit schijnt overigens niet de eenige keer te zijn dat Franz zich min of meer heftig heeft geuit; er zijn verschillende verhalen daaromtrent in omloop, die wel eenigen grond van waarheid schijnen te hebben, al neemt men aan dat verhalen omtrent persoonlijke karaktertrekken zeer sterk getint worden wanneer ze mondeling worden verbreid. Dat hij licht verstoorbaar is geweest behoort zeker bij zijn kwaal niet tot de onmogelijkheden, maar de dankbaarheid, die wij hem voor het buitengewoon vele, dat hij ons gaf, verschuldigd zijn, gebiedt ons, bij het vermelden van deze eigenaardigheid, de grootst mogelijke vergevensgezindheid [te betrachten, ook al zou hij zijn gramschap nu en dan in wat krasser bewoordingen lucht gegeven hebben. Vooral tegen de voorstanders van de zoogenaamde historische opvatting bij de uitvoering der werken van Händel en Bach, kon hij zich zeer warm maken en werd dan ruw, zelfs grof. Hans Pfeilschmidt schrijft dat hij op een zekeren dag — hij kende Franz toen nog niet persoonlijk en had juist pas een zijner fijnst gesponnen liederen gehoord, — vernam, hoe in een kamer naast de zijne eene mannenstem met opvallend breede en langzame uitspraak een bui van harde scheldwoorden neer deed stroomen op de „Bachverknoeiers” en hoe toen een bekende hem opmerkte: „Kennen sie den? Das ist Robert Franz.” Dit is zeker, zijn tekort-

komsten — en wie heeft ze niet — zijn voorzeker van uiterlijken aard geweest. Ze behooren dus ook als maar even in 't voorbijgaan ter wille van de waarheid aangestipt te worden beschouwd. Zijn beeld blijve ons bij als dat van den eenvoudigen, bescheiden, fijn gevoelenden kunstenaar, den onvermoeiden strijder voor alle echte kunst, met een edel hart dat warm klopte voor alles wat goed is en schoon.

Van hetgeen Franz over zijn tijdgenooten dacht is weinig bekend. Van Wagner zou hij eens gezegd hebben: „Richard Wagner ist der Mann weiter Würfe, ich verschmähe solche Schleuder und gehe lieber mit dem Spitzhammer auf einen Fleck los”. Ik moet eerlijk zeggen dat ik de bedoeling van dit gezegde niet geheel begrijp. Uit hun verband gerukt wordt dit van enkele woorden ook dikwijls zeer moeilijk. Daar gelaten dat Wagner altijd juist datgene doet wat er behoort gedaan te worden en dat hij zeer zeker *en Mann weiter Würfe* is, *en met den Spitzhammer auf einen Fleck los zu gehen* verstaat, geloof ik niet dat Franz zich hiermede in afkeurenden zin over Wagner heeft willen uiten, ofschoon ik mij alweer best begrijpen kan dat de laatste periode van den onovertreffelijken meester van Bayreuth voor Franz in zijn lateren tijd, gebukt onder zijne treurige kwaal, minder toegankelijk is geweest. Het is niet iets voor een man als Franz, de hooge rechten van het drama niet te erkennen. Hoe het zij, in 1850 behoorde Franz onder de allereersten, die vol verwachting, na de opvoering van *Lohengrin* te Weimar het Duitsche publiek op Wagner en zijn werk opmerkzaam maakten. Aan Uhlig schrijft Wagner in Augustus '52, dat Franz na Uhlig en Liszt de eerste toonkunstenaar is geweest, die vriendschap met hem sloot. Later bericht hij dat Franz hem liederen heeft toegezonden en in Juni '55 blijkt uit een aan Liszt geschreven brief, dat hij dezen met Franz en Joachim bij zich verwacht, wat alles, dunkt mij, op een goede verstandhouding wijst. Wagner verzeerde Franz ten zeerste. Bij het zooveen bedoeld bezoek bracht

Wagner den eenvoudigen man naar zijn schrijftafel, waarop werken van Bach, Beethoven en liederen van Franz lagen, zeggende: „Da sehen Sie was jetzt mein Studium bildet.“

Dat hun omgang te Zürich niet slechts vormelijk was, moge uit het volgende verhaal van Franz aan den schilder Winker blijken. Kortens tijd woonden zij zelfs in hetzelfde huis en maakten dikwijls tochten op de naburige bergen. Eens zou er een grootere tocht gemaakt worden. Franz, slecht bij kas, moest bedanken. Daarvan wilde Wagner niet hooren. Hij haalde eenig geld te voorschijn en hield niet op voor dat Franz er zooveel van had aangenomen, dat hij den tocht kon medemaken. Van teruggeven wilde Wagner later niets hooren, tevreden zijn vriend tot medegaan overgehaald te hebben. „Dat was een mooie trek van hem“, voegde Franz aan zijn verhaal toe.

Ik kan niet nalaten hier nog 't een en ander aan de herinneringen van Richard Winker te ontleenen; hij leerde Franz in 1887 kennen, toen hij zijn portret maakte, dat op diens 75^{en} verjaardag in Schorer's Familienblatt werd geplaatst en zijn mededeelingen betreffen dus den laatsten tijd van 's meesters leven.

Veel had Winker van Franz' open, ruw karakter gehoord, dat hij weinig sprak, maar des te grover kon uitvallen; des te meer verwonderd was hij in hem een beminnenswaardig, voorkomend man aan te treffen. Hij geeft echter toe dat bij vluchtige kennismaking de ruwe kant van zijn karakter zal zijn opgevallen en aan bitterheid moest doen denken. Er werd dan echter vergeten welk leed hem had getroffen en hem wantrouwend had gemaakt, zooals de meeste hardhoorigen. Steeds lag een leitje naast Franz, waarop men hem mededeelde wat er te zeggen was; geen enkel geluid kon hij meer vernemen. Stil zitten voor het portret dat Winker van hem maken moest, wilde hij niet. Heen en weer loopende, vertelde hij van dezen en genen en gaf den schilder den raad grondig

zijn liederen te studeeren en daarna te beproeven aan het gezicht de behoorlijke uitdrukking te geven. Zóó alleen zou hem dat slechts mogelijk zijn.

In den laatsten brief, van 18 Februari 1892, schreef Franz aan Winker: „Glauben Sie ja nicht, dass ich mich nach der Einführung meiner Lieder in den Konzertsaal sehne. Wie unser Sängerpersonal beschaffen ist, darf man bei ihm an eine *poëtische* Auffassung gar nicht denken, und was das liebe Publikum betrifft, kommt man ihm nur doch mit Kanonenschüssen bei. Soll heut zu tage im Konzertsaal etwas von Erfolg gekrönt sein, dann muss es grobkörnig dramatisirt werden und dazu eignet sich mein Singsang, der nach innen und nicht nach aussen wirkt, in keiner Weise.”

Een hevige doch snel verloopende longontsteking maakte den 24^{en} October 1892, dus in zijn 77^e levensjaar een einde aan zijn welbesteed leven. Onverwachts trof het bericht; van ziekte toch had niemand vernomen en het was een troostende gedachte dat de grijsaard, door zijn totale doofheid reeds zoo zwaar beproefd, overigens van gezonde natuur, door andere gebreken van den ouderdom niet geplaagd werd. Ook dit schijnt echter niet het geval te zijn geweest. In November 1883 ontving Hanslick een brief van Franz; in een postscriptum verontschuldigt hij zich dat hij met potlood heeft geschreven; „Zur Taubheit hat sich bei mir leider noch eine Nervenlähmung des rechten Armes gesellt”. Men ziet, dat zijn leven niet benijdenswaardig was.

Den 27^{en} werd hij op plechtige wijze begraven. Terwijl de kist te midden van een waar bosch van laurierboomen was opgesteld, bedekt onder talloze kransen en palmtakken, werden eenige koralen in de zetting van den afgestorvene gezongen. De schoonzoon, de heer Bethge—Giebichenstein, hield een rede, waarna de kist, onder de klanken van den treurmarsch van Chopin, ten grave werd gebracht. Franz rust aan de zijde zijner vrouw, die hem twee jaren geleden was voorgegaan.

Slechts weinige plaatsen hebben, naar ik vernam, den grooten meester afzonderlijk herdacht, naar aanleiding van zijn afsterven. De Löwe-Verein is daarin zeer passend en waardig voorgegaan. Het stedelijk bestuur te Halle besloot ter eere van zijn beroemden eereburger, zijn naam aan een der straten te geven.

Minder vergankelijk dan alles wat men nog te zijner eere en te zijner herinnering zal willen doen, zijn de werken van den kunstenaar, die wij in het volgend gedeelte nader willen beschouwen. Door hen heeft Robert Franz zelf zich onsterfelijk gemaakt; met de overtuiging van een echt profeet zong hij zijn innig lied bij Mirza Schaffy's poëzie:

Es hat die Rose sich beklagt,
 Dass gar zu schnell der Duft vergehe,
 Den ihr der Lenz gegeben habe,
 Da hab' ich ihr zum Trost gesagt,
 Dass er durch meine Lieder wehe
 Und dort ein ewig Leben habe.

II

„Es klang so alt und war doch so neu, —
 Wie Vogelsang im süßen Mai!“

WAGNER, *Meistersinger*.

Van het groote geheel, dat de toonkunst omvat, is het lied zeker het minst belangrijke deel niet. Maakt men een verdeling, dan is die, welke voor de hand ligt: muziek zonder en met tekst. De eerste, de zoogenaamde absolute muziek, valt geheel buiten ons onderwerp; voor zoo ver zij niet althans naar aanleiding eener poetische gedachte is ontstaan, kan zij, als kunstig notenspel, heel dikwijls meer vorm dan inhoud, niet

anders dan op mindere belangstelling aanspraak maken van den waren, modernen kunstenaar, die den vorm, zeker in vergelijking met den inhoud, slechts een ondergeschikte rol toekent. De muziek met tekst laat zich (altijd in hoofdtrekken) verdeelen op dezelfde wijze als de poezie: in lyrische, epische en dramatische, in het lied, het oratorium en het (muziek)-drama. Oorspronkelijk is poezie, in welken vorm ook, niet zonder muziek tot uitdrukking gebracht. Het drama met zijn gezongen koren is naar alle waarschijnlijkheid, ook in den dialoog, meer gezongen dan gesproken; ook schijnt de voordracht van een epos door de rhapsoden meer gedeclameerd te zijn dan geciteerd onder eenige citherbegeleiding.

Een lyrisch gedicht evenwel zonder muziek is eigenlijk even groote onzin als een „lied zonder woorden.” Door de compositie bereikte 's dichters ontboezeming eerst hare bestemming. Dit is zeer zeker het geval geweest met het eenvoudigste lied, het volkslied. Nu heeft zelfs de lyrische dichtkunst zich, zooals alles, ontwikkeld; kunstige vorm, kernachtige rhytmiek, klankenrijkdom vooral, doen wel eens denken, dat menig dichter van verdere bemoeienis met bepaalde muziek voor zijn verzen niet weten wil, die voor geheel overbodig en dus voor schadelijk houdt. Maar dit zou slechts van de allerlaatste voortbrengselen onzer moderne dichters kunnen gelden. Is de niting zuiver lyrisch, een wezenlijke gevoelsexpressie, dan moet de melodische gedachte van een na-gevoelend zanger de gewilde expressie verhoogen. „Jedes echtes Lied,” zoo zegt Franz, „trägt seine Melodie in sich.” Even juist vervolgt hij: „Nur ist es nicht jedermanns Sache das Siegel zu lösen.” Bij de oude Grieken bewerkte veelal de dichter zelf de muziek. In onze tijden moet dit tot een der grootste zeldzaamheden gerekend worden. Van de groote meesters is het eigenlijk alleen Wagner, die door de Muze met de dubbele gave — en hoe rijkelijk niet — van dichter en componist gezegend werd.

Laat het zich thans gemakkelijk begrijpen hoe eene melo-

dische gedachte bij een gedicht de stemming alleen dan juist vermag weer te geven, als de componist zich als 't ware geheel met den dichter heeft vereenzelvigd, tenzij men een eigen impressie, naar aanleiding van 's dichters poëzie, door tonen waarneembaren vorm geeft, hetgeen wel van zelfstandigheid getuigt maar m. i. een stap van het goede pad af is (als men nu eenmaal zelf geen dichter is moet men, volkomen objectief, en zich zelf opofferend bij het gedicht zijner keuze, zich in de stemming van het gedicht indenken), zoo bedenke men dat het vroeger alles behalve zoo is geweest. Zoeken wij naar den oorsprong van het lied, dan vinden wij dit in het eenvoudige volkslied. In strophengedicht verkreeg het eene melodie, die onder de gunstigste omstandigheden bij de eerste strophe zoo wat paste; alle verdere strophen werden nu bij dezelfde melodie gezongen, ook al leverde de tekst het grootste verschil. Zoo bestond er reeds vroeg een ware schat van melodieën bij allerlei soort van teksten, vooral wereldsche, meestal afkomstig van ongeleerden en ongeoeffenden, die alleen de inspiratie van hun gevoel volgden, die den drang niet hadden om hun kennis uit te breiden en zich de geheimen der kunst te ontsluiten ten einde hun ziel beter te kunnen doen spreken en die geen kunstenaars waren noch werden, maar zich vergenoegden natuurdichters te zijn.

Geestelijke teksten zijn over 't algemeen door de kunstenaars behandeld, dikwijls in vrij ingewikkelden vorm. Ook van Bach bestaan er geestelijke liederen, waarin de naieve vorm van het volkslied ondanks de schoone behandeling en de rijke begeleiding niet verloren is gegaan. Wat wereldsche teksten betreft, zou men kunnen zeggen dat eerst vader Haydn van het eenvoudige volkslied iets van meerdere beteekenis heeft gemaakt; men vindt bij hem wezenlijk nauwer verband tusschen gedicht en muziek. Bij Mozart is dit nog veel meer het geval; men denke aan zijn heerlijk *Veilchen*, daarom wel het schoonste omdat het verreweg de schoonste tekst is,

dien hij heeft gecomponeerd. Voor Mozart bestond er gebrek aan ware lyrische poezie van hooger beteekenis. Hetgeen er ontstond bleef volkslied. De groote mannen waren nog niet aan het woord, die ook de lyrische poezie in Duitschland op nieuwe banen zouden brengen en de toonkunstenaars van beteekenis tot hoogere kunst zouden opvoeren. Alle kunst staat in het nauwste verband met de ontwikkeling van den menschelijken geest, en de toonkunst wel het meest van alle andere kunsten. Zij is een heldere spiegel der beschaving. Van daar ook de groote veranderingen in de toonkunst in den loop der tijden. Zij zijn allen het logische gevolg van de ontwikkeling van den menschelijken geest, van de gelukkige uitbreiding der beschaving. Daar kwam na Haydn en Mozart de geweldige Beethoven; zijn tijd was aangebroken, hij ging wegen op waarvan men vóór hem geen begrip gehad had; het uitdrukingsvermogen der muziek trad een geheel nieuwe phase in. Kan het verwonderen, dat ook het lied onder Beethovens behandeling iets anders werd? Ik herinner slechts aan zijn 6 liederen bij de geestelijke teksten van Gellert en zijn Cyclus „an die ferne Geliebte”, aan zijn innig „Wonne der Wehmuth”. Zou men gerust kunnen zeggen dat in de tot Beethovens tijd gecomponeerde liederen een overmaat van muziek is ten opzichte van de poezie, (zelfs van Beethoven vallen er nog onder deze soort) zoo wordt door Beethoven het evenwicht in het leven geroepen; bij hem krijgt men dat innige verband tusschen woord en toon, de laatste slechts om het eerste, het woord als uitgangspunt, als causa movens, de hoofdzaak en de muziek de draagster der bedoeling, de onmisbare hulp tot volle expressie der stemming. Nu bestaat werkelijk het eene niet meer naast het andere; neen zoo nauw is de aansluiting, zoo geheel is het een in het ander opgegaan dat, als bij een chemische verbinding, uit het samenkomen der bestanddeelen iets nieuws te voorschijn is gekomen en wel iets van hooger orde.

Na Beethoven doemen de componisten van liederen overal op.

„Nicht an wenig stolze Namen
Ist die Liederkunst gebannt,
Ausgestreuet ist der Samen
Ueber's ganze deutsche Land“.

Zoo zingt Uhland met het volste recht; om alleen bij de groote componisten te blijven, die het lied hebben ontwikkeld, althans eigenaardig hebben behandeld, noem ik hier nog Weber, Schubert en Schumann vooral, Mendelssohn, Löwe (de ballade), Rubinstein, Brahms, Cornelius, Liszt en van den allerlaatsten tijd Hans Sommer, een buitengewoon interessante verschijning, en Hugo Wolf.

Ook Robert Franz is zonder eenigen twijfel onder deze grooten te rekenen. Is er bij de genoemden van een zekere geleidelijke ontwikkeling te spreken in dezen zin, dat elke latere het werk van den vorige min of meer vervolgt en verder ontwikkelt, zoo maakt Franz hierop een uitzondering. In plaats van Beethovens en Schuberts stroombed te vervolgen, maakt hij uit de beek van het volkslied, waaruit de groote stroom van 't lied zich ontwikkelt, die de twee genoemden zoowel als alle anderen, slechts op grooter afstand telkens van de bron opneemt, bij een vroeger punt, meer nabij den aanvang gelegen, een geheel eigen nieuwen tak, die aan bedoelden heirstroom vrij parallel loopt. Van tijd tot tijd voeren zijspruiten van dien grooten stroom naar Franz' tak, en als de geweldigen hun bestemming opzoeken, stroomt van hun overvloed wel wat in de kleinere bedding over. Zoo heeft Franz, zonder zich van alle contact met zijn groote voorgangers en tijdgenooten af te sluiten, zich geheel zelfständig ontwikkeld; naar mijne meening heeft hij daardoor echter tevens een eigenschap, die ik geen eenzijdigheid wil noemen, maar die hem den gezichtskring wel beperkt heeft, wat ik zou kunnen betreuren als ik niet doordrongen was van

de waarheid van Goethe's woorden: „In der Poesie giebt es keine Widersprüche, diese sind nur in der Wirklichkeit. Was der Dichter schafft, muss genommen werden, wie er es geschaffen hat; so wie er seine Welt gemacht hat, so ist sie: Was der poetische Geist erzeugt, muss von einem poetischen Gemüth empfangen werden". Franz nu geeft zich geheel als hij is. Hij heeft niet anders liederen willen schrijven dan zooals hij het heeft gedaan. Met de ballade en met elk lied, waarin ook maar een zweempje van het drama, laat hij zich niet in.

Wil men ook slechts liederen componeeren in den engen zin, dan is tegen zijn opvatting zeker niets te zeggen; als de moderne dichters echter in hun uitingen niet zoo zuiver lyrisch meer blijven en hun gevoelsexpressie althans slechts verstaanbaar is voor een organisme, hooger ontwikkeld dan dat waaraan het volkslied voldeed, dan kan Franz' opvatting niet dienen. Hij ging evenwel niet met hen mede en liet de ontwikkeling van het lied aan zich voorbijgaan. Daarom is Franz nog niet ouderwetsch te noemen. Integendeel, ik geloof zeker dat hij niet verouderen zal, want in al zijn werken vinden wij het krachtigste behoedmiddel daartegen: poetische waarheid. De nieuwe middelen tot uitdrukking versmaadde hij bovendien geenszins; de resultaten der ontwikkeling van de toonkunst en, voor de begeleiding, van de pianotechniek laat hij niet ongebruikt. Zoo is er geen sprake van iets ouds in zijn werken in onaangenamen zin, al kenmerken zeer velen een verwantschap met den heiligen Bach, bij wien zoo iets toch ook evenmin opvallen zal, en al doen eveneens zeer velen denken aan een koraal, zoo hebben zij toch niets stijfs, niets gedwongens, integendeel ademen zij een echt frisschen lentegeest en zal een onbevooroordeelde hen eer houden voor modern dan stammende uit een vroegere periode; wel bleef hij dus slechts bij een beperkt genre, maar daarin werkte hij voor alle tijden.

Tot een opvatting omtrent Franz' ontwikkeling, als boven bedoeld, is ook Aug. Saran gekomen in zijn overlezenswaardige brochure: „R. Franz und das deutsche Volks- und Kirchenlied.“ Steunende op de navorschingen omtrent het oude volkslied door Fr. Arnold, beweert hij dat het eigenaardige van Franz' lyriek gelegen is in de innige verwantschap met het deutsche volksen kerklied, zooals dat zich tot op Bach heeft ontwikkeld. Hij noemt, m. i. volkomen juist, het protestantsche koraal de moeder, waaruit het lied van Franz is geboren en alle overige elementen, die de kunstenaar overigens nog heeft aangewend, zooveel als den inslag bij die schering.

Met uitzondering van eenige koren kerkmuziek en een aantal zangkwartetten en zijn bewerkingen van oude vocale werken, schreef Franz slechts liederen. Hij is werkelijk daarom niet minder groot. Het is een dwaalbegrip, dat ik reeds menigmaal hoorde uitspreken, dat elk toonkunstenaar bijv. met een symphonie voor den dag zou moeten komen en daardoor eerst van zijn ernstig streven zou kunnen doen blijken. Is het niet nog een gevolg van het oude geloof, dat bewust of niet vorm boven inhoud stelt? Ik moet steeds in twijfel trekken of voor hen, welke die begrippen nog aanhangen, Beethovens zonnelicht wel is opgegaan. Neen, Franz behoort, al componeerde hij enkel liederen, ontegenzeggelijk onder de coryphaeen van Duitschlands grootste zangerkoren. De kunst van elken grooten meester is een kunst op zich zelf ten spijt van alles, wat de leer aan conventioneele regels verzonnen heeft van hen, die zonder zelf mede te doen het scheppen der kunstenaars op verren afstand gade slaan, m. a. w. ten spijt van alle schoonheidsleer-verkondigers. In zijn kunst — en van *zijn* kan hier met recht gesproken worden — is Franz onovertroffen. Elk lied is een meesterstuk. In Franz won de denker het van den toonkunstenaar; daarom juist heeft hij geen absolute muziek, geen symphonieën en geen andere werken voor instrumenten alleen geschreven. Ik geef hem zelf omtrent zijn beperkt arbeids-

veld even het woord: „Dass ich fast ausschliesslich die Liedform cultivirte und nur sehr weniges Anderes schrieb, war zuerst die Folge eines unabweislichen Bedürfnisses; später überzeugte ich mich, dass in dieser Form mein eigentlichster Inhalt culminirte. Grundsätzlich habe ich darum diese Bahn nicht wieder verlassen und werde mich schwerlich je entschliessen mein Heil noch auf anderen Wegen zu suchen.”

Dit is de bezonnen taal van iemand, die weet wat hij wil en mag doen, het is de taal van een *Meester*.

Na al het vorenstaande valt het licht in te zien dat Franz met uiterste voorzichtigheid zijne gedichten koos. Die niet voor zijne bizondere wijze van behandeling konden dienen kwamen niet in aanmerking: bepaalde prullen, zooals bij andere liederencomponisten — de groote niet uitgezonderd — nog wel voorkomen, vinden wij bij hem niet, en nooit is hij zijn principe ontrouw geworden: „nichts zu machen, das ich nicht machen muss.” Vele gedichten van dezelfde dichters, Heine, Lenau, Eichendorff, Rückert, Burns hebben hem geïnspireerd. Van Wilhelm Osterwald, een weinig of niet bekend dichter, zijn zeer veel teksten afkomstig. Deze dichter was een vriend van Franz, voor wien hij waarschijnlijk menig innig gedicht ter compositie heeft geschreven. Het is bijzonder duidelijk aan de muziek, hoe Franz in Osterwald's poëzie zijn eigen stemming vond uitgedrukt: edele, volstrekt niet ziekelijke, maar de ziel toch machtig aangrijpende melancholie, het stille leed van een waarlijk mede-lijdend hart. Wij vinden hier dat geheel opgaan in elkander, dat voor de kunst steeds de heerlijkste vruchten zal doen rijpen. Schiller zeide het reeds: „Denn aus der Kräfte schön vereintem Streben erhebt sich wirkend erst das neue Leben.” Ondankbaar wordt dikwijls bij vocale toonwerken de dichter vergeten, die toch in den grond der zaak de schepper blijft. Beter roem kan anders een lyrisch dichter niet erlangen dan die, welke voortvloeit uit het feit, dat een man als Franz zijne lie-

deren bij voorkeur en het schoonst heeft gecomponeerd.

Tot de bespreking van Franz' muziek zelve gekomen, begin ik met er op te wijzen dat haast zonder nitzondering alle liederen een zeer eigenaardig kenmerk hebben, namelijk van iets vertroostends; hoe zwaarmoedig nu en dan de stemming ook is, het is of steeds de ster der hoop door het donker wolkenfloers heen schittert. Hebben ze wellicht daardoor zoo'n weldadige uitwerking op 't gemoed? Het is mij dikwijls overkomen, wanneer ik mij aan Franz' rijk wellende bron, — hoog in ijle, reine berglucht is zij gelegen, — had opgehouden, dat ik mij in den vollen zin geestelijk gelaafd gevoeld heb, verkwikt, een beter mensch. Ik zou hem daarom als een waren zegen, een toevlucht, een balsem voor het lijdend gemoed willen prijzen. Mij dunkt daarin ligt de ethische waarde van zijn zangen. Waarin wel deze macht gelegen is? Wel 't meest waarschijnlijk gaat ze van de innige, volkomen harmonische schoonheid uit, die juist steeds zoo betooverend, zoo weinig verklaarbaar op ons werkt. Wij kennen de macht der schoonheid; doorgronden kunnen wij haar niet. Heil hun, die haar ondervonden en verder blijven erkennen!

Vreemd is zijn zangen alles, wat op uiterlijk effectbejag gelijkt. Voor het groote publiek zijn zij daarom weinig geschikt; „dankbaar” in den ellendigen, voor een waar kunstenaar gruwelijken zin zijn zij zeker niet. Onder dank verstaat men toch in dit geval de bijvalsbetuigingen van de groote menigte, die voor 't meerendeel helaas nog altijd zoo weinig hart heeft voor alle intiemere kunst. Neen, naar zulken lof vragen Franz' liederen allerminst. Zij spreken slechts tot dien hoorder, wiens gemoed gelijk te stemmen is en slechts hij zal van hun groote schoonheid overtuigd worden, die zich geheel en al, herhaaldelijk en met volle liefde in hen verdiept. Zulk een zullen zich steeds nieuwe bekoorlijkheden en verrassende bewijzen van het innigste zieleleven onthullen. Men zingt ze dus of hoort ze aan en voelt ze na; en uit de hoogere stemming langzaam weer

teruggekeerd, misschien door dankbaarheidsgevoel tot nadenken gebracht, beseft men, den meester prijzend, hun waarde. Zooals vroeger reeds gezegd is, zijn de meeste liederen strophisch behandeld, omdat hij zich aansluit bij de grondgedachte van het gekozen gedicht en slechts die gedichten kiest, waarin de grondgedachte geen oogenblik ter zijde wordt gedrongen. Zonder nu in detailschilderingen te vervallen, brengt hij bij menig onderdeel door een kleine wijziging, dikwijls in een middenstem der begeleiding, het gewenschte licht. Ook wordt dezelfde melodie bij een volgende strophe nog wel eens nieuw, rijker, warmer geharmoniseerd. Voor zoover nuances in de grondgedachte een grooteren nadruk noodig hebben krijgen zij die steeds. De minste zweving gaat hem zeker nooit voorbij; zooals reeds gezegd is, hij maakt het gedicht volkomen tot het zijne. De bewerking is zuiver vierstemmig en de harmonieën en modulaties zijn meestal het gevolg van de zelfstandige stemvoering, zooals dat bij een contrapuntische behandeling niet anders zijn kan. De toepassing van het vrije contrapunt maakt het den componist mogelijk door een tweede melodie naast die, waarop de tekstwoorden passen, de stemming met hare veranderingen, beduidingen, ook bijgedachten tegelijkertijd uitdrukking te verleenen. Door zijn meesterschap over den vorm geeft Franz bij deze wijze van bewerking veelal onder den zang reeds datgene te kennen, wat Schumann door langere voeren naspelen tracht te zeggen. Die zijn dan bij hem ook vrij kort, niet anders dan een werkelijken aanhef en slot van het gezongen geheel. Onder die naspelen zijn er van heerlijke uitwerking, o. a. wanneer zij niet anders dan een voortzetting zijn van de zangstem, die haast onopgemerkt wegzwevend, is geëindigd zonder op zich zelf een slot te vormen. In enkele liederen vindt men een wonderschoon aangebrachte herhaling van een korte phrase, die, de hoofdstemming karakteriserende, gerust leidmotief genoemd zou kunnen worden. Uit een en ander blijkt genoegzaam dat zijne pianopartijen nooit

enkel begeleidend zijn. Heb ik reeds aangehaald dat zeer vele liederen een edel, melancholisch karakter dragen, de stille, niet terug te houden uiting zijn van een gemoed, dat, getroffen door een schoone, weemoedige gedachte, in alle stilte in zich zelf gekeerd die gedachte in den heerlijksten, onstoffelijken vorm aanzijn geven wil, zoo vinden toch ook andere stemmingen in Franz een voortreffelijken dichter. In velen dan is hij volkomen in zich zelf verzonken, zijn muziek is dan echte zieletaal, bijv. in het bekende *Du liebes Auge* en in het onovertreffelijke *Aus den Himmelsaugen droben*. De innigste vroomheid ademen bijv. zijn *Marie* en *Ave Maria*. Die door deze liederen niet getroffen wordt is wel beklagenswaardig, want of glaskoud of geheel verdorven is zijn gemoed. In weer anderen gaat de beschouwing, uit de herinnering voortvloeiende, in een smartelijk verlangen over. Hoogste teederheid kan men vinden in *Weisst du noch*, dat de zaligheid van den eersten kus herdenkt. De smart van het afscheid bezingt hij zoo eenvoudig, maar toch aangrijpend dat sommigen Franz reeds den zanger van het afscheid hebben genoemd. Een wereld van smart, jammer en ellende ligt voor ons open in de liederen aan ongelukkige liefde gewijd, bijv. in *Vergessen*, in het algemeen bekende *die Haide ist braun* en in het wel minder bekende, maar niet minder prachtige lied *Gewitternacht* op. 8 met zijn onvergeetlijk slot *Aber du schweigst*. Doch ook het geluk der liefde heeft onzen zanger tot het scheppen van heerlijke parelen mogen inspireeren. Dan jubelt hij zoo ontoombaar vol zaligheid en dank, dat wel ieder, bedroefd of vroolijk mede instemmen moet.

Een schalksche stemming vinden wij in *Ach, wenn ich doch ein Immchen wär*, en *Der Schalk* en in *Aprillaunen*. Phantastisch is hij in *Meeresstille* en *Am Strom* en zijn liefde voor de natuur komt vooral uit in *Wilkommen mein Wald*.

Behalve de reeds nu en dan aangehaalde zangen, noem ik er hier nog eenige, die m. i. wel tot de meest treffend schoone

behooren: *Genesung, Aus meinen grossen Schmerzen, Die Lotosblume ängstigt sich, Es träumte mir von einer weiten Haide, Mit schwarzen Segeln, Ich lieb' eine Blume, Nun holt mir eine Kanne Wein, Ja du bist elend, Für Musik, Das ist ein Brausen und Heulen, Es ragt im Meer der Runenstein, Das Meer erstrahlt im Sonnenschein, Am Rheinfall* enz.

Hoe gaarne zou ik niet althans enkele liederen wat meer van nabij beschouwen en het gaandeweg opgemerkte daaruit staven. Ik zou dan echter over veel grootere ruimte moeten kunnen beschikken dan mij is gegeven. Ook op dit of dat bijzonder schoone lied meer de aandacht te vestigen gaat niet aan. Door dit te doen zou men onrechtvaardig worden ten opzichte van de anderen. Men schaffe zich den een of anderen bundel aan uit de Peters-editie, uit die van Breitkopf en Härtel of van Leuckart, en ik ben zeker dat de kennismaking tot waardeering en liefde leiden zal en tot zucht om met 's dichters gezamenlijke liederen vertrouwd te worden. Als inleiding kan ik het 1^e deel liederen der Peters-editie wel ten zeerste aanbevelen. De laatste bundel is bij Leuckart verschenen en bevat wonderschoone, in-poëtische zangen b. v. *Wasserfahrt* en *Frühlingsklage*; ook vindt men hierbij zes door Franz bewerkte mooie, zeer interessante oud-duitsche volksmelodieën.

Wat de uitvoering der liederen betreft behoeft niemand zich door groote moeilijkheid te laten afschrikken. „Zum Vortrag der Lieder”, zoo schreef Schumann in zijne recensie van op. 1, „gehören Sänger, Dichter, Menschen; allein lassen sie sich am besten singen, und dann etwa zur Abendstunde.” Daarmede kan ieder het eens wezen, vooral *cum grano salis* opgevat. Voor alles is noodig waarachtige liefde voor onze kunst. Zijne stem moet men natuurlijk behoorlijk gevormd hebben, maar een ver ontwikkelde virtuozenstechniek is in 't geheel niet noodig, de stem is geen doel maar slechts middel tot expressie. Voor 't meerendeel liggen de liederen

in 't bereik van stemmen van middelmatigen omvang. Groote stemuitzetting vereischen zij zoo goed als nooit; met een weeken, vollen, zielvollen toon en natuurlijk uiterst duidelijk gedeclameerde voordracht zal men zeker aan de bedoeling van den componist beantwoorden. Aan trouwe opvolging der vele dynamische teekens moet steeds gedacht worden. Ook de pianopartij levert geen moeilijkheden, die een buitengewone technische vaardigheid onderstellen. Wie veel Bach heeft gespeeld en door Schumann de linkerhand aan groote grepen heeft gewend, vindt stellig geen hinderpalen. De uitvoering is dus niet afhankelijk van een moeilijk samentreffen van buitengewone omstandigheden, zooals het voor een eenvoudig lied ook niet wezen mag. Een ieder moet er ten allen tijde zich en anderen mede kunnen verkwikken. Dat het nog dikwijls gebeure!

Ik heb nu nog melding te maken van Franz' zeer groote verdiensten bij de bewerking van kerkmuziek van Bach en Händel. Franz heeft zich over de beginselen, die hij daarbij gevolgd heeft, uitvoerig uitgelaten in een zeer lezenswaardigen open brief aan Hanslick, uitgegeven bij Leuckart. De meeste vocale composities van Bach en Händel waren niet alleen berekend op begeleiding van orkest, maar ook op die van orgel of cembalo. Dit accompagnement is echter slechts in de partituren met generaalscijfers aangegeven. De gewoonte van den tijd bracht mede, dat of de componist zelf of een ander in het generaalbasspel geoefend kunstenaar de orgel- of cembalopartij uitvoerde. Tegenwoordig is deze eens zoo verbreide kunst van zulk generaalbasspel, dat een volkomen meester in de contrapuntiek vereischte, geheel uit de mode geraakt.

Het groote werk van Franz nu bestaat in de eerste plaats in het uitwerken van de bestaande schetsen. Een uitwerken van zoo'n schets op zich zelf is voor ieder, die grondig heeft gestudeerd, zoo moeilijk niet; maar om het te doen geheel in

den geest der beide helden, zóó dat niet te bespeuren valt waar hun eigen werk ophoudt en dat van den uitwerker begint, vereischt behalve een enorme kennis der werken uit het vroegere tijdvak, een geheel opgaan in, een zich vereenzelvigen met de oude meesters, waartoe even veel genialiteit noodig is als volkomen zelfverloochening van een waarachtig artist.

In de tweede plaats bestaat zijn verdienste in de omgewerkte instrumentatie, om het zoo maar te noemen. De instrumenten van de partituren van Bach en Händel zijn heelwat veranderd; zeer dikwijls worden de werken in concertzalen uitgevoerd, waarbij dan het orgel moet worden vervangen. Dat dit nu eveneens slechts een arbeid is voor iemand, die volkomen kent en kan, behoeft zeker geen betoog. Alleen een breed ontwikkelde kunst kan een hooge priester hiertoe den waren weg doen inslaan. Ook Mozart en Mendelssohn hebben oude vocale werken in denzelfden geest behandeld.

Van een philologisch-historisch standpunt heeft men zulke bewerkingen in beginsel verworpen. Chrysander, de Händel-, en Spitta, de Bach-biograaf en anderen hebben zich tegen Franz meermalen en heftig verzet en de reeds vermelde open brief aan Hanslick bevat zijne verdediging. Uit dezen strijd tusschen de geleerden en den kunstenaar is de laatste roemrijk huiswaarts gekeerd, tot groote blijdschap van allen, die de kunst zelve, altijd bloeiend als zij is, liefhebben en die Franz dankbaar zullen blijven dat hij schoone uitvoeringen van werken van Bach, het tegenwoordig geslacht innig treffende, volkomen in diens geest mogelijk heeft gemaakt. Benijden wij den geleerden althans hunne stijve, droge, erg ijklinkende, historisch-ware uitvoeringen niet!

Spoedig beantwoord ware de vraag, wie aldus der kunst meer liefde en vriendschap heeft gewonnen, de kunstenaar of de wetenschap? en liefde kweeken voor de kunst is het beste middel om steeds milder zegen verspreidend haar met

altijd klimmende eere in stand te houden; het is het onvermijdelijk gevolg van elk waar kunstenaarszijn. Franz heeft het in hooge mate gedaan, want hem was ook de macht van het goede!

Schwer und schwerer
hängt eine Hülle
mit Ehrfurcht. Stille
ruh'n oben die Sterne,
und unten die Gräber.

Doch rufen von drüben
die Stimmen der Geister,
die Stimmen der Meister:
Versäumt nicht zu üben
die Kräfte des *Guten*.

Hier winden sich Kronen
in ewiger Stille,
die sollen mit Fülle
die Thätigen lohnen:
Wir heissen euch hoffen!

GOETHE.

A A N T E E K E N I N G.

* Nauwelijks had Franz de oogen gesloten of hier en daar kwam men op nieuw met de „onthulling” aan dat hij eigenlijk niet *Franz* maar *Knauth* heette en dat hij zelf bij de uitgave van zijn eerste werk (twaalf liederen) dezen naam aangenomen had, gemaakt uit de voornamen van de twee groote liedercomponisten Robert Schumann en Franz Schubert. Deze „onthulling” mist allen grond en voor zoo ver men althans vroeger dezen kunstenaar, een der bescheidenste en waarheidslievendste van allen, daarmee onaangenaam heeft willen zijn door hem te verdenken, zich door zijn beide namen als derde in den bond te willen „binnensmokkelen”, is zij schandelijk. Een zekere Schmidt, die zich voor een neef van Franz uitgaf, schijnt voor eenige jaren in een Amerikaansche courant het verzinzel als waar te hebben bericht. *Otto Lessmann*, de redacteur van de *Allgemeine Musikzeitung*, heeft destijds aan Franz zelf om inlichtingen gevraagd en die ook gekregen; op diens verzoek echter de zaak laten rusten. Nu het oude, vervelende liedje weer werd aangeheven, heeft hij onlangs in no. 47 van dit jaar den brief van Franz gepubliceerd. De toedracht wordt erin uiteengezet. Franz' vader heeft Knauth geheeten, hij en zijn broeder hadden elk voor eigen rekening een expeditie-zaak (geen zeepziederij, zooals ook reeds is medegedeeld). De gelijknamigheid nu der broeders gaf aanleiding tot verwarringen in de zaken en deze tot onaangenaamheden tusschen de de twee families. Franz' vader heeft toen den naam Knauth opgegeven en zich eenvoudig Christoph Franz laten noemen. Dit schijnt reeds voor de geboorte van onzen componist te hebben plaats gehad en deze heeft diens gevolg nooit anders dan Robert Franz geheeten. Een wonderlijk spel van het toeval is het zeker, maar Hanslick vergist zich ook nu (*Neue Freie Presse* 1 Novbr. 92) door het tegendeel te beweren. Beperkte ruimte voor deze schets afgestaan verbiedt den vrij langen brief in zijn geheel op te nemen, hetgeen hij anders wel waard was. Als karakteristiek zij een klein gedeelte hier aangehaald. „*Von Kindheit an bin ich nun als Robert Franz aufgewachsen und habe mir unter diesem Namen das bischen Reputation*

erkämpft, dessen ich mich vielleicht rühmen darf. Unbehaglichkeiten seitens der Behörden brachte der Doppelname freilich mit sich und so würde denn die legitime Führung des „Robert Franz“ beim König beantragt und ist auch per Kabinetsordre gut geheissen worden. Da kommt nun aber der apokryphe Vetter in New-York angestiegen um die hochwichtige Fälschung in Ordnung zu bringen. Der Mensch wird zwar keine Note von mir kennen, was ihn jedoch nicht abhält den Wissenden über mich zu spielen.

Von jeher war es bei mir Grundsatz meine Person in den Hintergrund zu stellen und nur auf das von ihr ausgehende bescheidenen Werth zu legen. Dieser Maxime — sie wird heutzutage von sehr Wenigen getheilt — möchte ich zeitlebens treu bleiben und würde es daher als einen wahren Freundschaftsdienst betrachten wenn sie den amerikanischen Klatsch der Oeffentlichkeit gegenüber ignorirten. Geschähe das nicht dann käme vielleicht wieder die abgeschmackte Sage in Aufnahme, dass ich meinen ehrlichen Namen erst von Franz Schubert und Robert Schumann entlehnt habe, um mich in das bekannte Dreiblatt einzuschmuggeln.“